

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

2	CASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE	LETNIK 57 NOVA VRSTA 22	STR. 169-364	MARIBOR	1986
----------	---	----------------------------	--------------	---------	-------------

MLADINSKA BRANCA
 Uredništvo
 Ljubljana, Wolfova 12
 2/8/64

VSEBINA — CONTENTS

stran — page

Razprave — Papers

Jože Rajhman: NOVO TRUBARJEVO PISMO 171
 A New Letter of Trubar

Več avtorjev: O POMENU IN ZGODOVINSKI VLOGI GENERALA RUDOLFA MAISTRA OB RAZPADU AVSTROOGRSKE IN NASTANKU DRŽAVE SRBOV, HRVATOV IN SLOVENCEV 177
 About the Significance and the Historical Part of General Maister at the Break — Down of Austria — Hungary and the Formation of the State of Serbs, Croats and Slovenes

Vasilij Melik: SLOVENCİ V ČASU CANKARJEVEGA PREDAVANJA O JUGOSLOVANSTVU 197
 The Slovenes in the Time of Cankar's Lecture on Yugoslavism

Eman Pertl: RAZVOJ ZDRAVSTVA V MARIBORU 205
 The Development of the Health — Service of Maribor

Manica Špencal: MARIBORSKA OPERA OD LETA 1928 DO 1941 227
 The Opera of Maribor from the Year 1928 to 1941

Koloman Cigüt: ZGODOVINA RAZISKOVANJ NAFTE V MEDJIMURJU IN SEVEROVZHODNI SLOVENIJI 245
 History of Crude Oil Exploration in Medjimurje and North East Slovenia

Ivan Rihtarič: DRŽAVNOZBORSKE VOLITVE NA SLOVENSKEM ŠTAJERSKEM OD 1879 DO 1885 LETA 277
 The Parliamentary Elections in Slovenian Styria in the Year 1879 to 1885

Jože Curk: MARIBORSKI GRADBENIKI V ČASU BAROKA IN KLASICIZMA 289
 The Builders of Maribor in the Time of the Baroque and Classicism

Jože Mlinarič: SLOVENJGRAŠKI MEŠČANSKI ŠPITAL 315
 The Civic Hospital at Slovenj Gradec

Jože Curk: GRADBENI ORIS ŽUPNE CERKVE IN MEŠČANSKEGA ŠPITALA V SLOVENJ GRADCU 327
 The Building Outline of the Civic Hospital at Slovenj Gradec

Izvečke prispevkov v tem časopisu objavljata »Historical Abstract« in »Amerika: History and Life«.

Abstracts of articles of this review are included in »Historical Abstracts« and »Amerika: History and Life«.

Na naslovni strani je fotografija generala Rudolfa Maistra.

On the title-page is the photography of the General Rudolf Maister.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

Letnik 57 — Nova vrsta 22

2. zvezek

1988

IZDAJATA
UNIVERZA V MARIBORU IN ZGODOVINSKO DRUŠTVO MARIBOR

ZALOŽNIK
ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

Maribor 1988

Izdajateljski svet — Publishing Counsel

Branko Avsenak, dr. Vladimir Bračić, Ralf Čeplak,
Rolanda Fugger-Germadnik, Metka Fujs, dr. Bruno Hartman
(predsednik), dr. Jože Koropec, Franc Marič, Ludvik Olas,
Fani Osterc, dr. Milan Ževart, mag. Marjan Žnidarič

Uredniški odbor — Editorial Board

dr. Vladimir Bračić, dr. Bruno Hartman, dr. Jože Koropec,
Tone Petek, dr. Vanek Šiftar, dr. Sergej Vrišer, dr. Milan Ževart

Glavni in odgovorni urednik — Chief and Responsible Editor

dr. Vladimir Bračić
62000 Maribor, Gosposvetska 24, Jugoslavija
telefon 062-22895

Uprava in založba — Administration and Publisher

Založba Obzorja
62000 Maribor, Partizanska 5, Jugoslavija
telefon 062-25681

Za znanstveno vsebino in jezik prispevkov odgovarjajo avtorji.

IZDANO Z DENARNO POMOČJO

Raziskovalne skupnosti Slovenije, Kulturne skupnosti Slovenije,
Raziskovalne skupnosti Maribor, Kulturne skupnosti Maribor

R A Z P R A V E

NOVO TRUBARJEVO PISMO

Jože Rajhman*

UDK 886.3.09:284(091):929(044) Trubar P. »1584.03.19«

RAJHMAN Jože: Novo Trubarjevo pismo. (Neuer Trubars Brief). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 57=22(1986)2, str. 171—176.

Izvirnik v sloven., povzelek v nem., izvleček v sloven. in angl.

Novo Trubarjevo pismo, odkrito nedavno, spada po temahki v končno obdobje tiska Dalmatinove Biblije. Ze delno znanemu zahvalnemu pismu J. Dalmatina in A. Bohoriča dodaja nekaj povsem Trubarjevih poudarkov.

UDC 886.3.09:284(091):929(044) Trubar P. »1584.03.19«

RAJHMAN Jože: A New Letter of Trubar. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 57=22(1986)2, p. 171—176.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

The new letter of Trubar, discovered lately, according to the themes belongs to the final period of the printing of Dalmatin's Bible. It adds some entirely Trubar's accents to the already partly known letter of thanks of J. Dalmatin and A. Bohorič.

V Trubarjevi korespondenci se število še neodkritih pisem v zadnjem času povečuje. Tako je bilo odkrito pismo z dne 5. 2. 1580; v prepisu drž. in univ. bibl. v Hamburgu (Cod. theol. 11146, 127) sta bili med drugimi pismi odkriti pismo L. Schmidlinu z dne 23. 11. 1580 (omenjeno le v privatni Ruplovi kartoteki) in pismo vojvodi Ludviku Württemberskemu istega dne. V obeh pismih Trubar razkriva svojo bojazen, ker je nepoklican odprl pismo vojvodi Ludviku, hkrati pa prosi za sina Felicijana, ki bi rad šel za pridigarja v Ljubljano. V pismu z dne 19. marca 1584, doslej v kronološkem seznamu Trubarjevih pisem na predzadnjem mestu, pa spoznamo Trubarjev delež pri izidu Dalmatinove Biblije in hkrati opravičilo, da ne more osebno zaradi bolezni izročiti daru kranjskih deželnih stanov vojvodi Ludviku.

Pismo je odkril dr. Chr. Weismann (Tübingen) obenem s pismom Jurija Dalmatina in Adama Bohoriča z dne 1. januarja 1584, ki je znano le po osnutku v ljubljanskem arhivu. Osnutek je med drugimi dokumenti o izidu Dalmatinove Biblije objavil A. Dimitz (Beiträge zur Reformationsgeschichte in Krain, JGGPÖ 1883/4, 55—57), ne da bi slutil, da je original v Landeskirchliches Archivu v Stuttgartu (A 26, 699/1).

Pismo je vključeno v zbirko Trubarjevih pisem, ki je izšla pri SAZU.

* Dr. Jože Rajhman, profesor Teološke fakultete Maribor.

Original:

Dem durchleüchtigen hochgebornen herrn, herrn fürsten vnd herrn Ludwigen, hertzogen zu Wirtemberg vnd zu Tesch, grauen zu Mümpelgart. Meinen genadigen fürsten vnd herren.

Durchleüchtiger, hochgeborner fürst, genadiger herr. E. f. g. wünsche ich von Gott durch Christum alles guet, mit erbietung meinen vnterthanigsten treuenn diensten zuuor. E. f. g. ist wohl wissund, das die gotsaligen herren vnd landtleüt in Crein, die windische bibel zu Tübingen gerne druckhen laßen. Dieweil aber der druckher Gruppenbach so hoch, nämblich ain pälen vmb 28 gulden angeschlagen, darzu khein figur gehabt, sonder die von Frankhfurt, welche nun alle abgnutzt vnd vnsichtpar, mit großen vncosten pringen mueßen. Vnd nachdem sich ein buechdruckher zu Wittemberg angeboten, die pälen vmb 20 gulden zudruckhen vnd schön figuren darzu vmb sonst zugeben, deswegen sie zu Wittemberg druckhen laßen, vnd meines erachtens die figuren sein hübsch vnd guet etc.

Von der obgemelten bibel e. f. g. schigkhen die ersame landschaft aus Crein, drey eingebunden exemplarien, zwa gesang psalmbüechel, zwo windische künstreiche grammatik, von des D. Froschlini antecessoris wol gestelt, auch ires cantoris oder capelmaister ein neue composition zwa exemplar. Diese kleine vereherung e. f. g. wölle ditsmal von iren in gnaden annemen, sie vnd die kirchen mit iren dienern, wie bis her in gnadigen beuelch halten vnd haben.

Also haben wir in wenig jaren, seit ich durch die gnad des almechtigen die windische sprach zuschreiben angefangen, auch vil guet büecher, gott lob vberkhumen. Vmb das haben wir windischen, nach gott niemant zu danckhen vnd zuloben, den e. f. g. vnd derselbigen herren vatter gotsaligister vnd lobligister gedechnus, die vns die windische, cyrulische vnd crobotische büecher zu Tübingen vnd Auraeh zudruckhen gestatten vnd gefürdert, welche man vns weder zu Nüremberg noch Schwabisch Hall zulaßen wöllen.

Zu dem haben e. f. g. herr vatter seliger den Georgium Dalmatinum, welchen ich vor 19 jaren, in meiner anderen verfolgung, alls ein armen schueler, neben meinen zwaien sünen aus Crein geführt, erstlich gen Bebenhausen, darnach ins Tyfferni stipendio genadiglich verordent, alda er neben seinen vleisigen studien auch meine windische büecher gelesen, vnd souil daraus ergriffen, das er sich das allt testament zu transferiren vnterstanden, wie e. f. g. er selbst in heiligunden seinem schreiben anzeigt, welche verdolmetschung lass mirs gefallen.

Vnd gleichwol e. f. g. aus beuelch der ersamen landschafft in Crein, ich selbst ire büecher sollen offeriren, dieweil aber dieser raucher martz der alten leüt, sonderlich mir den 76. jarigen feind, zu dem so plagt mich nun etlich jar die bilis, welche alle nacht erwegt in mir ein scharfen choliam, deswegen kein nacht von meinen peth stuben khan bleiben, derhalben schreib hiemit meinem landsman Thomassen Rumpler altisten, das er offtgemelte büecher an meiner statt offerire. Vnd wen e. f. g. zum negsten gen Tübingen ankumen, wil mich in derselbigen kuchel selbst laden. Dieses mein vnformlich, nach dem windischen stylo schreiben e. f. g. wöllen zu pösten auslegen, vnd mich in gnaden laßen beuolchen sein. Derendingen am 19. Martij Anno etc. 84.

E. f. g. vnterthanigister treuer caplan

Primus Truber
m. s. scripsit

Prevod:

Presvetlemu, visokorodnemu knezu gospodu gospodu Ludviku, vojvodi württemberskemu in teškemu, grofu mumpelgartskemu. Svojemu milostnemu knezu in gospodu.

Presvetli, visokorodni knez, milostni gospod. Vaši milosti želim od Boga po Kristusu vse dobro in najprej ponujam svoje najponižnejše vdane usluge. Vaša knežja milost dobro ve, da bi bogaboječi gospodje in deželani kranjski radi tiskali slovensko biblijo v Tübingenu. Toda tiskar Gruppenbach je šel zelo visoko, za balo je hotel 28 goldinarjev, ni imel podob razen teh iz Frankfurta, ki pa so bile vse izrabljene in slabo vidne in bi jih mogel dobiti z velikimi stroški. Ko pa je neki wittenberški tiskar ponudil, da bi tiskal balo za 20 goldinarjev in dal zastoj lepe podobe, so zato tiskali v Wittenbergu, in menim, da so podobe lične in dobre itd.¹

Častiti kranjski deželni stanovi pošiljajo vaši knežji milosti tri vezane izvode gori omenjene biblije, dve pesmarici s psalmi, dva izvoda slovenske umetelne slovnice, ki jo je dobro priredil prednik doktorja Frischlina, pa tudi dva primerka nove kompozicije njihovega kantorja ali kapelnika.² To majhno darilo naj vaša knežja milost milostljivo od njih sprejme, naj nje in cerkev z njenimi služabniki kot doslej v milosti ohrani.

Tako smo v nekaj letih, odkar sem s pomočjo vsemogočnega začel pisati v slovenskem jeziku, dobili mnogo dobrih knjig. Zato pa se mi, Slovenci, po Bogu nimamo nikomur drugemu zahvaliti kot vaši knežji milosti in vašemu gospodu očetu pobožnega in hvaležnega spomina, ki sta nam dovolila in pospeševala tisk slovenskih, cirilskih in hrvaških knjig, ko jih niso hoteli tiskati v Nürnbergu in Schwäbisch Hallu.³

Vrh tega je pokojni oče vaše knežje milosti Jurija Dalmatina, ki sem ga pred 19 leti v svojem drugem pregnanstvu kot revnega šolarja poleg svojih dveh sinov peljal iz Kranjske, najprej milostno spravil v Bebenhausen, nato v Tiferinov štipendij, kjer je ob marljivem študiju bral tudi moje slovenske knjige in toliko napredoval, da je začel prevajati staro zavezo, kot sporoča sam vaši knežji milosti v priloženem pismu; njegov prevod mi zelo ugaja.

In ker želijo častiti kranjski deželni stanovi, da vaši knežji milosti jaz poklonim njihove knjige, medtem pa ostri marec ni naklonjen starim ljudem, posebej ne meni 76-letniku, pa me povrh že nekaj let muči žolč,⁴ mi vsako noč povzroča hudo koliko, da nobeno noč ne morem iz postelje in sobe, zato pišem svojemu rojaku altistu Tomažu Rumpelju⁵, da namesto mene pokloni omenjene knjige. In če bo vaša knežja milost v kratkem prišla v Tübingen, se bom povabil sam v vašo kuhinjo. To moje okorno, v slovenskem slogu napisano pismo, naj vaša knežja milost najbolje sprejme in me ohrani v milosti. Derendingen, 19. marca 84. leta.

Vaši knežji milosti zelo vdani zvesti kaplan

Primož Trubar,
pisal s svojo roko.

¹ M. Rupel, Trubarjana, SAZU, Razprave III, Ljubljana 1954, 19–21.

² Avtor kompozicije utegne biti ljubljanski kantor Semnitzer. Prim. D. Cvetko, Zgodovina glasbene umetnosti na Slovenskem, Ljubljana 1958, 122, 123.

³ Th. Elze, Primus Trubers Briefe, Tübingen 1897, 525 sl.

⁴ Prim. Trubarjevo pismo z dne 3. I. 1581. J. Rajhman, Pisma Primoža Trubarja, SAZU, Ljubljana 1986, 272.

⁵ Tomaž Rumpel naj bi imel dvojnika, doma iz bavarske, altist (Neues württembergisches Dienerbuch, Baden 1957, I, 928). Ker ga imenuje Trubar rojaka (iz Radovljice) gre verjetno za pomoto v imenu (Theodor — Thomann — Tomaž), prim. D. Cvetko, n. d., 90, 238; A. Rijavec, Glasbeno delo na Slovenskem, Ljubljana 1987, 206; Th. Elze, Die Universität Tübingen und die Studenten aus Krain, München 1977 (faks. izd.), 68, 69.

Trubarjevo pismo se opira na podatke v pismu J. Dalmatina in A. Bohoriča, vendar je povsem samostojno delo in odkriva začetne težave in vzpon slovenskega reformacijskega tiska. Med drugim pa omenja še dva primerka glasbene kompozicije ljubljanskega kantorja, ki jih ni na seznamu poklonitvenih primerkov v pismu J. Dalmatina in A. Bohoriča. Značilno je tudi, da ne omenja po imenu avtorja slovenske slovnice, temveč ga opiše kot predhodnika N. Frischlina. Ime N. Frischlina pa je bilo znano tudi na württemberskem dvoru, vendar verjetno ni bilo v časti. Trubar je morda hotel poudariti zasluge N. Frischlina vsaj mimogrede, da bi zbudil pri vojvodi Ludviku sočutju z usodo »pregnanca«, saj je Trubar ponovno zagovarjal njegovo obnašanje do nemškega plemstva.

V objavljenem osnutku ni nikjer omenjeno Trubarjevo ime, v originalu pa ga zasledimo na dveh mestih. J. Dalmatin se ga hvaležno spominja kot pobudnika svojega prevajalskega dela in hoče dar kranjskih deželnih stanov vojvodi Ludviku pokloniti po Trubarju. Trubar zaradi bolezní ni mogel izvršiti naloge, zanjo je poveril svojega rojaka Tomaža Rumplerja.

Pismo je napisano zelo osebno, s Trubarjevo roko in njegovimi popravki. Še vedno se zaveda, da mu nemščina ne teče gladko, zato prosi za razumevanje, da piše »v slovenskem slogu«. Hkrati še hudomušno pristavi, da se bo rad povabil k vojvodi, ko pride v Tübingen.

Pismo razkriva Trubarjevo duhovno svežino in odkriva njegov optimističen pogled na slovensko reformacijo. Kljub starostnim nadlogam (»ostri marec ni naklonjen starim ljudem«) je še prisoten v slovenski evangeličanski cerkvi, kar spričuje tudi njegovo zadnje (doslej znano) pismo z dne 5. 10. 1585.

NEUER TRUBARS BRIEF

Zusammenfassung

Die Entdeckung des Trubars Briefes vom 19. März 1584 ist vom bedeutsamen Wert. Er ist erst das Begleitschreiben zu dem Brief J. Dalmatins und A. Bohoričs an den Herzog Ludwig v. Württemberg. Trubar erklärt seine Rolle bei dem slovenischen Druck, besonders betont er seine Rolle als »Befürderer« des Dalmatins Werkes und seine Bemühungen bei dem Beginn des Druckes der Biblia. Zum zweiten soll der Brief Trubar als einen Mann zeigen, der obwohl kränklich, noch immer in der Mitte des »slovenischen Ereignisses« steht. Bemerkenswert ist unter anderem besonders seine Entschuldigung wegen der unvollkommenen Beherrschung der deutschen Sprache. Auf seine Art beschreibt er sie mit dem schlichten Ausdruck »nach dem windischen Stylo«.

O POMENU IN ZGODOVINSKI VLOGI GENERALA RUDOLFA MAISTRA OB RAZPADU AVSTROOGRSKE IN NASTANKU DRŽAVE SRBOV, HRVATOV IN SLOVENCEV

Več avtorjev

UDK 929 Maister R.: 323.269:355.133(497.12 Mb) »1918/1919«

Več avtorjev: Pomen in zgodovinska vloga generala Rudolfa Maistra ob zlomu Avstro-Ogrske in ob nastanku države SHS. (Über die Bedeutung und die geschichtliche Rolle von General Rudolf Maister zur Zeit des Verfalles von Österreich-Ungarn und der Entstehung des Staates SHS). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 57=22(1986)2, str. 177—195.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl.

Osebnost generala Rudolfa Maistra je bila za nekatere sporna. To je še posebej prišlo do izraza ob ponovni pobudi, da mu v Mariboru postavijo ustrezen spomenik. V tej zvezi je bila oktobra 1977 v prostorih CK ZKS organizirana interna razprava o njegovem pomenu in zgodovinski vlogi v času razpada Avstro-Ogrske in nastanku države SHS. Sedaj, ko je akcija za postavitev spomenika pred realizacijo, objavljamo vsebino razgovora, ki vestransko osvetljuje osebnost generala in pesnika R. Maistra-Vojanova in njegovo nesporno osebnostno zaslugi, da sta Maribor in severovzhodna Slovenija pripadla jugoslovanski državi.

UDC 929 Maister R.: 323.269:355.133(497.12 Mb) »1918/1919«

MORE AUTHORS: About the Significance and the historical Part of General Rudolf Maister in the Time of the Downfall of Austria-Hungary and the Formation of the State of SHS. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 57=22(1986)2, p. 177—195.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

The personality of General Rudolf Maister was for some people controversial. It found especially expression in the renewed initiative to erect him a proper monument at Maribor. In this connection an internal discussion about his significance and his historical part in the time of the downfall of Austria-Hungary and the formation of the State of SHS was organized in the CK ZKS's (Central Committee of the League of Communists of Slovenia) premises in October 1977. Now, as the action of erecting the monument is immediately before its accomplishment, we bring out the contents of the discourse, throwing universally light upon the personality of the general and poet R. Maister-Vojanov and his undisputed personal merit for Maribor and North-East Slovenia being joined to the Yugoslav State.

V prostorih CK ZKS v Ljubljani je bil dne 11. oktobra 1977 interen informativen pogovor z nekaterimi povabljenimi zgodovinarji o pomenu in zgodovinski vlogi generala Rudolfa Maistra ob zlomu Avstro-Ogrske in ob nastanku Jugoslavije. Pogovor je bil posnet. Objavljamo zapis, s privolitvijo

udeleženi, nespremenjen, zaradi vsebine, ki tehtno osvetljuje zgodovinsko podobo generala Maistra pa tudi kot dokument časa.

Pogovora so se udeležili France Filipič, Rado Jan, Dušan Nečak, dr. Jan-ko Pleterski, dr. Mirko Stiplovšek, dr. Tone Zorn in dr. Milan Ževart.

Rado JAN

Predmet današnjega razgovora je postal (znova) aktualen v trenutku, ko so se v javnosti vnovič pojavile pobude, zahteve, pritiski, da je generalu Rudolfu Maistru vendarle treba postaviti (v mestu Mariboru) spomenik. Hkrati ob tem zdravorazumsko povsem utemeljenem zahtevku pa se v zgodovinski publicistiki pojavljata dve antinomični oceni o njem. Prva, če posplošim, gleda nanj zgolj z nacionalnega vidika in pri tem zanemarja socialno razredni vidik, druga zapostavlja ljudsko-meščansko nacionalni vidik in izpostavlja zgolj socialistično delavski razredni vidik. Za prve je Maister idealiziran narodni junak, za druge skoroda »beli general«. Takšne so polarizacije. Povsem pravilna ni ne prva ne druga ocena. Slovenci smo namreč »zamučniški« narod in smo (taki) leta 1918 uresničevali tisto, česar spričo nedozorele socialne strukture in vodstva nismo leta 1848 mogli niti znali uresničiti. Tako, če parafraziram I. Cankarja, v trenutku, ko bi bil že čas za preureditev v hiši, še lastnega doma nismo imeli. (Dom je Cankarju sinonim za nacionalno jugoslovansko državo, red v hiši pa prisposoba za družbeno ureditev. Cankar je v nasprotju s splošno linijo socialdemokracije postavljaj vprašanje nacionalne države v prvi plan, socialno revolucijo pa v drugi. Razlikoval je med neposredno nalogo v zgodovinskem trenutku, to nalogo nalaga vsem, hkrati pa računa z možnostjo socialne revolucije, bodisi zdaj ali bližnji prihodnosti. Zato prisodi slovenskemu proletariatu bistveno vlogo v sedanjosti in prihodnosti.) Zdi se mi, da po tej poti lahko pridemo tudi do pravične ocene Maistra, ki se je nedvomno boril za »dom« — etnično pravične severne meje SHS, kakšne pa so bile njegove predstave o »redu v hiši«, pa naj zgodovina povc svoje. Povedati je treba, da problema sploh ne bi bilo, če bi Maistru, kot je bil namen, spomenik postavili že leta 1928, če pa ga postavljamo danes, je problem večznačen — lahko dobi drug pomen — če seveda javnosti take odločitve ne pojasnimo dovolj celovito.

Seveda ne moremo in ne smemo Maistra zavoljo pragmatičnih interesov ocenjevati drugače, kot zasluži. Oceniti ga moramo objektivno, torej po enem samem merilu: kaj je bila takrat zahteva časa, oziroma z vidika, katere naloge so stale leta 1918 pred slovenskim narodom in pred slovensko družbo v konkretnem zgodovinskem trenutku.

Tu je, seve, problem socialne demokracije pa njen oportunitizem, neustrežno gledanje na nacionalno vprašanje, odnarodolost v štajerski in koroški, SDO* pa levica v socialni demokraciji, (deklaracijsko gibanje) in Maister. Če bi iz vseh teh aspektov poskušali te stvari oceniti, mislim, da bomo lahko prišli do pravične ocene o možu, ki je nesporno pobudniški, neverjetno bister in pogumen, iznajdljiv in zaslužen. Škoda je, da nismo imeli več takih.

Ne zavzemam se za nikakršno vnaprejšnjo oceno, sem zato, da bi izoblikovali kriterij — kritično stališče nasproti enostransko poudarjenim zgolj nacionalno meščanskim ali zgolj razredno proletarskim vidikom. Kaj več bodo povedali tovariši zgodovinarji.

* Social-demokratska organizacija.

General Rudolf Maister, pesnik Vojanov — prvi osvoboditelj Maribora

Dr. Janko PLETERSKI:

Predvsem mislim, da zgodovinskega ocenjevanja Maistra kot osebnosti in njegove vloge pri osvoboditvi severne slovenske Stajerske izpod avstrijskega gospostva ni mogoče izvzeti iz splošnega okvira tedanjega dogajanja. Za oceno tega okvira, in to za oceno z vidika narodno in družbeno osvobodilnega procesa, pa imamo slej ko prej zanesljivo oporo Speransa. To poudarjam zato, ker smo zgodovinarji v zadnjih letih tudi ob tej oceni Speransa veliko razmišljali, delali, diskutirali in tudi polemizirali. Na situacijo v Mariboru ob razpadu habsburške monarhije pa tja do konca leta 1918, rekel bi, do razpusta mariborskega občinskega sveta 2. januarja 1919, je mogoče aplicirati Speransove ocene, ki veljajo za splošno situacijo ob razpadu Avstro-Ogrske. Namreč, da je Avstrija postala ovira družbenega napredka in svobodnega razvoja narodov. Torej obojega! Da je nujnost razbitja dozorela v zavesti slovenskih ljudskih množic in da je pritisk teh množic vsilil tudi karakter vsem tedanjim političnim gibanjem. Med njimi deklaracijskemu gibanju, kot najbolj vidnemu, in tistemu, kar je potem iz tega gibanja zraslo. (Narodni svet, itd.)

Po drugi strani pa je značilnost situacije nezrelost slovenske socialne demokracije, delavske stranke kot revolucionarnega subjekta in prav to je

bilo tisto, kar je omogočilo slovenskemu meščanstvu, da ujame ta ljudski tok, tok množic in da ga potem politično tudi vodi. 29. oktobra 1918 je v takšnih okoliščinah prišlo do dejanja, ki mu lahko rečemo narodna osvoboditev in ta osvoboditev je bila zgodovinsko zaslužena za slovenski narod. Saj je slovensko ljudstvo samo že veliko žrtvovalo ne oziraje se na tisto, kar je govorila meščanska politika. Kardelj navaja kot takšno ljudsko žrtev dogajanja od preganjanj med vojno do vojaških uporov leta 1918 in konkretno tudi »do koroške fronte, itd.« Ta »koroška fronta, itd.« se vsebinsko in časovno nedvomno nanaša tudi na situacijo v štajerskem delu Dravske doline, v Mariboru.

Narodna osvoboditev v dneh ob razpadu Avstro-Ogrske. Mislim, da moramo kronologijo točno upoštevati. Ob razpadu Avstro-Ogrske se je izvršila, po Speransovem mnenju nekakšna, kot pravi, »kržljava meščanska revolucija«. Če opustimo prilastek »kržljava« ob strani, nam ostane meščanska revolucija. Tega ne smemo pozabljati, naj je kakršnakoli. Neko dejanje v reševanju nacionalnega problema to sigurno je, dejanje, ki je prelomnega pomena. Poseben značaj ima to dejanje spričo dejstva, da ga je kot takšno izsilila ljudska aktivnost. Zato ga ne smemo gledati samo kot meščansko dejanje, ampak tudi kot dejanje ljudstva. V tem prvem času so tudi politični organi te »zakrnele revolucije«, torej narodni sveti, po Speransovem mnenju imeli pozitivno vlogo. Ker so pospešili, kot pravi, razpad Avstro-Ogrske, ker so manifestirali pred svetom voljo slovenskega ljudstva po nacionalni samoodločbi, ker so krepili splošno demokratsko vrenje in pospešili borbena mobilizacijo množic.

Kmalu po razpadu Avstro-Ogrske pa se je začela etapa likvidacije takšne narodne revolucije. Tukaj omenja Kardelj konkretno prvdecembrski akt in potem ves nadaljnji proces fiksiranja meščanske oblasti do Vidovdanske ustave.

To bi bil splošni okvir, ki sem ga čisto na kratko povzel po Speransu. V tem okviru je mogoče in je tudi treba opredeljevati zgodovinsko vlogo in pomen osebnosti generala Maistra. Na eni strani moramo upoštevati, da je tukaj prvo dejstvo razpoloženje slovenskih vojakov kot dela tedanjega slovenskega ljudstva, ki se je Maister nanje oprl. Zlasti bi še iz tega ljudskega elementa poudaril pozitivni odziv na njegov mobilizacijski oklic 9. novembra 1918. Glede na to, da v tistem času niso vsi taki mobilizacijski oklici imeli takšnega uspeha, ker za njimi ni stala nobena prava državna oblast, na drugi strani pa je bilo dominantno protivojno razpoloženje oz. vojna utrujenost. Ta odziv na Maistrovo mobilizacijo nedvomno kaže, da raste iz ljudske osnove deklaracijskega gibanja. Brez te osnove bi bil tudi Maister nemočen. Seveda se sedaj postavlja vprašanje vloge osebnosti v zgodovini, itd., o tem ne bom razpravljaj in to ne pomeni zanikanje njegove vloge. Toda treba je osebnost videti v njenih možnostih. Po drugi strani se je Maister politično, se pravi v svojih političnih zvezah in delovanjih, opiral na skupno narodno-meščansko vodstvo. V prvem času med vojno, dokler še ni prevzel svoje vloge, pa na Jugoslovanski klub. Vemo, da je Anton Korošec, kot predsednik Jugoslovanskega kluba dosegel, da je njegova konfinacija bila razveljavljena. Pozneje se je oprl na narodni svet. V novembrskih dneh pa konkretno samo na narodni svet za Štajersko. Narodni svet za Štajersko je tukaj pokazal neko samostojnost, ki jo je treba tudi primerno ocenjevati.

Maistrova akcija je nedvomno nacionalna, vendar v meščanskem smislu narodnega gibanja. Kot takšna pa je vendarle zagotovila tedaj in tudi pozneje izvršitev nacionalne samoodločbe štajerskih Slovencev. V tem je gotovo njegov največji zgodovinski pomen. Ta pomen je tem bolj tehten, ker je ta akci-

ja bila v marsičem izvedena v nasprotju s stališčem pasivnosti, ki ga je gojila narodna vlada v Ljubljani, za katero mi po domače pravimo, da nam je »zašuštrala« ugodno situacijo. V tem je gotovo tudi njegov osebni prispevek. Maister je proti pasivnosti postavil akcijo. Akcija je tista, ki v zgodovini nekaj pomeni. Ta akcija je izkoristila obstoječo energijo ljudskega gibanja in je ustvarila zgodovinsko dejstvo trajnega pomena. (Torej ne samo državno mejo kraljevske Jugoslavije, ampak tisti vogal slovenskega doma, o katerem je tov. Jan govoril v imenu Cankarja, v katerem lahko tudi danes urejamo svoje razmere.) Glede Maistra lahko rečemo, da je tisto sicer kratkotrajno progresivno fazo narodne osvoboditve, o kateri govori Kardelj, za Maribor nekoliko časovno podaljšal. Splošno slovenski razvoj in položaj v Ljubljani se je hitro sprevrgel v svojo reakcionarno fazo (že pred koncem novembra 1918), medtem ko v Maistrovi akciji oz. v akciji na Stajerskem ta faza gotovo traja nekaj dlje. Med drugim lahko omenimo, o čemer sicer nismo dosti govorili, prirejanje ljudskih taborov ob narodnostni meji na Stajerskem, še v novembru in decembru. Se pravi, najbolj dinamične oblike deklaracijskega gibanja. To so bili ljudski tabori kot politična akcija pred vojaško akcijo, pred zasedbo obmejnih krajev. To je element, ki ni, da bi ga prezrli.

Po drugi strani pa je nedvomna meščanska razredna opredelitev Maistra. Neke iluzije bi bile napačne. Tovariši, ki so Maistra veliko bolje preštudirali, bodo lahko več povedali o njegovih konkretnih izjavah. Globalno gledano pa mislim, da je nedvomno, da gre za meščansko razredno opredelitev. Čeprav moramo seveda z rezervo jemati tudi vse tiste njegove protiboljševiške izjave. Takšne izjave gredo v tistem času zlahka z jezika, so takorekoč modne; po drugi strani pa je popolnoma jasno, da pri Maistru te protiboljševiške izjave pomenijo tudi taktično sredstvo za pridobitev politične podpore antantnih držav v tem mejnem sporu. Se pravi, ne v čem drugem, ampak v mejnem sporu. Jugoslavija se prikazuje kot bolj zanesljiva opora proti takim tendencam kot Avstrija. Avstrija je veljala kot ljudska republika, dežela, v kateri delavski razred uživa politično svobodo, čeprav se še niso socialno osvobodili, itd. Res pa je, da je kot takšna bila zasnovana s popolnim soglasjem meščanstva, ravno zato, da bi odvrnili resnične revolucionarne procese.

Tukaj gre tudi za znano soglasje narodnega sveta in Maistra za ustanovitev »Šucvera«, se pravi oborožene formacije mariborskega mestnega sveta pod Maistrovim poveljstvom. To soglasje gotovo ni brez tiste vsebine, ki ji pravimo meščansko razredna solidarnost. Sigurno je tukaj to imelo vlogo. Kajti mariborsko meščanstvo, ne oziraje se na njegovo narodnost, je bilo ogroženo. Samo, pred kom je bilo ogroženo? Bilo je ogroženo predvsem pred plenečimi množicami, ki so se vračale s fronte, medtem ko na terenu samem, v mestu, neke organizirane politične sile, ki bi stopila v akcijo proti meščanstvu, ni bilo. Nasprotno. Mi imamo ravno v Mariboru situacijo, da je delavstvo v celoti pod vplivom nemške socialne demokracije, ki je v revolucionarnem vprašanju na strani reformizma. Popolnoma jasno in odločno je tudi protiboljševiška.

Se v istem mesecu, ko je dal soglasje, je Maister tudi ukrenil vse potrebno, da ta »Šucver« razoroži in likvidira. Mislim, da si je nemogoče zamisliti takšno likvidacijo Šucvera v nekih pogojih razredne revolucionarne zaostritve. Če bi tedaj nastopila revolucionarna zaostritev po akciji nekega revolucionarnega subjekta v Mariboru, bi verjetno do take razorožitve ne prišlo, pač pa bi meščanska solidarnost verjetno še naprej varovala to skupno orožje. Mislim, da je razorožitev Šucvera dejansko bila likvidacija nemško-nacionalnega odpora, enega izmed važnih instrumentov tega odpora. Se pra-

vi, Maister gre naprej v akcijo za utrjevanje svojega dejanja z dne 1. novembra. V tem kontekstu je treba gledati tudi temu sledeče razbitje železničarske stavke. Tudi o tem je bilo pri nas veliko razpravljanja. Po vsem tem, kar sem sedaj ponovno bral ravno pri Peniču, je popolnoma jasno, da je ta stavka imela jasno izražen politični cilj in sicer priključitev tega področja Avstriji. To je bil politični cilj te stavke, čeprav seveda v njej ne moremo zanikati tudi socialnih primesi. To so bile le primesi. Njihov nosilec pa ni bilo politično vodstvo te stavke, ampak so v stavko bile prinešene kot sestavni del zavesti množice delavcev, ki je v stavki sodelovala. To so bili tudi slovenski delavci in v tem smislu tudi lahko razumemo solidarnost celo enega dela tistih slovenskih železničarjev, ki so prišli v Maribor zato, da bi stavko pomagali likvidirati. Socialnih primesi pa ni bilo v namerah vodstva in to vodstvo je stavko do konca držalo popolnoma neosporavano in v celoti v rokah. Se pravi, nemški nacionalci.

Gre še za druga vprašanja. Gre za dogajanje po novem letu 1919, ko je drugod že zdavnaj zavladovala reakcionarna faza, ko pa je v Mariboru vprašanje meja še vedno odprto. Imamo tisto Milesovo komisijo in v zvezi s tem znameniti dogodek 27. januarja na Rotovškem trgu. Po nekem mnenju (recimo France Klopčič v Veliki razmejitvi) se ta poboj nemških demonstrantov uvršča že v protiljudsko dejanje Maistra. Po mojem je to pretirano. Gre še vedno za obrambo državne pripadnosti Maribora. Seveda pa brutalna metoda likvidacije teh demonstracij kaže, da je oblast v Mariboru pripravljena takšne metode uporabljati proti kateremukoli sovražniku. Če bi se pojavil razredni sovražnik, nedvomno tudi proti njemu in v tem smislu tega dejanja tudi ni mogoče šteti za ne vem kakšno progresivno politično gesto. To je opozorilo tudi vsaki drugi množici, ki bi ogrozila oblast, Vendar tega 27. januarja še ne bi štel kot dejanje protirevolucije nekega »belega generala«.

Zadnje vprašanje: julijski vojaški upor 1919. Tukaj so tovariši, ki so veliko več to študirali in bodo lahko tudi več povedali. Meni se zdi, da se ob zadušitvi tega upora Maister seveda pokaže v vlogi branilca meščanske oblasti. In ne samo kar tako na splošno meščanske oblasti, ampak tudi konkretno jugoslovanske monarhije. Pri Maistru mislim, da velja tisto, kar je treba tudi upoštevati, da kdor se je takrat ob meji bojeval za Jugoslavijo je enostavno vzel v račun tudi monarhijo. In Maister jo je tudi vzel v račun. Toda to je julij, ko je vprašanje meja že dejansko rešeno. Takrat je že nastopila tudi v Mariboru druga faza, faza likvidacije vsega, česar koli že, kar ne bi bilo primerno meščanski oblasti.

Glede Maistra samega bi rekel naslednje. On gotovo ni bil kakšen politični ideolog, bil je pesnik. Dobro bi bilo tudi njegovo poezijo analizirati. Jaz tega nisem naredil. Bil pa je produkt tedanje vladajoče meščanske ideologije. Tukaj se on od nje ni ločeval. To je bila ideologija slovenskega, narodno bolj radikalnega, liberalnega meščana.

Glede potrditve smrtne obsodbe dveh obsojencev. To je nedvomno dejstvo in nimamo nobenega namena opravičevati ga. Seveda moramo vedeti, da je bil Maister vojaški poveljnik, ki mu je to padlo po sili razmer na mizo in se je moral o tem odločiti. Odločil se je tako. Vendar, če bi šli sedaj samo s tega vidika, potem je seveda treba vedeti, da je hkrati v Dravogradu pet obsojencev pomilostil. Eden od teh je bil še pozneje vir za razpravo o uporu, ki jo je napisal tov. Ževart. Tudi to je treba gledati v kontekstu. Po moje je poglobitveni pomen Maistra kot osebnosti, njegovo dejanje 1. novembra 1918 in vse tisto, kar je pozneje storil v obrambo tega dejanja. Drugo pa sodi potem že na drugo področje. Sedaj se ne bi konkretno opredeljeval o praktičnem vprašanju, glede spomenika. Gotovo tudi vprašanje, kdaj in kje in kako, ni

nevažno. Ampak mislim, da drži tisto, kar je rekel tov. Jan, da bi ne bilo slabo, če bi imeli 1. novembra 1918 še kakega Maistra. Da se ne bomo narobe razumeli: ne zanikam vlogo tudi drugih v Mariboru, ne samo tistega splošnega ljudskega razpoloženja, ampak osebnosti, ki so tudi bile tedaj aktivne. Gre predvsem za take kot je bil Jožko Slobodnik. Vendar je očitno, da v neki situaciji najmočnejša iniciativa prevzame drugo in to se je v tem primeru zgodilo. Tako, da je tisti, ki simbolizira to akcijo, osebno Maister.

Sedaj bi rad dodal samo še osebno pripombo. Bil sem pred 3 ali 4 leti v Krakovu in sem si tam ogledal grad Vavel. V kletih je grob velikega protirevolucionarja Jozefa Pilsudskega. Morali bi videti, kako je tisti grob tam negovan in okrašen, opremljen z velikimi napisi, od sedanjega partijskega vodstva z velikimi priznanji. Zakaj? Ker ga slavijo kot obnovitelja poljske države, države, ki je danes »dom« poljskih delavcev. Je njihova država in smatrajo, da je v tem smislu bil progresiven, čeprav vemo, da je Pilsudski bil še kako aktiven beli general v pravem pomenu besede.

Rado JAN

Ob tem se mi utrinja še ena misel. Kardelj, ki (kot Sperans) vseskozi gradi na marksistični zasnovi, meni, da je vsako dejanje naperjeno zoper avstro-ogrski hegemonizem (kot sestavino velikonemškega imperializma) revolucionarno dejanje. Meni dalje, da se je prav to vprašanje v slovenskem narodnem in socialnem gibanju predolgo zamegljevalo. Namesto da bi se borili za razbitje Avstro-Ogrske, so branili njen obstoj, zmotno meneč, da je rešitev slovenskega vprašanja možna v tem državnem sklopu. V tem smislu je Maistrov čas med 27. oktobrom in prvo polovico novembra na tej poziciji. (Z začetkom socialistične revolucije v Nemčiji in Madžarski pa je dejansko obstajala realna možnost tudi za revolucijo pri nas. Te možnosti pa socialna demokracija, oportunistična in reformistična, kot je v večini bila, ni zmogla, kaj šele znala, spremeniti v stvarnost. Zato ni mogoče uglaševati na isto valovno dolžino oktobrske, madžarske in socialistične revolucije v Nemčiji s procesi, ki so se zamudniško dogajali pri nas.)

Temeljna naloga; ustvaritev nacionalne države Slovencev, Hrvatov in Srbov pa je bila uresničena. S tega vidika bi, seve, lahko razpravljali tudi — mislim, da je to vprašanje jugoslovansko zgodovinpisje na simpozijih že razčistilo — o tem: ali pomeni ustvaritev jugoslovanske države progresiven akt v zgodovini južnih Slovanov ali je to zgolj »versajska tvorba« in »odskočna deska za boj proti boljševizmu«, tkz. »cordon sanitaire«. Zgolj to vsekakor ni, ker so ljudstva hotela Jugoslavijo. Drugo (vprašanje) pa je, kakšna je potem ta Jugoslavija bila.

Tukaj se nam razodene, zakaj, denimo, Poljaki Pilsudskemu, ki je bil sicer protiboljševik in meščanski nacionalist, dajejo ceno spričo dejstva, da je tvorec nacionalne poljske države, kar pomeni, analogno, da tudi mi Maistru s tega stališča lahko priznamo ustrezno vrednost.

France FILIPIČ

Jaz bi nadaljeval tam, kjer je končal tovariš Jan. Rad bi vrgel nekaj luči na splitski plenum, na katerem je prišla do izraza opustitev teze o razbijanju Jugoslavije. Sicer pa ni res, da partija do takrat nikoli ne bi bila priznavala Jugoslavije, čeprav je seveda v določenih obdobjih prevladoval

koncept razbijanja države in formiranja balkanske zveze sovjetskih republik. V stališčih legalne partije, denimo na Vukovarskem kongresu, ni zaslediti negativnih stališč do državne tvorbe. Res pa je, da je v teku let vseskozi močno prisotna ocena, da je kraljevina SHS le versajska tvorba antantnih sil itd. Sicer pa je prav, da preidem k bistvu razgovora.

Moja naloga bi morda bila danes tukaj ob tem, kar nam je povedal tovariš dr. Pleterški, spregovoriti o drugi plati Maistrovega življenja in nekoliko osvetliti njegov duhovni lik. Maister je bil, kot je bilo tudi že danes tu ugotovljeno, vsekakor produkt in zastopnik slovenskega nacionalnega meščanstva, ima pa določen duhovni priključek h kmečkemu elementu. To se prav lepo odraža v njegovem leposlovnem delu. Kot pesnik je na robu moderne. Vsebina njegovega pesniškega dela je v znatni meri rodoljubarskega kova, vedno znova pa se kaže kmečki element (Završki fantje). Maister ima precej kmečke mentalitete v sebi, iz te mentalitete pa tudi izvira njegov praktični čut, njegov občutek za akcijo. Sposoben je v danem trenutku presoјati položaj dokaj realno, ne spuščá se v neke konstrukcije, kar je dokazal tudi s svojo akcijo 1. novembra 1918. Duhovno se je vsaj deloma oblikoval nacionalnopolitično za takratne razmere dokaj progresivno že v celjskem krogu Malgaja in tovarišev (Franjo Roš). Tudi njegova konfinacija je izraz takšne njegove oblikovanosti. Da se je potem postavil na čelo boja za severno mejo, seveda izhaja iz različnih okoliščin, ob položaju, ki ga je zavzemal po svojem činu, ob sposobnosti nagle presoje in treznega odločanja. Bil je sprejemljiv za slovensko buržuazijo, poosebljal je njena stremljenja, kakor so, med drugim, tudi prihajala do izraza v deklaracijskem gibanju, katerega razvoj pa je sicer izsiljevala množica. Maister je zelo naglo preraščal v simbol boja proti velikonemštvu in kot voditelj osvobodilnega gibanja. Netočno bi bilo, če bi kdo zdaj tolmačil položaj tako, da so za njim stali le desničarski elementi, razredna pripadnost se je v slovenskem taboru močno prekrivala z angažiranostjo v boju proti nemškoavstrijskim težnjam. Spominjam se razgovora s tovarišem Tomom Brejcem, ki je močno povzdignil Maistrovo vlogo — tudi sam je bil borec za severno mejo. Z Maistrom je bila tudi slovenska socialistična levica v Mariboru — številčno sicer zelo skromna, ker je večina socialne demokracije bila nemškutarska in vprežena v voz nemških nacionalcev. Zanimivo je, da mi je svojčas precej teh, ki so bili 1. novembra 1918 ob Maistru, poudarjalo, da so takrat prisegli na republiko. Težko je to seveda danes ocenjevati kot dejanje zavestnega republikanstva. Takrat je pač obstajala Država Slovencev, Hrvatov in Srbov in navsezadnje ni bilo še prav nič jasno, kam se obrne tok dogodkov v položaju, ki je bil dovolj nepregleden. Ta država Slovencev, Hrvatov in Srbov vendar ni bila monarhija in nič še ni bilo jasno, na kakšen način bo prišlo do tako imenovanega »ujedinjenja«. Res pa je, da je v določenih plasteh bila jugoslovanska misel zasidrana, težnja po državi, ki naj bi združevala vse južne Slovane, Jugoslovanska ideja je imela svojo tradicijo in se je vedno močneje kazala tudi v deklaracijskem gibanju tja do šentjanškega tabora z njegovim krvavim epilogom.

Večina v narodno prebujenih množicah si je želela nov, drugačen dom kot je bila Avstro-Ogrska. To je bila tista narodna plast, ki je delovala v politični sferi. Teh pa je bilo precej — navsezadnje ne smemo pozabiti, koliko ljudi je podpisalo majsko deklaracijo, to je bilo ljudsko gibanje. V tem gibanju je bil velik delež slovenskih žena, saj moških ni bilo doma. Ne gre zanikati osnov nacionalnega osveščanja, katerega oborožena moč je bil general Maister s svojimi ljudmi. On je bil v tistem trenutku uresničevalec ljudskih sanj po osvobojenju.

Znan nam je zgodovinski tek dogodkov, prišlo je do ustanovitve Države Srbov, Hrvatov in Slovencev, pričela se je uveljavljati buržoazna oblast, ki je vseskozi dušila revolucionarna vrenja v tem času. Kot del tega revolucionarnega vrenja velja vrednotiti tudi vojaški upor v Mariboru, julija 1919, zadušen v krvi. O oceni tega upora bo obširneje spregovoril dr. Milan Ževart, ki je raziskal ves njegov potek. Jaz pri raziskavi ti-stega obdobja sledim socialnim gibanjem, spremembam v družbi in Maistrovem odnosu do teh sprememb. Zanimiva osebnost iz Maistrove okolice je v tistem času učitelj Tone Gmajnar. Gmajnar prihaja iz predvojnega prepodrovskega gibanja, ki se s svojo narodnorevolucionarno usmerjenostjo vključuje v delovanje jugoslovanske narodnorevolucionarne omladine. Poglavlje za sebe je, kako je levo krilo te narodnorevolucionarne omladine bila osnova za ustanovitev SKOJ, kako je Klemenčič izdelal po koncu vojne predlog za ustanovitev socialistične mladine Jugoslavije, ki je zadel na odpor desničarskih elementov, itd. Tone Gmajnar, ki je srbski prostovoljec, je nekaj časa v Mariboru tiskovni referent v Maistrovem štabu, vendar gre po svoji poti, pripadajoč komunistični skupini Ognjena Price, Cesarca, itd. in je pozneje delegat na Vukovarskem kongresu in ustanovitelj partije v Mariboru. Tone Gmajnar je predstavnik najbolj revolucionarnega razvoja v tem času v Mariboru. Sicer pa je bila pri nacionalni mladini močno poudarjena socialna misel masarykovskih razsežnosti in na začetku dvajsetih let so bili — v Sloveniji nasploh — narodni socialisti (Peskovi) precejšnja moda. Spominjam se izjave Janka Glazerja, ki je bil tudi v prevratnem obdobju v Maistrovem štabu, kakšno začudenje je bilo v njegovem konservativno usmerjenem domu doma, ko je povedal, da bo pri volitvah v ustavodajno skupščino glasoval na narodne socialiste. V tem času, ko je bil Gmajnar še v Maistrovem štabu, je že zaslediti v časopisju notico, da se ukvarja z mislijo združevati delavce v posebni organizaciji in da gleda general Maister na to z »dopadenjem«. To »dopadenje« pa se je seveda razblinilo v tem trenutku, ko so socialni premiki ob revolucionarnem vrenju pričeli ogrožati buržoazno oblast — ali, morda bolje formulirano, takratno oblast nove države, v kateri je prevzela vajeti buržoazija. V Mariboru samem in deloma v vsej Slovenski Štajerski, kjer so bile močnejše delavske grupacije in je prihajal vsaj do neke mere do izraza proletarski element, prihaja v prevratnih dneh v splošnem nemiru do določenih revolucionarnih akcij, ki so v zgodovini znane. Težnje po novi, pravičnejši družbeni ureditvi in po podružbljanju produkcijskih sredstev so v vsem tem vrenju navzoče, včasih seveda v dokaj anarhičnih oblikah. Partije, ki bi znala vse te težnje združevati, pa še ni bilo. Na drugi strani je štajerska socialna demokracija — predvsem v Mariboru bila v veliki meri nemčurska in pod močnim vplivom nemško nacionalnih elementov. Stremela je po priključitvi Spodnje Štajerske k Nemški Avstriji, kar se je tako značilno pokazalo ob raznih prilikah, tako v mestnem svetu, kot tudi 27. januarja 1919 ob prihodu antantne komisije v Maribor. Ta nemčurska socialna demokracija je profanirala svojo marksistično usmerjenost udinjajoča se velikonemškemu elementu in dokaj pripomogla k temu, da je sleherno levičarstvo bilo v slovenskih narodnih krogih ožigosano kot nemčurstvo, tudi revolucionarno vrenje, izhajajoče iz tokov, ki jih je prožila oktobrska revolucija. Po tej plati se je ocnjevalo tudi Maistrovo ravnanje ob vojaškem uporu v Mariboru, ko je potrdil smrtno obsodbo dveh obsojenih upornikov. Še danes je potrditev te smrtno obsodbe argument za poudarjanje Maistrove protikomunistične, skrajno reakcionarne usmerjenosti. Vprašanje je postavljeno, ali je general Maister potrdil smrtno obsodbo dvema upornikoma v svoji protikomunistični usmerjenosti, ali pa je to storil zgolj ali predvsem iz zastraševalnih namenov, da bi

vzpostavil in utrdil red in mir, katerega je mlada država, ogrožena in še brez trdnih meja potrebovala. Pri tem je seveda važno vedeti tudi to, kakšne cilje si je vojaški upor zadal — in v koliki meri je bil general Maister tudi s temi cilji seznanjen.

Slučaj je nanese, da sem se včeraj srečal z dr. Bratkom Kreftom. V obsežnejši izjavi, ki sem jo registriral, mi je povedal tudi nekaj značilnih ocen generala Maistra. Po njegovem mnenju je bil v dvajsetih letih viden njegov protikomunizem, v bistvu pa je bil antifašist — zlasti v poznejšem obdobju, v tridesetih letih. Ko je bila v ospredju zadeva z obsodbo Kreftovega romana Človek mrtvaških lobanj, je, po Kreftovih podatkih, zasedala Narodna odbrana, katere predsednik je Maister bil, doma pri Maistru. Mnenje generala Maistra je bilo, navajam zopet podatke dr. Bratka Krefta, da je treba roman prepovedati, vendar pa avtorja zaradi njegove mladosti zaščititi. General Maister je bil predsednik Narodne odbrane, ki je ob mnogih prilikah stopala v ostro protikomunistično akcijo. Toda istega generala Maistra se je buržoazna oblast kot aktivnega generala zelo hitro iznebila in ga penzionirala, lahko rečemo, da Maister le ni bil povsem njen. V dvajsetih letih se ozko vezeta Narodna odbrana in Orjuna. Na simpoziju ob 40. obletnici spopada z Orjuno v Trbovljah je bila vloga Orjune v tem času trboveljskih dogodkov in vseskozi v dvajsetih letih osvetljena z različnih strani — med drugim je bil poudarjen tudi njej določen narodoobrambni značaj. V nacionalnopolitično zaostrenem položaju ob severni meji je zato treba določene dogodke in določeno ravnanje presojati z veliko previdnostjo. Navsezadnje vemo, da so komunisti v Jugoslaviji morali prehoditi precejšnjo pot, da so prišli do določenih spoznanj pri obravnavanju narodnostne problematike.

Zanimiv je nastop generala Maistra leta 1932 ob protikomunističnem nastopu znanega pisatelja romana »Selitve« Miloša Crnjanskega. Kot je znano, je bil Miloš Crnjanski v določenih obdobjih hud unitarist, skrajno desničarsko usmerjen. Kot takšen je leta 1932 obtožil vrsto jugoslovanskih pisateljev levičarjev komunizma. V članku, ki ga je objavil v Politiki je na povsem denunciantški način pisal o njih. Po državi se je dvignil v intelektualnih krogih val protesta, sprožila se je akcija, ki sta jo vodila Miroslav Krleža in Veselin Masleša in partija je tudi v Sloveniji organizirala podpisno akcijo. Tako je bila potem v Ljubljani objavljena resolucija s 40 podpisi kulturnih delavcev, v Mariboru pa podobna resolucija z 20 podpisi najvidnejših kulturnih delavcev, med njimi tudi generala Maistra, ki se je podpisal kot »general v pokoj«. V Ljubljani sta zbirala podpise dr. Bratko Kreft, na iniciativo Borisa Kidriča, s Kreftom tudi Tone Čufar, a v Mariboru Anton Tanc. Na vprašanje, kako dr. Bratko Kreft presoja to Maistrovo ravnanje, da se je postavil dejansko v obrambo komunistov, je bil odgovor da je to bilo mogoče prav ob Maistrovi antifašistični usmerjenosti (podpisali so v Mariboru še Janko Glazer, dr. Makso Šnuderl, Danilo Gorinšek, Franjo Baš, itd., med drugimi tudi kot levičar znani prof. Bogo Teply). Pri tem ne smemo pozabiti, da se je to dogajalo v času šestojanuarske diktature — resda v obdobju, ko je ta že pričela razpadati. Ob tem je mogoče vendar razpoznati zanimivo Maistrovo pot od, naprednega kroga narodnjakov v Celju (Malgaj, Roš) do tega položaja leta 1932, ko se upa postaviti v bran komunistov — v bistvu kot antifašist.

To so seveda samo drobci, ob katerih je mogoče o Maistru razglabljati. Pri presoji njegove življenjske poti in njegove zgodovinske vloge pa so nam lahko v pomoč.

Rado JAN

Denimo, da prve jugoslovanske države sploh ne bi bilo, potem bi ta del Slovenije doživel leta 1945 isto usodo, kot so jo ostali nepriključeni deli v Avstriji. In še na en vidik bi opozoril. Lenin zmeraj govori, da mesto (na tleh zatiranega naroda) pripada tistemu, čigar etnično zaledje je. Mesto se je namreč razvilo iz presežne vrednosti, ki jo je ustvarilo slovensko zaledje in tako omogočilo vladajoči nemški manjšini vsakršen monopol in privilegije. Marx in Engels, sicer nasprotno menita, da okolje pripada tistemu, čigar je mesto, ker menita, da je mesto nosilec napredka. To nedvomno drži, le da se mi še nismo konstituirali kot nacija, da bi lahko bili nosilec napredka. In tako Maister v bistvu nastopa, prvič po kmečkih puntih, kot zgodovinski subjekt s svojo prostovoljsko vojsko. V tem smislu se mi zdi, da je mogoče ovrednotiti njegovo vlogo tudi glede na posledice, ki so doletele Slovence, zunaj države. Jasno pa je, da vsaki meščanski revoluciji, tudi če je »kržnjava«, in morda prav zato, ker je »kržnjava«, pride po hipnem vsesplošnem navdušenju vseh do razočaranj in novega spopada razrednih interesov, vendar znotraj okvira nacionalne in ne tuje države.

Dr. Milan Ževart:¹

Torej v tem smo si najbrž edini, da je general Rudolf Maister tedaj vsekakor izpolnjeval eno od zelo pomembnih nalog prevratnih dni. Izpolnjeval jo je v Mariboru (seveda ne samo v Mariboru), kjer je imel, to je le treba reči, proti sebi kar znaten del mariborskega prebivalstva, in sicer nemško meščanstvo in tiste, ki so bili organizirani v nemškoavstrijski socialni demokraciji. Med socialnimi demokrati so bili pomembni zlasti železničarji. V takem položaju se je Maister vedno bolj naslanjal na svojo vojaško moč in tudi to upoštevanje, je treba presojati nekatere njegove ukrepe.

Ko človek prebira literaturo oziroma prispevke o prevratnih dogodkih v Mariboru in v štajerskem Podravju, le dobi vtis, da marsikaj še ni dovolj proučeno in da še nimamo dovolj celovite slike. Drugo leto bo spet okrogla obletnica (60-letnica) prevratnih dogodkov oziroma bojev za severno mejo in bi bilo morda dobro dati pobudo, da bi se proučevanja problemov, povezanih s to temo, še lotili.² Če upošteevamo doganjanja na terenu, imamo o njih iz povojnih let predvsem dve večji razpravi, in sicer Lojzeta Ude, *Boj za Maribor in štajersko Podravje leta 1918/19* (Zgodovinski časopis, letnik XV, 1961)³ in še diplomsko nalogo Lojzeta Peniča, *Boj za Maribor in severno štajersko mejo l. 1918/19* (neobjavljeno), ki je dobila študentsko Prešernovo nagrado. Kljub temu da je bil avtor še študent, je precej na široko zajel

¹ V zvezi s tem diskusijskim prispevkom upošlevalj še moj govor na seji Skupščine občine Maribor 17. oktobra 1978, ki je bil objavljen z naslovom *Ob 60-letnici bojev za Maribor in severno mejo*, v: Spominski zbornik ob 60-letnici bojev za severno slovensko mejo 1918–1919, Maribor 1979, str. 136–138.

² Ob 60-letnici bojev za severno slovensko mejo 1918–1919 so imeli na XIX. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, ki je bilo v Mariboru od 27. 9. do 1. 10. 1978, referate o boju za severno mejo 1918–1919, o koncu avstrijske oblasti v Mariboru in o vprašanih slovensko-nemške etnične meje ter o pomembnejših procesih na štajerskem Lojze Ude, Lojze Penič, dr. Bogo Grafenauer in Matjaž Klemenčič. Referati so bili objavljeni. V okviru zborovanja je bila tudi okrogla miza o boju za severno mejo 1918–1919 in tudi o vojaškem uporu julija 1919, ki jo je vodil prof. dr. Fran Zwiller. Doslej sta bila objavljena dva prispevka iz razprave ob okrogli mizi (France Klopčič, *Slovensko meščanstvo in meje Slovenije na severu in zahodu 1918–1919 in Lojze Ude, Odgovor na izvajanja Francela Klopčiča o značaju vojaškega upora v Mariboru*, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, letnik 15 (nova vrsta), št. 1–2, Maribor 1979, str. 391–397 in 398–403. Leta 1979 je izšel pri op. 1 omenjeni Spominski zbornik ob 60-letnici bojev za severno slovensko mejo 1918–1919 z razpravami, prispevki in še drugim gradivom.

³ Navedena razprava je bila nekolkokrat dopolnjena objavljena še v: *Lojze Ude, Boj za severno slovensko mejo 1918/19*, Maribor 1977, str. 37–133.

problematiko. Po podelitvi Prešernove nagrade je preklical nekatere pre nagljene formulacije iz povzetka, ki ga je prebral ob podelitvi nagrade. V nalogi teh spornih formulacij pravzaprav ni. Torej bi bilo dobro, če bi problematiko še proučevali in pri raziskovanju skušali pritegniti še nove vire in osvetliti stvari še z novih aspektov.

Druga stvar, ki bi jo poudaril in se mi ne zdi brez pomena, je ta, da je Maister med ljudmi, med širokimi krogi pred vojno in tudi po vojni veljal za tistega, ki je odigral glavno vlogo ter rešil Maribor in štajersko Podravje in tako mnenje je tudi danes in to tudi med mladimi generacijami. Zato ta pobuda za Maistrov spomenik ni samo stvar še živih Maistrovih borcev, ampak gre za širšo težnjo.

Kar se tiče stavk in Maistrovega odnosa do železničarjev in njihovih stavk se bom omejil na november in prvo polovico decembra 1918. Stavke so bile pogoste v prvi polovici novembra, potem pa jih v drugi polovici tega meseca oziroma do 29. novembra, ko je izbruhnila največja 15-dnevna stavka tega obdobja, ni bilo. Nemški železničarji seveda niso bili zadovoljni z dogodki 1. novembra in že tega dne so njihove strokovne organizacije izjavile, da smatrajo lastitev nemškega ozemlja in železnice za začasno. Na značaj stavk železničarjev v novembru vsekakor kažejo povodi ali vzroki zanje. Omejil se bom na nekaj podatkov. Dne 6. novembra so nameravali stavkati železničarji ob odstranitvi nemškega napisa na mariborskem kolodvoru oziroma ob namestitvi slovenskega. Maister je v situaciji, kot je bila, popustil in dal slovenski napis odstraniti. Ko je prišlo dva dni kasneje do stavke v železniških delavnicah zaradi srbske straže, je šel Maister v delavnico in po razgovorih odstranil srbsko stražo ter so 9. novembra delavci zopet delali. Dne 12. novembra je bila ob proglasitvi nemško-avstrijske republike krajša prekinitve dela. Po tem datumu se avstrijski socialni demokrati v Mariboru intenzivno povezujejo z nemškim meščanstvom, oboji so pač za nemško-avstrijsko republiko in to jih je zblíževalo. Dne 16. novembra so na seji mariborskega občinskega sveta sklenili vključiti v ta svet deset socialnih demokratov. Ko so delavci v železniških delavnicah 14. novembra zahtevali 50% zvišanje plač in začeli stavkati, so se z njimi takoj pričeli pogajati Maister, predstavniki narodnega sveta za Štajersko in tudi mariborski župan dr. Hans Schmiderer. Narodni svet je tedaj zavzel stališče, da so zahteve delavcev zaradi podražitev upravičene in je pri generalni direkciji na Dunaju priporočal rešitev njihovih zahtev. Pri presoji Maistrovega odnosa do železničarjev oziroma njihovih stavk, je treba upoštevati tudi dejstvo, da je bil Maister vojaški poveljnik in da sta bila urejen promet in red na železnici zanj pomembna. Upoštevati pa je seveda treba tudi stališče oziroma odnos železničarjev do Maistrove oziroma slovenske oblasti. Glede največje stavke, ki se je začela 29. novembra ob odstranitvi nemških sodnikov in obeh poštnih upraviteljev, se seveda povsem strinjam z oceno, ki jo je tu podal dr. Pleterski. V zvezi s tem bi lahko rekli, da je sprejemljiva trditev, da je po razorožitvi Schutzwehra Nemcem ostala na voljo organizirana socialna demokracija in so nanjo računali v boju za priključitev Maribora k Avstriji. O tem, da so bili pri stavki tudi socialni momenti, a da ti niso bili bistveni, je tu že bilo rečeno. Omeniti je treba, da so že v začetku novembra predstavniki nemških železničarjev izjavili, da bodo zahtevali povratek v nemško Avstrijo, če bi Maribor pripadel Jugoslaviji, a za nekatere je bilo le aktualno tudi eksistenčno vprašanje. Pri obravnavi dogajanj je treba upoštevati tudi dejstvo, da je bilo širjenje železnice na slovenskem Štajerskem v času habsburške monarhije povezano z germanizacijskimi prizadevanji in da je bila s tem povezana politika namestitev.

Glede 27. januarja 1919 oziroma streljanja na Glavnem trgu v Mariboru je tole: v publikaciji Totengedenkbuch der Deutsch- Untersteirer (Graz 1970) je naštetih po imenu devet mrtvih, od ranjenih pa naj bi še štirje umrli v bolnišnici, a njihovih imen ni. Nemci so se na prihod članov ameriške študijske komisije oziroma podpolkovnika Shermana Milesa v Maribor temeljito pripravljali. Hoteli so Milesu pokazati, da je Maribor nemško mesto. O tem, kako je prišlo do streljanja, so pisali s stališča obeh nasprotujočih si strani in v to se tudi ne bi spuščal. Vprašamo pa se lahko, zakaj slovenske oblasti niso skušale preprečiti nemških priprav in dogodkov, ki jih je Maister označil za upor zoper svojo oblast. Streljanje na Glavnem trgu je bil seveda dogodek, ki je močno odmeval in če beremo v nekaterih prispevkih, da je bil 27. januarja dokončno strt upor Nemcev v Mariboru, je treba upoštevati tudi to, da je ta dogodek doprinesel Milesovi naklonjenosti Nemški Avstriji in v neki meri posredno vplival tudi na ameriško delegacijo na mirovni konferenci.

Na koncu bi se ustavil še pri vojaškem uporu v Mariboru in na Koroškem juliju 1919. To je bilo nedvomno pomembno uporniško dejanje z razmeroma velikimi cilji. Bil pa je upor slabo pripravljen in pri njegovem začetku ter razmahu je bilo precej spontanosti. Kljub nekaterim posebnim zahtevam, ki so izhajale iz položaja vojakov (nezadovoljstvo je npr. vzbudilo zmanjšanje plače) je bil upor tudi izraz splošnega razočaranja in nezadovoljstva ljudstva nad razmerami v novi državi. Naperjen je bil proti monarhiji in vedno močnejšemu centralizmu. Vojaki so bili za republiko. Kot je ena izmed prič dogajanj tedaj v svojem poročilu poudarila, se je v upor pokazal velik prepad med oficirji in težnjami vojaške množice. Kljub temu pa je bilo nekaj oficirjev, ki so z razumevanjem gledali na težnje vojakov. V dokumentih o uporu je med drugim zapisano, da je izjava »generalštabnega šefa štajerskega obmejnega poveljstva majorja Ankersta« o vzrokih upora napravila na državnega pravdnika prav mučen vtis, ker je Ankerst poudaril tiste vzroke, ki so dejansko izražali težnje upornih vojakov (proti monarhiji, za republiko). Ob nekaterih izjavah in interpretacijah je treba močno poudariti, da vojaški upor v Mariboru ni imel nobene zveze s kakimi nemško-avstrijskimi prizadevanji. Vojaki so nastopili tudi proti nemškutarskim oficirjem. Uprle so se pravzaprav tiste enote, ki jih je formiral Maister, upor v Mariboru je zadušil 36. karlovški pešpolk. V gradivu o tem uporu, vsaj v tistem, ki sem ga jaz pregledal ni podatkov o kaki Maistrovi vlogi pri dušitvi upora, ki je itak bil kratkotrajen. Res pa je, kot je bilo tu že rečeno, da je general Maister potrdil smrtni obsodbi za uporna vojaka Adolfa Podkubovška in Karla Toplaka, ki ju je izreklo kraljevsko vojaško sodišče za štajersko obmejno poveljstvo kot naglo vojno sodišče. Bilo je tu tudi rečeno, da je Maistru padla ta naloga. Omeniti velja, da Maister v tem času ni imel več tiste moči kot prej. Tu je bila že redna vojaška organizacija. Naglo vojno sodišče v Dravogradu, ki je sodilo upornikom Labotskega odreda oziroma vojakom 45. mariborskega pešpolka, ki so se priključili uporu na Koroškem, je obsodilo na smrt pet obdolžencev. Za vseh pet je Maister podpisal pomislostitve, v spominskem gradivu pa se navaja, da je kasneje pripomogel k znižanju zapornih kazni. Tudi nekatere probleme v zvezi z vojaškim uporom bo treba še preučiti, menim pa, da sem na osnovi arhivskega gradiva in še drugih virov bistveno o uporu povedal.⁴

⁴ Milan Zevart, Vojaški upor v Mariboru julija 1919. Dialogi 3(1967)11, str. 561–570, 1stl, Vojaški upor v Mariboru julija 1919, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 7(1967)1-2, str. 129–133. Po razpravi o značaju vojaškega upora julija 1919 na XIX. zborovanju slovenskih zgodovinarjev je Janez J. Svajnec objavil: Prispevek k podobi o vojaškem uporu v Mariboru leta 1919, Kronika, letnik 30, št. 3, leto 1982, str. 214–224.

Dr. Miroslav Stiplovšek:

Želel bi dati nekaj dopolnil k oceni stavkovnega gibanja na mariborskem območju po prevratu, s katerimi bi podprl izvajanja, ki sta jih v današnji razpravi glede te problematike dala že prof. Pleterski in dr. Ževart. Pripomnil bi še, da bi bilo morda ustrežnejše, da bi bila razprava o vlogi generala Rudolfa Maistra že pred letom 1970, ko so v Kamniku odkrili temu svojemu velikemu rojaku spomenik, po njem pa so poimenovali tudi tamkajšnjo gimnazijo.

Če primerjamo stavkovno gibanje novembra in decembra 1918 v Mariboru s stavkovnimi boji, ki so se začeli na Slovenskem pod vplivom revolucionarnih dogodkov v Rusiji sredi 1917. leta in nadaljevali do jeseni naslednjega leta, potem so glede njihovih ciljev precejšnje razlike. V stavkah ob koncu prve svetovne vojne je bilo spričo do skrajnosti poslabšanih socialno-ekonomskih razmer posebno pereče vprašanje preskrbe z najnujnejšimi življenjskimi potrebščinami in izbojevanje draginjskih doklad, hkrati pa je delstvo tudi odločno zahtevalo odpravo vojnc zakonodaje, militarizacije, konec vojne in sklenitev miru. Tako so imele te stavke v vojnem času tudi revolucionarno obeležje. Če dalje poprevratne stavke v Mariboru primerjamo s stavkovnim valom, ki je zajel Slovenijo v letih 1919 in 1920, leta 1919 je bila njegov višek velika politična stavka julija v podporo sovjetski Rusiji in sovjetski Madžarski, naslednje leto pa aprila železničarska in splošna stavka, potem moramo ponovno poudariti velike razlike. Te stavke so dajale značaj revolucionarnosti obdobju po prevratu, medtem ko za stavke v Mariboru ne moremo trditi, da so bile v tem sklopu, temveč so imele posebno mesto. Kot je prof. Pleterski že uvodoma rekel, gre pri teh stavkah za dve razsežnosti: za socialno-ekonomske in nacionalno-politične cilje. Poudariti je treba, da so bile socialno-ekonomske zahteve vedno drugotnega značaja in se je v ospredje postavljalo vprašanje ozemeljske pripadnosti mariborskega območja. Prof. Ževart je že naštel te stavke. Dodam naj podatek, da je prva akcija, v katero se je neposredno vključilo sindikalno organizirano delavstvo, takoj sledila prvonovembrskemu aktu, ko je Rudolf Maister prevzel vojaško poveljstvo v Mariboru. Tedaj so predstavniki treh krajevnih skupin Splošnega pravovarstvenega strokovnega društva Avstrije, krajevne skupine Avstrijske zveze progovnih mojstrov, Nemško-avstrijske zveze železniških uradnikov, Zveze inženirjev Južne železnice, Zveze sprevodnikov avstrijskih železnic in obeh krajevnih skupin Državne zveze nemških železničarjev podpisali izjavo, da smatrajo nasilno lastitev nemškega ozemlja na spodnjem Štajerskem le za začasno, v skupnem interesu pa bodo vzdrževali promet. Tako so torej slovenske oblasti posredno opozorili, da imajo v svojih rokah eno od pomembnih orožij — vzdrževanje prometa, ki je bilo tedaj posebej pomembno zaradi vračanja avstroogrške vojske z bojišč. Poudariti so tudi hoteli, da bodo nove oblasti lahko normalno poslovale le z njihovim sodelovanjem.

Kot je bilo že povcdano, pa je že 2. novembra prišlo do prve stavke, ko strojevodje niso hoteli voziti vlakov, češ da jih zmerjajo pripadniki narodne straže in da niso pred njimi varni, zahtevali pa so tudi boljše preskrbo. Slovenske oblasti so jim dale za varstvo straže, takoj pa so rešile tudi vse ekonomske probleme. Železničarji so dobili živila, čeprav je bilo takrat veliko pomanjkanje. Podobna stavka se je ponovila 4. novembra. Dne 6. novembra bi kmalu prišlo do nove stavke, ker so slovenski oficirji hoteli zamenjati nemški napis na mariborskem glavnem kolodvoru s slovenskim. General Maister pa je to preprečil. Dne 8. novembra je prišlo do incidenta med nekim

nemškimi železničarjem in srbskimi vojaki, ki so stražili pred kurilnico in delavnico. Delavci obeh obratov so začeli stavkati. Na Maistrovo posredovanje so srbske straže umaknili in stavka se je 9. novembra končala. Tudi glede četrte stavke 12. novembra je treba posebej poudariti, da je bila izrazito nacionalno-politična. Delavstvo je na zborovanju zahtevalo, da se »razglas Nemške republike simpatično pripozna«, terjali so še nadaljnje uradovanje v nemškem jeziku, hkrati pa so postavili tudi zahtevo za boljšo ureditev preskrbe. Poudarjam pa, da so bili primarni politični cilji. Zato moramo to stavko, kot tudi prejšnje, označiti kot politične stavke in ne kot stavke ekonomskega značaja. Železničarji so bili po razorožitvi nemške garde glavna opora mariborskih Nemcev. Ob navedenih stavkah se je nemško socialnodemokratsko delavstvo vedno bolj zblíževalo z nemškimi meščanskimi strankami, in skupno jim je bilo prizadevanje, da se mariborsko območje vključi v avstrijsko republiko.

General Maister je v svojih spominskih zapisih poudaril, da je bil pomemben vzrok za začetek velike stavke železničarjev ter poštnega in sodnega osebja konec novembra 1918 začetek vojaškega osvajanja severne meje. Zanimivo je dejstvo, da datumi stavk soupadajo s pomembnimi akcijami, ki jih je general Maister hotel izvesti. Po njegovem mnenju so mariborski Nemci hoteli s to stavko povzročiti v mestu zmedo, da bi bila zveza z Ljubljano pretrgana. Tako naj bi imeli priložnost, da zrušijo slovensko oblast v Mariboru. Kot je prof. Pleterski že povedal, general Maister ni izbral sredstev za zadušitev stavk in za vzpostavitev prometa. Tako je v času stavke novembra in decembra 1918 poslal narodni vladi SHS v Ljubljani predlog za uvedbo prekega sode v Mariboru. Na vladni seji 9. decembra 1918 so ugotovili, da je bilo vsem socialnim zahtevam stavkajočih v polni meri ugodeno že ob začetku stavke, ki je tako dobila izključno nacionalno-politični značaj. List Mariborski delavec je 12. decembra 1918 pisal, da so šli spočetka tudi slovenski železničarji v stavko, na kar so verjetno vplivale socialno-ekonomske zahteve (npr. priznanje delavskih zaupnikov). Potem ko je bilo tem zahtevam ugodeno, piše Mariborski delavec, so se začeli slovenski delavci vračati na delo, ker so pač spoznali, »da nima smisla štrajkati v ta namen, da bi nemškimi delavcem pomagali izsiliti, da Maribor postane nemško-avstrijsko ozemlje«! Nihče ne more zahtevati od slovenskega delavstva, da stavka za nemške interese. Neenotnost v stavki je bila po pisanju tega lista opravičljiva, ker, »to pot ni šlo za kake plače ali za kaj strokovnega« (t.j. sindikalnega). V prizadevanjih za zlom te stavke je imela pomembno vlogo zlasti mariborska podružnica narodnosocialne strokovne organizacije Zveze jugoslovanskih železničarjev, o čemer so ohranjeni tudi arhivski viri v Pokrajinskem arhivu v Mariboru.

Iz poteka vseh navedenih stavk se torej vidi, da so bile zahteve socialno-ekonomske narave drugotnega pomena in da so si slovenske oblasti prizadevale ta pereč problem v okviru možnosti ugodno rešiti. V njih je prevladoval nacionalno-politični značaj in zato ima to stavkovno gibanje posebno mesto, ki ga ne bi mogli smatrati kot nek odmev Oktobra, ampak kot izraz posebnih razmer, ki so nastale v Mariboru ob vprašanju ali bo območje štajerskega Podravja spadalo v jugoslovansko ali avstrijsko državo. S tega vidika je treba tudi ocenjevati Maistrova posredovanja v teh političnih stavkah.

France FILIPIČ:

Še nekaj podatkov v zvezi z vojaškim uporom in takratnim položajem v Mariboru. Vojaški upor je izbruhnil en dan po generalni stavki v obrambo Sovjetske Rusije in revolucionarnega režima na Madžarskem. Jugoslovanski proletariat je v tej generalni stavki pokazal veliko internacionalno solidarnost. Atmosfera v Mariboru je bila tedaj močno napeta, čeprav je sama stavka potekala brez incidentov. Veliko zborovanje stavkajočih pri Križnem dvoru je vsekakor zbudilo veliko pozornost in pri buržoaziji najbrže tudi preplah. Kajti na prizorišče je stopila zrevolucionirana množica — to ni bila več tista socialna demokracija, vprečena v nemškonalistični voz, ki je demonstrirala 27. januarja 1919, temveč je generalna stavka mariborskega proletariata, ob širši podpori, bila znak določenega socialnega procesa, ki je te množice pripeljal devet mesecev pozneje na izrednem občnem zboru JSDS v Mariboru do sklepa, da se njihova socialnodemokratska organizacija združi s komunisti, kljub nasprotovanju ljudi, ki so bili navzoči iz vodstva te socialne demokracije v Sloveniji, Kopača, Kristana, itd. Tedaj se je dogodilo nekaj, kar je bilo za Maribor pred letom dni povsem nepojmljivo. Revolucionarna plima je naraščala, iz Maribora je — pred Tivolskim kongresom — prišla pobuda za ustanovitev paritetne komisije, ki naj bi izvedla združitev JSDS s komunisti — to v Klopčičevi knjigi ni dovolj poudarjeno. Ohranjeno je pismo Kolomana Walischa in prof. Favaia s tem predlogom. Res je, da Walisch ni bil komunist, čeprav se je na zboru v Kočevju kot takšen deklariral. Pripadal je garnituri, ki je bila za sodelovanje s komunisti, mnogi njegovega kova so potem bili pristaši politretje internacionale. Vojaški upor je bil nedvomno etapa v naraščanju ter revolucionarne plime — kot je znano — je bilo v uporu tudi poudarjeno med drugim, da so uporniki za republiko. Seveda pa je tudi to dejstvo treba jemati z zelo veliko previdnostjo, ker se je pojem »srbskega kralja« prav rad mešal nasploh s srbizacijo v vojski, spremembo komande, itd., itd., veliko vlogo pa sta odigrala tudi stanje preskrbe in omejitve izplačil. Koloman Walisch je bil v madžarski revoluciji zaveznik Bele Khuna, tudi pozneje, ko je že zbežal (med železničarsko stavko v Mariboru) v Avstrijo, je bil na levici socialne demokracije, kar je leta 1934 tudi potrdil s svojo smrtjo.

Dr. Tone ZORN:

Še dve, tri besede o Maistrovi vlogi leta 1918—1920 na Koroškem.

Tu smo pri istih problemih kot je že govoril tovariš Ževart. Stvari namreč še niso dosti proučene, lahko damo samo nekaj marginalij. Rečemo lahko to, da že nameravana koroška akcija generala Maistra leta 1918 (namreč on je hotel s podobno akcijo kot v Mariboru), ko je hotel zasesti tudi Južno Koroško, je naletela na nasprotovanje tega ljubljanskega meščanskega tabora, ki mu je preprečil prenos akcije tudi severno od Karavank. Če pa sezemo na dogajanja po juliju leta 1919, nastopa Maister kot dejanski ustanovitelj narodnega sveta za Koroško, v katerem pa sta bili zastopani tudi obe takratni stranki slovenskega meščanskega tabora, namreč klerikalna in liberalna stranka, na drugi strani pa tudi jugoslovanska socialna demokracija. Njena vključitev v Narodni svet, je bila, kot izgleda, predvsem pragmatične narave, namreč z njo se je nameravalo doseči pritegnitev južnokoroškega delavstva v to stranko, da bi ga odtegnili vplivom nemške socialne demokracije. Dejstvo,

ki pa seveda ni uspelo in je večina južnokoroških socialno demokratskih organizacij ostala še naprej vključena v celovško nemško centralo.

Iz tega moramo tudi razumeti, nekako leta 1920, določeno Maistrovo nenaklonjenost proti delovanju jugoslovanske socialne demokracije na koroškem plebiscitnem področju. Moram pa reči, da že v narodnem svetu je Maistrov vpliv precej omajan, namreč nima več tiste vloge kot jo je imel v Mariboru in glavno vlogo v tem organu imajo ta strankarska nasprotja tako klerikalnega kot slovensko-liberalnega meščanskega tabora. Po drugi strani pa nastopa, če gledamo z nemške strani, Maister kot nekaj simbol te slovenske akcije na Koroškem, verjetno tudi pod vplivom mariborskih dogodkov in ravno zato je nemška stran pred plebiscitom leta 1920 dosegla odstranitev Maistra s Koroške. Če pa še gremo nazaj na mariborske dogodke, potem pa tiste žrtve januarja leta 1919, še sedaj nemška stran proslavlja kot žrtve za nemško meščansko Avstrijo; dokaz tega je na primer iz leta 1970 znana »Totengedenbuch«, o kateri je bilo že prej rečeno. In ravno januarske žrtve so na čelu te knjige postavljene kot žrtve za nemško Avstrijo, v kontekstu pa tudi za nemški rajh iz let 1938—1945.

Dušan NEČAK

V kontekstu tega razgovora je treba imeti pred očmi tudi morebitno reakcijo Avstrije na postavitve spomenika.

Mislim, da je »Totengedenkbuch« oz. plošča, ki je bila postavljena na graškem gradu v spomin nepozabljenim mestom, med katerimi je tudi Maribor, jasen odraz stanja. Treba je iz avstrijske strani pričakovati zelo ostro reakcijo na postavitve spomenika. Gotovo je, da danes prevladuje v Avstriji mnenje, da je general Maister »zmaj«, ki je razbil in uničil Nemštvo južne Štajerske in razbil kronovino Štajersko na dva dela. Zdi se mi, da je treba imeti pred očmi, kako in na kakšen način bo predstavljen ta spomenik. Na drugi strani pa moremo biti pripravljeni na to, kako bomo odgovarjali na očitke, ne samo, nemških nacionalistov. Poudarjam, ne samo nemških nacionalistov, temveč tudi tistih ljudi, ki so zaenkrat benevolentno ali pa vsaj nesovražno naravnani do Jugoslavije, Slovenije pa tudi do koroških Slovencev. Ne smemo dovoliti očitka, da delujemo enako kot koroški Heimatdienst. Če bomo s tem spomenikom izgubili naklonjeni del nemško govorečega prebivalstva, potem mislim, da bomo naredili škodo. Mislim pa, podobno kot je rekel prof. Pleterski v zvezi s Pilsudskim: če postavimo problem Maistra in njegovega spomenika na osnovo Pilsudskega, torej na osnovo tvorca domovine in doma, ne bi smeli imeti večjih tozadevnih problemov.

France FILIPIČ:

Predno sem šel na ta posvet, sem se sestal v Mariboru s tovarišem Janezom Sternišo, sekretarjem občinskega komiteja ZKS. Obvestil me je, da so v zvezi s problematiko postavitve Maistrovega spomenika v Mariboru o tem že razpravljali na komiteju. Razložil mi je stališče komiteja, ki ga bom tukaj poskusil reproducirati vsaj približno. Komite je zavzel stališče, da je v zvezi z obeleževanjem boja za severno mejo treba ob akciji, ki je v teku za postavitve spomenika Maistru nekaj storiti. Na desnem bregu Drave naj bi velika nova osnovna šola dobila ime po borcih za severno mejo. Maistrov spome-

nik, ki je zdaj v posloplju občinske skupščine, pa naj bi šel v Šentilj pred — ali v šolo, ki nosi ime generala Maistra. Tako je boj za severno mejo in z njim general Maister deležen primerne pozornosti pri zgodovinskem obeleževanju, vendar to ni predimenzionirano. Ne more pa priti do tega, kot sem razumel tovariša Sternišo, da bi — govorim dokaj drastično — zdaj postavili sredi Maribora kip generala Maistra na konju, pa še morda obrnjen proti Šentilju. Komite v Mariboru torej stoji na stališču, da je treba priznati tisto, kar je priznanja vredno, vendar ob tem ostati v določenem okviru, ne zadeve predimenzionirati.

Dr. Janko PLETERSKI:

Sedaj, ko že govorimo o nezgodovinskih dimenzijah, bi eno teh dimenzij omenil. Ne zato, da bi koga poučeval, ampak zato, ker sem jo imel priložnost zaznati, ko sem bil prejšnji mesec v ČSSR pri jugoslovansko-čehoslovaški zgodovinski komisiji. Tam je bilo popolnoma jasno čutiti tudi vprašanje, kakšen je odnos komunistov in revolucionarnega gibanja danes, do vprašanja nacionalnih držav, suverenosti, itd. Čehi v tej situaciji pravzaprav poskušajo iz zla narediti krepost, se pravi, izdelali so teorijo o tem, da je nacionalna suverenost buržoazna kategorija, ki v razvitem socializmu ne velja več. In med drugim sem tam prebral referat nekoga (ki tam velja kot glavni specialist za ta vprašanja), kako da je politika komunistov v času med obema vojnama, ko se je pojavila nevarnost fašizma in ko je potem VII. kongres Kominterne uveljavil politiko ljudskih front in naslanjanja oz. vodenja nacionalnih gibanj, kako da je to pravzaprav bila neka začasna deviacija, izsiljena zaradi razmer. Da pravzaprav to ni bila prava razredna politika, ampak nekaj, kar so komunisti morali takrat vzeti kot zlo na sebe in začasno poriniti v predalček svoje prave cilje, ki pa so na vrsti sedaj in da moramo sedaj tisto, kar je bilo takrat, pozabiti oz. postaviti na »pravo mesto«. In tukaj pridemo do tega »narodnega doma« oz. do splitskega plenuma in do orientacije naše partije v teh vprašanjih. Če gledamo s tega vidika, potem je odločanje o spomeniku Maistru tudi deloma treba presojeti kot odgovor na takšne tendence.

Rado JAN

Predstaviti moramo zvezo: Maister, človek iz kmečkega ljudstva, ki je izžemano od nemške in domače gospode, z Maistrom, razlaščevalcem nemške veleposesti na slovenski zemlji in Maribor kot produkt odtujenega dela slovenskih ljudi. (Slovenski del Štajerske z Mariborom je leta 1848 izkazoval samo 4% prebivalstva nemške narodnosti. Tudi ne kaže spregledati dejstva, da je nacionalno vprašanje pri zatiranem narodu hkrati tudi razredno vprašanje.) Če problema ne zastavimo tako, privedemo stvar do absurda, do zanikanja pravice do lastnega obstoja. Tu ne gre za noben nacionalizem. Če bi nemška socialna demokracija dejansko nastopala revolucionarno in v občem interesu vseh, potem bi posebni interes slovenskega ljudstva in meščanstva bil dejansko v opreki z njo. Ker pa je nastopala sebično, imperialistično, pa je mogoče Maistrov boj okvalificirati kot narodnoobrambni boj — pri čemer imata pravico do lastne države (doma) tako gruntar kot bajtar. Pozabiti tudi ne smemo, da je avstrijska socialna demokracija, slej ko prej, vse do naših

dni, zagovarjala modificirano varianto hegeljanske teorije o zgodovinskih in nezagodovinskih narodih in jo v odnosu do Koroških Slovencev (kot dela slovenskega naroda) ne glede na to, da so se le-ti med NOB potrdili kot zgodovinski subjekt, zastopa še danes. Oktobrska revolucija in Leninovo, Cankarjevo in Kardeljevo pojmovanje nacionalnega vprašanja, skupaj z zmago v NOB in revoluciji, je zanikanje te, v bistvu hegeljanske in za potrebe velikih narodov izdelane torije. Teorije, ki je v bistvu nemarksistična, zato je zgodovina tudi ni potrdila.

ABOUT THE SIGNIFICANCE AND THE HISTORICAL PART OF GENERAL MAISTER AT THE BREAK-DOWN OF AUSTRIA-HUNGARY AND THE FORMATION OF THE STATE OF SERBS, CROATS AND SLOVENES

Summary

The present article is not an independent treatise, but an authorized summary of a special internal discussion of the historians — experts for the more recent history. The internal debate at the Central Committee of the League of Communists of Slovenia at Ljubljana in the year 1977 was stimulated by the repeated demand of the former Maister's fighters to erect a proper monument to their commander, General Rudolf Maister, at Maribor. The demand was connected with the arrangements for the celebration of the 60th anniversary of the struggles for the northern Slovene frontier in the years 1918/19. Some circles opposed to the erection of a monument to General Maister, saying that his role during the fatal days of the break-down of the Austria-Hungarian monarchy and the formation of the State of Serbs, Croats and Slovenes has not been entirely cleared up. Therefore an all-round elucidation of the then events and the role of General Maister separately was the task of the internal discussion.

The deepened discussion, leaned upon undisputed historical facts, critically assessed all-round the events at Maribor in the time of November 1st 1918 to the spring of 1919. The personal merit and the significance of Maister's military-political actions during the month of November 1918 were still especially emphasized. Above all the following actions have been meant:

— When the then major Rudolf Maister on the gathering of the higher officers of the town command rejected the orders of the station commander, declared himself commander of the town and proclaimed Maribor and its surroundings for Yugoslav possession; when on the same day he invited the soldiers of Slovene nationality to join up voluntarily his Slovene troops, but to the soldiers of other nationalities he ordered to leave the town of Maribor immediately.

— When on November 9th he proclaimed a partial mobilization (under a sharp opposition from Graz and Vienna and a disapproval from Ljubljana) and so secured a more powerful military force, beside the first volunteers.

— When in the night of November 22nd to 23rd he disarmed the numerically superior formation of the German »Schutzwehr« by a quick and sudden blow and with it secured an absolute military superiority and made the military occupation of the northern Slovene frontier possible.

The enumerated military and still other actions enabled the National Council of Maribor and General Maister to carry out the takeover of the political authority, administration and functions at Maribor and on the whole territory of North-East Slovenia. So, after having stated unquestionably that thanks to General Maister personally the conditions were created for eliminating Maribor and North-East Slovenia from German Austria and for incorporating it in the newly formed State of Serbs, Croats and Slovenes. This has been a cogent enough reason that the demand to erect a special monument to General Rudolf Maister was well grounded and that the different scruples were turned down.

The discussion pointed also the special place and part of the social democracy out, which in these days was not the carrier of the class-revolutionary actions at Maribor, but which as an organizingly component part of the German social

democracy linked up to the German- oriented middle-classes (bourgeoisie) and together with them strove for the appurtenance of Maribor with its wider surroundings to German Austria and so would meet the fate of Celovec (Klagenfurt) and of Carinthia.

This internal discussion, taking place ten years ago, we are publishing now, when on principle the decision has already been reached and concrete arrangements for the erection of the monument to General Rudolf Maister at Maribor have been going on. The monument will be unveiled in the year 1987.

SLOVENCİ V ČASU CANKARJEVEGA PREDAVANJA O JUGOSLOVANSTVU

Vasilij Melik*

UDK 323.13(497.12:497.1)»185/191«:929(042) Cankar I. »1913.04.12«

MELIK Vasilij: Slovenci v času Cankarjevega predavanja o jugoslovanstvu. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 57=22 (1986)2, str. 197—204.

Izvirnik v sloven., povzetek v angl., izvleček v sloven. in angl.

Predvsem na podlagi tedanjega revialnega in časniškega tiska opisuje avtor razpoloženje pred prvo svetovno vojno, njihov strah pred germanizacijo in njihovo tedanje pojmovanje jugoslovanstva.

UDC 323.13(497.12:497.1)»185/191«:929(042) Cankar I. »1913.04.12«

MELIK Vasilij: The Slovenes in the Time of Cankar's Lecture on Yugoslavism. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 57=22 (1986)2, p. 197—204.

Orig. in Slovene, summary in Engl., synopsis in Slovene and Engl.

Above all on the basis of review and newspaper print of that time the author describes the disposition of the Slovenes before the First World War, their fear of germanization and their comprehension of Yugoslavism at that time.

Zgodovinar ne bi bil zgodovinar, ko ne bi na začetku razpravljanja o času Cankarjevega predavanja o Slovencih in Jugoslovanih 12. aprila 1913 segel nekoliko nazaj, v sredo 19. stoletja. Takrat so Slovenci kljub vsej tradiciji od Trubarja naprej in kljub Prešernovi veličini pravzaprav šele začenjali svojo pot v moderno nacijo. Slovenščina je bila v bistvu jezik kmetov, maloštevilnega delavstva in nižjih plasti mestnega prebivalstva, jezik poučnih in nabožnih knjig, namenjenih tem ljudem. Nemščina je v uradih popolnoma prevladovala, bila je pogovorni in dopisovalni jezik slovenskih izobražencev. Tudi večina rojenih Slovencev ne bi znala pisмено prav uradovati v slovenskem jeziku. Odtlej pa do konca stoletja pa so Slovenci izredno močno napredovali. Po revoluciji 1848 so začeli izhajati državni in deželni uradni listi; vse besedilo so prevajali tudi v slovenščino. Za jezik se je uradno uveljavilo ime »slovenski«, tako da so začele izginjati oznake »kranjski« ali »windisch«. V gimnazijah so za slovenske dijake uvedli slovenščino kot obvezen predmet. Nove generacije izobražencev so obvladale slovenščino bistveno boljše kakor prejšnje. V ustavnem življenju po letu 1861 se je, sprva z obotavljanjem in počasi, oblikovala slovenščina kot parlamentarni jezik. Leta 1867 se je pri volitvah prvič pokazalo, da ima slovensko narodno gibanje zlasti na kmetih množično oporo in

* Dr. Vasilij Melik, redni profesor, Filozofska fakulteta v Ljubljani.

Valentin Zarnik je upravičeno zapisal, da šele zdaj »smemo reči, da je slovenski narod v resnici na svetu, da živi, da se zrelo političsko giblje in da nismo samo narodopisen pojem«¹. Mohorjeva družba, Slovenska matica, Dramatično društvo in druge organizacije so širile slovensko knjigo. Nastajala je slovenska strokovna in znanstvena terminologija, začela se je kazati znanost v slovenščini. Skratka, na koncu 19. stoletja so imeli Slovenci že povsem izoblikovan jezik, razvito kulturo, znanost in umetnost, bili so moderen, pravi narod. Niso nas predstavljali samo pesniki in pisatelji, kakor marsikdo zmotno misli. Imeli smo politike, znanstvenike, stranke, gospodarska, politična, kulturna, športna in druga društva. Razvoj zadnjih štirideset let 19. stoletja je pokazal vso našo moč, odpornost in voljo do življenja, premostil je domala ves ogromni zaostanek, ki nas je težil še iz srednjega veka, in nam prinesel največji vzpon v vsej naši zgodovini. Če smo imeli pred letom 1848 en sam tednik na skromnih štirih straneh formata današnjega Teleksa ali Mladine, smo imeli v času Cankarjevega predavanja pet dnevnikov (liberalni Slovenski narod, katoliškega Slovenca, tržaško Edinost, socialistično Zarjo, »neodvisni« liberalni Dan) in še kopico pokrajinskih in strokovnih glasil, tednikov in mesečnikov.

Pogled nazaj bi moral torej leta 1913 navdajati Slovence s ponosom in zadovoljstvom. Vendar temu ni bilo tako. Prevladoval je globok pesimizem. Ne brez vzroka. Mnogo je bilo zaskrbljujočih stvari. Dosežki slovenskih politikov v dunajskem parlamentu niso bili taki, da bi vzbujali zadovoljstvo. Vse najpomembnejše slovenske želje, z Zedinjeno Slovenijo na čelu, so ostajale neuresničljive ali pa so bile zavračane kot recimo zahteve po univerzi. Gospodarski razvoj ni bil zadovoljiv. Moderne industrije je bilo premalo in v vseh velikih podjetjih je gospodoval tuj, zlasti nemški kapital. Marsikaj starega je propadlo, tako domala vse železarstvo s stoletno tradicijo, propadlo zlasti zato, ker je zmanjkalo domače rude. Propadle so tudi druge panoge (prevoznništvo, domače obrti itd.), ki so dajale slovenskemu človeku na kmetih stranski zaslužek. Posledica je bilo izseljevanje, ki je pobralo večino vsega prirastka prebivalstva. Sredi 18. stoletja (1750) je bilo prebivalstva naše današnje SR Slovenije še za dobrega pol odstotka (0,58) prebivalstva Evrope — pred prvo svetovno vojno (1910) pol manj, le še dobrega četrta odstotka (0,29)². Delež slovenskega prebivalstva se je zmanjšal od leta 1880 do 1910 skoraj v vseh deželah, v Istri in na Goriškem le neznatno, na Štajerskem od 33 % na 29 %, na Koroškem celo od 30 % na 21 %. Povsod je bil temu vzrok manjši porast prebivalstva v slovenskih delih dežel, na Štajerskem in Koroškem pa je bil drugi in nevarnejši vzrok germanizacija. Italijanizacija se je ustavila in slovenski živelj v Gorici in Trstu se je krepil. Trst je postal največje slovensko mesto, saj je štel 1910 56.916 oseb s slovenskim občevalnim jezikom, Ljubljana pa je imela tedaj vsega skupaj 41.727 prebivalcev. Ob tej kar ugodni sliki zahodne meje je bil položaj na severni strani prav katastrofalen. Na Spodnjem Štajerskem se je število občin z nemško večino dvignilo od 18 (1880) na 34 (1910). Na Koroškem je bilo 1880 60 občin, ki so imele nad 90 % slovenskega prebivalstva. Na ozemlju teh občin je prebivalstvo do leta 1910 rahlo nazadovalo (od 83.371 na 82.185), delež Nemcev po občevalnem jeziku je narasel od 3 % na 21 % (od 2366 na 17.135), delež Slovencev pa padel od 96 % na 78 % (od 80.397 na 64.418)³. Razširjenje volilne pravice na vse polnoletne moške državljane slovenskim strankam marsikje ni bilo v korist. Dotlej so bili njihovi glavni volilci zavedni kmečki gospodarji, za pridobivanje novih množic volilcev pa niso imele ne širokopoteznosti

¹ Novice 6. febr. 1867.

² D. Vogelink: Razvoj prebivalstva Slovenije zadnjih dvesto let z jugoslovanske in evropske perspektive. Ljubljana 1965 (Ekonomske zbornik 7, sn. 5) str. 80.

³ V. Melik: O razvoju slovenske nacionalno-politične zavesti 1861—1918. Zgodovinski časopis 24, 1970, str. 43.

ne dovolj sredstev in niso bile kos nemškimi nacionalističnim organizacijam, katerih metode so imele v sebi že marsikaj tega, kar se je pozneje pokazalo kot hitlerjansko. Marsikje je bila usoda cele občine odvisna od opredelitve enega samega pomembnega človeka. Ko se je največja usnjarna v Šoštanju opredelila na nemško stran, se je zasukala na nemško stran tudi jezikovna in volilna podoba celega mesta. Prej je imela občina slovensko večino (1900 908 : 179) in sta bili pri volitvah slovenska in nemška stran približno enako močni. Leta 1910 se je zapisalo za nemški občevalni jezik 874 ljudi, za slovenskega pa samo 368. Pri volitvah s splošno moško volilno pravico (1907, 1911) je zmagala nemška stranka, leta 1911 kar s 134 glasovi proti 33 slovenskim in 18 socialističnim.⁴ Tako Nemci kot Slovenci so imeli narodnoobrambna društva, ki naj bi z zbiranjem prispevkov, organiziranjem veselic, prodajo narodnih kolkov, razglednic in drugih drobnarij, pa z volili premožnih rodoljubov ustanavljala in vzdrževala šole — toda slovenska sredstva so bila neprimerno manjša od nemških, ki so se stekala z vsega ogromnega nemškega narodnostnega ozemlja.

Vse take žalostne ugotovitve so krepile med Slovenci občutek, da sami ne bomo ničesar dosegli, da smo obsojeni na smrt, da nas more rešiti samo nekaj večjega in močnejšega kot je slovenstvo. Ta občutek ni bil nov. Spremljal je Slovence na vsej njihovi poti. Tolažbe in poguma so iskali v slovanstvu in jugoslovanstvu.

Prva je bila misel na slovanske brate, na njihovo številnost in razprostranjenost, vera v njihovo bodočnost. Josip Vošnjak je dan pred svojo smrtjo (21. 10. 1911) zapisal: »O večni Bog, bodi milostljiv duši moji! Ne sodi je preostro! Blagoslovij moj ubogi slovenski narod, da bi združen z drugimi Slovani dosegel vzvišeni cilj, ki si mu ga v svoji neskončni modrosti določil v zgodovinski človeštva«⁵. V letih 1907—1910 se je precej razmahnilo novoslovanstvo (neoslavizem), gibanje, katerega glavni predstavnik je bil mladočeški politik dr. Karel Kramář, od Slovencev pa je v njem z veliko vnemo deloval Ivan Hribar. Neoslavizem se je zavzemal za sodelovanje vseh slovanskih narodov na podlagi enakosti, svobode in bratstva, računal na Rusijo kot ustavno državo in skušal avstrijsko zunanjo politiko navezati na Rusijo. Skrhal se je zaradi nesoglasij med slovanskimi narodi. Glede avstrijskega razvoja je bil Hribar dostikrat prepričan, da bo država prej ali slej postala slovanska po svoji politiki, kakor je bila slovanska po večini svojega prebivalstva. Ko je volilna reforma leta 1907 dvignila število slovanskih poslancev v dunajskem parlamentu na enega nad polovico (259 od 516 = 50,2%), je zapisal, da so v novem parlamentu »Slovani postali tako močan faktor, da ni daleč oni čas, ko bodo Nemci potisnjeni v vlogo druge odločilne potence v naši državi«⁶.

Druga misel, jugoslovanstvo, je imela prav tako dolgo tradicijo. Moč te ideje je imela različne plime in oseke. Glavna praktična preizkušnja jugoslovanstva je bila Hrvaška, saj so imeli Srbi na ozemlju banske Hrvaške četrtno prebivalcev. Odnosi med temi Srbi in Hrvati so bili zdaj dobri, zdaj slabi. V osemdesetih letih 19. stoletja so bili izrazito slabi, proti koncu stoletja pa so se začeli popravljati in v začetku novega stoletja je prišlo do hrvatsko-srbske koalicije, ki je postala najmočnejša stranka na Hrvaškem. Med Slovenci je nad vsemi drugimi orientacijami vedno bolj zmagovalo jugoslovanstvo, ki je prevladalo v vseh treh strankah, katoliški, liberalni in socialistični, in postalo glavna značilnost slovenske politične in kulturne misli. Uspehi ideje so se kazali na zelo različnih področjih. Omenimo naj le jugoslovanske umetniške razstave: maja 1912 je bila četrta v Beogradu. Jugoslovanska ideja ni bila ena

⁴ J. Vošnjak: Spomini, Ljubljana 1982, str. 643, 644.

⁵ Prav tam, str. 665.

⁶ I. Hribar: Moji spomini, 11. del, Ljubljana 1984, str. 640.

sama. Bilo jih je precej, vsaka stranka je imela svojo, pa tudi tu so bile razlike, tako da niti ena stranka ni imela enotnih predstav. Včasih so imeli pred očmi samo avstro-ogrške Jugoslovane, včasih vse Jugoslovane, do druge balkanske vojne večinoma z Bolgari vred. Iz različnih razlogov vprašanje avstrijskega ali neavstrijskega okvira ni bilo v ospredju tedanjih razglabljanj — le nam, ki vemo, da je bilo nedolgo zatem monarhije konec, se zdi, da bi moralo biti. Mladi preporodovci so imeli odkrito protiavstrijske zamisli in so stremeli po razbitju monarhije. Večina slovenskih jugoslovanskih konceptov je bila navezana na Avstrijo v trdovratnem upanju, da bo država nazadnje le našla našim narodom naklenjeno pot. Kranjski deželni zbor je januarja 1909 pozdravil aneksijo Bosne in Hercegovine kot »prvi korak z združenju vseh južnih Slovanov naše monarhije v državnoopraven samostojen organizem pod žezlom habsburške dinastije«. Pot k uresničenju takega načrta je mogla biti dvojna: s preureditvijo monarhije v federacijo enakopravnih narodov ali s spremembo dualizma v trializem, z jugoslovansko državo kot tretjo sestavno enoto. S področja Avstro-Ogrske je segala jugoslovanska ideja na Balkan, spet v različnih oblikah in zasnovah. Splošno mnenje je bilo, da bi se morala Avstro-Ogrska povezati z balkanskimi Slovani, živeti z njimi v prijateljstvu, jim pomagati. Henrik Tuma je videl bodočnost Avstrije v njeni naslonitvi na jugoslovanske narode ob Jadranskem morju. Osvobojeni jugoslovanski narodi federalistične Avstrije bi pritegnili k sebi sonarodnjake v samostojnih balkanskih državah in bi se federacija podonavskih narodov združila s federacijo balkanskih.⁷ Tudi v avstrijski zunanji politiki je začelo igrati »jugoslovansko vprašanje« čedalje večjo vlogo. Avstrijske vladne kroge je začela vedno bolj motiti Srbija, vedno več so govorili o velikosrbskih načrtih in vedno bolj se je krepila misel, da je treba Srbijo kaznovati.

Višek navdušenja za jugoslovanstvo je prinesla prva balkanska vojna, ki se je začela oktobra 1912 in je brž po začetku dala štirim zaveznikom (Crni gori, Srbiji, Bolgariji in Grčiji) velike zmage. Srbska vojska je zmagala pri Kumanovu, zasedla Skopje in Bitolo, pa tudi Drač ob jadranski obali. Bolgari so zmagali pri Lozengradu in Lüle-Burgazu. Lozengrad so rekli Bolgari, tako je pisal tedanji slovenski tisk in govoril Cankar; v zahodni Evropi so uporabljali tedanje turško ime Kirk-Kilise (= 40 cerkvá), zdaj se imenuje kraj Kirk-lareli. Solun sta dosegli grška in bolgarska vojska, toda turška posadka se je predala Grkom. 3. decembra je bilo sklenjeno premirje (ki pa ni veljalo za grško-turško bojišče). Mirovna pogajanja so se začela 16. decembra v Londonu. Mnogo večjo vlogo kot razgovori med vojnimi nasprotniki je imela konferenca veleposlanikov. Ta je odločala o vseh velikih vprašanjih in je takoj v začetku sklenila ustanovitev avtonomne albanske države, kar sta posebej želeli Avstro-Ogrska in Italija. S tem je bil Srbiji zaprt izhod na morje. Velesile so določile albanske meje: pogajanja in mešetarjenja v naslednjih mesecih so odločala o usodi posameznih mest, Debra, Prizrena, Djakovice, Peći, Skadra in drugih. Do konca marca je bila meja na tem delu domenjena. Premirja je bilo konec 3. februarja. Po obnovi sovražnosti je najprej padel oblegani Odrin (Edirne) 26. marca. Tak je bil položaj, ko je imel Cankar 12. aprila svoj govor. Nesoglasja med zavezniki so se v tem času tudi že kazala. 23. aprila je padel Skader v roke Črnogorcem, vendar so ga morali 14. maja na zahtevo velesil izprazniti, ker je bil dodeljen Albaniji. 30. maja je bil v Londonu podpisan mir. V njem so bile določene nove turške meje, ne pa meje med zavezniškimi državami. Glede teh so bila nesoglasja čedalje hujša. Srbija in Grčija sta se laže sporazumeli in sta 1. junija sklenili zavezniško pogodbo, Bolgarija pa je z napadom na obe 30. junija skušala

⁷ H. Tuma: Iz mojega življenja. Ljubljana 1937, str. 430, 439.

rešiti spore v svojo korist. Bila pa je premagana, proti njej sta nastopili tudi Romunija in Turčija. 10. avgusta je bil podpisan mir v Bukarešti, ki je razdelil Makedonijo. Druga balkanska vojna je prinesla Slovencem precejšnje razočaranje. Dala je nov konkreten dokaz za stalno slovensko neslogo, od katere so imeli korist neslovanski narodi (Grki, Romuni in Turki), vendar pa ta »bratomorni boj« mi spremenil slovenske jugoslovanske usmerjenosti.

Za velik del slovenskega jugoslovanstva tega časa je bilo značilno pretiravanje. Poleg navdušenja za medsebojno spoznavanje, sodelovanje in podpiranje se je pojavljala še značilna slovenska bolezen samoodrekanja in samoodpovedovanja. To se je kazalo najprej v teoriji, da smo vsi Jugoslovani en sam narod. To teorijo so na tak ali drugačen način sprejemale vse tri naše stranke. Pri tem so bili eni mnenja, da so Jugoslovani že en sam narod, drugi pa, da morajo postati in da bodo postali en narod. 20. oktobra 1912 sta se združili vseslovenska ljudska stranka in hrvaška pravaška stranka v hrvaško-slovensko stranko prava z dvema predsednikoma. Resolucija je govorila o hrvaško-slovenskem narodu. Resolucija jugoslovanske socialnodemokratske konference v ljubljanskem hotelu Tivoli novembra 1909 je izjavljala: »Avstro-ogrski Jugoslovani smatrajo za končni smoter svojega narodno-političnega stremljenja popolno narodno združitev vseh Jugoslovanov ne glede na različnost imena, vere, pisave in dialektov ali jezikov. Kot deli velikega enotnega naroda stremimo, da se konstituiramo kot enoten narod, ne glede na vse umetno napravljene državno-pravne in politične pregraje, želeči skupno nacionalno-avtonomno kulturno življenje kot svobodna enota v popolnoma demokratični konfederaciji narodov.« To stališče je bilo pojasnjeno in utemeljeno takole: »Dejstvo je, da so se poedini deli jugoslovanstva vsled politične razcepljenosti, vsled dotik z različnimi tujimi narodi, vsled vplivanja različnih gospodarskih sfer v marsičem diferencirali. Na drugi strani pa je dejstvo, da vse tekom časa nastale razlike po svoji naravi in po svojem obsegu niso take, da bi opravičevale separatizem posameznih delov in cepitev na štiri narode, osobito je ta separatizem škodljiv, ker noben izmed teh posameznih delov nima moči, da izobrazí svoje narodno življenje. Nasprotno pa bi si mogli vsi deli kot ena narodna celota ustvariti vse pogoje narodnega življenja in krepkega kulturnega razvoja v prid sebi in splošni kulturi. Jugoslovanska socialna demokracija smatra sedanje jugoslovanske narode le za elemente, ki naj ustvarijo enoten narod, in konstatira, da treba v svrhu oživotvoritve te enotnosti smotrnega skupnega kulturnega in političnega dela, ne glede na današnje politične formacije in meje. Zlasti smatra potrebnim sporazumljenje o skupnem narodnem jeziku in pravopisu kot prvem predpogoju popolnega enotnega narodnega življenja Jugoslovanov. To pa je dosegljivo le s sistematično postopno kulturno politiko v vseh delih tega naroda.«⁸

Liberalna revija Veda je priredila posebno anketo o jugoslovenskem vprašanju.⁹ Na vprašanje, »ali je okrožje slovenskega jezika dovolj veliko, da se morejo uspešno razvijati vse panoge književnosti in znanosti?«, je velika večina odgovorila, da je premajhno, in je iz tega izvajala potrebo po jezikovnem približevanju. Pri tem so nekateri mislili na resnično medsebojno približevanje, ob katerem bi gradili enotno znanstveno terminologijo, trebili germanizme in turcizme ter tako enakopravno zblíževali jezike. Drugi so bili mnenja, da morajo Slovenci za znanstveno pisanje sprejeti srbohrvaščino. Tretji so bili prepričani, da bi bilo vsako nasilno opuščanje slovenščine škodljivo, da bi se to smelo storiti šele po političnem združenju ali na naraven način, morebiti celo čez dolgo časa. Fran Ilešič, predsednik Slovenske matice in glavni glasnik oživ-

⁸ Zgodovinski arhiv KPJ, 5: Socialistično gibanje v Sloveniji 1869—1920, Beograd 1951, str. 202.

⁹ Veda 3, 1913 prinaša ponovno vprašainik (str. 97), odgovore, kakor so prihajali, in Knafličev zaključek (str. 516).

ljenega »ilirizma« ali »novoilirizma« je zapisal: »Kakor je jezik najjasnejši znak naroda, tako je jezikovno edinstvo tudi najjasnejši znak narodnega edinstva. Politično in stvarno-kulturno edinstvo ne more po naravi stvari same dolgo biti brez jezikovnega edinstva in ne more brez tega-le edinstva biti trdno ... Kot bodoči rezultat razvoja si želim popolno edinstvo Slovencev in Hrvatov. En vrhovni knjižni jezik bo pri tem nastajal in nastal sam na sebi brez težkega nasilstva in bo najsigurnejši znak onega edinstva ... Ni želeli, da Slovenci sedaj hipoma in za vse kulturno-javno življenje opuste svoj jezik. Treba je pa čim intenzivneje pospeševati popolno pasivno znanje hrv.-srbskega jezika; kdor si pa prilasti tudi njega znanje, je pravi človek naše bodočnosti; zlasti bi morali možje znanosti gledati, da pišejo čisto znanstvene stvari srbo-hrvatski ... Politična združitev bi brezdvomno močno pospešila jezikovno zблиževanje in končno združitve. Pa tudi pred politično združitvijo je jezikovno zблиževanje mogoče in potrebno.«¹⁰ Henrik Tuma je bil mnenja, da bi »vsled sorodnosti narodnosti in političnega jedinstva samorodno nastopila prostovoljna asimilacija«. Zapisal je, da »mase stopajo na dan, nov človek z drugačno kulturo duha, in izbaciva narečja manjših narodov«, zato bo »po politični združitvi in s pomočjo socialističnih mas« nastal na avstrijskem jugu skupen jezik.¹¹

Katoliški filozof Aleš Ušeničnik je menil v Času: če Slovenci in Hrvati še niso en narod, zakaj ne bi mogli postati en narod? Saj so narodi največkrat tvorbe asimilacije (Španci, Francozi, Angleži, Bolgari).¹² Bil je tudi mnenja, »da je iz Slovencev in Hrvatov lažje ustvariti en narod kot pa iz Hrvatov in Srbov. Sicer Hrvate in Srbe družijo jezik ... toda nam se zdi mnogo večjega pomena kot jezik vsa duševna kultura. Ta pa Srbe in Hrvate loči, Hrvate in Slovence pa družijo. Nas Slovence in Hrvate zapadna kultura družijo, bizantinska kultura Srbe od Hrvatov loči.« Narodna združitev se Ušeničniku ni zdelala kar sama ob sebi nujna, ampak smiselna le pod določenimi pogoji, namreč, »če sami zase v današnjih kulturnih bojih ne bomo mogli vzdržati in razvijati svoje kulturne individualnosti«, in, »če nam združenje da tisto moč, ki je sami zase nimamo«. Tretji predpogoj se mu je zdelo politično združenje: »vsa ta vzajemna pomoč bi bila namreč brez poprejšnjega političnega zedinjenja domala ničeva«. Postavil je tudi paradoksalno trditev, da, če bi se pod naštetimi pogoji združili s Hrvati, »ne bi pravzaprav svoje narodnosti žrtvovali, ampak bi svojo narodnost šele dobili«. Razlago tej trditvi je dal naslednjo: »če se asimiliramo Hrvatom, v veliki meri mi asimiliramo: oni bi nam dali svoj bolj razviti in bolj razširjeni jezik, mi bi jim dali premnogo elementov svoje kulture. Če abstrahiramo od jezika, bi postali bolj Hrvati Slovenci kot pa Slovenci Hrvati.«¹³

Tako gledanje je pomenilo seveda tudi precej drugačno vrednotenje preteklosti, Trubarja in Prešerna. Ko je Ilesič pisal o Trubarjevi odločitvi za slovenski jezik, je menil, da si Slovenci in Hrvati »takrat nismo bili tujci niti bratje, bili smo prav za prav eno ... Jezično-kulturno smo postali dvoje baš v protestantski dobi.«¹⁴ Iz tega je sledila za Ilesiča tudi razlika med Trubarjem in Lutrom: »Luter je s svojim delom združil Nemce preko vseh političnih in verskih mej v enem knjižnem jeziku, Trubar nas je prej ločil.«¹⁵ Josip Gruden je presojal, da je Trubar dolensjkemu narečju »pripomogel do zmage, a je zavrgel edinstvo s Hrvati.«¹⁶

Ob tem obupovanju nad slovenskim jezikom, ko je kar najbolj prevladala misel, da je treba vsaj znanstvene stvari takoj pisati v srbohrvaščini, pa v prak-

¹⁰ Prav tam, str. 105, 106.

¹¹ Prav tam, str. 366, 372, 374.

¹² Čas 7, 1913, str. 240.

¹³ Prav tam, str. 435, 436.

¹⁴ Trubarjev zbornik (Zbornik Slovenske matice X), Ljubljana 1908, str. XXVII, XXVIII.

¹⁵ Prav tam, str. XXIX.

¹⁶ Slovenec 7. sept. 1908.

si nihče ni začel pisati razprav v srbohrvaščini, nihče ni opuščal slovenščine. Narobe, prav v tem času je slovenska znanstvena produkcija močno porasla.

V navdušenju za jugoslovanstvo so se nekateri že odrekli vsaki misli na slovenske interese. Po srbsko-grško-bolgarski vojni so se pojavili svarilni članki, ki so primerjali Slovence z ravnokar premaganimi Bolgari. Po eni takih misli je uničila Bolgare, ki so jim pravili balkanski Čehi ali balkanski Slovenci, visoka samozavest separatističnega gesla Bog in Bolgari. To je nauk za nas Slovence, ki v primerjavi z ostalimi Jugoslovani vidimo samo svoje vrline, se ponášamo s svojo treznostjo, gospodarsko organizacijo, delavnostjo, razkazu-jemo svoj kulturni imperializem. Zavedati se moramo, da imamo pomen in bodočnost samo v intimni zvezi z ostalim jugoslovanstvom. Vse naše jugoslo-vansko ozemlje moramo imeti za svoje, tako da nam je vseeno, kateri izmed nas gospodari tu, kateri tam. Vseeno nam mora biti, ali imamo Koper ali Kopar, ali je v Portorožu slovenska ali hrvaška šola.¹⁷

Tako se nam torej v času, ko bi bili Slovenci zaradi marsičesa lahko samozavestni, kaže slika prevladujočega pesimizma in strahu, strahu pred agresivnim nemškim nacionalizmom, pred osamljenostjo in pred uničenjem. Ideje, ki so nastale v tem strahu in pesimizmu, so bile ob vseh zdravih sestavinah in pravih ugotovitvah pretežno konfuzne in nerealne, rojene iz popolnega nepoznavanja položaja in resničnih razmer med jugoslovanskimi narodi, polne iluzij in utvar, napačnih predstav, razen tega pa še polne neverjetnega odrekanja samemu sebi, svoji preteklosti in bodočnosti. Videti je bilo, kakor da sta res samo dve možnosti: ali da se ponemčimo ali da utonemo v jugoslovanstvu. Tisti, ki so drugače mislili, so bili v defenzivi.

V takem ozračju je imel seveda govor Ivana Cankarja 12. aprila 1913 posebno vrednost. To vrednost vidimo danes iz daljave veliko bolj jasno kot pa so jo videli takrat, sredi vrvenja. Tudi spoštovanje do Cankarjevih političnih in kulturnih sodb je danes večje. Ker vemo, kaj se je po letu 1913 zgodilo, občudujemo danes Cankarjev preroški čut, videnje v bodočnost, s katerim je zaznal bližnji propad Avstrije, nastanek Jugoslavije in za poznejši čas še posebej »zvezno republiko jugoslovansko«. S pravih občutkom je rekel Cankar, da imajo utopije »že od nekdaj to čudno lastnost, da se po navadi uresničijo«. Glavna vsebina in vrednost govora, ki ga lahko znova in znova prebiramo, pa je v njegovi razmejivni pozitivnih in negativnih strani takratnega (pa tudi poznejšega) slovenskega jugoslovanstva. Pozitivno je bilo »naravno, potrebno in razveseljivo« stremenje po medsebojnem seznanjanju, zblizevanju, sporazumevanju in sodelovanju, negativno je bilo pretiravanje, ki se je zdelo Cankarju »žalostno in smešno, ali žalostno precej bolj« — miselnost, ki je hotela biti samo jugoslovanska, ki se je odpovedovala slovenstvu, enakopravnosti in enakovrednosti med jugoslovanskimi narodi, posebnostim in različnostim kulture, posebnim interesom, slovenskemu jeziku, imenu in domovini, lastnemu ponosu in samozavesti.

THE SLOVENES IN THE TIME OF CANKAR'S LECTURE ON YUGOSLAVISM

Summary

During the second half of the 19th century the Slovenes brought it to their greatest development in their history and surmounted nearly all the enormous arrears which have still heavily weighed on them since the Middle Ages. From an

¹⁷ Slovenski narod 20. jul. 1913, Veda 3, 1913, str. 504.

undeveloped nation they became a modern nation, from the language of peasants the literary language became completely formed. Before the year 1848 there existed only one weekly paper on 4 pages of octavo size, and before the First World War there were five daily news papers, weekly and monthly papers, provincial and professional gazettes.

In the year 1913 the Slovenes were mostly pessimists in spite of these successes. The reasons for it were: a weak economical development, too little modern industry, the decline of the traditional iron manufacture, an enormous emigration, a conflicting generation on the northern nationality boundaries. All this aroused the feeling that the Slovenes would decay unless something stronger, the Slavism or Yugoslavism, saved them. Between 1907 and 1910 the Slavism showed itself especially in the form of a Neoslavicism, whose main representant was the young Czech Kramar, and the Slovene adherent Ivan Hribar. Since the last decade of the 19th century the Yugoslavism has strengthened and has become the main characteristic of Slovene political and cultural thought. The first Balcan War brought the culmination of enthusiasm for the Yugoslavism. Exaggeration was characteristic for a great part of the Slovene Yugoslavism of that time: the theory that all Yugoslavs are only one nation which was in one or other manner accepted by the Catholic, National-progressive and Socialist Party; the persuasion that it is necessary to give up the Slovene language partly immediately or in the future; the denouncement of Slovene interests, a complete subordination to the Yugoslav community. Against such exaggerations appeared Ivan Cankar with the lecture on Slovenes and Yugoslavs on April 12th 1913.

RAZVOJ ZDRAVSTVA V MARIBORU

Eman Pertl*

UDK 61(091)(497.12 Maribor) »12/19«

PERTL Eman: Razvoj zdravstva v Mariboru. (Schilderung der Entwicklung des Gesundheitswesens von Maribor.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 57=22(1986)2, str. 205—226.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl.

Razprava zajema v celoti razvoj zdravstva v Mariboru, torej tudi razvoj javne higiene, socialnega varstva (skrbstva) in lekarništva, in to od leta 1234 dalje, ko v Mariboru že deluje prvi znani zdravstveni delavec, kirurg (ranocočnik) Wolfram (Wolframus chirurgus), in se zaključuje z letom 1978.

UDC 61(091)(497.12 Maribor) »12/19«

PERTL Eman: The Development of the Health — Service at Maribor. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 57=22(1986)2, p. 205—226.

Orig. in Slovene, summary in Engl., synopsis in Slovene and Engl.

The treatise gives the description of the development of the entire health-service at Maribor, that is to say, the development also of the public hygiene, of the social welfare and of the pharmacy from the year 1234, when at Maribor the first well-known medical worker, the surgeon Wolfram (Wolframus chirurgus) was acting, up to the year 1978.

Povrnimo se še k SBM! Po osvoboditvi (1945) so bile že v nekaj mesecih zvečine pospravljene ruševine za razdejanjem po bombnih napadih v letih 1943—1945, in to s požrtvovalnim prostovoljnim (udarniškim) delom mariborskih občanov in kolektiva SBM, vendar je bil to le izhod v najhujši sili. Poleg materialnih problemov je še bilo vse polno čisto strokovno organizacijskih. Delo je namreč otežalo predvsem pomanjkanje zdravnikov in drugih zdravstvenih delavcev, tako da je takšno stanje zahtevalo od maloštevilnega zdravstvenega kadra ogromno naporov, da je strokovno delo sploh moglo steči.

Zaradi spremenjenih družbenopolitičnih razmer so nastale velike potrebe po popolni reorganizaciji mariborske splošne bolnišnice, zlasti pa je bilo nujno prek noči organizirati nove dejavnosti. Najprej je bilo potrebno začeti pri otroškem zdravstvu, ki je bilo najbolj pereče. Zato je moral oddelek za otroške bolezni kljub zelo neugodnim pogojem začeti z delom, ki ga je z vso preudarnostjo in veliko razgledanostjo organizirala in vodila prim. dr. Božena Grosman, in to že leta 1946 v takratnih improviziranih prostorih stanovanjske hiše za bolnišnične uslužbenke. Še istega leta je začel z delom tudi nevropsihia-

* Prim. dr. Eman Pertl, zdravnik, Maribor.

trijski oddelok (organizirala ga je prim. dr. Lea Pleiweis-Svetlič); podobno je bilo tudi s travmatologijo.^{109 110}

Zaradi izredne razgibanosti, ki se je začela v tistih dneh, se je grozljivo razbohotila epidemija travm (industrija, promet, opekline). Zato sta bila leta 1949 organizirana travmatološki odsek in redna krvodajalska služba. Pobudnika in organizatorja teh dveh dejavnosti sta bila prim. dr. Venčeslav Arko (1902—1965) in dr. Drina Gorišek (1909—1961).^{111 112}

Iz Kamnice se je vrnil v za silo adaptirane prostore oddelok za akutne nalezljive bolezni, leta 1948 je dobil lastne prostore oddelok za kožne in spolne bolezni v »nemški« (današnji dermatološki) stavbi in leta 1950 prav tam tudi rentgenološki oddelok.

Poslovanje SBM se je vidno sprostilo leta 1952, ko je prešlo s predračunskega sistema na samofinanciranje in družbeno upravljanje. Hitro je napredovala tudi obnova stavbe oddelka za akutne nalezljive bolezni, nadzidava ušesnega oddelka, nadalje je sledila ureditev biološkega laboratorija na ginekološkem in biokemijskega na internem oddelku (1954), obenem pa je bila nadzidana (1952) tudi »nemška« (današnja dermatološka) stavba, tako da sta dobila v njej svoje prostore dermatološki in nevropsihiatrijski oddelok, ko pa se je dermatološki oddelok v celoti preselil (1957) na tretje nadstropje, tudi odsek za urologijo in plastično kirurgijo. Še pozneje (1963), po adaptaciji zahodnega dela »nemške« stavbe, sta se v njej nastanila še ortopedski in torakalni odsek. V letih 1952 in 1953 so preuredili novo stavbo državne varnosti na Slivniškem Pohorju, v katero se je leta 1953 vselil oddelok za pljučne bolezni Dr. Dušana Mravljaka.¹¹³

V novejšem času (1960) je bila urejena služba za ortopedsko in fizikalno terapijo, leta 1972 nevrokirurška, nato nefrološka s hemodializo, nuklearno medicinska in številne endoskopske ter druge dejavnosti, da omenimo samo reanimacijsko, intenzivno nego itn. Očesni oddelok je uvedel ortoptično pleo-optično ambulanto, ambulanto za določanje kontaktnih leč in okulistično ambulanto za diabetike, dermatološki oddelok pa je (1978) začel s fotokemoterapijo.¹¹⁴

Naštete prostorske pridobitve so zalegle le navidezno, kajti potrebe mari-borske zdravstvene pokrajine so s svojimi okrog 500.000 prebivalci že kmalu pokazale, da gre zgolj za improvizacije, ki za v prihodnje ne bi več zadoščale.

Čeprav sta tedanje vodstvo SBM in OLO Maribor na predvečer stoletnice, odkar se je SBM preselila iz središča mesta na sedanjo lokacijo, dne 3. X. 1955 položila temeljni kamen za novo stavbo kirurškega oddelka, je bilo to zares le simbolično dejanje ob začetku prve etape v izpopolnitvi velikega načrta, ki je predvideval v naslednjih desetih letih dograditev predvsem operacijskih bolnišničnih oddelkov in poliklinike.¹¹⁵

Pri tem je v glavnem ostalo vse do leta 1962, ko so se začele priprave za novogradnjo hospitalne stolpnice. Poprej pa še moramo omeniti višjo stomatološko šolo v Mariboru, ki se je prav takrat začela snovati. Prostori za njo so bili določeni v neposredni bližini nekdanje prosekture SBM, ki so jo morali podreti, ker bi itak bila v oviro pri graditvi novega dravskega mostu (mišljen je sedanji Titov most). Višja stomatološka šola je dobila dve moderno opremljeni baraki za anatomske in fiziološke inštitut, prosektura SBM pa je bila

¹⁰⁹ I. c. št. 16, s. 383—408.

¹¹⁰ Prav tam, s. 409—422.

¹¹¹ Prav tam, s. 154.

¹¹² Prav tam, s. 423—436.

¹¹³ I. c. št. 16, s. 364—365.

¹¹⁴ Naša bolnišnica 3 (1967), št. 9, s. 2.

¹¹⁵ I. c. št. 16, s. 472—473 (Polaganje temeljnega kamna 1955).

zasilno nastanjena v kletnih prostorih oddelka za akutne nalezljive bolezni, dokler niso kot kompenzacijo za nekdanjo prosekuro sezidali (1968) modernega oddelka za patološko morfologijo na Ljubljanski cesti.

Načrtovana hospitalna stolpnica je imela kaj čudno usodo. Z gradbenimi deli so sicer začeli leta 1964, vendar so jih takratni reformni ukrepi ustavili. Vse je dobresedno ostalo pri golem »skeletu«, statistika pa je z dneva v dan čedalje glasneje govorila, da znaša poprečna dnevna zasedba bolniških postelj (že od leta 1961 dalje!) 1391 ali 98%, na posameznih oddelkih prek 106%, zasedba standardnih postelj pa celo 142%.¹¹⁶ Nadalje izpričuje statistika, da je bilo leta 1970 35.030 sprejemov (indeks 104,7, poprečna ležalna doba 13,43 dneva). Podobno potrjuje tudi število odklonjenih bolnikov, ki jih je leta 1970 bilo 2339. In vendar je morala izgradnja SBM zaradi objektivnih in malone nepremostljivih težav mirovati vse do leta 1969. V tem »zatišju« se je formiral sklad iz prostovoljnih prispevkov, ki pa le ni zadoščal za začetek nadaljnje izgradnje SBM. Izkazalo se je tudi, da prispevek 0,4% od bruto osebnih dohodkov v obliki pogodbene obveznosti ne bi zalegal niti ob 20% prispevku iz sredstev skupščine SRS.

Nadaljnjo izgradnjo SBM je končno omogočil samoupravni sporazum o prispevni stopnji za njeno izgraditev. Ta sporazum obvezuje zavarovance v delovnih in drugih organizacijah, da prispevajo v letih 1973 do 1977 namenski znesek 0,75% od bruto osebnih dohodkov in del sredstev še za dograditev investicijskih objektov v ptujski bolnišnici. Kmetijski zavarovanci so se obvezali, da bodo prispevali v letih 1973 do 1977 skupni znesek 4.000.000 din.

Realizacija pravkar prikazanega finančnega načrtovanja je šele omogočila, da se od leta 1969 dalje postopoma izgrajujejo centralna kotlarna, podzemeljski hodniki s priključki na posamezne bolnišnične objekte in na centralno kuhinjo, nadalje prizidek k objektu za patološko morfologijo za radioizotopni laboratorij in hemodializo ter transformatorska postaja. Šele po adaptacijah internega oddelka in sobe za intenzivno nego, nadalje po integraciji Pohorskega dvora s SBM in preselitvi psihiatrijskega oddelka vanj, je bilo možno, da se je leta 1975 začelo z zidanjem hospitalno funkcionalnega trakta, t. j. z drugo fazo izgraditve SBM.¹¹⁷

Takšen bi bil potemtakem goli oris razvoja SBM do leta 1975, je pa iz njega le razvidno, kako se je iz skromnih razmer razvila v pravo splošno bolnišnico, ki dobiva čedalje več značilnosti klinične bolnišnice kot centralne zdravstvene ustanove za vse severovzhodno področje Slovenije.

Od leta 1857 dalje, ko je mariborska bolnišnica dobila pravico javnosti in postala zares splošna bolnišnica, je vse do današnjega dne doživljala naslednja obdobja: predbolnišnično obdobje (1348—1799), od ustanovitve meščanskega špitala do civilne (mestne) bolnišnice, obdobje mestne bolnišnice (1799—1955), obdobje po njeni preselitvi (1855—1918), obdobje prve Jugoslavije (1918—1941), obdobje nacistične okupacije (1941—1945) in obdobje po osvoboditvi (od leta 1945 dalje). Vsega tega smo se še posebej spominjali (1979), ko je minilo 80 let, odkar je SBM zares slovenska zdravstvena ustanova in se v skladu s skrbjo za ljudsko zdravje razvija hkrati v kurativno preventivno zdravstveno ustanovo, saj vzdržuje venomer stike s preventivnimi zdravstvenimi ustanovami, razen tega pa ima v evidenci tudi tiste bolnike, ki so bolnišnico že zapustili.^{118 119}

¹¹⁶ Večer, 14. XII. 1972, s. 4 (»Skelet«).

¹¹⁷ Naša bolnišnica. Izdala in založila v letih 1971, 1974 in 1976 Splošna bolnišnica v Mariboru. Opremlil in uredil prim. dr. Edvard Glaser, predsednik UO sklada za izgradnjo Splošne bolnišnice v Mariboru in predsednik propagandne komisije pri odboru za izgradnjo SBM pri SO Maribor.

¹¹⁸ I. c. št. 16, s. 9.

¹¹⁹ Naša bolnišnica, 5 (1980), št. 1, s. 4 (Mariborska bolnišnica 80 let slovenaka).

Pred preselitvijo (do 1855) je bila mariborska bolnišnica še karitativna ustanova, po letu 1918 je postala ljudska ustanova, medtem ko je sedaj kot socialna zdravstvena ustanova izraz družbenega razvoja v socializmu, ki ga je mariborska bolnišnica že v marsičem dosegla.¹²⁰

Na predvečer 35. obletnice ustanovitve Osvobodilne fronte, dne 25. IV. 1976, je SBM slavila veliko delovno zmago s tem, da je izročila svojemu namenu hospitalno stolpnico in obenem zaključila prvo fazo svoje izgraditve.^{121 122}

Higi en a

Do strokovno urejene javne higijene je tudi v Mariboru trajalo kar dolgo, vendar nam poročajo, da so ranocelniki in kopališčarji že v 13. stoletju, npr. ranocelnik Wolfram, imeli kopališča in da smemo govoriti o določeni skrbi za javno higieno že takrat. Dokler jih niso leta 1497 izgnali iz Maribora, so imeli Židje v svojem Getu lastno kopališče, kmalu zatem pa so v njegovi bližini ob Dravi odprli javno kopališče (Badstube).¹²³

Na splošno so bile higiena in socialne razmere v 13. in 14. stoletju tudi v Mariboru posebno med revnejšimi sloji njegovega prebivalstva zelo slabe. Tako nam postaja razumljivo, da je bilo v Mariboru in njegovem okolišu v preteklih stoletjih več hudih epidemij nalezljivih bolezni, ki so jih na splošno imenovali kuga, čeprav je kdaj pa kdaj verjetno šlo za črne koze.¹²⁴

Higienske razmere so se v Mariboru začele izboljševati šele v 18. stoletju, ko je medicinska znanost le že začela vidneje napredovati in je tudi mariborska bolnišnica postala središčna zdravstvena ustanova, vendar je še bilo higien-sko stanje v samem mestu do srede 18. stoletja zelo nizko. Tako poročajo viri o Mariboru, da je postal npr. dimnik sestavni del stanovanja šele v drugi polovici 18. stoletja. Črna kuhinja je še bila v navadi do srede 19. stoletja, ko jo je začela nadomeščati štedilniška. Kanalizacijo je začela uvajati šele industrija v začetku 19. stoletja, do tedaj pa je odpadna voda odtekala po cestah in ulicah, prav tako tudi fekalije, ki so jih do 18. stoletja počistili samo pred velikimi prazniki (nekoliko so se zanašali tudi na mariborski nagnjeni teren). Iztrebki iz odprtih stranišč so se do 19. stoletja nabirali v gnojiščih na dvoriščih, kjer so imeli goveje, zlasti pa konjske hleve. Ne smemo pozabiti mestnih utrdbenih jarkov, v katerih se je stoječa voda usmradila in razširjala po mestu neznošen smrad. Smrdljivo ozračje je napolnjevalo tudi druga mesta vse do srede 19. stoletja.

Se slabše so bile higienske razmere na podeželju, kjer je do konca 18. stoletja v Podravju prevladovala dimniška stanovanjska hiša. Ko je leta 1787 izbruhnila epidemija v Mariboru in Dravski dolini, je poslala okrožna uprava tja graškega fizika dr. med. Gregorija Fabra, ki je v okuženih krajih ugotovil kot vzrok epidemije neustrezno prehrano, nezdrava stanovanja in slabo vreme. Iz opisa nekaterih bolezenskih primerov, kakor jih je podal dr. med. G. Faber, smemo sklepati, da je takrat šlo za epidemijo griže, le-to pa še tembolj potrjuje opis strahotnih posledic za prehrano prebivalstva, ker je npr. deževno in hladno vreme v poletju in jeseni leta 1786 onemogočilo, da bi žito, pa tudi sadje, niti grozdje dozorelo; pogostna toča je uničila zelenjavo, sneg v septembru pa ajdo. Tudi koruza ni mogla dozoreti in stročnice so spravili pod streho napol gnile. Ker je tedanja hrana prebivalstva v Dravski dolini sestajala iz nezabeljenih žgancev, ki so jih okisali z jesihom in gobami, nadalje iz močnika, stročnic,

¹²⁰ I. c. št. 16, s. 8—9.

¹²¹ Naša bolnišnica, 1 (1976), št. 2, s. 8, št. 4, s. 1—4.

¹²² Naša bolnišnica, 1 (1976), št. 5, s. 1—2.

¹²³ I. c. št. 2/1, s. 46.

¹²⁴ I. c. št. 3, s. 20, 23.

zlasti pa iz sadja in vina, sta nastali po takšni letini veliko pomanjkanje in stiska.

Mnogo so k epidemijskim boleznim prispevale takratne stanovanjske razmere. Ljudje so se stiskali v nizkih, umazanih in plesnivih dimnicah, kjer so prebivali skupaj s perutnino, pa celo s prašički. Ker so bili pogostoma brez zdrave vode za kuho in pitje, je trpela prebava, za bolezen so pa ljudje postali dovzetni še ob drugih okoliščinah, kakor uživanju alkohola in splošni oslabelosti. Oboleli in njihovi svojci so bolezen zanemarjali že v samem začetku, bolniki so bili brez sleherne nege, domača zdravila so bila zoele neustrezna in zato brez najmanjše koristi (večinoma so uporabljali *Polygonum hydropiper* Linné, slov. drdres ali poprasta dresen). Nič čudnega, da je toliko ljudi umiralo zlasti med revnimi, v pomanjkanju živečimi, nadalje med posli, starimi ljudmi, predvsem pa med otroki.¹²⁵

Na higienske razmere so v Mariboru prav gotovo začele vplivati zdravstvene reforme, ki jih je uvajal svetovalec cesarice Marije Terezije, zdravnik Gerard van Swieten (1700—1772). Še bolj se čutilo zdravstvene reforme v razdobju vladavine Jožefa II. Ena med mnogimi je tudi novi pokopališki red in uredba glede mrliškega ogledništva. Skladno s pokopališkim redom so leta 1783 opustili pokopališče okrog mariborske župnijske cerkve (sedanje stolnice), leta 1809 pa tudi stano pokopališče pri cerkvi sv. Ulrika v graškem predmestju.¹²⁶

Na zdravstvene razmere v naših krajih je prav gotovo ugodno vplival medicinsko kirurški zavod v Gradcu, ki je začel z delom leta 1782. Iz tega učilišča so namreč prihajali tudi k nam kirurgi (ranocelniki), ki so med drugim skrbeli za epidemijske razmere nasploh, še posebej pa so bili zadolženi s cepljenjem zoper črne kože. Ranocelnikov, ki so bili na položaju praktičnega zdravnika, je bilo na podeželju sčasoma dovolj, zato so se tudi zdravstvene razmere začele izboljševati.¹²⁷

Leta 1847 se omenja toplo kopališče v posebni stavbi ob Dravi, ki bi naj skrbelo za osebno higieno, kakor tudi dravsko kopališče, ki je bilo vzhodno od vodnega stolpa.

Za osebno higieno je v drugi polovici 19. stoletja skrbelo v Strossmayerjevi ulici Kartinovo kopališče s parno, kadno in pršno kopeljo. Ker so v 70-letih prejšnjega stoletja propadla vsa tri kopališča, in sicer vojaško na desnem bregu pri (lesenem) mostu, kopališče ob levem bregu in Kartinovo kopališče v Strossmayerjevi ulici, je postalo kopališčno vprašanje akutno. Leta 1887 je mestna občina napravila najprej kopališče »Ob bregu« v bližini studenske brvi, a ga je leta 1891 prodala zasebniku; ker pa je začelo propadati, ga je občina leta 1906 od lastnika najela za 30 let za določeno letno plačilo.

Ko je Maribor dobil (1901) vodovod, se je obnovilo vprašanje po modernem kopališču, saj je bila tudi poleti precej mrzla in deroča Drava za kopanje manj primerna. V ta namen je občina nameravala preurediti za kopališče dva ribnika pri »Treh ribnikih«, in sicer enega za plavalce, drugega za otroke, vendar načrt ni bil uresničen.¹²⁸

Leta 1893 je bilo sezidano kopališče s kadmi, parnimi kopelmi in prhami v Kopališki, sedanji Svetozarevski ulici; leta 1914 so ga modernizirali, leta 1969 podrli, namesto njega pa je nastalo (1973) moderno opremljeno kopališče z bazenom pri pristanu.¹²⁹ V letih 1968 do 1970 so obnovili in povečali restavracijo na Koroški cesti št. 172, v kateri so napravili velik plavalni bazen; imeno-

¹²⁵ Baš F.: Iz predzgodovine mariborske bolnišnice (Zdravstveno-zgodovinski spomeniki v Mariboru.) L. c. št. 16, s. 23—32.

¹²⁶ I. c. št. 3, s. 32, 33, 51, 78, 146.

¹²⁷ I. c. št. 9, s. 51B—519.

¹²⁸ I. c. št. 3, s. 56, 97, 132, 139.

¹²⁹ Večer, 2. XII. 1972, s. 6 (Pristan).

vali so ga »Fontana« in rabi kot rekreacijsko kopališče za bolnike z ortopedskimi in vnetnimi boleznimi gibal (lokomotornega aparata).¹³⁰

V času župana A. Nagyja (1886—1902) so bili napravljeni pločniki in kanali. Leta 1884 je občina prevzela škropljenje ulic, ki ga je vse dotlej opravljalo olepševalno društvo.¹³¹

Neurejen problem so bila za Maribor — in so še danes — moderna javna stranišča. Leta 1926 je bilo zgrajeno prvo podzemsko stranišče na Pobreški cesti (ob mostu), pozneje tudi na Glavnem trgu, ki je pa danes opuščeno, nato še (pred frančiškansko cerkvijo) na Partizanski cesti. Pred nekaj leti je bilo urejeno javno stranišče na Vodnikovem trgu ob živilski tržnici.

Velika medicinska odkritja v drugi polovici 19. stoletja (higiena, mikrobiologija, epidemiologija, preventiva, zdravstvena prosveta itd.) so prebudila tudi Maribor, da je pohitel z izgraditvijo najvažnejših komunalno higienskih naprav, in sicer je začel leta 1862 graditi kanalizacijo, ki jo je mestni svet začel leta 1926 preurejati, modernizirati. Njena smotrna izgraditev je bila potrebna zlasti v naraščajočih zahodnih mestnih delih (od leta 1927 dalje); leta 1928 je bilo kanalizirano Orešje, kjer so bili poprej kanali brez medsebojne povezave; ob tej priložnosti je bil odveden v kanalizacijo Počehovski potok. V letih 1928/29 je dobila SBM novo (lastno) kanalizacijo in kot prva v Jugoslaviji omstvo čistilno napravo (predvsem zaradi oddelka za akutne nalezljive bolezni SBM — griže, trebušnega tifusa idr.). Leta 1931 je bil kanaliziran novi del Partizanske ceste, nato so sledile še druge ulice, pri čemer so bili marsikje pri že obstoječi kanalizaciji stari opečni kanali zamenjani z novimi. Leta 1938 je bilo 73 % vseh mariborskih cest in ulic kanaliziranih. S temi deli so po osvoboditvi (1945) nadaljevali, ponekod pa jih je bilo potrebno, podobno kakor plinske in električne vode, znova povezati, kolikor so bili zaradi bombardiranja v letih 1943 do 1945 pretrgani.¹³²

Med večjimi graditvami kanalskega omrežja naj omenimo kanalski kolektor z izlivom pod bolnišnico do križišča Ljubljanske ulice in Ulice proletarskih brigad, imenovani Taborski kolektor; napravljen je bil v letih 1951 do 1962 s posebno napravo, imenovano »krt«. Na ta kolektor je priključen celotni kanalski sistem Tabora in Nove vasi (prej Radvanje).

Enak kolektor je bil v letih 1965 do 1971 napravljen za potrebe kanalizacije Studencev in naselja Rožne doline od Drave do Jenkove ulice; ob zaježitvi Drave (zaradi zidanja hidrocentrale Srednja Drava) pa je bil v letih 1966 do 1967 napravljen levoobročni kolektor od pregrade v Melju do Kosarjeve ulice; vanj se izliva vsa kanalizacija levega brega Drave.¹³³

Do leta 1863 so mariborske ulice razsvetljevale oljenice, ki so jih takrat zamenjale petrolejke, po letu 1870 pa plinske svetilke. Ko je bil leta 1920 zgrajen elektriški daljnovod s Fale do Maribora, se je začela tudi njegova elektrifikacija, obenem je dobil tudi električno ulično razsvetljava, in sicer postopoma vse do leta 1935.¹³⁴

Z nekaj besedami moramo omeniti tudi razvoj požarne varnosti v Mariboru, ker je z njo povezan tudi razvoj reševalne službe.

Maribor je pogostoma dolelela požarna katastrofa, tako že leta 1438, nadalje v letih 1450 in 1513 (ko je zgorel tudi rotovž z vsemi listinami, zato pa tudi tako malo vemo o starejši zgodovini Maribora!), nadalje so se požari vrstili v letih 1601, 1648 (ko je zgorela mariborska župnijska cerkev, današnja

¹³⁰ Prav tam, 7. XII. 1979, s. 8 (Fontana).

¹³¹ I. c. št. 3, s. 75.

¹³² I. c. št. 3, s. 75.

¹³³ Rane B.: Pisno sporočilo o mariborski kanalizaciji dne 22. V. 1976.

¹³⁴ I. c. št. 3, s. 42, 52, 114.

stolnica), 1700 (najhujša požarna katastrofa v Mariboru!). 1720, 1773, 1795, 1797 in 1809. Kljub gmotnim izgubam, pa tudi človeškim žrtvam, požarna služba ni bila kaj prida organizirana. Razni požarni redi, veljavni za vso državo, so sicer za posamezne obrtnike v mestu določali, kakšno delo naj bi ob požarih prevzeli, vendar je ob požarni katastrofi zaradi neizurjenosti navadno nastala zmeda. Zanimivo je, da so se pri gašenju požara leta 1795 ob vodstvu profesorjev zares disciplinirano obnesli in se posebej odlikovali takratni gimnazijci.¹³⁵

Požar je oznanjal čuvaj s stolpa župnijske cerkve (sedanje stolnice), mesto samo pa je imelo nekaj požarnega orodja na voljo; meščani so morali ob vpisu v meščansko knjigo (od leta 1762 dalje) prispevati po 1 fl 30 kr za požarno orodje.¹³⁶

Požarna bramba se je ob razvoju tehnike tudi v Mariboru izpopolnjevala, ob njej pa se začela razvijati tudi reševalna služba, ki je bila ustanovljena leta 1809; sčasoma je nastal poseben reševalni oddelek, ki je prevažal (s konjsko vprego) ranjence in bolnike v bolnišnico, trajalo je pa le še nad 100 let, ko so v Mariboru nabavili (1915) prvi reševalni avtomobil.^{137 138}

Leta 1867 je mariborska mestna občina ustanovila pogrebni zavod, leta 1870 zgradila plinarno, 1871 zasadila mestni park, leta 1901 zgradila vodovod, ki je sploh najstarejše mariborsko mestno podjetje.^{139 140} Pred vodovodom so si pomagali z navadnimi vodnjaki. Tako so bili v 18. stoletju, in to v 60-tih letih, v Mariboru trije vodnjaki: dva na Glavnem in eden na Grajskem trgu. Kmalu mariborski vodovod s svojo kapaciteto ni več zadoščal in je zato večkrat nastala v Mariboru vodna kriza, tako da je bilo potrebno zgraditi še posebne vodovodne vodnjake, in sicer 1934 v Betnavi, leta 1936 na Tezmem, po letu 1945 pa v samem mestu.

Zadnje, kar je še mestna mariborska občina pred prvo svetovno vojno v higienskem oziru mogla storiti, je bila zgraditev klavnice (1902) in premostitev pokopališča iz mesta na Pobrežje (1914).¹⁴¹

Kakor so se vse do prve svetovne vojne higienske razmere v Mariboru že precej izboljšale, tako je vojna sama razvoj mariborskega zdravstva občutno zavrla in se je takratna zdravstvena služba omejevala zgolj na epidemiološko preventivno službo in organizacijo vojaških lazaretov (v humanistični gimnaziji, samostanu šolskih sester, Gützovi (sedaj unionski) dvorani in drugod).

Takoj po prvi svetovni vojni so bili potrebni veliki napor, da so bile premagane posledice raznih bolezni, kakor tako imenovane španske gripe in raznih drugih nalezljivih bolezni, ki se navadno pojavljajo ob izrednih razmerah in migraciji prebivalstva, kakor jetika, parazitarne kožne bolezni, spolne bolezni idr.

K dvigu higiene v samem Mariboru je mnogo pripomogla električna energija, in to ne samo kot električna razsvetljava, marveč tudi kot pogonska sila za raznovrstne stroje, udomačil pa se je zlasti v gospodinjstvu tudi plin (plinski štedilnik), ki se je sicer začel umikati kot svetilo bodisi v stanovanjih ali kot ulična razsvetljava.¹⁴²

Z naselitvijo industrije je v Mariboru nastalo vse polno problemov komunalne higiene, tako npr. glede urejanja cest, s čimer so začenjali izginjati zadnji ostanki nekdanjega vrtnega oziroma še polkmečkega mesta, v kakršnem

¹³⁵ I. c. št. 2/II, s. 204.

¹³⁶ I. c. št. 2/II, s. 183.

¹³⁷ Mariborer Zeitung, 13. II. 1838, št. 34.

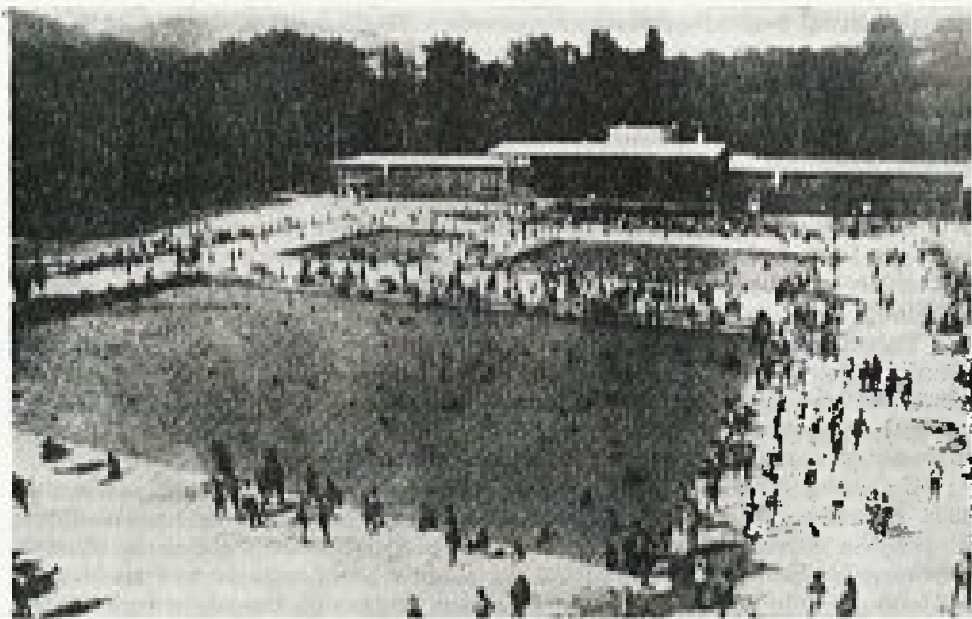
¹³⁸ I. c. št. 2, s. 20, 23, 32, 55, 60.

¹³⁹ I. c. št. 3, s. 32.

¹⁴⁰ Prav tam, s. 77.

¹⁴¹ Prav tam, s. 78–79.

¹⁴² I. c. št. 3, s. 114.

Kopališče Mariborski otok

je še mnogo prebivalstva gojilo živino, perutnino in male živalce in s tem ogrozilo higieno.

Razvoj športa in turizma je narekoval preusmeritev in ustrezne ukrepe, da so s pridom rabili tudi splošnim higienskimi potrebam. V tem oziru je ena od važnejših higienskih pridobitev kopališče Mariborski otok, odprto leta 1930.¹⁴³

Prvi zametki za strokovno organizirano zdravstveno varstvo so v Mariboru vznikli že s tem, da je začel leta 1929 z delom Zdravstveni dom; z njim so, tudi nastajali prvi začetki načrtnega asanacijskega dela tako v samem mestu, kakor tudi v njegovi neposredni okolici, medtem ko je skrbel za higieno na samem mestnem področju mestni fizikat.¹⁴⁴

Zanimiva sta popis stavb leta 1935 in takratna statistika, ki nam kažeta, da stanovanjska stiska tedaj še zmeraj ni bila rešena, saj nas presoneča visoko število kletnih in podstrešnih stanovanj, ki večidel niso bila primerna, higienska. Nova stanovanja so bila opremljena z meščanskim komfortom, vendar so bila draga in predstavljala hud problem za proletarizirano uradništvo.¹⁴⁵

Doba nacistične okupacije (1941—1945). Okupator se je omejeval predvsem na preventivne ukrepe zoper nalezljive bolezni, in to posebno zoper jetiko in spolne bolezni, sicer pa izvajal s precejšnjo strogostjo vse higiensko preventivne ukrepe kakor so tudi sicer v navadi v izrednih razmerah, npr. za vojne.

Po osvoboditvi se je v bistvu izpremenil program zdravstvene službe zaradi razmer, ki so bile posledice razdejanja za druge svetovne vojne.

Tudi glede higiene je bilo potrebno opraviti ob velikih naporih mnogo nujnega dela, da je Maribor mogel zopet nuditi svojim občanom varno bivališče, saj je primanjkovalo uporabljivih stanovanj, električne energije, plina in vode, ker so bile komunalne naprave malone do 70 % uničene ali neuporabljive.

¹⁴³ Prav tam, s. 132.

¹⁴⁴ Prav tam, s. 148.

¹⁴⁵ Prav tam, s. 142.

V novi, socialistični družbi je posebno po letu 1950 nastajalo v Mariboru vse polno možnosti, da je našlo tako rekoč na smrt obsojeno mesto tudi v higienskem oziru kar zadovoljive pogoje za svoj nadaljnji obstoj. Zaradi velikega dotoka prebivalstva in naglega razvoja industrije so morali po letu 1950 vse komunalne higienske naprave temeljito preurediti, pa tudi naraščajočemu številu prebivalstva ustrezno povečati. Da bi se higiensko delo pravilno strokovno usmerjalo, so dotedanji Zdravstveni dom (za okupacije Gesundheitsamt) izpremenili v Okrajni higienski zavod, ki je pozneje prerasel v Zavod za zdravstveno varstvo; le-ta skrbi za celotno zdravstveno preventivo v Mariboru in vsej mariborski zdravstveni pokrajini.¹⁴⁶

Socialno varstvo

Že od pomembne sinode v Aachenu (816) je izvirala poleg pobude za zdravljenje v samostanskih infirmijah tudi pobuda za dobrodelnost, ki so jo razne srednjeveške in poznejše novoveške ustanove, tako cerkvene kakor posvetne, večinoma sproti (od primera do primera) organizirale v vseh evropskih deželah, seveda z večjim ali manjšim uspehom, pa tudi stalnostjo ali nestalnostjo takšne dobrodelnosti, ki je bila odvisna od vsakokratnih razmer, razumevanja in pravilnega pojmovanja dobrodelnosti same. Sem smemo prištevati dobrodelnost najrazličnejše vrste, ne glede na starost, spol, nacionalno in versko pripadnost socialne pomoči potrebnih.¹⁴⁷

V Mariboru smemo imeti za začetek organiziranega varstva (skrbstva) za socialno ogrožene v meščanskem špitalu, torej že od leta 1348 dalje, le da je meščanski špital sprejemal samo obubožane mariborske meščane, medtem ko

Mariborski meščanski špital

¹⁴⁶ Naša bolnišnica, 8 (1983), št. 1, s. 10.

¹⁴⁷ Naša bolnišnica, 5 (1980), št. 3, s. 5.

za vse druge bodisi sploh ni bilo poskrbljeno (poklicni berači!), ali pa samo občasno v okviru priložnostne, zgolj karitativne dejavnosti. Tako so v Mariboru že od nekdanj npr. zasebniki in samostani dajali hrano najubožnejšim in jih tudi sicer po svojih močeh preskrbovali vsaj z najpotrebnejšim. Socialna ustanova take vrste je bila pri (slovenski) župniji v »graškem« predmestju, ki je še leta 1785 vzdrževala mesečno po 30—40 revežev.¹⁴⁸

Razume se, da je bila taka pomoč večinoma skromna, res samo izhod v najhujši sili in navadno le občasna, zato pa tudi ne dovolj učinkovita in brez trajne koristi.

Maribor se lahko ponaša, da je imela njegova klasična (humanistična) gimnazija posebne vrste socialno zavarovanje v primeru bolezni njenih siromašnih dijakov. Zasluga za to gre Ivanu Ringaufu, nekdanjemu gimnazijskemu ravnatelju, ki je v svoji oporoki okrog leta 1805 določil za glavnega dediča mariborsko (takrat novo) mestno bolnišnico z obvezo, da imajo v njej revni dijaki brezplačno zdravljenje in oskrbo. Na račun te Ringaufove zapuščine (RZ) si je takratna mariborska mestna bolnišnica precej opomogla, ker je bilo celotno premoženje RZ na voljo upravi bolnišnice. Ravnateljstvo gimnazije je bilo zato v strahu, da sčasoma dijaki gimnazije (v primeru bolezni) sploh ne bodo več deležni brezplačne oskrbe v bolnišnici. Zato so se leta 1858 začeli profesorji mariborske gimnazije pogajati z vodstvom mariborske bolnišnice glede RZ. Leta 1859 so se sporazumeli tako, da so preostalo vsoto denarja iz RZ naložili kot stalno glavnic, z letnimi obrestmi pa odslej plačevali zdravila, ki so jih siromašni gimnazijci prejimali brezplačno, medtem ko je probitek ostal bolnišnici. S tem, da si je mariborska gimnazija RZ nekako prisvojila, so seveda mariborski gimnazijci izgubili brezplačno zdravljenje v mariborski bolnišnici, vendar so se njihove ugodnosti kljub temu ohranile. Večina mariborskih zdravnikov je namreč nudila odslej dijakom brezplačno zdravniško pomoč, razen brezplačnih zdravil pa so mogli dobiti siromašni dijaki iz RZ tudi bolezensko podporo. Siromašni mariborski gimnazijci so potemtakem imeli po Ringaufovi zaslugi popolno zdravstveno socialno zavarovanje, ne da bi njihovi starši ali gimnazija plačevali kak prispevek.

Na videz je bilo vse to prav in lepo, v resnici so pa mariborski gimnazijski profesorji ravnali proti samemu namenu, ki ga je Ringauf jasno izrazil v svoji oporoki (»Za univerzalnega dediča določam civilno bolnišnico v Mariboru, vsega spoštovanja vredno ustanovo, ki jo zelo cenim; ta si vsekakor zasluži podporo, vendar tako, da bodo v njej bolni in pomoči potrebni dijaki brezplačno negovani in oskrbovani.«) Do tega prepričanja je privedel zgodovinski študij tudi dr. Arturja Mallyja, primarija in ravnatelja mariborske bolnišnice, ki je spoznal, da se RZ uporablja nezakonito. Leta 1906 je Artur Mally dosegel, da je gimnazija izgubila RZ in da so preostali denarni viri iz nje pripadli bolnišnici. S to rešitvijo je prevzela mariborska bolnišnica tudi obvezo brezplačnega zdravljenja siromašnih mariborskih gimnazijcev. Vsekakor je vse to veljalo do konca avstroogrske monarhije, kako pa bi naj bilo pozneje, namreč ali naj bi še bolnišnico vezala ta obveza tudi v prejšnji Jugoslaviji, bi bilo kar zanimivo pravniško vprašanje. Znano je le to, da je SBM dajala vsaj do aprilskih dni leta 1941 manjšemu številu (dvem ali trem) dijakov brezplačno kosilo (ob delavnikih, nedeljah in praznikih).¹⁴⁹

Ob tej priložnosti naj še omenimo tudi dijaško kuhinjo oziroma organizirano pomoč v prehrani (kosila) revnim dijakom po premožnejših družinah; ta

¹⁴⁸ I. c. št. 2/I, s. 104—105.

¹⁴⁹ I. c. št. 16, s. 82—87.

pomoč je znašala največ po en obrok hrane dnevno, vse drugo si je moral reven dijak sam prislužiti s poučevanjem ali drugimi opravili.¹⁵⁰

Železniška doba (od leta 1843 dalje) je v Mariboru začela ustvarjati prve temelje zaresnega socialnega skrbstva oziroma zdravstvenega zavarovanja. Vse to je bilo potrebno že zaradi velikega števila tujega delavstva, ki se je zaposlilo najprej pri gradnji železnice, pozneje pa posebno zaradi ustanovitve (1863) železniških delavnic (Južne železnice), v katerih je bilo kar hipoma zaposlenih okrog 1000 delavcev, ki so bili zavarovani pri bolniškem zavarovanju železnice. Vsak delavec je plačal 2 krajcarja od 1 goldinarja zaslužka. Za bolezni je imel pravico od 1/2 do 2/3 svoje plače, zdravniško oskrbo, zdravlila in zdravljenje v bolnišnici. Tudi podpore iz bolniškega fonda so prejemale njegovi člani, vdove in sirote.

Proti koncu 19. stoletja so začeli delovati zavodi za splošno zavarovanje delavcev, ki niso bili železničarji in rudarji. V Sloveniji in Dalmaciji se je začelo splošno zavarovanje za primer bolezni leta 1887, za primer nesreče pa leta 1888, vendar kljub vsem tem prizadevanjem vse do konca dvojne monarhije (1918) socialno varstvo v Mariboru le še ni bilo dosledno urejeno. Šele leta 1922 je namreč izšel jugoslovanski zakon o zavarovanju delavcev. Po letu 1945 pa so novi zakoni in predpisi razširili pravice zavarovanega bolnika ter mu dali večjo pomoč in znižali število let, po katerih zavarovanec že lahko doseže pravico do polne starostne pokojnine.

V najnovejšem času so nastale velike izpromembe tako glede delovnega staža kakor tudi glede splošnega socialnega zavarovanja pa tudi glede kmetijskega zavarovanja in pokojnin kmetijskih zavarovancev.¹⁵¹

Del socialnega skrbstva oziroma varstva zajema tudi otroško varstvo. Prvi otroški vrtec je v Mariboru ustanovila leta 1871 Mina Berdajs, zaradi industrializacije mesta pa je bilo potrebno že v obdobju 1880—1918 zgraditi več otroških vrtcev, da niso bili otroci zaposlenih staršev brez nadzorstva. Mestna občina je zato ustanovila (1890—1903) štiri mestne otroške vrtce, vendar so žal pri tem odločali tudi pomembevalni razlogi.¹⁵²

Eden takih otroških vrtcev je bil (1892—1897) zgrajen v Razlagovi ulici št. 27, kjer stoji danes Visoka komercialna šola (VEKS). Ta vrtec je (1924) oskrboval 36 otrok, ki jih je imela na skrbi ena sama varuška.¹⁵³ Leta 1894 so ustanovili deško zavetišče (na oglu Strossmayerjeve in Gregorčičeve ulice) za tiste dečke, katerih starši so bili prek dneva v službi.¹⁵⁴

Takšen je torej bil v Mariboru in njegovem okolišju začetek socialnega skrbstva, to pa je tudi vse, kar je bilo v tem oziru do propada avstroogrške monarhije storjenega, pri čemer pa le ne moremo prezreti SBM, ki je s svojo ambulantlyno dejavnostjo, namreč s svojo sprejemno in obenem ambulantlyno najnujno pomoč (triazžo) bolnikov mnogo doprinašala socialno medicinski dejavnosti in njeni usmeritvi, podobno pa tudi posamezne zasebne zdravniške ordinacije (kolikor so namreč brezplačno zdravile nepremožne dijake in siromake).

Dobo po prvi svetovni vojni (1918—1941) še posebej označuje potreba po socialnem skrbstvu. To pa še zlasti zaradi proletarizacije širokih plasti mestnega prebivalstva in brezposelnosti v večjem obsegu, na področju severovzhodne Slovenije pa zaradi slabega socialnega stanja vinogradniških delavcev (viničarjev) in manjših posestnikov (želarjev), vendar je takratno socialno zdravstveno skrbstvo moglo zaradi skromnih sredstev priskočiti na pomoč le v najnujnejših primerih. Takratna, še izrazito kurativno usmerjena medicina je za-

¹⁵⁰ Strmšek P.: Maribor za svoje dijaštvo. Založila in izdala Dijaška kuhinja, Maribor 1929.

¹⁵¹ I. c. št. 18, s. 61.

¹⁵² I. c. št. 2, s. 84.

¹⁵³ Florjančič J.: Cciban praznuje (mariborski otroški vrtci). Večer, 12. V. 1973, s. 3.

¹⁵⁴ I. c. št. 3, s. 89.

viralna razvoj socialno medicinske misli, socialno medicinskih delavcev je bilo zelo malo, zdravstveno šolstvo še tudi ni bilo v to usmerjeno, takratna država pa se je ob vsem rada odtegovala in prepuščala skrb za socialno skrbstvo zasebni pobudi raznih dobrodelnih društev, pač pa so bili pomembnejši uspehi v mladinskem skrbstvu.

Leta 1922 je začel veljati zakon o varstvu otrok in mladine, nakar so tudi v Mariboru odprli otroško postajo za osirotele otroke. Iz te postaje je bil po pravilniku iz leta 1924 osnovan dečji dom, ki je bil v upravi mariborske oblasti, pozneje pa banovine. Dečji dom je dobil kmalu podružnici v Orešju in Slovenski Bistrici; sprejemal je osirotele, od staršev zapuščene in moralno ogrožene otroke (mladino). Leta 1933 so matični oddelek (dečjeje doma) preselili v na novo zgrajeno stavbo v Strossmayerjevi ulici št. 30; leta 1935 je bilo v njem 94 oskrbovancev. Razen tega je imel Maribor od leta 1929 dalje še mladinski dom, ki je bil nastanjen v nekdanji restavraciji v Ljudskem vrtu; restavracijo so v ta namen primerno adaptirali in stavbo dvignili za nadstropje. Dom je imel internat in dnevno zavetišče za mladino.¹⁵⁵

Leta 1922 so začele članice mariborskega Slovenskega ženskega društva zbirati (npr. z raznimi dobrodelnimi prireditvami) prispevke za ustanovitev otroške bolnišnice. Ker pa ni bilo za njo nabranih dovolj sredstev, so kupile pri Šmarju na Pohorju parcelo, na kateri je bilo v 30. letih postopoma sezidan moderni počitniški dom za otroke od 7. do 14. leta starosti; v poletnih mesecih so pošiljali sem otroke po skupinali. Dom je imel 140 postelj, lastno gospodarstvo, zelo dobro pedagoško in zdravstveno varstvo. Upravljalo ga je Društvo za varstvo dece in mladine.¹⁵⁶

Že izza Avstro-Ogrske so obstajale okrajne bolniške blagajne za delavce in nameščence; po zakonu iz leta 1922 je bil v Ljubljani organiziran Okrožni urad za zavarovanje delavcev (OUZD), svojo ekspozituro je dobil tudi v Mariboru. Pri tem je značilno, da je bilo bolniško zavarovanje dobro organizirano, z izvedbo zavarovanja za onemoglost in starost pa so odlašali prav do leta 1937.¹⁵⁷

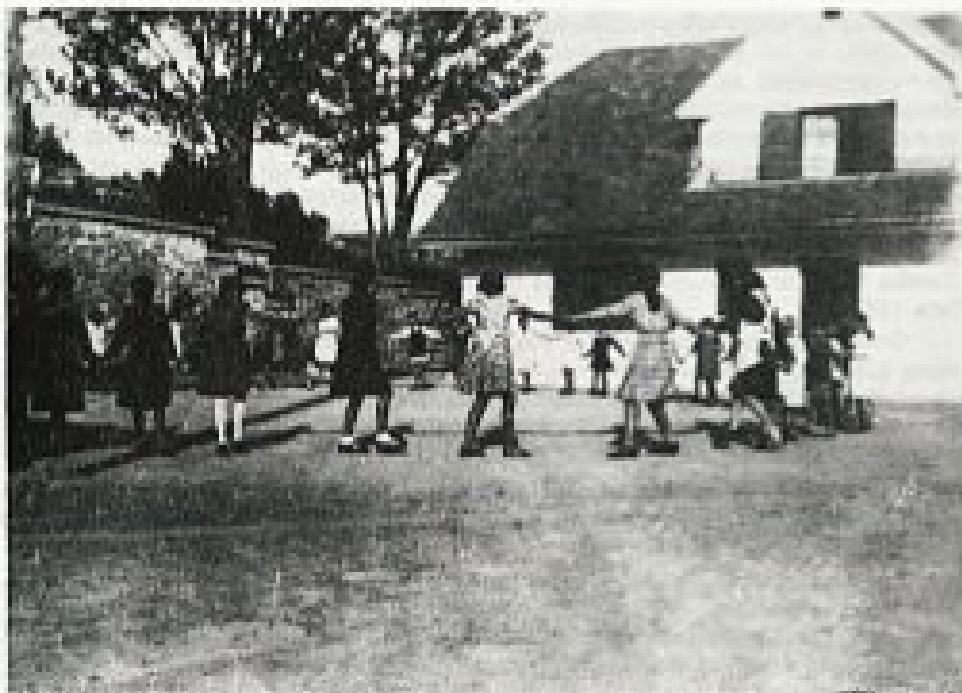
Že kmalu po letu 1920 je bilo tudi v Mariboru in njegovem okolišu čutiti v razvoju socialno medicinske misli novo smer, ustrezno konceptu socialno medicinske dejavnosti kakor ga je začel realizirati Andrija Štampar (1888 do 1958), ki je poudarjal, da naj bodo izsledki medicinske znanosti, kakor znanosti nasploh, dostopni čim večjemu številu ljudi. Le tako bo slehernemu članu družbe omogočeno, da zaživi polno življenje. Vsakdo naj bi bil deležen higienskega varstva, tovarniškim delavcem in kmetom na majhnih posestvih se naj olajša življenje. A. Štampar je insistiral, da mora biti medicina socializirana, ustanavljali naj bi se dispanzerji za preprečevanje socialnih bolezni, brezplačno naj bi se zdravili tuberkulozni bolniki, spolno bolni in bolniki z drugimi nalezljivimi boleznimi, izdajale naj bi se zakonske odredbe proti alkoholizmu, medicina naj bi se popularizirala in k vsemu temu naj bi se pritegnil sleherni, kajti program socialne medicine je moč uresničevati le ob sodelovanju in podpori vseh.

Vse to je razkrilo, da nosilci socialne medicinske misli niso samo higienski zavodi in podobne zdravstvene ustanove, marveč tudi ambulante vseh vrst, ordinacije posameznih zdravnikov, zdravstvenih postaj in zdravstvenih domov, pa tudi ambulante posameznih bolnišnic in posameznih njihovih oddelkov ob pogoju, da opravljajo socialno medicinsko usmerjeni zdravstveni delavci tudi sistematske, usmerjene in detekcijske preglede ustrezno načelom socialne medicine, ki se mora ravnati po določeni socialni medicinski praksi, t. j., da

¹⁵⁵ I. c. št. 3, s. 149—150.

¹⁵⁶ I. c. št. 16, s. 388—389.

¹⁵⁷ I. c. št. 3, s. 150.

Skupina otrok, oskrbovanih v Počilniškem domu pri Šmartnem na Pohorju

zdravstvena služba takoj konkretno ukrepa, primerno obravnava prizadete bolnike, opravi asanacijo in registracijo ter vse nadaljnje glade oskrbe in kontrole obolelega ali ogroženega.¹⁵⁸

Pod vplivom Štamparjevega koncepta sta se tudi v Mariboru in v njegovem okolišu mnogo trdneje zasidrali socialno medicinska misel in njena praksa. To je npr. prišlo do izraza leta 1925, ko je bila v Mariboru ustanovljena ekspozitura delavske zbornice za Slovenijo v Ljubljani, pa že tudi poprej, ko je bil v Mariboru ustanovljen (1921) antivenerični dispanzer in za njim še antituberkulozni (1922) in otroški (1925), najbolj pa seveda leta 1929, ko je v Mariboru začel z delom *Zdravstveni dom* (prvi direktor dr. Josip Vrtovec); v njegovem sestavu se je med drugimi dejavnostmi še mnogo bolj razvilo otroško varstvo, in to s pomočjo postaje za dojenčke — dečjim domom (1936).¹⁵⁹

Na mariborskem območju so bili v veliko oporo socialno medicinski misli leta 1935 zgrajeni delavski azil in istega leta obnovljena borza dela, ki so jo leta 1926 ukinili in jo je potem ob pomoči mariborske mestne občine prevzela delavska zbornica v Ljubljani.

Ceprav Maribor ni bil nikoli brez brezposelnih, je njihovo število zlasti narastlo v času gospodarske krize, višek pa je doseglo leta 1935, ko je bilo sredi poletja na področju mestne občine registriranih 1374 brezposelnih; njihovo število je v zimskih mesecih še naraščalo. Še huje kakor Maribor je brezposelnost bremenila sosednje občine, zlasti Košake, Pobrežje in Studence. Da bi se beda omilila, je bila leta 1931 organizirana pomožna akcija, ki pa je mogla

¹⁵⁸ Grmek M. D.: Andrija Stampar. Medicinska enciklopedija 9, Zagreb 1964, Jugoslavenski leksikografski zavod, s. 432—434.

¹⁵⁹ I. c. št. 16, s. 388—389.

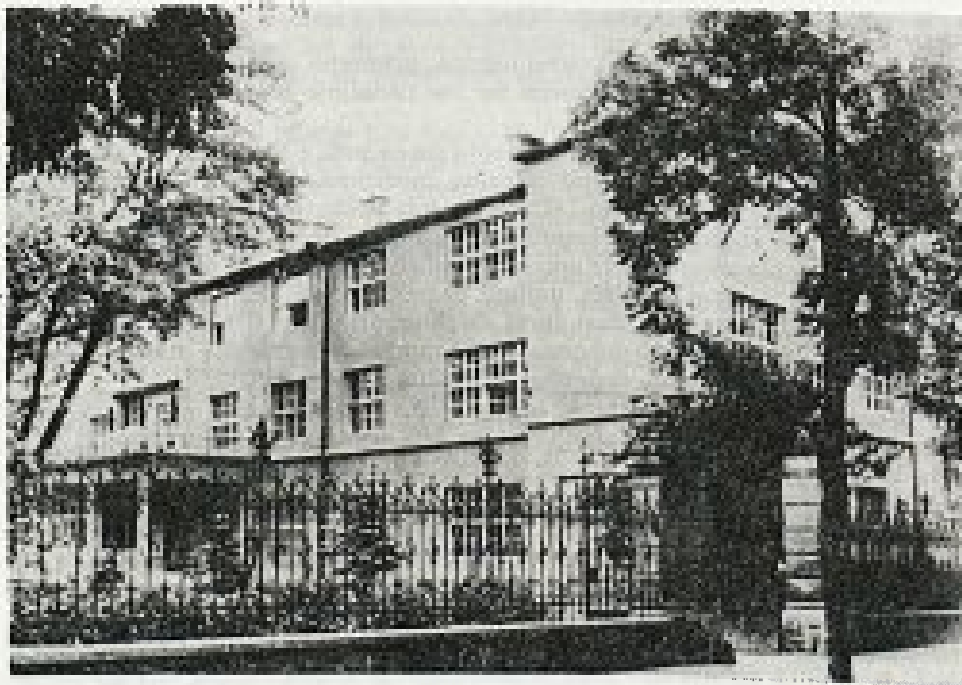
računati pri nabiralnih akcijah zgolj s prispevki zasebnikov in industrije. Šele leta 1933 je bil organiziran banovinski bednostni fond, od leta 1937 dalje pa so uporabljali za brezposelne tudi dohodke iz nove socialne davščine. S tem denarjem so organizirali predvsem javna dela, za katere so bili delavci plačani le toliko, da so se vzdržali na površju; z delom teh sredstev so vzdrževali v zimskih mesecih tudi ogrevalnico v ljudski kuhinji.

Za najnujnejšo prehrano bednih je še iz avstrijskih časov skrbela ljudska kuhinja, ki jo je leta 1925 prevzela v oskrbo mestna občina. Socialno propadanje nam izpričuje, da je ta kuhinja izdala leta 1937, torej v času, ko je bila gospodarska kriza že premagana, 125.183 obrokov hrane v primerjavi s 25.703 obroki leta 1925.

Omeniti še moramo mestno sirotišnico, v kateri je bilo leta 1935 oskrbovano 175 za delo nesposobnih, stalno in več kot skromno mesečno podporo pa je prejemale 450 ljudi. Leta 1946 je bila mestna sirotišnica preimenovana v Dom onemoglih (Slovenska ul. št. 40), leta 1948 pa so ta dom, naslednika nekdanjega meščanskega špitala, ki so ga podrli leta 1891, preselili v Poljčane.^{160 161}

Proti koncu nacistične okupacije (1941—1945) je v Mariboru socialno medicinska dejavnost zaradi hudih zračnih bombnih napadov (zlasti od leta 1944 dalje) tako rekoč zamrla.

Po osvoboditvi je socialno medicinska dejavnost v Mariboru kar vidno napredovala posebno po letu 1950, ko se je mesto dvignilo iz razvalin. Danes so tudi v Mariboru na stežaj odprta vrata ambulanc in dispanzerjev za vse zdravstvene panoge ter so dostopni bolnikom in zdravstveno ogroženim občanom,

Državni zdravstveni dom Maribor (1929—1941), poleg Okrajni higienski zavod Maribor

¹⁶⁰ I. c. št. 3, s. 150 (tretji odstavek).

¹⁶¹ I. c. št. 16, s. 34—35.

medtem ko rabi realizaciji socialno medicinske misli tudi SBM, ki je v hudih povojnih razmerah razširila sprejem bolnikov in njihovo bivanje v njej tudi na »socialne indikacije«, nadalje vsestransko diferencirani Zdravstveni dom (po letu 1945 z delom znova začel dne 1. I. 1957), Zavod za zdravstveno varstvo kakor tudi vse druge zdravstveno varstvene ustanove z izrazitim socialno medicinskim značajem (patronažna zdravstvena služba, otroško varstvo, socialno skrbstvo, specialistične ambulante skoraj za vse medicinske panoge z mnogimi oblikami sistematskih kakor tudi endoskopskih pregledov ter pregledov z rentgenskimi in drugimi žarki itp.),

Lekarništvo

Nekoč sta bili obe stroki — medicina in farmacija — »v eni roki«, se pravi, zdravnik je sam pripravljaj tudi razna zdravila za svoje bolnike. Edikt *Friderika II.* (1212—1250), nemškega cesarja in obenem kralja obeh Sicilij, je leta 1240 ločil medicino od farmacije. Odredba (edikt) iz leta 1240 je bila izdana za sicilsko kraljevino, postala pa je vzor in podlaga za vse poznejše lekarniške rede v drugih pokrajinah Evrope. Čez čas so *Friderikovim* predpisom v ediktu dodali še prepoved prodaje strupov zunaj lekarn in prepoved oddajanja abortivov.¹⁶²

Zdravniki so se še vse do najnovejšega časa bavili s preučevanjem zdravilnih zelišč in sploh tistih snovi, ki bi utegnile vsebovati kako zdravilno učinkovino. Se ni tako dolgo, kar je bila botanika na medicinskih fakultetah učni predmet in so lahko zdravniki tudi sami gojili ali v naravi nabirali zdravilna zelišča.

Brž ko so k nam prihajali prvi, na univerzah šolani zdravniki, se pojavlja nov poklic — lekarnarji (farmaceuti) s svojimi javnosti dostopnimi lekarnami. V Mariboru sta bili bržkone medicina in farmacija v eni roki do leta 1594, ko omenjajo listine prvega (do sedaj znanega) mariborskega lekarnarja *Janeza (Johanna) Paulusa*.

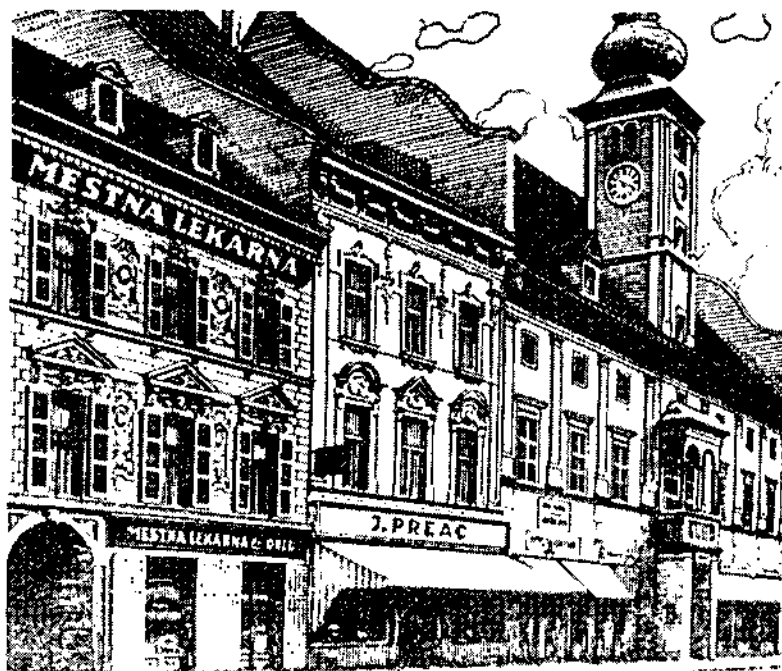
Zanimivo je, kako so takratni predstavniki javnih oblasti, deželni stanovi, sprejemali »poklicne« lekarnarje. Ponekod jim niso bili naklonjeni in zato tudi niso podpirali ustanavljanja javnih lekarn. Drugod zopet so se mestni očetje potegovali za lekarnarje in jim dali brezplačen prostor za lekarne v mestni hiši; od tod je izviral po navadi naslov najstarejše lekarne v kakem mestu, namreč »mestna lekarna«.

Po *Paulusu* je minilo 30 let, ko nam omenjajo (1618) zapiski mariborskih mestnih vratarjev lekarnarja *Klementa Stunferja*, ki je vozil, kakor drugi občani, skozi mestna vrata, verjetno iz svojega vinograda, vino v mesto.

Kakor je izpričano, je bila v Mariboru vse do leta 1653 ena sama lekarna, medtem ko sta bili leta 1670 v mestu že dve lekarni. Druga, »mlajša«, bi utegnila nastati med leti 1653 do 1670. Starejšo, »mestno« lekarno, je takrat imel *Mihael Skolar (Skollar)*, mlajšo pa *Janez Anton Fanton*. Verjetno sta imela oba lekarnarja kar dovolj dela, saj sicer ne bi bil (1669) doctor *Jan Jak. Khraxner* zaprosil za dovoljenje, da bi smel v Mariboru odpreti še tretjo lekarno. *Khraxner* ni čakal, da bi ugodili njegovi prošnji, marveč je takoj začel z delom, čeprav sta se temu protivila oba lekarnarja, *Skolar* in *Fanton*. Zadeva se je končno uredila tako, da je *Khraxner* kupil *Skolarjevo* lekarno, ker mu oblast ni dovolila, da bi v Mariboru odprl še tretjo lekarno.¹⁶³

¹⁶² *Minafik F.*: Od staroslovanskega vraštva do sodobnega zdravila. LEK, 1. Ljubljana 1971, s. 128—129.

¹⁶³ I. c. št. 2/II, s. 151 in 152.

Mestna lekarna »Pri orlu« v Mariboru

Huda epidemija kuge je leta 1680, ko je za njo umrl tudi lekarnar M. Školar, močno razredčila število mariborskega prebivalstva. Takrat menda lekarništvo ni bilo več kdo ve kako donosen posel, ker je doktor Khraxner prodal lekarno Juriju Frideriku Ederju, vendar jo je že leta 1682 kupil Jan. Mih. Herzer. Ker pa je medtem umrl tudi lekarnar Fanton, je Herzer kupil leta 1686 od Fantonove vdove tudi drugo, mlajšo lekarno in jo nato zaprl. Sam je opravljal svoj poklic do leta 1719.^{164 165}

Tako je v Mariboru ostala samo ena, »mestna« lekarna, ki je verjetno zadoščala za takratne potrebe in razmere obubožanega Maribora z maloštevilnim prebivalstvom. Na tem se ni mnogo spremenilo vse do Herzerjeve smrti (1719), ko se je nato (1721) njegova hčerka Eleonora poročila z lekarnarjem Francem Baierjem (Bayer). Zanimivo pa je, da sta v Mariboru leta 1717 omenjena še dva lekarnarja, namreč Jožef in Karel Arenpreuner (brata?, oče in sin?), ki za njiju ni znano, ali sta v Mariboru izvrševala svoj poklic, ali pa sta bila omenjena zgolj kot mariborska hišna lastnika.¹⁶⁶

Po Herzerjevi smrti (1719) je dobil Jožef Pluemb dovoljenje, da sme nekdanjo »mlajšo« lekarno znova odpreti, vendar ob pogoju, da izplača Herzerjevemu dedičem 200 goldinarjev za njihovo pravico (»ius«) do lekarne, ki jo je tudi Jan. Mih. Herzer sam plačal, ko je kupil lekarno.¹⁶⁷

Leta 1747 je imel to (»mlajšo«) lekarno Anton Ritter in je bila takrat v Gosposki ulici. Pozneje je Ritter kupil na Glavnem trgu hišo (danes št. 3) in vanjo preselil (1764) lekarno. Leta 1765 je prevzel lekarno na Glavnem trgu

¹⁶⁴ I. c. št. 2/II, s. 156.

¹⁶⁵ Varl J.: Zdravstvo — lekarništvo. Maribor v bodočih 20. letih, 1957 (v tipkopisu, 6 strani).

¹⁶⁶ I. c. št. 2/II, s. 182.

¹⁶⁷ I. c. št. 16, s. 59—60.

lekarnar *Pommer* iz Avstrije, leta 1788 Mariborčan *Jožef Mikel*, leta 1791 *Janez Gartner* iz Ausseja, leta 1810 pa *Schober* iz Gradca in *Janez Schimmer* iz Karlovca. Ta, »mlajša« lekarna, je ostala na Glavnem trgu do leta 1918, ko se je vrnila v Gosposko ulico, kjer je še danes (mariborska lekarna »Center«); že leta 1821 jo omenjajo kot lekarno »Pri črnem zamorcu«. Leta 1822 jo je kupil *Dominik Bankalari*. Iz njegove rodbine je izšlo nekaj lekarnarjev. Med njimi je vredno omeniti lekarnarja in mariborskega župana *Jožefa Bankalarija* (1824—1871), ki je postal leta 1861 mestni svetnik, leta 1866 podžupan, od leta 1867 do 1870 pa je bil župan. Med obojema vojnama je bil lastnik te lekarne (»Pri zamorcu«) *mr. ph. Ciril Maver*, ki je umrl v taborišču Dachau.

Za *F. Baiernjem* je imel (1744) »mestno« lekarno lekarnar in mestni svetnik *Jan. Mihael Maickh* (pisano tudi *Makh* in *Mak*), ki pa je že leto zatem (1745) umrl. Potlej se je za lekarno zanimal *Dunajčan* lekarnar *Lovrenc Widernutz* in jo tudi (1745) dobil.

Ko je po 14 letih (1759) *Widernutz* umrl, so hišo na javni dražbi prodali Mariborčanu *Janezu Micklu* (pisano tudi *Miikel*); *Widernutz* verjetno ni imel svojcev, bržkone pa njegova lekarna tudi ni bila brez dolgov, da je prišlo do dražbe. Raznim poslovnim nevršečnostim se menda tudi *Mickl* (*Mikel*) ni mogel čisto izogniti, ker je vizitacija njegove lekarne (1771) pokazala nekatere pomanjkljivosti, ki jih je mogel šele v naslednjih šestih letih odpraviti, da je bila zopet v dobrem stanju.

Ker je bil verjetno promet v lekarni slab, so se v tem obdobju v Mariboru lekarnarji hitro izmenjali. Tako omenja *R. G. Puff* še za *Mickla* (1783) lekarnarja *Prabeca* (*Brabec*) iz Češkega. *Micklovo* lekarno je leta 1787 prevzel njegov sin, leta 1796 *Karel Schober* iz Gradca, leta 1801 pa *Franc Haumold* iz Neustadta v Nemčiji.

Iz začetka 19. stoletja še nimamo točnih podatkov o mariborskem lekarništvu. Nepovezano čujemo leta 1816 o lekarnarju *Francu Welkammerju* iz Avstrije, leta 1822 o *Francu Freistätterju* iz Brna in da je v Mariboru deloval kot provizor neki *Kranjc*; o le-tem domnevajo, da je bil dober analitik; kakor izpričujejo listine, so mu kranjski deželni stanovi poslali v analizo nekaj steklenic blejske termalne vode.

Za *Kranjcem* je prišel (1828) v Maribor *Franc Baumbach* iz Celja, kjer se je bavil z analizo mineralnih vod. Zapustil je delo o mineralni vodi v Laškem, Rimskih toplicah, Dobrni in Stubici. Za njim je »mestno« lekarno v Mariboru prevzel (1832) *Karel Koch*, ki je tri leta nato (1835) sezidal dvonadstropno hišo, eno najlepših v tedanjem Mariboru, in sicer na mestu, kjer je »mestna« lekarna »Pri orlu« imela svoj vrt in gospodarsko poslopje (v sedanji *Miklošičevi* ulici). Leta 1836 omenja *R. G. Puff* lekarnarja *Franca Stampfla* (*Stampfel*) iz Maribora.¹⁶⁸

Za *Kochom* je konec osemdesetih let 19. stoletja lekarnar *Janez K. Nos* (pisano tudi *Noss*) prenovil »mestno« lekarno (na Glavnem trgu št. 12) znotraj in zunaj. Poskrbel je tudi za lekarniško opremo, steklene posode in porcelanske lončke; lastnik lekarne »Pri orlu« je bil od leta 1849 do leta 1864.¹⁶⁹

Mnogozaslužni mariborski zgodovinar farmacije in medicine, *prof. mr. ph. Franc Minařík* (1887—1972), je zbral ogromno snovi (gradiva) o zgodovini mariborskih lekarn, vendar ga je pri delu prehitela smrt in je, kolikor ga je še utegnil napisati, ostalo nedokončano. Žal je že kmalu za njim doletela ista usoda tudi *mr. ph. Ferda Hudino* (1905—1975), čeprav je imel trdni namen, da bi *Minaříkovo* delo dokončal.¹⁷⁰

¹⁶⁸ I. c. št. 2/I, s. 65, 89—90, 228.

¹⁶⁹ I. c. št. 18, s. 59—60.

¹⁷⁰ Pertl E.: *Franc Minařík*. (Biografski in bibliografski profil.) Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike. Slovenska matica Ljubljana (1974) 2, s. 173—179.

Prof. mr. ph. Franc Minařnik in mr. ph. Ferdo Hudina

F. Minařnik je Pokrajinskem muzeju Maribor uredil lekarniško zbirko in jo leta 1957 predstavil javnosti. O njej nam je sam zapisal to le: »Farmacevtska historična zbirka v mariborskem muzeju sestoji iz dveh sob. V prvi je lekarna, v drugi pa laboratorijski predmeti. Lekarna je opremljena z regali, policami in predali, v sredini sobe pa stoji dolga recepturna miza. Ta oprema je iz stare lekarne v Slovenski Bistrici. Na regalih stoje, kakor je bila nekoč po lekarnah navada, doprsni kipi starih grških naravoslovcev in filozofov, deloma iz mavca, deloma iz kovine. Na desnem zidu visi kovinski relief lekarnarja Bankalarija, nekdanjega lastnika današnje lekarne »Center« v Gosposki ulici. Po stenah vise nadalje razni barvni posnetki historične lekarne v Olimju. Predmeti, ki so razstavljeni, so malone vsi nabrani v naših krajih: v Mariboru, Slovenski Bistrici, v Celju (Žički samostan), Podčetrtku (Olimje), Radgoni, Murski Soboti, Lendavi, Beltincih, Slovenjem Gradcu in po drugih lekarnah severovzhodne Slovenije.

Na recepturni mizi stojita dve stari recepturni tehtnici z lesenimi stebri, prav star mikroskop, kovinski možnarji, steklene terilnice in stroj za pripravljanje pilul. Med železnimi in medenastimi možnarji je tudi možnar z letnico 1614 iz nekdanje samostanske lekarne v Slovenski Bistrici, ki nam izpričuje, da je že približno v tem času bila v samostanu lekarna ali bil zdravnik. Nekoč so bili podstavki možnarjev lepo oblikovani. Tak podstavek stoji pred desnim oknom. Naše današnje steklene lekarniške trajne posode (stojnice) so signirane z vžganimi barvami. V najstarejši dobi so napis ali ime zdravila in okraske okrog imena slikali z mrzlimi barvami, ki pa niso trpežne. Nekaj okroglih vaz in nekaj štirioglatih lekarniških steklenic hranimo iz nekdanje lekarne v Žičkem samostanu.

Med posodami je zanimiv kositrni lonček s pokrovom in napisom »moschus«. Ena žlička dišečega mošusa je nekoč rabila pomirjenju živcev kakor še pred nedavnim baldrijan. Na policah stoji tudi serija menzur iz kositra, od največjih do najmanjših. Med velikim številom lesenih pušic ali lončkov s pokrovi so najstarejši in najzanimivejši iz nekdanje pavlinske lekarne v Olimju. So visoke in ozke oblike, signatura je bela in poševna, napisana v smeri od leve zgoraj do desne spodaj, nob signature je moder, črke so črne, včasih rdeče. Napis terra sigillata še ima za besedo »terra« alkimijsko znamenje. Nekaj velikih prastarih lesenih pušic je iz Ptuja. Scincus marinus je severnoafriški kuščar, ki je bil drago zdravilo in je baje njegovo posušeno meso učinkovalo pri raznih boleznih. Mumija v mariborski zbirki ni »vera«, ni originalna (prava), marveč je ponarejena, zato so jo imenovali mumia artificata. Obstoja v glavnem iz asfaltnega praška in iz nekaterih smol. Od živalskih zdravil naj še omenim »caro vulpis« in »sanguis hirci«; oboje v posušenem prašku. Redka droga, ki jo hrani mariborska zbirka, je unicornis fossilis, rog enoroga. Enorog je bil pravljična žival, podobna konju, ki mu je iz glave rasel rog. V resnici tega bitja sploh ni bilo. Take kosti so kopali ob Severnem morju in so bili rogovi neke ribe; uporabljali so jih empirijsko, vsebujejo pa kalcijev fosfat.

Dragi porcelan so nadomeščali z lončki iz mlečnega stekla. V mariborski zbirki je mnogo več porcelanskih posod kot posod iz mlečnega stekla. Nekateri krasni lonci iz fajanse z dekorjem v pisanih barvah so v mariborskem muzeju že od nekdanj. Svetlomoder lonec s temnomodrim napisom in okrasom je izredno star, je iz južne Tirolske. Modre steklenice so v lekarnah uporabljali za snovi, ki so bile občutljive za dnevno svetlobo.

Zares domači izdelki so črni vrči iz lekarne v Lendavi in so izdelek lendavskega obrtništva; lekarnar je na nje napisal svojo signaturo.

Medtem ko imajo danes stojnice v lekarnah po navadi okrogel ali ovalen premer, so bile v 18. stoletju v lekarni kakor v domačem gospodinjstvu v rabi štirioglate steklenice. Tudi takih je v mariborskem muzeju kar lepo število.

Od porcelanastih lončkov vzbujajo zanimanje posebno izdelki dunajske porcelanske industrije, ki so iz Ptuja, in imajo značilno zlato kroglico na pokrovu.

V drugem delu mariborske farmacevtske zbirke, v laboratorijski sobi, so razni aparati za destiliranje vode in aromatičnih vod, in to iz kovine in iz stekla. Zanimiva je na mizi stoječa glinasta pečka, kakor jo še vidimo na alkimijskih slikah. Voda se prekapa iz velike steklene retorte z dolgim vratom. Tudi dva steklena šlema spominjata na najstarejšo dobo destiliranja. Voda se destilira brez hladilnika po zelo dolgi cevi šlema (čelade) v posebej pripravljeno posodo.

Med bakrenimi aparati je že davno opuščeni destilacijski aparat »zamorčeva glava«, najstarejši in najzanimivejši. Poleg tega so v tej zbirki še razni drugi stekleni laboratorijski predmeti. Na mizi stoji velika laboratorijska tehtnica s skledami. Pred njo je po svoji obliki zanimiv kamnit lekarniški možnar. Po policah so razstavljene razne lekarniške potrebščine, kakor aparat za deljenje praškov, brizgalka za h klistirju iz kositra, ročne in stoječe tehtnice, aparati za sterilizacijo, pečka za dezinfekcijo bolniške sobe, kozarci za pripravljanje radioaktivne pitne vode, mlin za mletje praškov, vodne kopeli iz bakra, aparat za pripravljanje pastil in aparat za polnjenje praškov v oblate. Na steni visi kovinski perkulator in dolga vrsta raznih lesenih mešal. V omari je malo redek stekleni aparat za pripravljanje ekstraktov.

Mariborski pokrajinski muzej hrani v lekarniški zbirki tudi leseno hišno lekarno, omarico s poslikanimi polji (18. stoletje) iz Jareninskega dvora.

Na stopnišču mariborskega gradu, ki vodi v prvo nadstropju muzeja, vidimo poleg raznih drugih kipov tudi kemijo, farmacijo in kozmetiko. Farmacijo označujeta lonček, ki ga drži deček v desnici in lekarniška steklenica, ki jo drži v levici. Kemija drži v desnici trioglat talilnik, v levici pa stekleno retorto za destilacijo. Kozmetiko spoznamo po pudrovki.¹⁷¹

Malone vse od leta 1864 do prihoda (1927) F. Minařika v Maribor o »mestni« lekarni »Pri orlu« ne vemo mnogo, kot da jo je F. Minařik kupil od Čeha Miroslava Prula, ki je prav gotovo vse od časov lekarnarja Nosa imel še kakega predhodnika, saj gre le za obdobje kar celih 63 let. F. Minařik je kot lekarnar deloval v lekarni »Pri orlu« vse do leta 1958, ko so bile dotlej še zasebne lekarne poddržavljene. Nekaj časa je še v prostorih te lekarne vodil laboratorij mariborskih mestnih lekarn, ki se je pa že kmalu preselil v lekarno »Center« v Gosposki ulici; tu je F. Minařik malone do svoje smrti (1972) vodil galenski laboratorij mariborskih mestnih lekarn.

Tretjo lekarno je (1871) odprl v Mariboru Čeh mr. ph. Venčeslav (Václav) König na sedanji Partizanski cesti št. 1, kjer je še danes kot mariborska lekarna »Pri gradu«. Rojen je bil leta 1837 v južnovzhodni Češki, v okrajnem mestu Jindřihov Hradec, umrl je v Mariboru leta 1902.

Cetrto lekarno je ustanovil mr. ph. Valentin Koban-Korošec leta 1896 na desnem bregu Drave na oglu Ruške ceste in Ulice Maksima Gorkega. Po dograditvi (sedanjega starega) dravskega mostu jo je lekarnar mr. ph. Viktor Savost preselil v novo sezidano hišo na sedanjem Trgu revolucije in se je imenovala »Magdalenska lekarna«, sedaj mariborska lekarna »Tabor«; posloplje so med drugo svetovno vojno bombe hudo poškodovale.

S peto lekarno, po imenu »Pri angelu varuhu«, je (1912) začel mr. ph. A. Sirak blizu glavnega kolodvora na sedanji Partizanski cesti. Med drugo svetovno vojno je bilo posloplje malone popolnoma podrto, tako da te lekarne po osvoboditvi niso več obnovili.

Leta 1920 je mr. ph. Ivan Vidmar odprl na Glavnem trgu šesto lekarno po imenu »Pri sv. Arehu«, do leta 1981 mariborska lekarna »Planinka«, Glavni trg št. 20, sedaj mariborska dežurna lekarna Glavni trg.

V območju hitro se razvijajočih Studencev je bilo čutili potrebo tudi po lekarni, ki je z njo kot s sedmo mariborsko lekarno začel (1923) mr. ph. Peter Albaneže na Frankopanski cesti, imenovano lekarna »Pri sv. Antonu«, sedaj mariborska lekarna »Studenci«, Ulica M. Gorkega št. 18.

Dne 15. VI. 1936 je na Meljski cesti št. 2 odprl mr. ph. Franjo Rems osmo mariborsko lekarno, imenovano lekarno »Pri sv. Roku«, sedaj mariborska lekarna »Melje«. Po vrnitvi iz izgnanstva v Srbiji je opravljal mr. ph. F. Rems do leta 1947 službo okrožnega referenta za lekarništvo, nato pa je obnovil svojo lekarno in delal v njej do svoje smrti (1953).

V najnovejšem času je nastala (1954) še deveta mariborska lekarna, in sicer na Teznem, na Ptujski cesti št. 33; že ves čas jo vodi mr. ph. Mirjam Hrastnik.

Ob nastajanju novih lekarn je v Mariboru po 364 letih prenehala delovati zgodovinska »mestna« lekarna »Pri orlu«; leta 1958 je prešla v sklop državnih (mestnih) lekarn, vendar je niso več odprli in so njeno opremo prenesli v Ruše, v tamkajšnjo na novo ustanovljeno lekarno.¹⁷²

O p o m b a. Pred drugo svetovno vojno so bile v Mariboru tri drogerije, ki so takrat deloma prodajale zdravila in sanitetno blago (predvsem obvezila). Njihovi lastniki so bili: Maks Kanc, lastnik drogerije v Slovenski ulici (ta ob-

¹⁷¹ Minařik F.: Opis lekarniške zbirke v Pokrajinskem muzeju Maribor, 1937 (Ipkopis; hrani ga Pokrajinski muzej v Mariboru).

¹⁷² I. c. št. 165.

staja še danes), Ivan Pečar, lastnik drogerije v Gosposki ulici in Iva Thür, lastnik grogerije v (spodnji) Gosposki ulici (obstajala je še izza časov Avstro-Ogrske).

SCHILDERUNG DER ENTWICKLUNG DES GESUNDHEITSWESENS VON MARIBOR

Zusammenfassung

Maribor und seine Umgebung machten, ähnlich wie andere Städte in Mitteleuropa, eine Entwicklung mit, die die Anfänge des Gesundheitswesens, den Zeitraum der Klostermedizin, der Leprosorien, des Bürgerspitals, periodischen Quarantenen und Lazaretten, der provisorischen Krankenhäuser usw. umfaßt. Erst im Jahre 1799 entsproß aus dem mariborer Bürgerspital das städtische (zivile) Krankenhaus, welches im Jahre 1857 zum allgemeinen Krankenhaus von Maribor anerkannt wurde. Erst im 17. Jahrhundert gründete die Stadtverwaltung das Physikat; der erste Stadtphysiker hieß Johann Benedikt Gründel; er war der erste Arzt und Wissenschaftler von Maribor und war als Autor des Buches *Rhoitschocrene* (1685) über Rogaška Slatina bekannt. Einen Aufschwung erlebte das Gesundheitswesen in Maribor erst mit den Reformen im Gesundheitswesen von Gerard van Swieten, dem Ratgeber von Maria Theresia, welcher sich wegen der Entwicklung der Medizin und Technik in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts noch deutlicher offenbarte. Der erste Weltkrieg und damit zusammenhängenden Ereignisse verursachten einen Stillstand in der Entwicklung des Gesundheitswesens in Maribor. Die Situation begann sich erst im Zeitraum des bestehenden ersten jugoslawischen Staates zusehends zu bessern, der mit der nazistischen Besatzung (1941—1945) endete, als der zweite folgenschwere Stillstand eintrat. Der Autor vermittelt alles Wissenswerte über die Partisanensanität auf dem Gebiet von Maribor. Eine neue Blütezeit erlebt das Gesundheitswesen in Maribor nach der Befreiung (1945), als sich alle Zweige im Gesundheitswesen von Maribor lebhaft entwickeln. Die Entwicklung der Hygiene wurde einst durch die schlechte allgemeine und gesundheitliche Aufklärung der Bevölkerung gehemmt. Diese Tatsache erklärt die zahlreichen Pestepidemien bis zum Ende des 18. Jahrhunderts und Epidemien anderer ansteckenden Krankheiten (Ruhr-, Typhusepidemien) bis zur Hälfte des 19. Jahrhunderts. Die Situation im Gesundheitswesen änderte sich erst Mitte und gegen Ende des 19. Jahrhunderts, als mehr Verständnis und bessere Bedingungen für die Einrichtung der öffentlichen Hygiene herrschten und als es (die Entwicklung der Medizin und Technik, eine bessere wirtschaftliche Lage, die Windstille nach den Kriegen usw.) auch in Maribor möglich wurde nach und nach all das einzuführen, was die Bedürfnisse des öffentlichen Gesundheitswesens all das einzuführen könnte. Die Anfänge der sozialen Fürsorge sind auch hier in der karitativen Laienhilfe für Bedürftige und weniger Vermögende zu suchen (Klöster, private Wohltätigkeit, später auch Gemeindeverwaltung usw.), doch blieben solche Bemühungen oft erfolg- und wirkungslos. Erst im Zeitraum der Eisenbahn (vom Jahre 1843 an) wurden in Maribor Grundsteine für eine wirkliche soziale Fürsorge und soziale Versicherung gelegt. Interessant ist, daß in Maribor seit 1805 die Studentensozialversicherung bestand, die der Gymnasialdirektor Johann Ringauf gründete. Der Kinderschutz begann sich ab 1871 zu entwickeln, konnte aber erst nach dem ersten Weltkrieg nach modernen Prinzipien aufgebaut werden. Ähnlich wurde die Sozialversicherung für Arbeiter und Angestellte erst ins Leben gerufen, als in Maribor die Expositur für die Arbeitsversicherung (1922), die Arbeiterkammer (1925) und dann noch andere Institutionen für sozial Gefährdete entstanden (Sammelhilfsaktionen, der Armenfond der Banschafft und Sozialsteuern für die Arbeitslosen). Hilfe erhielten Bedürftige auch von der Volks- und Studentenküche, das städtische Armenhaus war aber eigentlich eine Fortsetzung des ehemaligen Bürgerspitals nach dem Jahre 1348. Während der Besatzungszeit erfuhr der soziale Gesundheitsdienst in Maribor einen Rückschlag, nach der Befreiung aber wurden das Gesundheitswesen und die Sozialfürsorge in ihrer ganzen Vielfältigkeit in dem Ausmaß organisiert, daß allen Bedürfnissen entsprochen werden konnte. Das Pharmaziewesen begann sich in Maribor erst nach dem Jahre 1594 zu entwickeln, während früher beide Fächer, die Medizin und die Pharmazie, Sache der damaligen Ärzte waren, die zugleich auch verschiedene Arzneien für ihre Patienten bereitstellten. Erst aus

dem Jahre 1594 ist der Name von **Paulus**, dem ersten Apotheker von Maribor, überliefert. Die Apotheker von Maribor waren teilweise selbstständig, teilweise von der Stadt Maribor angestellt und dabei blieb es bis 1958, als die privaten Apotheken von Maribor verstaatlich wurden. Bedeutendere Apotheker waren Michael **Školar** (Skollar), der an der Pest (1680) starb, Franz **Baumbach**, der Analytiker des Mineralwassers von Laško, Rimske toplice, Dobrna und Stubica, die Apothekerfamilie **Bankalari**, Johann T. **Nos** (Noss), der Erneuere der alten Stadtapotheke, der bedeutendste von allen aber war der bekannte und verdienstvolle Historiker der Pharmazie und Medizin Prof. Mr. Ph. Franz **Minařík** (1887—1972), indessen sich Mr. Ph. Ferdinand **Hudlna** (1905—1975) nach dem Krieg als geschickter Organisator des Pharmaziewesens in Maribor und seiner Umgebung erwies.

MARIBORSKA OPERA OD LETA 1928 DO 1941

Manica Spendal*

UDK 792.5(091)(497.12 Maribor)»1928/1841«

SPENDAL Manica: Mariborska opera od leta 1928 do 1941.** (Die Mariborer Oper vom Jahre 1928 bis 1941.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 57=22(1986)2, str. 227—244.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl.

V obdobju med 1928 in 1941, ko v Mariboru ni bilo stalne opere, so z izredno prizadevnostjo in iznajdljivostjo gledališke uprave, zlasti Radovana Brenčiča, pripravili v glavnem z lasnim gledališkim ansamblom 15 opernih del s 122 predstavitvami. Od teh so uprizorili 4 slovenske opere in med temi 2 novileti oziroma krslili 1 slovensko opero. Med operetami, ki so sestavljale večidel glasbenoodrškega repertoarja, so v navedenem obdobju izvedli kar 9 slovenskih del te vrste.

UDC 792.5(091)(497.12 Maribor)»1928/1841«

SPENDAL Manica: The Opera of Maribor from the Year 1928 to 1941. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 57=22(1986)2, p. 227—244.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

In the period between 1928 and 1941, when there was no regular opera at Maribor, 15 operatic works with 122 performances were prepared mainly with the entire cast of their own extraordinarily ambitiously and inventively by the stage management, especially by Radovan Brenčič. Among them 4 Slovene operas have been performed, and of them two novelties, respectively one Slovene opera was baptized. Among the operettas which constituted mostly the musical stage repertory, even 9 Slovene works of that kind have been performed during the quoted period.

V peti številki Prosvetnega glasnika, maja leta 1928, je na prvi strani objavljen članek Franja Baša o mariborski Operi in njenem delu v preteklem šestletnem obdobju. Avtor članka že uvodoma zelo pesimistično nakazuje prihodnost te pomembne mariborske kulturne institucije: »Ker se koncem tekoče sezone zaključuje po šestletnem uspešnem in nepozabnem delovanju (slovenska) operna doba v mariborskem gledališču in je več kot gotovo, da se dolgo, morda desetletja ne bo več vrnila, pač ni neumestno, če na kratko orišemo njen uspehov in navdušenja polni potek. Da se spomnimo, kako so spoznavali Mariborčani malo po malem večji del svetovne operne literature, kako so se veselili in trpeli, se smejali in jokali s svojimi pevci, kakor so skupno z njimi doživljali in se navduševali zdaj pod vročim italijanskim solncem, zdaj pod bratsko češko lipo, zdaj med divje skalovito gorenjsko prirodo, pa zopet v zasneženem pariškem predmestju ali v daljni idilični Japonski...« V sklepu sestavka Baš še meni: »Spominjali se bomo, pogosto in

* Dr. Manica Spendal, diplomirana muzikologinja, Pedagoška fakulteta Maribor.

** Sestavek je posvečen 65-letnici slovenske operne dejavnosti v Mariboru.

z bolj v duši, spominjali mnogih prekrasnih večerov, ki so bili in ki se — morda ne vrnejo nikdar več... Nikoli preje ni imel Maribor stalne in solidne opere, in ni verjetno, da jo bo še kdaj imel. S koncem te sezone se zaključuje v mariborski kulturni zgodovini kratak ali prelep operni sen...¹

Vzrok nastali situaciji je bil predvsem v zmanjšanju subvencije (državne, oblastne, mestne) po sezoni 1927/28, zaradi česar torej, v mariborskem gledališču niso mogli več redno uprizarjati opernih del. Vodstvo gledališča se je odločilo, da bo na sporedih obdržalo vsaj operete, ker bi po besedah takratnega ravnatelja Radovana Brenčiča, mariborsko občinstvo, »ki zelo ljubi glasbo, sicer zelo pogrešalo glasbene predstave ter bi se vedno bolj odujevalo gledališču«. Vendar pa je Brenčič označil to vrsto glasbeno odrske oblike kot »potrebno zlo«, ki naj finančno pomaga gledališču: »Z njo pa je bil dan tudi osnovni okvir, da smo s pomočjo enega ali dveh gostov lahko naštudirali vsaj po eno opero na sezono, razen v sezonah, ko je bila v gosteh ljubljanska Opera«.²

Deseta sezona 1928/29 je bila dejansko prva, v kateri mariborsko gledališče s svojim ansamblom ni naštudiralo nobene opere. V spored pa je uvrstilo kar osem operet: Gejša (S. Jones), Jesenski maneuver, Bajadera, Grofica Marica (E. Kálmán), Adieu Mimi! (R. Benatzky), Poljska kri (O. Nedbal) in Na cesaričino povelje (B. Granichstaedten) ter Grof Luksemburški (F. Lehár).³

Poleg gledaliških del in operet je bilo v sezoni 1928/29 še nekaj drugih glasbenih prireditv in koncertov.⁴ Med slednjimi je zlasti omeniti nastop dunajskega zbora Wiener Sängerknaben v počastitev stoletnice rojstva F. Schuberta (4. decembra 1928). O tem pomembnem koncertu je mariborski časopis Večernik seznanil glasbeno občinstvo z obvestilom: »Svoje lastne opere nimamo več, gostovanje ljubljanske je iz finančnih razlogov nemogoče. In vendar bomo imeli operni večer in sicer v torek, 4. t.m. znameniti zbor Dunajskih dečkov (Wiener Sängerknaben) bo izvajal na torkovi Schubertovi proslavi v prvem delu njegovo opero „Štiriletna straža“.«⁵

Osrednji dogodek te sezone je bil nedvomno gostovanje ljubljanske Opere, dne 11. marca 1929 s tremi glasbenoodrskimi deli: oratorijsko opero Kralj Edip I. Stravinskega, komično grotesko, enodejansko iz komične opere S. Osterca in komično opero Gianni Schicchi G. Puccinija.

Iz bojazni, da do gostovanja — zaradi premajhnega zanimanja publike za sodobna dela — ne bi prišlo, je vodstvo gledališča v časopisu večkrat opozorilo operno občinstvo na nastop ansambla ljubljanske Opere. Daljši članek je priobčil v Večerniku tudi Osterčev prijatelj, mariborski notar Ivan Ašič: »Ljubljanska opera je predvidela za gostovanje v mariborskem gledališču

¹ Prim. Spectactor (Franjo Baš), Mariborska opera, Prosvetni glasnik 1929, II, št. 5, 65, 69; Strmšek P., Deset let Narodnega gledališča v Mariboru, Maribor 1928, 43, 48.

² Prim. Brenčič R., Gospodarstvo mariborskega gledališča, Gledališki list SNG v Mariboru 1959/60, XIV, št. 1, 8, 9.

³ Od naštetih operet so bile v tej sezoni prvič uprizarjene Gejša, Adieu Mimi!, Na cesaričino povelje in Grof Luksemburški, vse operete je dirigiral L. Herzog, režiral pa so A. Harastovič (Gejša, Jesenski maneuver, Adieu Mimi!), Bajadera, Na cesaričino povelje, Grof Luksemburški), P. Rasberger (Poljska kri) in K. Bachman k. g. (Grofica Marica). V omenjenih operetah so nastopali P. Udovičeva, D. Savinova, E. Kraljeva, E. Starčeva, S. in L. Cepičeva, M. Zakrajškova, L. Nakrstova, G. Kuntnerjeva, V. Skrbnišek, A. Harastovič, P. Kovič, F. Tovornik, J. Rakuša, P. Rasberger in E. Grom. Izmed gostov so v posameznih operetah sodelovali M. Lubejeva, C. Bra-tuš, F. Neralič in M. Nerat.

⁴ 11. februarja je bila premiera J. Nestrojeve burke z glasbo Lumpacij — vagabund, pri kateri je dirigent L. Herzog namesto scenske glasbe A. Müllerja, z orkestrom izvajal Parmovo glasbo, ki jo je le-ta napisal prav za to Nestrojevo burko po motivih svoje koračnice Mladil vojaki. (Prim. Večernik 1929, št. 29, 2.) Nadaljnje prireditve so bile še: plesni večer E. Kovačeve (9. marca 1929), plesni večer R. Rosanelli-Hardinove (20. aprila 1929) in koncertni večer opernih arij (29. marca 1929), na katerem so nastopili F. Neralič, A. Zivko st. in V. Zamejčič-Kovičeva ter koncerti kvarteta Zika (12. maja 1929).

⁵ Prim. Večernik 1928, št. 275, 2; v drugem delu koncerta so peeli še skladbe F. Schuberta, R. Schumanna, F. Mendelssohna-Bartholdyja, Gollerja in svojega dirigenta Heinricha Müllerja.

Stravinskega opero — oratorij ‚Oedipus rex‘, ki se poje v latinskem jeziku ter Slavka Osterca glasbeni sketch ‚Iz komične opere‘. Obe deli sta mejnika. Oedipus v svetovnem svetu, Osterčeva enodejanka pa pri nas Slovencih. Kot skupen večer tvorita celoto, ki jo veže sorodnost sodobnega izražanja, vendar kontrastira kar najjače v izberi snovi... Obe deli sta se izvajali v Ljubljani z veliki in umetniškimi uspehi. Prvič se nam nudi prilika, da bomo slišali v Mariboru dve sodobni operi. Stravinski je danes najboljši komponist v Evropi in je stalno na repertoarju največjih oper. Osterc nas bo zanimal kot rojak, ki je svoja študijska leta preživel v Mariboru in je naša dolžnost, da ne zaostajamo za Ljubljano, kjer sta se obe operi izvajali že štirikrat...⁶

V istem dnevniku so objavili tudi Osterčev članek, ki je izšel v ljubljanskem gledališkem listu ob prvi izvedbi njegove opere v Ljubljani. V članku skladatelj Osterc posreduje poglede na svoje ustvarjanje in še posebej na operno delo ‚Iz komične opere‘: »Vedno sem pri glasbi dajal prednost ritmu pred harmonijo in pred polifonijo. V ritmu vidim največji kos originalnosti, vidim življenje, radost, komiko. Ni čuda da sem si za uglasitev zbral komičen sujet — ki sem ga poskusil potom glasbe potencirati v grotesko, v sketch. Torej moja ‚Komična opera‘ pravzaprav ni komična opera, ampak muzikalen sketch. Vsebina iz Murgerjeve komedije enodejanke... Glasbeni slog je sodoben ter se izogiba vsake pompoznosti. Orkestralna zasedba je komorna, samo štiri prve in štiri druge gosli, viole, čela in basi so pa po dva. Instrumentacija je prozorna, komorna. Sketch sestoji iz kratke predigre ter sedmih točk, med katerimi je proza. V glasbenih točkah menjava petje z melodramom in recitacijo. Duetov, tercetov in ansamblov ni, le h koncu se smeji vseh pet v kratki fugirani vložki. Prozo spremlja ostinatna figura tolkal. Važnost sem polagal na to, da bi orkester pevcu oz. recitatorju nikdar ne preglasil. Vprizoritev si predstavljam kot grotesko, po možnosti brez realizma. Sicer pa prepuščam scensko in režijsko plat predstave popolnoma pojmovanju onih, ki so v tej stroki bolj doma kot jaz. Zelo sem zadovoljen, da tvori moj sketch skupen večer s Stravinskega ‚Oedipusom‘, ker je zame Stravinski danes mojster mojstrov in — če me ‚ubije‘, vsaj vem, kdo me je...⁷

Prvo gostovanje ljubljanske Opere je pomenilo za Maribor, kot je zapisal kritik Vasilij Mirk: »kulturno zgodovinski dan eminentne vrednosti: neumornemu trudu gledališke uprave z gosp. dr. Brenčičem na čelu, kakor tudi prizadevanju drugih odličnih, za umetniški napredek našega ambienta delujočih krogov... se je končno vendarle posrečilo uresničiti davno željo vseh, t.j. gostovanje ljubljanske Opere...⁸

V sezoni 1929/30 je uspelo, v veliko prizadevnostjo, vodstvu mariborskega gledališča pripraviti z lastnim ansambom dve operni predstavi:⁹ eno noviteto in eno ponovitev iz prejšnjih sezon. Kot noviteto so 21. novembra 1929 uprizorili komično opero A. Lortzinga Wormski orožar (Der Waffenschmied) v režiji V. Skrbinška in pod glasbenim vodstvom L. Herzoga¹⁰. Predstava seveda ni mogla biti na kdovekaj visoki ravni, kot moremo povzeti iz

⁶ Prim. Ašič I., Večernik 1929, št. 2, 2.

⁷ Prim. Osterc S., Iz komične opere, Večernik 1929, št. 7, 2.

⁸ Prim. Mirk V., Gostovanje ljubljanske opere, Večernik 1929, št. 60, 3. Stravinskega oratorsko opero ‚Kralj Edip‘ je dirigiral A. Balatka, režiser je bil M. Polič, peli pa so S. Marčec, V. Thierry-Kavčnikova, J. Betetto, E. Rumpel in S. Banovec; Osterčevo enodejanko ‚Iz komične opere‘ je dirigiral A. Neffat, režijsko jo je pripravil O. Šest, nastopili pa so J. Povh, V. Janko, S. Poličeva, N. Spanova in L. Drenovec. V Puccinijevi operi ‚Gianni Schicchi‘ pa so oblikovali S. Poličeva, N. Spanova, S. Poličeva, J. Jeromova, A. Ramšakova, J. Betetto, V. Jančko, J. Povh, R. Primožič, F. Mohorič idr., dirigiral je A. Neffat, režiral pa A. Balatka.

⁹ Za v Strmškovi knjižnici ‚Deset let SNG v Mariboru‘ je v članku ‚Mariborska opera ob sklepu omenjeno: ‚Gledališče misli sicer v bodoče zopet po možnosti uprizarjati po dve lažji operi na leto...‘ Prim. Strmšek P., ibid., 48.

¹⁰ V operi so glavne vloge peli P. Udovičeva, V. Zamejič-Kovičeva, P. Kovlč, F. Nerallč, k. g. S. Ivelja, v manjših vlogah sta nastopila še A. Harastovič in D. Gorinšek.

besed R. Brenčiča: »Tako smo zopet uprizorili čisto zadovoljivo in dostojno podano opero, ki je šla sedemkrat čez oder. Upali smo sicer, da pojde večkrat, toda ta opera ni bila znana našemu občinstvu, ker pač ne spada v železni operni repertoar. Razen tega pa je — vkljub dobri volji vseh sodelujočih — vendarle zaostajala za nekdanjim nivojem naših opernih predstav. In ljudje so se tega še dobro spominjali...«¹¹

Kot drugo opero so v sezoni 1929/30 uvrstili v program Verdijevega Rigoletta (29. marca 1930), po nekdanji režijski zasnovi A. Harastovića, z dirigentom L. Herzogom. Poleg domačih solistov so pritegnili k sodelovanju pri tej predstavi še F. Neralića in sopranistko J. Wessel-Pola, ki sta v glavnem pripomogla k uspehu uprizoritve.¹²

Poleg oper je bilo tudi v tej sezoni na sporedu več operet in drugih glasbenih prireditev.¹³ Med operetami so prvič izvedli Piskroveza (Der Rastelbinder) F. Lehárja, medtem ko je pri drugih šlo le za ponovitve: Orlov (B. Granichstaedten), Netopir (J. Strauss), Takrat v starih časih (Lang, lang ist's her... R. Stolz), Caričine Amazonke (V. Parma), Adieu Mimi! (R. Benatzky).¹⁴

Na začetku sezone 1930/31 je uprava mariborskega gledališča objavila v dnevnem časopisu repertoarni načrt za tekočo sezono. V njem je predvidela dve operni in sedem operetnih uprizoritev.¹⁵ Izrazila pa je bojazen, da se bo število stalnih obiskovalcev zmanjšalo: »Uvedba povečini nemškega zvočnega filma ni mariborskemu gledališču le težka in nevarna konkurenca, ker še sedaj nima stalnega kadra obiskovalcev, ampak je pomen te edine narodne kulturne institucije nasproti novemu nemškemu kulturnemu vplivu izdatno poglobila. Kajti, ako je kje prinesel nemški zvočni film kako narodnostno nevarnost, je to gotovo v Mariboru, ki je že dovolj ostru občutil bližino jačje nemške kulture. Doslej je bil umetniški nivo našega gledališča v razmerju s sredstvi, ki so na razpolago, brezdvoma visok, vendar ga bo pa treba pod tako izpremenjenimi kulturnimi prilikami na vsak način dvigniti... Da dobimo letos dve operi, je brezdvoma korak naprej in znak velikega optimizma... Opereta in lahka veseloigra sta pa zato tu, da polnita prazno gledališko blagajno in imata v Mariboru torej popolno eksistenčno upravičenost, vendar je treba paziti, da slak klasa ne preraste...«¹⁶

¹¹ Prlm. Brenčič R., *ibid.*, 189.

¹² V vlogi Rigolella je nastopil F. Neralić. Gilda pa je oblikovala sopranistka I. Wessel-Pola, ki je bila takrat angažirana v operi v Gradcu. Domači solisti so bili: S. Ivelja, P. Kovič, M. Tršljenjak, J. Vlah, V. Zamejčič-Kovičeva, Lj. Cepičeva, R. Brenčič omenja v svojih spominih tudi to predstavo in o njej piše takole: »Ne pomnim ves čas svojega upravljanja, da bi publiki sploh kdaj tako zaslal dih kakor pri tej premieri in lo na mestu, ko ona odpoje svojo arijo... Če se sezona ne bi že nagibala h koncu, bi bili to opero golovo dati več kakor šestkrat. Na vsak način pa smo imeli dokaz, da operna tradicija v Mariboru vendarle še dolgo ni izhlapela.« Prlm. Brenčič R., *ibid.*, 189, 190.

¹³ Na koncertih so v sezoni 1929/30 nastopali M. Šimene (tenor), F. Neralić (bariton) in V. Zamejčič-Kovičeva (mezosopran) in lo na operno koncertnem večeru 3. oktobra 1929, nadalje Trio Brandl (9. novembra 1929 in 5. aprila 1930), P. Lovšelo (sopran, 16. novembra 1929), bil je tudi koncertni večer »elerične glasbe, ki sta ga priredila Kaleyky in Lubln (2. decembra 1929) in koncert vokalnega kvarteta Glasbene malice (4. maja 1930) ter koncert Zagrebškega vokalnega kvinteta (10. maja 1930); od gledaliških predstav z glasbeno spremljavo je bila v tej sezoni prazizvedba burke s peljem Radikalna kura R. Doboviška, h kateri je glasbo napisal V. Cander (21. decembra 1929), režiral jo je J. Kovič, dirigent je bil L. Herzog, sodeloval je večidel opernega ansambla. Nadalje je v tej sezoni v mariborskem gledališču gostoval balelni ansambel ljubljanske Opere s solistoma E. Moharjavo in P. Golovinom (12. januarja 1930) in balelni ansambel zagrebške Opere s solistoma M. in Marg. Froman — s sodelovanjem sopranistke Z. Lipovščak-Ratičeve (15. marca 1930); bil je tudi v tej sezoni plesni večer E. Kovačeve (12. aprila 1930); v dneih 28., 29., 30. aprila in 2. in 3. maja 1930 so v mariborskem gledališču nastopili člani beogradske operelne skupine z deli E. Kálmána (Cirkuška princesa), F. Lehárja (Carjevič, Pnganin), in L. Falla (Španski slavček).

¹⁴ Operete so pripravili režiserji A. Harastović (Piskrovez, Orlov, Takrat, v starih časih... Adieu Mimi!), V. Skrbnišek (Netopir) in P. Rasberger (Caričine Amazonke). Vloge v posameznih operelah so posuvarili P. Udovičeva, D. Savinova, S. Fratrikova, E. Kraljeva, E. Starčeva, V. Renčljeva, L. in M. Cepičeva, S. Cernetova, S. Gorinškova, M. Zakrajškova, S. Ivelja, P. Kovič, A. Harastović, J. Daneš, V. Skrbnišek, P. Rasberger, D. Gouinšek, E. Grom in F. Blaž, od goslov iz zagrebške, beogradske in osliške Opere so v posameznih operelah sodelovali M. Lubejeva, M. Repovš-Radlmanovičeva, B. Tomašičeva, M. Kraljeva in T. Suštarjeva.

¹⁵ Prlm. Večernik 1930, št. 193, 2.

¹⁶ Prlm. Večernik 1930, št. 293, 2.

Sezono 1930/31 so odpri s Shakespearjevo komedijo *Sen kresne noči* (1. okt. 1930) v režiji J. Koviča. Pri predstavi so sodelovali tu tudi operni orkester, zbor in solisti, ki so pod vodstvom L. Herzoga izvajali Mendelssohnovo scensko glasbo k omenjeni Shakespearjevi komediji.¹⁷

Kot prvo opero so v tej sezoni uprizorili Smetanovo *Prodano nevesto* (6. decembra 1930) z novo angažiranim režiserjem Djuko Trbuhovičem, do takrat članom operetnega ansambla v Beogradu. Trbuhović, o katerem je napisal kritik Karol Pahor, da »predstavlja za naše gledališče kot režiser neprecenljivo vrednost«,¹⁸ je tudi nastopil v vlogi Vaška. Druge vloge so zaupali prav tako domačim pevcem,¹⁹ glasbeno vodstvo pa je bilo v rokah L. Herzoga. K. Pahor, ki je od te sezone pisal operne in operetne kritike, se je o uprizoritvi *Prodane neveste* pohvalno izrazil in med drugim zapisal: »Odkrito lahko izjavim, da je bila za naše gledališče razmere dogodek. Kapelnik Herzog je pokazal, da more podati s svojimi zmožnostmi kaj boljšega od navadnih operetnih reprodukcij. Če bi g. P. Kovič (Kecal) imel glas Križaja ali Betetta, potem bi bil to pač naš najboljši Kecal... Vse je delalo, vse se je trudilo, zato pa ni izostalo niti naše priznanje, niti priznanje občinstva...«²⁰ Tudi R. Brenčič navdušeno opisuje v svojih spominih uprizoritev *Prodane neveste*, ko meni, da so v sezoni 1930/31 »po šest in pol letih naštudirali zopet večno mlado ‚Prodano nevesto‘. Čeprav smo jo uprizorili le z domačimi pevci, je uspela nad vsako pričakovanje dobro. Tudi kar se tiče obiska, saj smo jo dali nič manj kakor enajstkrat v tej sezoni! In to je bilo takrat mnogo! Zrežiral jo je nadvse živahno in veselo naš operetni režiser Trbuhović... Udovičeva je bila odlična Marinka, Ivelja izvrsten Janko. Najbolj smo tvegali z zasedbo Kecal, ki smo ga zaupali takrat kar zopet Pavlu Koviču, ki mu je kot rutiniranemu igralcu prav lepo uspela. ‚Prodana nevesta‘ nam je vlila poguma. Zato smo se proti koncu sezone ojuočili in se drzno spravili nad neprimerno težjega Kienzlovega ‚Evangeljnika‘.«²¹

Premiera *Evangeljnika* (*Der Evangelimann*) W. Kienzla je bila ob sklepu sezone, 11. junija 1931. Režijsko jo je pripravil D. Trbuhović, dirigiral pa L. Herzog.²² *Evangeljnika* so do konca junija ponovili še štirikrat. Kritik Pavel Strmšek piše o premieri takole: »Sinočnja predstava Kienzlove izredno melodijozne muzikalne drame ‚Evangeljnik‘, ki je že pred leti doživela na našem odru velik uspeh, je pokazala, kako si občinstvo želi takšnega umetniškega užitka in kako se dajo tudi z razmeroma malim aparatom z uspehom uprizoriti tudi operna dela na našem odru. Z boljo v duši smo se sinoči spominjali onih lepih dni naše mariborske opere in navdajalo nas je upanje, da se nam morda vendarle že zopet povrnejo časi, ko bomo imeli na našem odru zopet stalno dramo in opero, veseloigro in burko ter opereto. V režiji g. Trbuhoviča je inscenacija lepo uspela, zbor je izvzemši nekaj malih slabih točk bil dober in trden, dirigent Lojze Herzog je imel orkester in zbor krepko v ro-

¹⁷ Prim. *Večernik* 1930, št. 222, 2; plesne točke je naštudirala E. Kovačeva.

¹⁸ Prim. Pahor K., *Večernik* 1930, št. 233, 2.

¹⁹ Poleg P. Udovičeve, S. Ivelje, P. Koviča in D. Trbuhoviča so še nastopili F. Neralič, k. g., V. Zamejll-Kovičeva, L. Cepičeva, E. Barbičeva, V. Skrbinšek, P. Rasberger in F. Tovornik, balne točke je naštudiral A. Harastovič; kot gost je na eni predstavi (28. februarja 1931) nastopil M. Šimenc.

²⁰ Prim. Pahor K., B. Smetana: *Prodana nevesta*, *Večernik* 1930, št. 279, 2.

²¹ Prim. Brenčič R., *Predvojne operne predstave: 1929 do 1941*. Gledališki list SNG v Mariboru, XIV, št. 6, 190.

²² Opero *Evangeljnik* so prvič v Mariboru uprizorili v sezoni 1925/26; v sezoni 1930/31 so v *Evangeljniku* nastopili A. Jarc k. g., V. Zamejll-Kovičeva k. g., E. Barbičeva, P. Udovičeva, F. Neralič k. g., E. Barbičeva, L. Cepičeva, S. Gorlnškova, P. Kovič, D. Trbuhović, P. Rasberger, V. Skrbinšek, D. Gorlnšek in D. Šauperi.

kah... Občinstvo, ki je napolnilo gledališče kakor malokedaj, je svojo hvaležnost za lep umetniški užitek ponovno izražalo z burnim aplavzom.«²³

Med operetami so v sezoni 1930/31 kot novitete uprizorili Aleksandro in Kavalirja Miška (A. Szirmai), Cirkuško princeso (E. Kálmán), Lutko (E. Audran) in Cigansko ljubezen (F. Lehár) obnovili pa dve Lehárjevi opereti Škrjančkov gaj in Grof Luksemburški.²⁴ Tudi v tej sezoni je bilo na odru mariborskega gledališča še nekaj gledaliških predstav z glasbo in en koncert.²⁵

Za sezono 1931/32 so načrtovali tri operne in šest operetnih premier. Med zadnje so uvrstili tudi Casanovo Miroslava Sancina, ki so jo pozneje preimenovali v opero. Realizirali so, kot običajno, le dve operni deli, Verdijevo Traviato in praižvedli navedeno opero Casanova M. Sancina.

Premiera Traviate je bila 31. marca 1932, ponovili so jo v marcu in aprilu še štirikrat. Tudi Traviato sta naštudirala režiser D. Trbuhovič in dirigent L. Herzog. V glavni tenorski vlogi je uspešno debutiral novo angažirani pevec Belizar Sancin.²⁶ Slednji je oblikoval tudi naslovno (tenorsko) vlogo Casanove pri krstni predstavi opere z enakim naslovom tržaškega skladatelja M. Sancina, ki jo je le-ta komponiral na libreto Alberta Siroka. Režijsko zasnovano za Casanovo je pripravil D. Trbuhovič, dirigiral pa je, tako praižvedbo (16. aprila 1932) kot nadaljnje štiri predstave, L. Herzog.²⁷ Nepodpisani kritik je v Večerniku označil Sancina kot »talentiranega glasbenika«, o njegovem opernem delu je menil, da »ni to opera v modernem smislu, temveč v stilu starejših 'igranih oper', v katerih se menjavata dialog in glasba«, giblje pa se v »miljeu Casanovove dobe, v ostalem pa se spreha eklektično po zmernejši romantiki, ogibajoč se moderne, kar je delu čeprav le deloma, v škodo... Tudi oblikovno je skladatelj nekatere točke zadovoljivo izpeljal, pri nekaterih pa smo pogrešali potrebno razpredenost ali pa je ta bila preširoka. Na splošno treba šteti Sancinu v čast, da čeprav se poslužuje enostavnejših sredstev, se vendar ne izgublja mnogo v konvencionalnosti... Instrumentacija opere je različna. V glavnem nam priča, da ima autor smisla za karakteristične lastnosti posameznih instrumentov...« Pohvalno pa se je kritik izrekel tudi o izvedbi opere: »Naš ansambl je naštudiral to delo z veliko ljubeznijo. Režiser Trbuhovič je položil vanj ves svoj trud, tako da se je podala opera v precej živahnem tempu, sigurno in v dobro posnetem beneškem ambijentu. Taki- sto se je kapelnik Herzog posvetil glasbi z vso vnmemo, da prikaže delo v čim lepši luči... Vloge so bile v dobrih rokah.« Sklenil pa je pisec svojo kritiko takole: »Opera je torej doživela lep in časten uspeh, kar naj bo pridnemu komponistu ne le v spodbudo, temveč tudi merilo za nadaljnje delovanje...«²⁸

²³ Prim. Sirmšek P., Evangeljnik, Večernik 1931, št. 130, 2. Kritik je še zapisal o debutantu Jarcu: »Njegov glas je v višinah in nizinah polno zveneč, trebalo mu bo pa še šole, in smo pričranci, da se bo g. Jarc v svojem lažnem interesu iz šolanju svojega glasu posvetil z vso ljubeznijo...«

²⁴ Vse operete sta naštudirala režiser D. Trbuhovič in dirigent L. Herzog. Kot pevski solisti so nastopili: P. Udovičeva, E. Barbičeva, S. Pratinikova, S. Dragutinovičeva, D. Savinova, V. Zamejčič-Kovičeva, D. Trbuhovič, S. Ivelja, P. Kovič, V. Skrbinšek, P. Tovoruk, M. Furjan, P. Rasberger, D. Gorinšek, F. Grom, kol gosli sta sodelovali M. Michlova in M. Lubejca, plesne ločke pa sta naštudirala E. Kovačeva in A. Harastovič.

²⁵ Poleg Shakespeareove komedije z glasbo F. Mendelssohna-Bartholdyja so v sezoni 1930/31 uprizorili še Raderjevo čarobno pravljico s petjem, plesom in godbo Aladin (7. decembra 1930) in otroško igro Začarana žaba S. Siroka, z glasbo B. Siroka (9. aprila 1931), nadalje so priredili plesne večere, na katerih so nastopali ruska plesalka O. Solovjeva (25. januarja 1931) in baletni večer plastičnih in karakternih plesov ruske plesalke K. Grunt ter plesalca beogradskega baleta A. Zukovskega (15. aprila 1931). Bil pa je tudi v tej sezoni koncert Tria Brandl (18. aprila 1931).

²⁶ Prim. Brendič R., ibid., 190; razen T. Wessel-Pole in F. Neraliča k. g. so posamezne vloge izoblikovali domači pevci P. Udovičeva, L. Čepičeva, E. Barbičeva, D. Trbuhovič, V. Skrbinšek, D. Gorinšek in P. Kovič. Koreograf je bil A. Harastovič k. g.; Traviata je bila v Mariboru na sporedu že v sezonah 1922/23, 23/24, 24/25, 27/28.

²⁷ V drugih vlogah so še nastopili: P. Zamejčič-Kovičeva k. g., P. Udovičeva, E. Barbičeva, S. Dragutinovičeva, S. Gorinškova, P. Kovič, D. Gorinšek in B. Medven.

²⁸ Prim. Casanova, Večernik 1932, št. 90, 2.

Povsem drugače je sodil o Casanovi R. Brenčič, ko je zapisal, da so »doživeli polom pri drugi operi te sezone ‚Casanovi‘, ki je doživela pri nas svoj krst, a ob svoji peti predstavi tudi svoj pogreb. Veliko gledališče, ki ima možnost, da tako novo delo dramaturško in muzikalno predelala in podpre, bi ji bilo morda dalo daljše življenje, naše gledališče pa za to ni imelo niti potrebnih sil niti sredstev. Zato smo pogrešili, da smo ga sploh sprejeli v svoj repertoar. Od tega skladatelj Sancin in gledališče nista imela drugega kot škodo, povrhu pa smo se še zamerili i obema avtorjema i občinstvu...«²⁹

V sezoni 1931/32 je bilo na sporedu šest operet, med temi so kot novitete uprizorili Zemljo smehljaja (F. Lehár), Viktorija in njen huzar (P. Abraham) in Dijak prosjak (K. Millöcker). Ponovno pa so naštudirali opereti Ptičar (C. Zeller) in Mam'zelle Nitouche (F. Hervé). S prejšnje sezone so še ponovili Lutko (E. Audran).³⁰ Poleg navedenih glasbeno odrskih del je bila na sporedu še dijaška opereta Če se ljubita dva S. Haasa,³¹ gledališka dela z glasbo in koncerti.³²

Poseben podvig za mariborsko Opero je v tem kriznem obdobju pomenila uprizoritev Prodane neveste v okviru mariborskega tedna, na Trgu svobode. (13. in 17. avgusta 1932.) Poleg pomnoženega gledališkega orkestra (ok. 60 izvajalcev) so pri njej sodelovali še zbori Glasbene matice, Jadran, Maribor, Drava, operni zbor, ves baletni ansambel ljubljanske Opere ter člani Sokola. Režijsko vodstvo je bilo v rokah V. Skrbinška, scenograf in koreograf je bil P. Golovin, dirigiral pa je L. Herzog.³³ Poleg domačih pevcev so kot gostje nastopili J. Križaj, P. Burja, V. Zamejič-Kovičeva in F. Neralič. R. Brenčič piše o uprizoritvi Prodane neveste v svojih spominih: »Čisto nepričakovano in nenadno pa je kmalu nato sledila največja in najočitnejša afirmacija našega gledališča in to prav v Operi. Kar na lepem, sredi počitnic, so organizirali prvi Mariborski teden. Seveda tudi gledališče ni moglo stati ob strani, ko so vse druge mariborske institucije tekmovala, da pokažejo svetu, kaj vse zmore naše mesto. Po daljšem posvetovanju smo se odločili, da uprizorimo v režiji Vladimirja Skrbinška ‚Prodano nevesto‘ in to na velikem Trgu svobode. Imenitno prizorišče je tvoril ves prednji rob parka pred sedanjim okrajnim ljudskim odborom, mestni gradbeni urad pa je postavil klopi in tribuno za 1300 sedežev in odgovarjajoče število stojišč... Pogled na prizorišče, zlasti zvečer, ko je bilo razsvetljeno, je bil prav bajen.

In uspeh ni bil vsemu temu odgovarjajoč. Gledališče je gotovo storilo vse, kar je bilo sploh mogoče in je daleč prekosilo samega sebe...«³⁴

²⁹ Prim. Brenčič R., lbid., 180.

³⁰ Zellerjeva opereta Ptičar je bila prvič na sporedu v Mariboru v sezoni 1921/22, Hervéjeva Mam'zelle Nitouche pa v sezonah 1920/21, 1921/22, 1923/24 in 1924/25. Vse operete v sezoni 1931/32 je režiral D. Trbuhovič, razen Mam'zelle Nitouche (P. Rasberger), glasbeno vodstvo je bilo v rokah L. Herzoga, pesne točke pa je pripravil A. Harastovič. Nastopili so domači pevec oziroma igranci: P. Udovičeva, E. Barbičeva, D. Savinova, S. Dragutinovičeva, E. Starčeva, M. Zakrajškova, E. Krajljeva, S. Gorinškova, M. Križajeva, S. Cernetova, B. Sancin, D. Trbuhovič, B. Medven, V. Skrbinšek, P. Kovič, P. Rasberger, A. Harastovič, E. Grom, D. Gorinšek, F. Blaž, P. Nakrst, M. Furjan, F. Tovornik, J. Camer in I. Jordan. Kot gost je na nekaj predstavah Ptičarja nastopil J. Povh iz Ljubljane.

³¹ Pod naslovom Operetni večer ardenjčolcev v gledališču je bila v Večerniku (7. maja 1932) objavljena Pahorjeva kritika mladinske operete »Če se ljubita dva«. Glasbo je na libretu B. Pilata napisal dijak S. Haas. Tudi izvajalec so bili dijaki, dirigiral je avtor glasbe Haas, je režijsko zasnovno je izdelal D. Trbuhovič, plese pa naštudiral A. Harastovič. Prim. Pahor K., Če se ljubita dva, Večernik 1932, št. 103, 3; krstna predstava operete je bila 5. maja 1932, ponovili pa so jo še enkrat.

³² Uprizorili so naslednje gledališke igre: komedijo s petjem Slaba vest (L. Anzengruber), premiera 3. oktobra 1931, mladinsko igro Rdeča kapica (D. Gorinšek), z glasbo P. Rasbergerja, premiera 5. decembra 1931; ter ponovili burko s petjem Radikalna kura R. Doboviška. 1. decembra 1931 je bil v gledališču novinarski koncert, na katere so nastopili pevski zbori Drava, Jadran in Maribor ter pevski solisti P. Udovičeva, Skvarčeva, B. Sancin in F. Neralič, pri klavirju je bil V. Mrk.

³³ Prim. Večernik 1932, št. 181, 2; od domačih pevcev so nastopili P. Udovičeva, E. Barbičeva, L. Cepičeva, P. Kovič, V. Skrbinšek, B. Medven in F. Tovornik.

³⁴ Prim. Brenčič R., lbid., Gledališki list, XIV, št. 8, 244.

V sezoni 1932/33 je mariborsko gledališče zmoglo uprizoriti le eno operno delo, Gounodovega Fausta. Režijsko in glasbeno je opero naštudiral L. Herzog. Premiera je bila 4. marca 1933, ponovili pa so Fausta do sklepa sezone še šestkrat. Na predstavah so sodelovali kot gostje takratni vidnejši jugoslovanski pevski solisti.³⁵ Ugodno je izvedbo opere ocenil K. Pahor, zlasti je pohvalil režiserja in dirigenta Herzoga: »Gounodova lirična opera ‚Faust‘ je doživela prvo premiero na slovenskem mariborskem odru že pred dobrimi desetimi leti, drugo pa v soboto zvečer. Tokrat jo je naštudiral, zrežiral in dirigiral kapelnik g. Lojze Herzog, in sicer prav posrečeno. Dejanje je postavil v okusno gotično okolje in mu dal romantično — lirično kolorit. Pokazal se nam je tako prvič tudi kot spreten inscenator in režiser. Ker nimamo opernega ansambla, smo se za uspeh malo bali, zlasti v pevskem oziru, a reči moramo, da nam je predstava nudila več kakor smo pri naših razmerah pričakovali. Za to se moramo zahvaliti v prvi vrsti dirigentovi marljivosti in ljubezni do dela ter gostom.«³⁶ Po mnenju R. Brenčiča pa uprizoritev Fausta ni bila na dostojni ravni izvedbe: »V nadaljnji sezoni smo v gledališču samem zopet postavili melodioznega ‚Fausta‘, ki pa ni preveč uspel. Margareto je pela Elfrida Herzogova, njen mož Lojze Herzog pa si je natovoril tokrat veliko breme: poleg dirigiranja tudi še režijo te, gotovo nelahke opere. Nekateri pevci pa so bili vendarle prešibki za to zahtevno delo...«³⁷

Od operet so na odru mariborskega gledališča v sezoni 1932/33 prvič uprizorili opereti Frideriko (F. Lehár) in Pri belem konjičku (R. Benatzky), obnovili oziroma na novo so naštudirali operetna dela Boccaccio (F. v. Suppé), Grofica Marica (E. Kálmán), Orfej v podzemlju (J. Offenbach) in Adieu Mimi! (R. Benatzky), ponovili pa so s prejšnje sezone opereti Zemlja smehljaja (F. Lehár) in Viktorija in njen huzar (P. Abraham).³⁸

Da je v tem obdobju opera vedno bolj odstopala mesto opereti, je razvidno iz kritike K. Pahorja o uprizoritvi R. Benatzkega operete Pri belem konjičku: »Komur se hoče torej spektakla, kakršnega Maribor še ni doživel, naj ne zamudi ogledati si ‚Belega konjička‘. Človeku je hudo, ko vidi, kako ginejo ideali, kako pada splošni nivo, a iz ljubezni do gledališča želi, naj bi ‚Beli konjički‘ napolnili blagajno, da bo lahko vsaj še nekaj odrajtala za ubogo umetnost, za tisti drobec, ki se kakor dragulj še blesti med brozgo.«³⁹ V sezoni 1932/33 pa se je zvečalo tudi število drugih glasbenoodrskih prireditev, plesnih večerov in koncertov.⁴⁰

³⁵ Prvič so Fausta uprizorili v Mariboru v sezoni 1922/23. Na premieri 4. marca 1933 in naslednjih treh predstavah je nastopila v vlogi Marjetice F. Herzogova (4., 9., 18. in 30. marca), na peti predstavi Z. Gjungjenac (6. aprila) in na zadnji F. Burja-Kocuvanova (29. aprila), nadalje so kot gostje sodelovali V. Zamejč-Kovičeva, F. Nerallé, od domačih pevcev pa B. Sancin, P. Kovič, D. Gorinšek in E. Barbičeva.

³⁶ Prlm. Pahor K., Gounodov ‚Faust‘, Večernik 1933, št. 54, 2.

³⁷ Prlm. Brenčič R., ibid., 245.

³⁸ Opereta Boccaccio je bila prvič na sporedu v Mariboru v sezoni 1920/21, Grofica Marica 1925/26 in še 1926/27, 1927/28 in 1928/29. Orfej v podzemlju v sezoni 1920/21 ni Adieu, Mimi! 1929/30. Režiserji operet so bili V. Skrbinšek (Friderika), K. Bachmann k. g. (Boccaccio, Pri belem konjičku, Grofica Marica), D. Trbuhovič (Zemlja smehljaja, Viktorija in njen huzar), A. Harastovič (Adieu Mimi!) in J. Povh k. g. (Orfej v podzemlju). Vse predstave je dirigiral L. Herzog. Od domačih pevcev in igralcev so nastopali: P. Udovičeva, D. Savinova, E. Barbičeva, E. Kraljeva, S. Dragutinovičeva, E. Starčeva, S. Gorinškova, L. Čepičeva, M. Zakrajškova, B. Sancin, P. Kovič, B. Medven, P. Nasberger, D. Gorinšek, A. Harastovič, F. Grom, F. Blaž, F. Tovornik, M. Furjan in Liplnik, kot gostje pa so v posameznih vlogah sodelovali: P. Burja, J. Povh, D. Trbuhovič, J. Dančič, M. Lubejeva, B. Peček in K. Maja.

³⁹ Prlm. Pahor K., Večernik 1932, št. 292, 3.

⁴⁰ Med koncertnimi večeri je bil najprej koncert basista ljubljanske Opere M. Rusa in violinista K. Rupa s klavirsko spremljavo D. Svare (10. oktobra 1932). Dva koncerta Trla Brandl (20. novembra 1932 in 5. aprila 1933) ter koncert violinista M. Vliherja (9. februarja 1933); plesna večera sta priložila Pia in Pina Mlakar (6. novembra 1932 in 12. maja 1933); bilo pa je razen tega šest predstav Bucehove mladinske igre s plesom, petjem in glasbo Maks in Moric (premiera 8. januarja 1933) v režiji K. Bachmanna k. g., glasbene točke je prispeval P. Nasberger.

V začetku sezone 1933/34 je uprava mariborskega gledališča objavila v dnevnem časopisju repertoarni načrt za tekočo sezono in v glasbenem delu predvidela sedem operet in dve operni deli: Donizettijevo opero Hči polka (kot noviteto) in Zajčeva opero Ivan Šubič-Zrinski (kot obnovitev iz sezone 1924/25),⁴¹ vendar je v tej sezoni nanovo naštudirala le Foersterjevega Gorenjskega slavčka.⁴² Premiera je bila 1. aprila 1934, reprize pa so bile le štiri. Režiser je bil V. Skrbinšek, dirigent pa L. Herzog.⁴³ Tudi o uprizoritvi Gorenjskega slavčka je K. Pahor napisal ugodno kritiko: »G. Vl. Skrbinšek se je kot režiser potrudil, da bi napravil iz tega revnega libreta koliko mogoče živahno in dobro predstavo in se mu je to vsaj v splošnem tudi posrečilo. V kolikor je ‚Gorenjski slavček‘ uspel s te strani, je v prvi vrsti njegova zaslug. Opera je nudila zlasti štirim glavnim pevcem možnost razvitja pevske umetnosti, zato so tudi dosegli lep uspeh vsi...«⁴⁴ R. Brenčič pa tudi o uprizoritvi Gorenjskega slavčka ni imel najboljšega vtisa: »V naslednji (15) sezoni smo naštudirali zopet ‚Gorenjskega slavčka‘ in to samo z domačimi pevci. Ni bil slab, uprizorili pa smo ga samo petkrat... Ne vem, kaj je bilo krivo, da ta lepa, prirska, povrhu še narodna in komična opera, ki ima torej vse pogoje za lepo uspevanje, v Mariboru pred drugo svetovno vojno nikoli ni prav pritegnila. Mnenja sem, da se je še vedno vlekel podedovani greh prve naše uprizoritve pred devetimi leti. Nova sopranistka je pevsko in po svoji pojavi toliko zaostajala za Mitrovičevo, da neugodnega vtisa Mariborčani niso mogli pozabiti.«⁴⁵

Med sedmimi uprizorjenimi operetami v sezoni 1933/34 je bilo kar pet novitet: Rože v snegu (C. Loewe — O. Jascha), Študentje smo (D. Bučar), Mala Floramy (I. Tijardović), Vijolica z Montmartra (E. Kálmán) in Stambulska roža (L. Fall), obnovili pa so Orlova (B. Granichstaedten) ter s prejšnje sezone ponovili Grafico Marico (E. Kálmán).⁴⁶ Bilo pa je tudi v tej sezoni v mariborskem gledališču nekaj koncertov in drugih glasbeno odskih prireditvev.⁴⁷

Na začetku sezone 1934/35 je uprava mariborskega gledališča v Večerniku objavila oglas »Narodno gledališče v Mariboru je ob svoji 15-letnici obstoja razpisalo prav ugoden abonma ter pripravlja v drami kakor v opereti in operi izredno pester in kvaliteten repertoar...«⁴⁸ Res sta bili v tej sezoni na sporedu zopet dve operi, Parmova opera Urh, grof celjski — v počastitev desetletnice smrti V. Parme — in Hoffmannove pripovedke J. Offenbacha.⁴⁹ Pre-

⁴¹ Prim. Večernik 1933, št. 202, 2.

⁴² Gorenjski slavček je bil v Mariboru prvič na sporedu v sezoni 1925/26.

⁴³ Pevske so poustvarili: V. Zamejlič-Kovičeva k. g., P. Udovičeva, F. Barbičeva, B. Sancin, F. Neralič, k. g., P. Kovič, B. Medven, V. Skrbinšek, D. Gorinšek in F. Blaž.

⁴⁴ Prim. Pahor K., Gorenjski slavček, Večernik 1934, št. 76, 2.

⁴⁵ Prim. Brenčič R., ibid., 245; misljena je bila P. Udovičeva.

⁴⁶ Operete sta režirala A. Harastovič (Rože v snegu, Orlov, Grafico Marica in Stambulska roža) in V. Skrbinšek (Študentje smo, Mala Floramy, Vijolica iz Montmartra), vse predstave je dirigiral L. Herzog; Orlov je bil na sporedu v Mariboru že v sezonah 1926/27, 1927/28 in 1929/30. Posamezne vloge so oblikovali: P. Udovičeva, D. Savinova, E. Barbičeva, M. Križajeva, S. Gorinškova, M. Zakrajškova, B. Sancin, P. Kovič, R. Nakust, P. Rasberger, V. Skrbinšek, D. Gorinšek, M. Furjan, F. Blaž, E. Verdonik, E. Grom, B. Medven, A. Harastovič, F. Tovornik in L. Crnobori, kot gostje pa so sodelovali E. Družovičeva (v vseh predstavah Vijolice z Montmartra), V. Zamejlič-Kovičeva, M. Lubejeva, D. Trbuhovič, J. Daneš, I. Gorsky in S. Ivelja.

⁴⁷ 24. septembra 1933 je gostovala gledališka družina »Istra« pod vodstvom J. Košute s odlomki iz Cankarjevega Hlapca Jerneja in Czumerjeve Maske satana. Na večeru je sodeloval tudi A. Jarc; 24. decembra 1933 so prvič izvedli otroško igro s petjem, plesom in godbo B. Baeckerja (v prevodu M. Puglja) Trnjulčica — v režiji F. Rasbergerja in koreografiji A. Harastoviča, dirigiiral je D. Gorinšek; 7. februarja 1933 je bil koncert Donskih kozakov z dirigentom S. Zarovim.

⁴⁸ Prim. Večernik, 1934, št. 206, 2; dejansko je bila to šestnajsta sezona. Nekaj dni za tem je uprava mariborskega gledališča v časopisu objavila sporočilo, da je odprla Operni studio: »Izobrazba za vse stroke: za opero, opereto in koncert (glasbeno izobraževanje, solopetje, študij vlog). Dirigentska šola...« Prim. Večernik 1934, št. 209, 2.

⁴⁹ Urh, grof celjski je bil prvič uprizorjen v Mariboru v sezoni 1922/23, nato pa še v sezoni 1927/28. Hoffmannove pripovedke pa so prvič uprizorili 1922/23.

miera Parmove opere je bila 1. decembra 1934,⁵⁰ novo režijsko zasnovo zanjo je izdelal V. Skrbinšek, ponovili pa so jo le štirikrat. Hoffmannove pripovedke so prvič v tej sezoni (režiser je bil J. Kovič) uprizorili 28. marca 1935, ponovili pa osemkrat.⁵¹ Predstave obeh opernih del je vodil L. Herzog. Izvedbi obeh oper sta imeli dober odziv pri publiku in strokovni kritiki. K. Pahor je napisal o prvi med drugim: »Nobenega dvoma pa ni, da zahteva po dejanju revni libreto dosti preproste, a poživljajoče zunanje opreme, inscenacije ter režije. Prav pomanjkanje obojega je bilo glavni vzrok, da nam je zadnja uprizoritev pred leti ostala le v medlem spominu... a bilo je tokrat tem večje presenečenje vse, kar sta ustvarila sedanji scenograf g. inž. arh. Bojan Stupica in režiser g. Vladimir Skrbinšek. S svojim svežim delom sta prenovila in pomladila Urha grofa Celjskega, da ga skoraj nismo več spoznali in zaslužita zato vso pohvalo... Tako moremo odkrito priznati, da je bil to najboljši Urh, grof Celjski od vseh dosedanjih...⁵² Enako pohvalno se je izrazil tudi o uprizoritvi Offenbachove opere: »Letošnja uprizoritev Hoffmannovih pripovedk je velik napredek od zadnje pred desetletjem, dasi smo takrat še imeli stalno opero, ki jo zdaj več nimamo...⁵³ R. Brenčič pa komentira v svojih spominih uprizoritvi obeh oper takole: »V šestnajsti sezoni smo zopet postavili Parmovega 'Urha, grofa celjskega'. Tudi ta je doživel le pet predstav, čeprav je bil v Skrbinškovi režiji in Stupičevi opremi prav dobro podan. Toda bila je zdaj doba Parmovega zatona v našem gledališču. Dokler je živel, je imel Parma privilegij in častno dolžnost, da je zlasti svoje operete sam naštudiral in dirigiral. Ker je bil kaj mehka dobričina, so — razen prve 'Caričinih amazonk' vse druge njegove operete bile uprizorjene medlo in skromno. Zato pa se je mariborsko občinstvo nekako nasploh naveličalo Parmovih del. Iz pietete do skladatelja in našega bivšega častnega kapelnika pa smo čutili kot svojo dolžnost, da vendarle uprizarjamo tu in tam njegova dela, toliko bolj, ker se ga Ljubljana skorajda ni spomnila, čeprav je bil nekoč kaj pomemben in marljiv gledališki avtor in celo pionir v naši operni in operetni produkciji...⁵⁴

Med operetami, ki so jih v sezoni 1934/35 stavili v spored, je bila tudi slovenska noviteta Prebrisani Amor mariborskega avtorja P. Rasbergerja, katere krstna izvedba je bila 21. aprila 1935.⁵⁵ Nadaljnji operni noviteti sta bili še Carjevič (F. Lehár) in Izgubljeni valček (R. Stolz), ponovno pa so naštudirali opereti Poljsko kri (O. Nedbal) in Veselega kmetiča (L. Fall) ter s prejšnje sezone ponovili Vijolico iz Montmartra (E. Kálmán) in Stambulsko

⁵⁰ Spominska proslava v čast V. Parmu je bila 15. januarja 1935. Pred predstavo opere Urh, grof celjski je govoril o Parmu skladatelj E. Adamič. V operi so nastopili pevski solisti: V. Zamejč-Kovičeva k. g., P. Udovičeva, F. Nerallič k. g., P. Kovič, B. Sancin, B. Medven in D. Gorinšek, scenograf je bil B. Stupica.

⁵¹ Pevske vloge so poustvarili: E. Herzogova k. g., V. Zamejč-Kovičeva k. g., P. Udovičeva, L. Cepičeva, F. Nerallič k. g., B. Sancin, P. Kovič, V. Skrbinšek, B. Medven, M. Košič, D. Gorinšek, A. Harastovič, E. Verdonič in F. Blaž; na zadnjih predstavah sta gostovala Z. Gjungjenac (25. in 28. maja 1935) in J. Gostič (8. maja 1935) iz ljubljanske Opere.

⁵² Prim. Pahor K., Urh, grof celjski. Večernik 1934, št. 276, 3.

⁵³ Prim. Pahor K., Hoffmannove pripovedke, Večernik 1935, št. 74, 2.

⁵⁴ Prim. Brenčič R., ibid., 245.

⁵⁵ Prazvedbo je dirigiral avtor Rasberger, pri drugih petih predstavah je stal za dirigentskim pultom L. Herzog, režiser je bil J. Kovič. Kritič K. Pahor je opereto ocenil takole: »Tudi libreto opere g. Pavla Rasbergerja 'Prebrisani Amor', ki je doživela v nedeljo krstno uprizoritev na našem odru, boleha na hrbah naših libretov vobče. Najprej se človek začudi, čemu je segel avtor v sedanji dobi, po svetovni vojni, po tem biedermyerskem okolju... Drugo je seveda glasbena plat. Pri opereti ne zahtevamo velike seriozne muzike, kakor pri operi, in moramo odkrito priznati, da smo igrali tudi v Marlboru operete, ki Rasbergerjevo muzikalno niso prekašale. V tem oziru je napravil skladatelj gotovo več, kakor smo pričakovali, četudi ne zveni vse tako polno, kakor bi želeli. So vmes melodije, ki učinkujejo prav dobro. Publika, ki ji je naivno-primitivna šala največja zabava in višek gledališkega užitka, je bila kar navdušena (posebno galerija)... Na vsak način pa nam je Rasbergerjev 'Prebrisani Amor' nudil precej več, kakor smo pričakovali, četudi ni tisto, kar hi si želeli.« Prim. Pahor K., Rasbergerjev »Prebrisani Amor«, Večernik 1935, št. 94, 3.

rožo (L. Fall).⁵⁶ Kot vsako sezono, je bilo tudi v tej na sporedu še nekaj drugih glasbenih prireditev in koncertov.⁵⁷

V sezoni 1935/36 ni bilo (kot 1928/29) na sporedu mariborskega gledališča nobene operne uprizoritve v izvedbi domačega gledališkega ansambla. R. Brenčič pojasnjuje vzrok za nastalo situacijo v svojih spominih: »Postajalo pa nam je, žal, vedno bolj jasno, da pomeni vsaka izvedba opere pod sedanjimi pogoji neracionalno trošenje naših sil. Zahtevala je skoroda nadčloveške napore, uspeh pa vendarle nikoli ni bil popoln... Zato sem se odločil poiskati izhod, ki bo izločil ali pa vsaj zmanjšal naše napore, umetniški uspeh pa vendarle povečal. Zdelo se mi je, da ni glavno, kdo pri nas uprizarja operne predstave, poglavitno je, da jih sploh imamo...«⁵⁸ Tako je Brenčič povabil ansambel ljubljanske Opere, ki je v tej sezoni gostoval v mariborskem gledališču s tremi predstavami Seviljskega brivca G. Rossinija (21., 22. in 29. maja 1936).⁵⁹ Kot moremo razbrati iz kritike o drugi predstavi, je bila publika nad nastopom ljubljanskih gostov navdušena: »Celotna uprizoritev je v umetniškem pogledu na taki višini, da se ljubljanska opera s to izvedbo lahko povsod — doma in na tujem — častno postavi. Ponosni smo Slovenci na take umetnike in bi jih radi v Mariboru večkrat slišali. — Gledališče je bilo pri obeh predstavah do zadnjega prostora polno hvaležnega, navdušenega občinstva.«⁶⁰

Tudi v tej sezoni je bila med uprizorjenimi operetami ena krstna izvedba slovenskega dela, operete Majda M. Kozine, ki jo je le-ta napisal na libreto J. F. Knafliča, F. Delaka in M. Jelačina. Praizvedba Majde je bila 24. novembra 1935, ponovili pa so jo kar devetkrat. Predstave je vodil avtor Kozina sam, režijsko je opereto pripravil F. Delak. O opereti in njeni izvedbi je napisal oceno K. Pahor, ki je med drugim menil, da opereta Majda v Delakovi režiji ni niti »čista opereta, niti čista revija, ampak se giblje nekje v sredi med obema«. V tem, je po Pahorjevem mnenju, »morda njena največja zunanja novost. Vprašanje je seveda ali je to delu v korist ali v škodo?« Dodal je še, da je glavno »kar je treba brezpogojno priznati, da so se vsi avtorji lotili svojega dela z resno vnemo in voljo povedati nekaj več ali manj dognanega, zlasti pa velja to za komponista g. Kozino ter režiserja g. Delaka. G. Delak se je pri prirejanju libreto odločil za groteskno niansiranje, kar je služilo za podlago smernic tudi komponistu. G. Kozina je izpričal s tem delom, da je nadarjen in ambiciozen komponist, ki tudi pravilno pojmuje naloge, ki mu jo stavi revijska opereta. Njegova glasba res ni odkritje in v njej ni velikih samobitnih melodij, je pa od začetka do konca dosledna, polna in operetno zelo prijetna. Med glasbo slovenskih operet zadnjega časa, kar smo jih uprizorili v Mariboru, nedvomno najboljša. Temperament, ki ga je polna, je prenesel komponist kot dirigent tudi na gledališki orkester, zbor ter ce-

⁵⁶ Režiserji operet so bili P. Rasberger (Veseli kmetič, Poljska kralj), V. Skrblnšek (Izgubljeni valček, Vijolica iz Montmartra), M. Košič (Carjevič) in A. Harastović (Stambulska roža); nastopali so domači izvajalci: P. Udovičeva, E. Barblčeva, S. Dragutinovičeva, S. Severjeva, E. Starčeva, S. Gorinškova, M. Zakrejškova, B. Sanci, P. Kovič, P. Rasberger, M. Košič, B. Medven, A. Harastović, D. Gorinšek, R. Nakrst, M. Furjan, F. Blaž, E. Verdonik, B. Stupica in E. Grom. Od gostov je v tej sezoni nastopala na predslavah Vijolice z Montmartra E. Družovičeva.

⁵⁷ 28. oktobra 1934 je bil »žalni večer« za pokojnim kraljem Aleksandrom I. Gledališki orkester je pod vodstvom L. Herzoga izvajal Schubertovo Nedokončano simfonijo (I. stavek) in žaino koračnico iz Beethovnovc Erolce; 5. februarja 1935 je koncertiral Praški kvartet (naslednik Zikovega kvarteta); 8. marca 1935 je bil koncert violonista Z. Balokoviča in pianista H. Baerwaldta; 4. aprila 1935 je bil koncert Tria Brendl in 2. maja 1935 koncert Akademskega pevskega zbora iz Ljubljane; 4. decembra 1934 je bil plesni večer K. Delakove (pri klavirju P. Šivic) in 28. februarja 1935 plesno pevski večer, na katerem so nastopali plesalka V. Smerkoljeva, pevec M. Jelačin in pianist Vondraček. 20. februarja 1935 so prvič uprizorili Goernerjevo otroško igro z glasbo in petjem Janko in Metka, ki jo je pripravil P. Rasberger.

⁵⁸ Prim. Brenčič R., *Ibid.*, 245, 246.

⁵⁹ Predstave je dirigiral A. Neffat, peli pa so Z. Zupevčeva, N. Spanova, J. Betetto, V. Janko, J. Gostič, D. Zupan, M. Skrabar, A. Perko in Z. Ocvirk.

⁶⁰ Prim. S. C. Seviljski brivec v našem Narodnem gledališču, *Večernik* 1936, št. 119, 2.

loto. Tako moremo šteti Majdo skladateljsko in dirigentsko kot uspeli«. Ob sklepu kritike je Pahor še dodal, da bo Majda še večkrat napolnila gledališče, od »g. Kozine pa pričakujemo čimprej zopet kako novo delo«.⁶¹

Od drugih operet so v sezoni 1935/36 prvič uprizorili v Mariboru še Beneško noč (J. Strauss), Ples v Savoyu (P. Abraham) in Sveti Anton, vseh zaljubljenih patron (J. Beneš), nanovo pa so naštudirali operetna dela: Cigan baron (J. Strauss) in Bajadera (E. Kálmán) ter ponovili s prejšnje sezone Veselega kmetiča (L. Fall) in Poljsko kri (O. Nedbal).⁶² Bilo pa je tudi še veliko drugih glasbenih prireditev,⁶³ predvsem koncertnih in plesnih.

V sezoni 1936/37 je ponovno dvakrat gostovala ljubljanska Opera s Puccinijevo opero Madame Butterfly, in to na začetku (15. oktobra 1936) in na koncu sezone (25. maja 1937). Predstavi je vodil N. Štrifof, ki je obenem opero tudi režijsko pripravil. Tudi tokrat so ljubljanski gostje s svojo izvedbo zapustili pri mariborskih gledaliških obiskovalcih najboljši vtis — kot je razvidno iz kritike F. Vatovca, ki je zapisal med drugim: »Kakor ob koncu prošle sezije, tako smo Mariborčani tudi tokrat z veselim navdušenjem pozdravili gostovanje ljubljanske opere, ki nas bo po vsem videzu še večkrat obiskala... Izvedba je bila vseskozi sijajna in prvovrstna... Predstava je bila tako dostojno, vsestransko dobro pripravljena in na taki umetniški višini, da nam bi tudi na kakšnem večjem odru delala samo čast«. Kritiki je na koncu še pripomnil: »Dobro in potrebno pa bi bilo, če nam dragi gostje ob priliki postržejo s kakšno slovensko opero«.⁶⁴ Kritikova želja se ni uresničila, ker zaradi pomanjkanja finančnih sredstev uprava mariborskega gledališča ponovnega gostovanja ljubljanske Opere ni zmogla.

Med operetami so v sezoni 1936/37 »krstili« drugo glasbeno odrsko delo te vrste P. Rasbergerja Rdeči nageljni, 21. marca 1937.⁶⁵ Opereta je bila na sporedu v tekoči sezoni še osemkrat. Uprizoritev sta pripravila režiser A. Harastović in dirigent L. Herzog.⁶⁶ Druge operetne novitete so bile še: Ciganski

⁶¹ Prim. Pahor K., Krst nove slovenske operete, Večernik 1936, št. 269, 2; pri Majdi so posamezne vloge oblikovali pevec oziroma igralci: P. Udovičeva (naslovno vlogo), E. Starčeva, S. Gorinškova, D. Savinova, E. Barbičeva, M. Zakrajškova, B. Sanelin, D. Gorinšek, A. Harastović, E. Grom, J. Košuta, F. Blaž, E. Verdonik, M. Košič, R. Nakrst in Slarec.

⁶² Operete so režirali A. Harastović (Ples v Savoyu, Bajadera, Vseh kmetič, Sveti Anton, vseh zaljubljenih patron), P. Rasberger (Cigan baron, Poljska kri) in J. Povh (k. g. (Beneška noč), vse predslave je dirigiral L. Herzog. V posameznih vlogah so nastopili: P. Udovičeva, E. Barbičeva, D. Savinova, S. Gorinškova, E. Starčeva, M. Zakrajškova, B. Sanelin, P. Kovič, A. Harastović, P. Rasberger, D. Gorinšek, E. Verdonik, M. Košič, M. Furjan, F. Blaž, R. Nakrst in E. Grom. Od goslov so pri posameznih predstava sodelovali: V. Zamejček-Kovičeva, Z. Gjungjenae, E. Družovičeva in J. Povh.

⁶³ 20. novembra 1935 je bila v gledališču proslava ob 50-letnici smrti Davorina Jenka; 4. decembra 1935 je imel koncert Zagrebški kvartet; 7. decembra 1935 je nastopila na samostojnem večeru zagrebška plesalka M. Goritz-Paveličeva (pri klavirju V. Maya); 10. decembra 1935 je bil koncert bolgarskega tenorista Ivanova; 10. januarja 1936 je bil plesni nastop K. Delakove; 15. januarja 1936 je bil plesni večer E. Bergerja in švicarske pisalke S. Weber (pri klavirju H. Trostl); 16. januarja 1936 je bil operno-baletni večer italijanske pevke E. Wallianijeve ter baletnih solistov beogradske Opere I. Slupska in B. Pulata (pri klavirju H. Frisch); 4. februarja 1936 so na recitalijsko-koncertnem večeru sodelovali M. Skrbinšek, A. Jarc, M. Skrbinškova in D. Švarin; 17. maja 1936 je bila plesna prireditev učencev zagrebške plesne šole M. Goritz-Paveličeve; 8. marca 1936 je bila premiera P. Golijeve pravljicne igre z glasbo Princeza in pastirček, dirigiral je P. Rasberger.

⁶⁴ Prim. Vatovec F., Madame Butterfly v mariborskem gledališču, Večernik 1936, št. 236, 2; v operi so pelt Z. Gjungjenae, J. Gostič, V. Janko, M. Kogojeva, M. Simončič, N. Španova, A. Petrovič, A. Kolačo, M. Škrabar, M. Škrjančeva, K. Strniša, A. Sekula in Z. Bekša.

⁶⁵ Kritiki F. Vatovec je o opereti in njeni izvedbi zapisal: »Ta njegova druga opereta predstavlja napram njegovemu operelnemu prvencu Prebrisani Amor izdaten napredek ter se v bilančnem izkazu lahko označi kot dobro, privlačno ter vseskozi solidno operetno delo, zamišljeno in izvedeno po običajnih operelnih formulah in zasnovah. Poseben pečal dajejo tej opereti domače okolje, postavljeno v dobo Ilirizma, narodni (slovenski in srbohrvatski) napavi ter narodno-folklorni plesni vlozki v drugem dejanju. Ta postavka je tako poudarjena, da gre tej opereti nedvomno prednost pred različni ljudski operetnimi tvorbami. Treba bo pa misliti na to, da se Rdeči nageljni nekoliko skrajšajo... Igra je potekala dostojno, umerjeno, brez sicer običajnih ekstralur, ki motijo. V takšnem stilu želimo videti vse operete na našem odru...«

⁶⁶ Prim. Vatovec F., Krst »Rdečih nageljnov«, Večernik 1937, št. 67, 1, nastopili so pevec in igralci: J. Igljevc, E. Barbičeva, E. Starčeva, B. Rasbergerjeva, L. Čepičeva, S. Gorinškova, M. Zakrajškova, A. Harastović, B. Sanelin, L. Crnobori, E. Grom, R. Nakrst, M. Košič, J. Košuta, F. Blaž, D. Gorinšek, P. Kovič, D. Turk ter M. Veldinova, D. Savlnova, A. Tovornikova, E. Verdonik in P. Rasberger.

primaš (E. Kálmán), Dolarska princesa (L. Fall) in Visokost pleše (L. Ascher), na novo pa naštudirali opereti Baron Trenk (S. Albini) in Zemlja smehljava (F. Lehár) ter ponovili s prejšnje sezone Ples v Savoyu (L. Fall) ter opereto Sveti Anton, vseh zaljubljenih patron (J. Beneš).⁶⁷ Veliko je bilo še koncertov in baletnih plesnih prireditev.⁶⁸

V sezoni 1937/38 so po dveh letih v mariborskem gledališču sklenili, da uprizorijo spet dve operni deli z domačimi močmi. Iz spominov R. Brenčiča zvemo, zakaj so se odločili za tako rešitev in ne za nadaljnja gostovanja ljubljanske Opere: »Žal pa je bilo vsako nadaljnje gostovanje ljubljanske Opere, ki bi bilo prišlo v bodoče v poštev, še dražje, zato pa tudi za naše gledališče — deficitno. Ker tega nikakor nismo smeli niti mogli tvegati, smo bili z našo operno barko zopet na pesku. Dolgo nismo vedeli, kakšen izhod bi še lahko našli iz te zagate. Nekateri so svetovali, da bi pri teh gostovanjih povišali vstopnino... Gmotne razmere našega občinstva so bile namreč take, da višje vstopnine večina ne bi bila prenesla. Iz vseh teh razlogov smo morali računati celo z možnostjo, da ostanemo nekaj časa brez opernih predstav. Tedaj pa so začeli nekateri naši kritiki, zlasti dr. Vatovec, predlagati, da bi se mariborska Opera obnovila, čeprav v skromnih mejah... Dr. Vatovec je celo natisnil vest v časopisu — ob petnajstletnici mojega upravnikanja — da že ustanavljam operni ansambel. To pa še ni bilo prav nič res. Toda pod vse večjim pritiskom časopisnih vesti nisem smel razočarati našega občinstva, ki je takim vestem seveda verjelo... in tako smo — hočeš nočeš — morali v naslednji devetnajsti sezoni zopet uprizoriti dve operi z lastnim ansamblom. Prva je bila Verdijev Trubadur.«⁶⁹

Premiero Trubadurja (22. februarja 1938), kot tudi vse reprize te Verdijeve opere, je dirigiral L. Herzog, ki je bil obenem tudi režiser.⁷⁰ O izvedbi je F. Vatovec napisal dobro oceno in že uvodoma zelo spodbudno zapisal: »Čustvena Verdijevska glasba, skrbno pripravljena predstava, sta dali snočnji premieri 'Trubadurja' v mariborskem gledališču poseben blesk in sijaj ter sta utrdila v nas prepričanje, da bo mariborska opera v takšni obliki, kakor smo jo včeraj doživeli, z lahkoto in prodorno uspevala. Bil je lep večer, poln umetnosti in lepote, za kar moramo biti gledališki upravi iskreno hvaležni...«⁷¹

Druga operna premiera je bila 7. maja 1938. Kot prvič so v Mariboru uprizorili Smetanovo opero Dalibor. Režiser je bil tokrat J. Kovič, dirigiral pa je na premieri kot tudi pri nadaljnjih štirih ponovitvah, L. Herzog.⁷² Tudi uprizoritev Dalibora je bila uspešna, kot moremo razbrati iz Vatovečeve kritike: »Na vsak korak je bilo čutiti marljivo prizadevnost vseh sodelujočih, da čim ustrezneje oblikujejo svoje like. Dalibor, ta mogočna heroično nacio-

⁶⁷ Vse operete je režijsko pripravil A. Harastović, razen Dolarske princese (J. Povh k. g.), dirigiral je L. Herzog. Med domačimi člani gledališkega ansambla so nastopili člani gledališkega ansambla (gl. op. 66); gostovali pa so na posameznih predstavah Z. Gjungjenac, P. Udovičeva, M. Lubejeva, A. Mitrovičeva, M. Šimenc, B. Arhipov in S. Ivelja.

⁶⁸ 9. decembra 1936 je bil koncert pevke L. Lapažne in pianista A. Trosta; 17. decembra 1936 je bil operno-baletni večer, na katerem sta nastopili pevka T. Wessel-Pola in baletka I. Hye iz Gradca; 12. marca 1937 je gostoval baletni ansambel ljubljanske Opere in član zagrebškega baleta M. Froman (pri klavirju D. Svara); 16. marca 1937 je nastopila bolgarska narodna plesna skupina Račenica; 5. aprila 1937 je bila koncertna akademija, na kateri so sodelovali aistiska F. Bernot-Golobova iz ljubljanske Opere in plesnika J. Stučnina iz Maribora ter pianist R. Gallatia iz Zagreba; 22. aprila 1937 je bil koncert Trla Brandl in 10. junija 1937 koncert Prelovčevega vokalne-ga kvarteta.

⁶⁹ Prim. Brenčič R., *Ibid.*, Gledališki list SNG v Mariboru, XIV, št. 9/10, 363.

⁷⁰ Trubadur je bil v Mariboru prvič na sporedu v sezoni 1924/25; pri predstavah v sezoni 1937/38 so peli E. Herzogova k. g., V. Zamejč-Kovičeva k. g., J. Igličeva, B. Sanci, I. Anžlovar, F. Kovič in E. Verdonik, kot gostje so na nekaterih predstavah nastopili M. Šimenc (15. marca 1936), V. Janko (30. aprila 1938), O. Oljdekopova in M. Kogejeva (10. maja 1938) ter M. Vlahović (15. maja 1938).

⁷¹ Prim. Vatovec F., Trubadur, Večernik 1938, št. 43, 4.

⁷² V Daliboru so vloge oblikovali E. Herzogova k. g., J. Igličeva, B. Sanci, I. Anžlovar, A. Živko st., P. Kovič, D. Gorinšek, E. Verdonik, D. Šauperi in F. Kobilica.

nalna opera B. Smetane, predstavlja precej trd oreh, ki ga je ta naš ansambl zmogel ter obvladal tako, da je prišel do polnega izraza osnovni značaj te opere, kjer se nežna liričnost prepaja s heroičnim, kjer se romantika prepaja z vztrajno borbo za duševno in telesno svobodo... Mariborska gledališka uprava, ki ji gre priznanje, ker je mnogo žrtvovala za čim uspelejšo uprizoritev, je poskrbela, da je bil uspeh v okviru razpoložljivih možnosti čim prepričevalnejši: Okusna scenerija, pomnožen orkester, pomnožen moški zbor, novi okusni kostumi, pritegnitev odličnih moči kot gostov...⁷³

Noviteti med — v tej sezoni — uprizorjenimi operetami sta bili Pod to goro zeleno (J. Beneš) in Noč v Kairu (J. Gilbert). Ponovno pa so naštudirali oziroma obnovili opereti Pri treh mladenkah (H. Berté — F. Schubert) in Nečak (V. Parma), ponovili pa iz prejšnje sezone 1936/37 Rdeče nageljne (P. Rasberger)⁷⁴ ter organizirali še nekaj drugih glasbenih prireditev.⁷⁵

V sezoni 1938/39 je uprava mariborskega gledališča sklenila, da tvega poizkus in uprizori kot noviteto Verdijevo Aido. Kako to, da so se odločili za tako zahtevno operno delo — prav v tako težavnih časih in tako neugodnih pogojih, kot so bili takrat v mariborskem gledališču, pojasnjuje R. Brenčič v svojih spominih: »V naslednji sezoni pa smo napravili pravečati podvig. Naštudirali smo Verdijevo Aido, ki uspe pač le v velikih gledališčih. Toda rekli smo si: Tudi nekatera druga naša gledališča so si včasih dovolila podobne drznosti. In slednjič: solistična zasedba te opere pravzaprav niti ni tako velika, torej bi jo več ali manj le zmogli. Glede opreme in komparserije pa se lahko zanesemo na vrnivšega se režiserja Vladimira Skrbinška, ki bo že našel za naš oder prikladen izhod. Res mu je uspelo pripraviti primerno sceno in zadovoljive kostume... Nchote pa se mi je pozneje vsililo vprašanje: ali je bilo sploh umestno uprizoriti tako zahtevno opero? Ali ni bila vendarle pogreška, da smo se lotili tako težke naloge?...⁷⁶

Premiera Aide, ki jo je režijsko pripravil V. Skrbinšek, je bila 3. decembra 1938, ponovili pa so jo do konca sezone še desetkrat. Na posameznih predstavah so sodelovali ugledni jugoslovanski operni pevci,⁷⁷ vse predstave je dirigiral L. Herzog.

Izvedba Aide je bila, kot kaže, na zadovoljivi ravni, vsaj po mnenju kritika K. Pahorja, ki je v svoji oceni zapisal: »V lanski sezoni je naše mariborsko Narodno gledališče po večletnem presledku zopet obnovilo opero, višek zadevnih prizadevanj je pa doseglo v letošnji z vprizoritvijo Verdijeve 'Aide'. To veličastno delo velikega italijanskega mojstra spada v tisto vrsto velikih oper, ki stavijo največje in najtežje zahteve in se jih zato manjši operni odri le malokdaj lotijo. Za našega je bila 'Aida' vsekakor drzno tveganje. Vendar moramo priznati, da je doseženi uspeh presegel vse pričakovanje, čeprav bi si morda želci videti v nekaterih vlogah druge in drugačne sile«. Ob sklepu kritike je Pahor še dodal: »Kljub vsemu uspehu 'Aide' nastane vprašanje, ali

⁷³ Prim. Vatovec F., »Dallbor« v gledališču. Večernik 1938, št. 104, 3.

⁷⁴ Opereta Pri treh mladenkah je bila v Mariboru prvič na sporedu v sezoni 1922/23, nato pa še 1923/24, 1924/25, 1927/28, Nečak pa v sezoni 1922/23. Režirali so A. Harastović (Pod to goro zeleno, Rdeči nageljni, Noč v Kairu), P. Rasberger (Pri treh mladenkah) in J. Povh k. g. (Nečak). Naslopal so v glavnem domači pevel oziroma igralci (glej op. 66), od gostov je na posameznih predstavah sodelovala M. Lubejeva, dirigiral je L. Herzog, le Parmovo operelo Nečak J. Jiranek k. g.

⁷⁵ Uprizorili so Sehureckovo veseljoigro s petjem in godbo Pesem s ceste (premlera 14. novembra 1937); 28. decembra 1937 je bil nastop ruske umielnice (discuse) D. Lipniskaje (pri klavirju W. Lajtai), nadalje balelni večer poljskega balcnegea ansambla Parnell (11. in 13. januarja 1938) in plesni večer balcne skupine M. Gorllz-Pavellčeve iz Zagreba (14. junija 1938).

⁷⁶ Prim. Brenčič R., ibid., 304.

⁷⁷ Na premieri so v posameznih vlogah nastopili E. Herzogova k. g., V. Zamejč-Kovičeva k. g., J. Igljica, M. Veldinova, A. Manoševski, I. Anžlovar, V. Skrbinšek, P. Kovič in A. Jarc; na nekaterih predstavah sta gostovali A. Mitrovičeva in V. Majdičeva (28. februarja, 28. marea, 21. in 29. aprila 1939). Mitrovičeva je v vlogi Amneris pri prvem goslovanju proslavila svojo 25-letnico umetniškega dela.

je vprizarjanje takih oper, ki zahtevajo toliko vsestranskih naporov, v interesu našega mariborskega gledališča ali ne?«⁷⁸

Kot drugo opero so v tej sezoni, po presledku sedmih let, spet stavili v spored Smetanovo *Prodano nevesto*, v novi režijski zasnovi V. Skrbinška in pod vodstvom L. Herzoga.⁷⁹ Premiera je bila 25. februarja 1939, opero pa so do konca sezone ponovili še desetkrat. Sodeč po Pahorjevi kritiki⁸⁰ in po besedah R. Brenčiča, je izvedba *Prodane neveste* bila očitno uspešna: »Če je bila torej naša Aida morda res večja ali manjša pustolovščina, tega nikakor ne moremo trditi o drugi operi te sezone 'Prodani nevesti', katere izvedba je bila zopet na prav lepi in dostojni višini.«⁸¹

Med operetami so v sezoni 1938/39 uprizorili le eno noviteto *Vse za šalo*, ki jo je na libreto D. Gorinška komponiral novo angažirani dirigent mariborskega gledališča Josip Jiranek. Krstna izvedba je bila 25. decembra 1938, vodil jo je, kot tudi ponovitevne predstave, skladatelj Jiranek, režiral pa A. Harastovič.⁸² Poleg omenjene Jiranekove novitete sta bili na sporedu v tej sezoni še opereti *Boccaccio* (F. v. Suppé) in *Dijak prosjak* (K. Millöcker),⁸³ ki so ju le obnovili. Manj pa je bilo v tej sezoni drugih glasbeno odrskih predstav oziroma koncertov.⁸⁴

V predzadnji predvojni sezoni 1939/40 je bila kot slovenska operna noviteta na odru mariborskega gledališča uprizorjena Savinova Lepa Vida. Režijsko zasnovano zanjo je pripravil V. Skrbinšek, koreografske točke je prispeval A. Harastovič, dirigiral pa L. Herzog.⁸⁵ Premiera *Lepe Vide* je bila 2. decembra 1939, a so jo le štirikrat ponovili. Kritik K. Pahor je v svoji recenziji uprizoritve *Lepe Vide* zlasti pohvalil odločitev gledališke uprave, da je izbrala kot noviteto slovensko opero, najprej pa je razpravljal o skladatelju in njegovi operi ter menil, da je Lepa Vida, »ki smo jo slišali prvič v Mariboru« in še to »v predelani obliki«, psihološka opera, glasbena drama »v polnem pomenu besede, kar se izraža še veliko bolj v glasbi sami kot v libretu«. Dejal je, da je »Savinova glasba globoka in resna in bo nedvomno trajno ohr-

⁷⁸ Prim. Pahor K., Verdil, »Alda«, Večernik 1938, št. 281, 4.

⁷⁹ V *Prodani nevesti* so peli J. Iglčeva, V. Zamejč-Kovičeva k. g., L. Cepičeva, M. Lubejeva, A. Manošeovski, I. Anžlovar, P. Kovič, A. Harastovič, V. Skrbinšek in E. Verdonik; kot gostja pa sta na dveh predstavah sodelovala J. Krležaj (8. maja 1939) in P. Udovičeva (14. maja 1939).

⁸⁰ Prim. Pahor K., Smetana: *Prodana nevesta*, Večernik 1939, št. 48, 4.

⁸¹ Prim. Brenčič R., *ibid.*, 304, 305.

⁸² Krillik K. Pahor je napisal o opereti: »Opereta 'Vse za šalo', ki sta nam jo dala kot libretili G. Danilo Gorinšek in kot komponist G. Josip Jiranek in ki je doživela svoj prvi krsi v nedeljo, 25. t. m., na našem mariborskem odru, seveda ni 'klasična', ne spada pa tudi točno ne v kategorijo sentimentalne nerealne operete, ampak je nekakšna kombinacija obojega. Za opereto druge razvojne faze je v njej premalo čustvenosti v dogajanju, za čisto opereto revljskega značaja pa manjkajo tudi nekatere izrazilosti tega žanra. G. Danilo Gorinšek je posvetil kot libretilist glavno pozornost živahnosti odrskega dogajanja, komičnim situacijam in šali sploh, tako da bi delo 'Vse za šalo' imenovali še najbolj upravičeno 'operetna burka'... Komponist G. Jiranek, ki je to že njegova tretja opereta, je dal delu adekvatno glasbo, ki nima velikih glasbenih ambicij, dala zasiedlino v njej tudi mesla, ki segajo nad operetnost. Njegova glasba je vseskozi melodiozna, včasih razposajajo vedra, včasih komična, včasih pa celo z nadhlil parodije. Po tehnikah je 'šlagerka', dala posebno izrazitega 'šlagerja', ki bi dominiral nad vsem, prav za prav v delu ni (tudi ne v besedilu)«. Prim. Pahor K., Krsi operete »Vse za šalo«, Večernik 1938, št. 295, 4. V opereti so nastopili J. Iglčeva, M. Lubejeva, S. Gorinškova, D. Savinova, L. Cepičeva, B. Rasbergerjeva, M. Zakrajškova, M. Veldinova, A. Tovornikova, M. Krležajeva, V. Simičeva, Gabrovčeva, A. Manošeovski, E. Verdonik, P. Kovič, A. Harastovič, I. Anžlovar, L. Crnobori, P. Rasberger, D. Turk, P. Malec, L. Standeker, B. Brunčko, I. Camer, F. Kobličica, D. Sauperl, A. Jarc, Petrovič in Golob.

⁸³ *Boccaccia* je režiral V. Skrbinšek, *Dijaka prosjaka* pa A. Harastovič; nastopili so J. Iglčeva, V. Zamejč-Kovičeva, M. Veldinova, B. Rasbergerjeva, S. Gorinškova, A. Tovornikova, D. Savinova, E. Starčeva, T. In J. Ermanova, Gabrovčeva, Kuzmlinova, A. Manošeovski, V. Skrbinšek, D. Gorinšek, J. Košula, D. Sauperl, F. Blaž in L. Standeker; od gostov pa je sodeloval pri opereti *Boccaccio* J. Povhe.

⁸⁴ 23. maja 1939 so uprizorili J. Nestroyevo veselolgro z glasbo Ulopljenca, v režiji V. Skrbinška; glasbene vloške je prispeval J. Jiranek, ki je vodil tudi orkester pri izvedbi; 17. aprila 1939 je bil koncert II. Umetniškega tedna s sodelovanjem ljubljanskega godalnega kvarteta in ljubljanskega komornega pihalnega ansambla; 31. maja 1938 je bila premiera *Flinžgarjeve igre s petjem Divji lovec*.

⁸⁵ V *Lepi Vidi* so nastopili J. Iglčeva, V. Zamejč-Kovičeva, M. Lubejeva, L. Cepičeva, A. Manošeovski, K. Kamušič, P. Kovič, V. Skrbinšek, A. Jarc in D. Sauperl.

nila svojo vrednost. Zato uprizoritvev 'Lepe Vide' ni lahka naloga, ker terja mnogo vzivetja, študija in napora, tako pri orkestru kakor pri zboru in seveda predvsem tudi solistih. Zaradi vsega tega je dosegla mariborska uprizoritev nedvomno velik uspeh, ni pa — kar je razumljivo — mogla zrasti do tiste popolnosti, do katere bi lahko, ako bi nam bili na razpolago pogoji, ki so dani velikim in popolnejšim opernim gledališčem, predvsem onim, ki razpolagajo s svojim lastnim poklicnim orkestrom in zborom. Toda mi v Mariboru se moramo in se bomo po vsej verjetnosti morali še dolgo zadovoljevati s tem, kar imamo. V tem pa zasluži vztrajnost in prizadevnost vseh sodelujočih, posebno kapelnika g. Herzoga in solističnega ansambla vse priznanje, kajti storili so vse, kar je bilo mogoče.⁸⁶ Slabše mnenje o uprizoritvi Lepe Vide je imel R. Brenčič, ko je zapisal, da je bila Savinova Lepa Vida »odločno pretežka za nas. Zato je zapustila le bolj medel vtis, zlasti, ker tudi orkester ni bil niti za naše razmere zadovoljiv.«⁸⁷

Boljši uspeh je imela izvedba Verdijeve opere Ples v maskah, katere premiera je bila ob sklepu sezone, 29. maja 1940 in so jo junija ponovili še trikrat. Ples v maskah sta naštudirala režiser V. Skrbinšek in dirigent L. Herzog.⁸⁸ »Glasbena stran,« je zapisal K. Pahor, je bila »podana v običajnem okviru naših opernih predstav. Solistično so doseženi nekateri lepi uspehi, ki so se v duetih, tercetih itd. še stopnjevali...«⁸⁹

Kot tretjo opero so v sezoni 1938/39 ponovili še štirikrat Prodano nevesto iz minule sezone 1938/39.⁹⁰

Med štirimi operetami, ki so jih v sezoni 1939/40 stavili v spored, je bilo tudi tretje, morda najboljše operetno delo Rasbergerja, Zaroka na Jadranu, komponirana na besedilo R. Rasberger-Fišerjeve. Praizvedba je bila 25. decembra 1939 (z desetimi reprizami). Režijsko jo je naštudiral E. Verdonik, dirigiral pa je L. Herzog.⁹¹ Druga noviteta med operetami je bila Navihanka (J. Bencš), dve opereti Cigar baron (J. Strauss) in Gejša (S. Jones) so obnovili, s prejšnje sezone pa ponovili Vse za šalo (J. Jiranek).⁹² Bila pa je tudi v tej sezoni še vrsta drugih glasbenih prireditev.⁹³

V zadnji predvojni sezoni 1940/41 je bilo od opernih del na sporedu v mariborskem gledališču le še pet predstav Verdijeve opere Ples v maskah iz minule sezone.⁹⁴ Praizvedli pa so 25. decembra 1940 R. Gobčevo glasbeno

⁸⁶ Prim. Pahor K., Risto Savin: Lepa Vida, Večernik 1939, št. 278, 6.

⁸⁷ Prim. Brenčič R., *ibid.*, 305.

⁸⁸ Opera Ples v maskah je bila prvič na sporedu v Mariboru v sezoni 1927/28. Pri uprizoritvi leta 1940 so vloge oblikovali V. Majdičeva k. g., V. Zamejč-Kovičeva, J. Iglčeva, A. Manoševski, K. Kamušič, P. Kovič, V. Skrbinšek, D. Gorinšek, E. Verdonik in D. Šauperl.

⁸⁹ Prim. Pahor K., Verdi: Ples v maskah, Večernik 1940, št. 121, 8.

⁹⁰ Prim. Brenčič R., *ibid.*, 305.

⁹¹ O opereti je zapisal K. Pahor: »Med tremi dosedanjimi Rasbergerjevimi operetami pomeni 'Zaroka na Jadranu' vsesiranski napredek, čeprav ni brez pomanjkljivosti. Snov je libretistično dobro izbrana, a ni popolnoma izkoriščena... Vsebinska sama je plitva, kakor pač pri ogromni večini operet... Glasba sama je prjelna, melodiозна, čeprav nam ne odkriva nič posebno novega. Celotna opereta je vsaj lako dobra, kakor so nekateri povprečne tuje ler sprejemljiva za uho in oko.« Prim. Pahor K., Krstina predstava Rasbergerjeve »Zaroke na Jadranu«, Večernik 1939, št. 295, 8; v opereti so nastopili V. Zamejč-Kovičeva, J. Iglčeva, M. Lubečeva, D. Savinova, E. Starčeva, A. Tovornikova, O. Neratova, A. Manoševski, P. Kovič, E. Verdonik, M. Košič, K. Kamušič, J. Košula, E. Grom, I. Crnobori, L. Standeker, D. Turk, P. Maice in Petrovič.

⁹² Gejša je bila prvič na sporedu v Mariboru v sezoni 1928/29; operete sta režijsko pripravila A. Haraslovič (Navihanka, Vse za šalo, Gejša) in P. Rasberger (Cigar baron); nastopili so J. Iglčeva, M. Lubečeva, V. Zamejč-Kovičeva, E. Starčeva, D. Savinova, S. Gorinškova, M. Krizajeva, A. Manoševski, A. Jarc, E. Verdonik, P. Kovič, D. Gorinšek, M. Košič, K. Kamušič, A. Haraslovič, R. Nakrsil, P. Rasberger, L. Crnobori, D. Turk, J. Košula in Blatnik, kol gosla pa sta na nekaterih predstavah sodelovala B. Saneln in J. Povhi iz ljubljanske Opere.

⁹³ 9. novembra 1939 sta nastopila na plesnem večerju I. Llivina in M. Klrbos — takrat solista ruskega baleta v Monte Carlu; 2., 3. in 4. junija 1940 je gostovala skupina članov baleta ljubljanske Opere pod vodstvom P. Golovina; 31. maja 1940 je bila akademija, katere prirediteli je bil Krajevni odbor Jugoslovanske unije za zaščito otrok, na njej je sodeloval Mariborski Irla in peval A. Manoševski, J. Iglčeva ter igralka E. Kraljeva (pri klavirju V. Mirk); 31. maja 1940 so ponovili mladinsko igro s peljem, plesom in godbo Trnjučica iz sezone 1933/34 (glej op. 47).

⁹⁴ Kol gosle so v operi Ples v maskah sodelovali R. Franci (11. in 18. februarja 1941), V. Majdičeva (11. in 14. februarja 1941) in V. Janko (14. februarja 1941).

odrsko delo (besedilo R. Dobovišek) Habakuk, ki je bilo v časopisu označeno kot burka s petjem,⁹⁵ medtem ko jo K. Pahor v kritiki imenuje spevoigro oziroma opereto.⁹⁶ Režiser in koreograf je bil Harastović, glasbeni del je nastudiral L. Herzog. V isti sezoni so obnovili po daljšem času Caričine Amazonke (V. Parma) in Na caričin ukaz (B. Granichstaedten), ponovili pa iz sezone 1939/40 opereto Cigan baron (J. Strauss).⁹⁷ Bilo pa je tudi v tej sezoni, čeprav je bila zaradi začetka druge svetovne vojne krajša, še veliko drugih glasbenih prireditev.⁹⁸

V obdobju med sezonama 1928/29 in 1940/41, ko v Mariboru ni bilo stalne opere, so z izredno prizadevnostjo in iznajdljivostjo gledališke uprave, zlasti R. Brenčiča, pripravili v glavnem z lastnim gledališkim ansamblom 15 opernih del s 122 predstavami. Od teh so uprizorili štiri slovenske opere in med temi dve noviteti oziroma krstili eno slovensko opero. Med operetami, ki so sestavljale večidel glasbenoodrskega repertoarja, so v navedenem obdobju uprizorili kar devet slovenskih del te vrste. Če pristejemo še gostovanje ljanske Opere v sezoni 1928/29, z izvedbo Osterčevega glasbenega skeča iz komične opere, je bilo v Mariboru na sporedu v tem, morda najbolj težavnem času v zgodovini mariborskega gledališča, kar petnajst slovenskih glasbeno odrskih del, z devetimi krstnimi izvedbami: ena opera in osem operet, kar je nedvomno zgledno število. To kaže — kljub sporni izvajalski kvaliteti nekaterih del — na izredno nacionalno osveščenost predstavnikov mariborske Opere in to prav v času, ko se je kriza vedno bolj približevala najvišji točki. Po tem, kar so storili, so nakazali pot prihodnjim generacijam.

DIE MARIBORER OPER VOM JAHRE 1928 BIS 1941

Zusammenfassung

In der Zeit zwischen 1928 — 1941 war es dem Nationaltheater in Maribor wegen der verringerten Subvention nicht möglich mit den regelmässigen Operaufführungen fortzusetzen. Die Theaterverwaltung bemühte sich die schlechte finanzielle Lage mit Operetten zu überbrücken. Dem Ehrgeiz und unermüddlichen Fleiss des damaligen Direktors Radovan Brenčič war es zu verdanken, dass das Theateransambel doch zwei Opernwerke in der Saison aufführen konnte. Genau so gelang es ihm, das Opernansambel aus Ljubljana nach Maribor einzuladen, obwohl die

⁹⁵ Prim. Večernik 1941, št. 1, 2, 3.

⁹⁶ K. Pahor je zapisal o Gobčevem delu: »Režiser in koreograf g. Anlon Harastović in dirigent g. Lojze Herzog sta poskrbela za to, da se je spevolgra še bolj približala pravi operi in jo moremo tako popolnoma upravičeno šteti med operelne uprizoritve letošnjega leta. Saj je tudi sicer celotna zasnova in izpeljava libreto in glasbe operelnega značaja ... Delo gotovo nima višjih pretenzij, ne zaostaja pa tudi za podobnimi stvaritvami sodobnosti v tujem svetu in izpolnjuje tako uspešno vedri del repertoarja. Vendar je zlasti mladi in še malo znani komponist K. Gobec izpričal prav pri Habakuku, da bi se ulegnil razvili še v pomembnejšega slovenskega operelnega komponista. Nekatere glasbene partije so prav prikupne in so dovolj samostojne, dasi zasledimo kje pa kje seveda tudi manj originalna mesla ... Prim. Pahor K., Dobovišek-Gobec: Habakuk, Večernik 1941, št. 2, 3. V opereli so nastopali J. Iglčeva, M. Lubejeva, S. Gorinškova, D. Savlnova, E. Starčeva, M. Zakrajškova, M. Križajeva, A. Manoševski, E. Verdonik, A. Harastović, R. Nakrst, D. Turk, F. Blaž in J. Košuta.

⁹⁷ Opereta Na cesaričin ukaz je bila prvič v Mariboru na sporedu v sezoni 1928/29, Carlčine Amazonke pa so bile uprizorjene v sezonah 1920/21, 1921/22 in 1928/30; režirali so A. Harastović (Na cesaričin ukaz), in E. Verdonik (Carlčine Amazonke) ter P. Rasberger (Cigan baron), vse Operelne predstave je vodil L. Herzog, le zadnji predstavl Habakuka in operete Cesarčine Amazonke J. Jiranek; nastopili so domači pevec in igratelj J. Iglčeva, M. Lubejeva, E. Starčeva, V. Zamejlc-Kovičeva, S. Gorinškova, L. Cepičeva, M. Križajeva, D. Savlnova, M. Zakrajškova, A. Tomnikova, A. Manoševski, P. Kovič, D. Gorinsek, P. Rasberger, R. Nakrst, E. Verdonik, A. Harastović, F. Blaž, L. Crnobori, D. Turk, J. Košula, I. Camer, L. Ständeker, F. Malec in M. Venšnik.

⁹⁸ 6. februarja 1941 je bil plesni večer E. Moharjeve in B. Pilata; 4. in 20. marca 1941 plesni večer M. Paulinove iz Ljubljane (pri klavirju M. Lipovšek); 11. marca 1941 je bil koncerti Ljubljanskega komornega trla; 18. marca 1941 je bil Prešernov večer — ob proslavi 140-letnice pesnikovega rojstva, nastopil je zbor Glasbene mailce in pevska solista J. Iglčeva in M. Pugalj ter mariborski vokalni kvintet (pri klavirju V. Mirk).

Opernverwaltung in Ljubljana dem hiesigen Theater nicht besonders gut gesinnt war. Es wurden auch slowenische Opernwerke aufgeführt und zwar: im Jahre 1939 war die Erstaufführung der Savin's Oper Lepa Vida und im Jahre 1932 wurde die Oper Casanova vom Miroslav Sancin uraufgeführt. Weiters wurden auch einige slowenische Operetten uraufgeführt wie Majda von M. Kozina drei Operetten von P. Rasberger, Vse za šalo von J. Jiranek und das musikdramatische Werke Habakuk von R. Gobec. Wenn wir noch die Aufführung des Osterc's Musiksketches Aus der komischen Oper (aufgeführt vom Opernansambel Ljubljana), dazurechnen, waren in dieser, vielleicht schwierigsten Zeit in der Geschichte des Theaters in Maribor 15 slowenische musikdramatische Werke am Repertoire; darunter 9 Uraufführungen 1 Oper und 8 Operetten. Das spricht für ein ausserordentlich starkes Nationalbewusstsein der Mitglieder der Theaterverwaltung in Maribor. Mit dieser Leistung wiesen sie den Weg den nachfolgenden Generationen.

ZGODOVINA RAZISKOVANJA NAFTE V MEDJIMURJU IN SEVEROVZHODNI SLOVENIJI

Koloman Cigüt*

UDK 553.98:622.24(091)(497.12-18)(497.13-16)»17/19¹

CIGÜT Koloman: Zgodovina raziskovanj nafte v Medjimurju in Severovzhodni Sloveniji. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 57=22(1986)2, str. 245—276.

Izvirnik v sloven., povzetek v angl., izvleček v sloven. in angl.

V sestavku je opisana zgodovina raziskovanj nafte od prvih pisemnih zapisov iz leta 1788. Prva eksploatacija nafte na teh območjih je zapisana leta 1856 v Pekienici. Obdelana so raziskovanja v Avstro-Ogrski monarhiji od 1834—1918 v kraljevini SHS, odnosno Jugoslaviji od 1918—1941 in na okupiranih območjih Jugoslavije od 1941—1945 in to v Madžarski (Prekmurje in Medmurje) in v Nemčiji (Slovenske gorice). Po končani vojni leta 1945 je v Lendavi formirano podjetje: Proizvodnja nafte Lendava.

UDC 553.98:622.24(091)(497.12-18)(497.13-16)»17/19¹

CIGÜT Koloman: History of Crude Oil Exploration in Medjimurje and North East Slovenia. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 57=22(1986)2, p. 245—276.

Orig. in Slovene, summary in Engl., synopsis in Slovene and Engl.

This paper describes history of oil exploration from the first written records of 1788. According to the available records, the first oil exploitation in these areas were in 1856 at Pekienica. There are descriptions of oil exploration carried out at the time of the Austro-Hungarian Monarchy in the period from 1834 to 1918, during the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, later Yugoslavia within 1918—1941 period and during the Second World War from 1941—1945 in the occupied territories of Yugoslavia, i. e. in Hungary (Prekmurje and Medmurje) as well in Germany (Slovenske Gorice). After the end of World War II in 1945, a new oil company, »Proizvodnja nafte Lendava«, was established at Lendava.

Uvod

Zgodovina novejšega obdobja nafte je sorazmerno kratka. O preteklem obdobju nafte je ohranjeno malo pisanih, a še manj predmetnih dokazov. V teh časih je stik človeka z nafto bil slučajen. Srečala sta se na njenih izdankih človek pa jo je uporabljal največkrat v njeni naravni, prvotni obliki, in to kot mazilo, zdravilo, kolomaz, sredstvo za razsvetljavo, izolacijsko sredstvo pri ladjah in vodnih cisternah, za balzamiranje mrtvih.

Človeku je prirojena naklonjenost do raziskovanja nevsakdanjih pojavov v naravi. Ker je nafta prihajala, izviralala iz podzemlja, je tudi to postalo človeku zanimivo. (21)

* Koloman Cigüt, dipl. inž. rud., redni član Znanstvenega sveta za nafto pri JAZU, Zagreb.

Ker pa je bila ta črna, mastna tekočina gorljiva, so jo povezovali z obstojem peklenškega podzemlja, kjer vladajo zli duhovi. Zato je tudi Peklenica v Medjimurju dobila ime po tem »peklu« izpod zemlje in tekočino, ki je pritekala na površino, so poimenovali *pek el*. Ta črna tekočina *pek el* — nafta pa je v poznejših časih dobila ime »črno zlato«.

Ker je človek lahko proizvedel večje količine nafte šele v poznejši, višji stopnji civilizacije, ni nobena mineralna surovina povzročila takšne revolucionarne spremembe v proizvodnih in družbenih odnosih kot industrija nafte.

Letos mineva 130 let od prve skromne proizvodnje nafte na medjimurskih tleh, v Peklenici in 44 let od prvega pridobivanja nafte na prekmurskih tleh, v Dolini pri Lendavi.

1. Geografski in geološki položaj

Obravnavano območje predstavlja zapadni del velikega Panonskega bazena. V geografskem in geotektonskem smislu je dobilo ime po reki Muri (Murska depresija) in zajema območje severovzhodne Slovenije: Prekmurja, Slovenskih goric in dela Podravja, nato v naši državi še predele severne Hrvaške, Medjimurje in del Podravine, a prek naših meja sega še v območja Avstrije in Madžarske.

Murska depresija je omejena s horstovskimi masivi, in to na jugu s Kalnikom, Ivanščico, Macljem z nadaljevanjem v Haloze, na zahodu s Pohorjem in Kozjakom. Severna meja Murske depresije je izražena z izdanki paleozojskih kamenin pri Gleichenbergu v Avstriji in Köszegu na Madžarskem. Severovzhodna meja je zaznamovana s platojem pri Sárváru na Madžarskem, vzhodna pa z masivom Keszthelya.

Torej območje Murske depresije ni razširjeno samo v naši državi, ampak sega z manjšim delom ob meji z Avstrijo, z večjim delom pa v Madžarsko.

(Priloga št. 1)

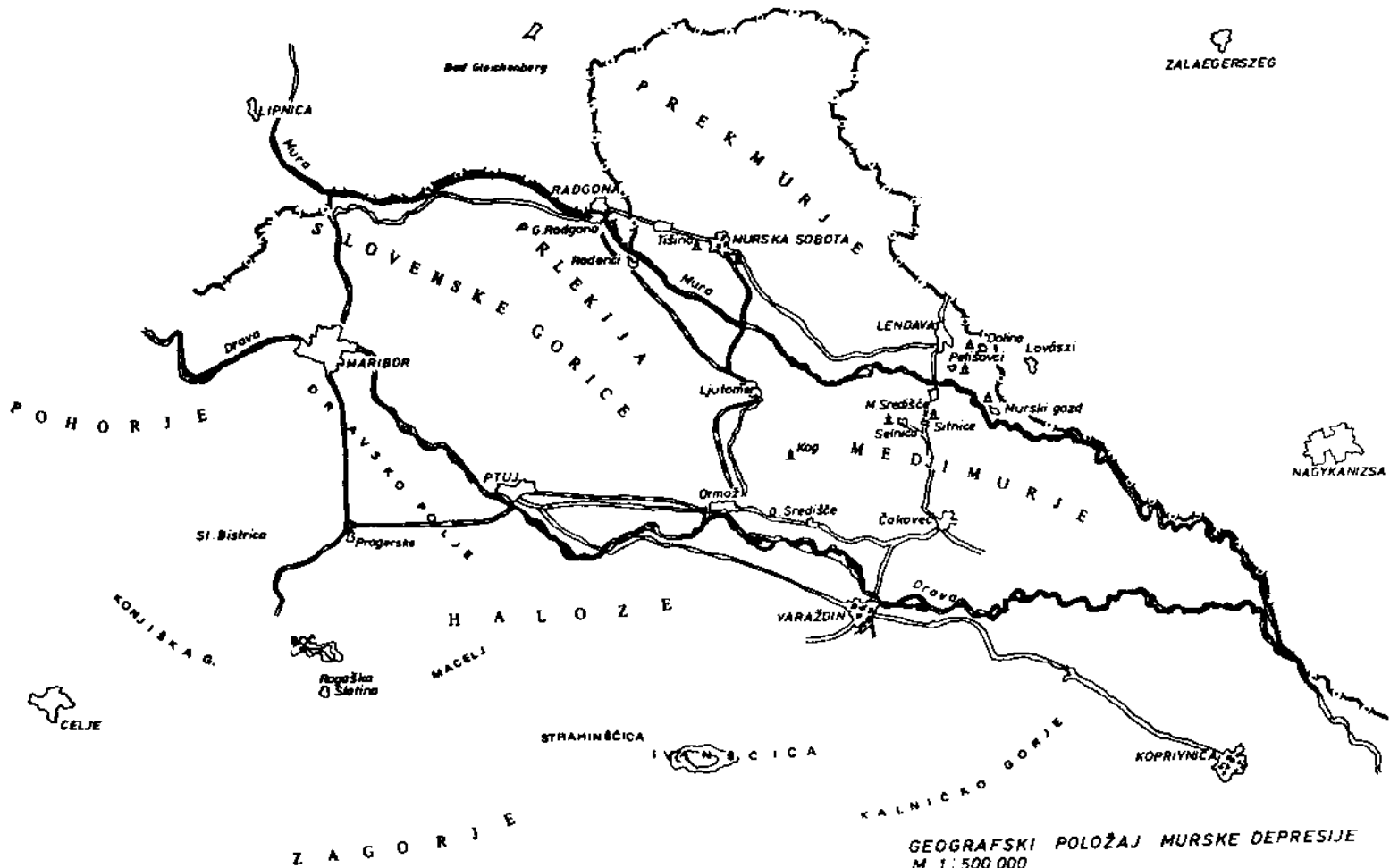
2. Obdobje rudarskega pridobivanja nafte

2.1. Proizvodnja nafte iz površinskih izdankov in izkopanih jaškov (do leta 1884)

Zgodovina pridobivanja naše nafte in plina je v njenih prvih začetkih povezana z Madžarsko, saj sta Medjimurje in Prekmurje bila najinteresantnejši območji za raziskovanje in proizvodnjo v takratni Madžarski. Tudi prvotni madžarski termin za nafto je »olaj«, kar prihaja prek latinskega *oleum* in slovanskih olej (poljskih in slovaških), olje (v slovenščini in medjimurskem narečju) in oli v prekmurskem narečju. Kasneje se je v madžarsščini udomačil termin *kőolaj*, kar dobesedno pomeni »kameno olje«, odnosno nafta.

Površinske izdanke nafte in plina v Medjimurju imamo na več mestih. Posebno atraktivna manifestacija naftnih izdankov je blizu vasi Peklenica v Medjimurju. Nafto so lahko v teh krajih pridobivali lastniki zemlje okoli izdankov.

Geolog Joža Vugrinec iz Zagreba se spominja, da mu je dedek po materi, doma iz Peklenice, pripovedoval, kar je slišal od starejših domačinov: odkar ljudje pomnijo, se je vedno ob dežju, ko so pasli krave ob potoku Brodec, na odtiskih kravjih parkljev nabirala mastna voda — s »pekлом«, torej nafto na površini. Na temelju teh zapažanj so ljudje kopali globlje in večje grabe, kjer se je nabralo tudi več nafte. Lahko smelo trdimo, da pekleniška nafta spada med najstarejše v Evropi. Pisne podatke o tem imamo na žalost šele od tedaj, ko so takratne madžarske oblasti za nafto izvedele in se začele zanjo zanimati.

GEOGRAFSKI POLOŽAJ MURSKÉ DEPRESIJE
 M 1 : 500 000
 Priloga št. 1

Kmečki ljudje v teh krajih so poznali nafto prej, predno je postala industrijska surovina (11, 21).

Madžarski znanstveniki so se začeli zanimati za pekleniške izdanke nafte ob koncu 18. stoletja. Prvi zapisi o njih so iz l. 1788, ko je Jakob Winterl, profesor na univerzi v Budimpešti, omenil ta nahajališča in izvedel tudi destilacijo pekleniške črne, viskozne nafte (11). Winterl je bil rojen leta 1739. nekje na Štajerskem in na dunajski univerzi doktoriral iz kemije, pozneje pa je bil profesor kemije na budimpeštanski univerzi. (23).

Pál Kitaibel v skupnem delu o rastlinskem svetu Madžarske s svojim pokroviteljem Franzem Waldsteinom von Waldensteinom trdi, da je pekleniška nafta rastlinskega izvora in z vodo prihaja na površje. (1821) (11).

Vince Schönbauer v svojem delu o mineralnih bogastvih Madžarske (1810) opisuje prvokrat tudi »földiolaj« t. j. zemeljsko olje, ki se pojavlja v Peklenici na »čakovskem otoku«. O uporabi tega olja pa pravi, da se rabi kot zdravilo za notranje in zunanje bolezni, za razsvetljavo po hišah in cerkvah, kakor tudi za izolacijo ladij. (11)

András Zipsér v svojem delu o nahajališčih mineralov v Madžarski (1817) navaja tudi nahajališča nafte v Peklenici in piše, da nafta prihaja na površje s kristalno čisto vodo. (11).

Károly Nendtvich, profesor kemije na budimpeštanski univerzi je l. 1839 potoval v Peklenico in opisal nahajališče nafte na posestvu grofa Festeticsa. Ob Nendtvichevem obisku v Peklenici je nahajališče nafte bilo oddano v najem nekemu graškemu lekarnarju, ki je z destilacijo pridobival čisto nafto. Priporoča asfalt za oblaganje cest, nafto pa za razsvetljavo in proizvodnjo plina. To potovanje je bilo izvedeno po nalogu Prirodnoznanstvenega društva, ki je bilo ustanovljeno leta 1841, a je že leta 1842 razpisalo natečaj o raziskovanjih medjimurskih nahajališč nafte in asfaltov. Delo prof. Nendtvicha je bilo pohvaljeno, objavljeno pa je bilo leta 1848. (11).

Medjimurska nafta je odigrala svojo vlogo tudi v osvobodilni borbi Madžarske (1848). Ohranjeno je poročilo nadporočnika narodne straže iz Lendave Kálmána Dervaricsa, ki v svojem septembrskem poročilu leta 1848 piše: »Major Gyika je prijahal na konju k Muri in iz Murskega Središča in Peklenice dal pripeljati katran. Nato so splekli dolge slamene vrvi in jih gosto namotali na ograjo mosta na Muri pri Murskem Središču. Nato so te slamene vrvi na debelo namazali s katranom ter na koncu celi most polili s tekočim katranom, a na vse to raztrosili preostalo slamo in vse to zažgali. Most je gorel celo noč. Tako so madžarski narodni stražarji zadržali prodiranje vojske Jelačića, da ni mogla prekoračiti reke Mure.« (11, 20)

V. Zepharovich, avstrijski geolog, je po nalogu barona A. M. Rothschilda temeljito preučeval naftno nahajališče v Peklenici l. 1856 in o tem pisal v Poročilu državnega avstrijskega geološkega zavoda. Iz Peklenice je poslal tudi vzorce nafte v tovarno asfalta v Benetkah z namenom, da bi se rabila za izolacijo pri izgradnji ladij (11).

Celo območje Medjimurja je leta 1877 raziskoval geolog Mattyasovszky po nalogu madžarskega geološkega zavoda. Pekleniško nafto je spravljaj v zvezo z lignitom pač v skladu s takratnimi predstavami o nastanku nafte. (12, 18, 20).

Omenjeni Zepharovich je navedel v svojem poročilu, da v potoku, ki teče mimo vasi Peklenica, plava nafta, ki jo pa on in vsi starčji avtorji imenujejo tekoči katran. (Theer, Bergerdtheer). Za pridobivanje te nafte je obstajal šaht globok dva klafta (sežnja)¹. Šaht je bil torej globok cca 3,8 metra. Stal je v tem

¹ Po definiciji avstro-ogrskih oblasti znaša dunajski klafter 1,896 metra, odnosno 1 m = 0,527 klafta.

času blizu leve obale potoka, kakih osem minut hoda od Peklenice. Šaht se je ponoči napolnil z vodo do višine enega klafta. Vsako jutro se je delo začelo s črpanjem vode s pomočjo vitla. Ko so vodo izčrpali, se je pokazala nafta kot temnorjava, oljna tekočina, ki je izhajala iz sten šahta ter se zbirala na dnu in se tam mešala z vodo. Sedaj je delavec, ki je bil v šahtu, z veliko preluknjano žlico zbiral nafto v posodo. Preluknjana žlica je služila za to, da je hitreje prepuščala vodo, nafta pa je ostala v žlici. Medtem se je spet dvignila voda v jašku in delovni cikel se je ponavljal.

Na ta način so dobili dnevno 20 do 25 meric². Specifična teža pekleniške nafte je takrat znašala 0,948 pri 16° C.

Ta nafta se je uporabljala kot kolomaz ali pa mazivo za poljedelska orodja na posestvu grofa Festeticsa. Prej sem omenil, da je pekleniška nafta bila zdravilo za kožne bolezni živine, rabili pa so jo tudi za ljudi, zlasti pri zdravljenju luskavice in sličnih bolezni. Zato je razumljivo, da so se v tistem času za nafto poleg geologov zanimali največ zdravniki.

Pri črpanju vode in pridobivanju nafte iz jaška sta takrat delala dva moška in ženska. Vsi trije so dnevno zaslužili dva forinta in dva krajcarja. To bi naj bil prvi delovni kolektiv, ki je delal pri pridobivanju nafte, prvi naši naftarji, grof Georg Festetics pa prvi naftni podjetnik. Ta madžarizirani grof je pripadal tistemu sloju madžarsko-hrvaške aristokracije, ki se je že začela baviti z industrijsko dejavnostjo. Festetics je imel poleg naftne koncesije tudi koncesijo za rjavi premog, v starem gradu Zrinskih v Čakovcu pa je leta 1855 zgradil tovarno sladkorja.

Dr. Theodor Posewitz je v svoji razpravi za madžarski geološki zavod rabil že okoli dvesto literarnih virov in s tem praktično zajel vse, kar je do leta 1906 bilo napisano o madžarskih, to pa pomeni tudi o medjimurskih nahajališčih nafte. (12)

Po njegovih podatkih je nafta v Selnici najdena prvič leta 1850 pri raziskovalnih rudarskih delih za premog. Ko so poglobljali neki rudarski rov, je v globini od 6 do 8 klaftov, t. j. 11 do 15 metrov, v rov prodrla voda, ki je vsebovala nafto. Drugi podatek o selniški nafti izvira iz leta 1855, ko geolog J. Nöth v svojem poročilu navaja, da so ob severnem koncu vasi Selnica opazili lahko tekočo nafto v peščenjakih, ki se menjavajo s sivomodro glino. (18, 23)

Prav tako so znani izdanki selniške nafte ob potoku Kamenica, ki teče vzhodno od Selnice. (18). Na osnovi teh je pozneje prišlo do prvih vrtanj na območju Selnice. (18, 19, 20, 23).

Na območju Selnice meni znana literatura ne omenja šahtov za pridobivanje nafte razen Tomašiča (19), ki pravi leta 1951, »da so še danes vidni sledovi starih del od kopanja naftnih šahtov«. Tudi sam se spominjam, da sem pri delovnih obiskih na naftnem polju Selnica, ki je po drugi svetovni vojni pripadalo upravi v Lendavi, slišal od starejših delavcev o naftnem šahtu, iz katerega so pridobivali nafto, a je šaht takrat že bil zarušen.

Poleg omenjenih najbolj znanih izdankov nafte so v Medjimurju znani še pri Križovcu, kjer prihaja nafta na več mestih na površino. Navadno opazijo prebivalci nafto pri kopanju vodnjakov in temeljev za hiše. (18).

L. 1894 je našel Dreger nahajališče bitumena četrť ure zahodno od Vuzmetinec. Ker tudi Höfer (1894) omenja nahajališče bitumna, je verjetno takrat obstajalo. Vendar pravi Pleničar (18), da je leta 1951 na tem mestu bilo le-majhno močvirje.

² Beseda merica pride iz nemške das Mass in je stara prostorninska mera, ki je enaka dunajskemu pintu, in se je nekdaj imenovala tudi polič. Dunajski pint je znašal 1,415 litra. Tako je dnevna proizvodnja znašala od 28 do 35 litrov.

Höfer omenja nahajališča asfalta na slovenskem ozemlju še pri Lača vesi. Tu so grobozrnati peski impregnirani s katranskimi materiali, ki so po razpokah tortonskega apnenca prodrli na površino. (20).

2.2. Splošni rudarski zakon 1854 leta

Na ozemlju avstro-ogrske monarhije so v začetku 19. stoletja veljali različni rudarski predpisi in običaji v njenih različnih deželah.

Prvega novembra 1854 je začel veljati v vseh avstrijskih deželah enak splošni rudarski zakon, ki je sicer izšel že 23. maja 1854. Ta pozna pri dodeljevanju pravic dva instrumenta: pravico do raziskovanja in prostosled. Ko dobi raziskovalec pravico do raziskovanja, lahko opravlja rudarska dela.

Na temelju tega zakona so bile v naslednjih letih izdane prve koncesije za nafto.

Grof Georg Festetics von Tolna ima še en primat v zgodovini naše nafte. Ta je menda prvi postal lastnik naftne koncesije na temelju omenjenega splošnega rudarskega zakona. Že prej sem omenil prvo proizvodnjo nafte iz l. 1856. To so pridobivali iz naftnih šahtov v bližini samega izdanka. Ker so pa šahti stali na zemlji grofa in veleposestnika Festeticsa, se mu je to priznalo kot raziskovanje in je že leta 1860 dobil prvo koncesijo na naših tleh baje od Rudarskega glavarstva v Budimpešti, tako imenovano rudno polje St. Georg, verjetno po njegovem patronu Svetem Georgu ali Juriju. Površina tega rudnega polja z naftnim šahtom je znašala 360,93 m². Po drugih podatkih je to koncesijo izdalo Rudarsko glavarstvo v Zagrebu, kar je verjetnejše, ker je Medjimurje od 1848 do 1861 leta bilo priključeno Hrvaški.

Pozneje je dobil Festetics še več koncesij, tudi na rjavi premog.

Z agrarno reformo leta 1919 je Festeticsevo veleposestvo bilo razparcelirano med tamkajšnje kmete, ki so se seveda še naprej bavili s primitivnim zbiranjem nafte. (6, 12, 18, 23).

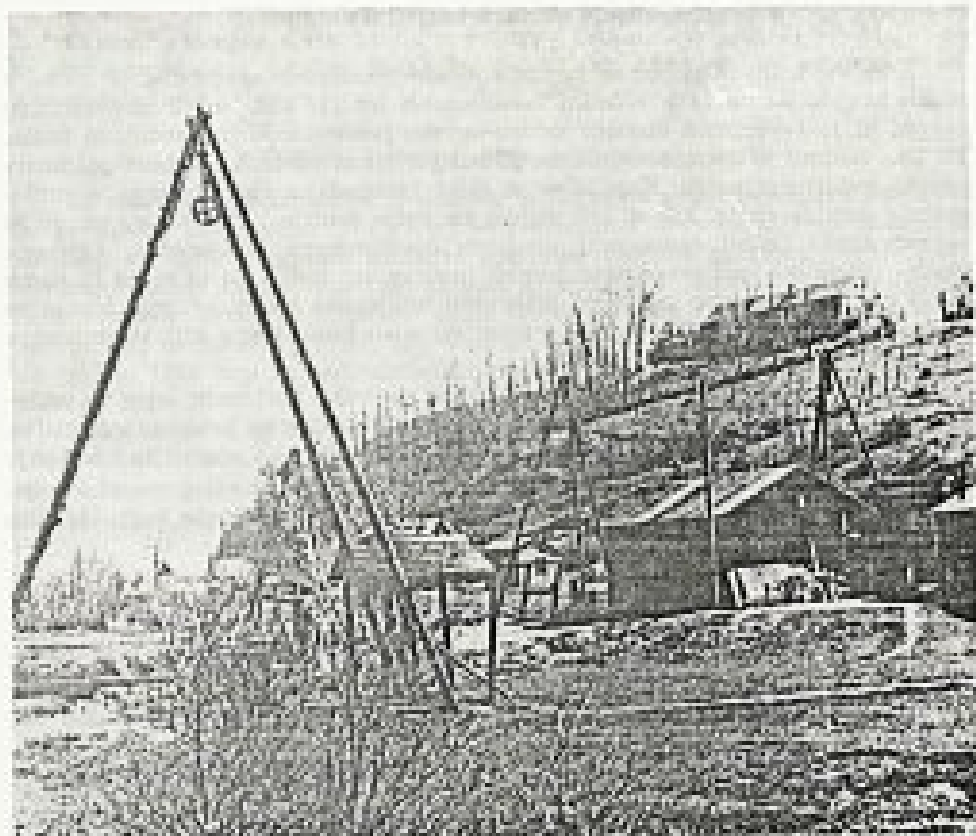
2.3. Prva rafinerija nafte v Sloveniji

Prva rafinerija nafte v Sloveniji je bila ustanovljena leta 1859 v Dravogradu. Lastnik je bil Gustav Goll, po poreklu iz Koroške. Rafinerija se je imenovala Erste kärntnerische Mineralölraffinerie G. Goll sen.

Prva leta po ustanovitvi je Rafinerija v Dravogradu izdelovala kolomaz, toda iz oljne repice. Iz literature (23) ni znano, kdaj so v tej rafineriji začeli uporabljati nafto kot sirovino.

Nekega dne je prišel h Gollu trgovski potnik in mu povedal, da ne more več prodajati kolomaza v Čakovcu in Varaždinu, ker v Peklenici iz »nekega kamenoloma«¹ priteka gosto olje, ki ga ljudje uporabljajo za mazanje osi koles. Goll je po tej vesti takoj odpotoval v Peklenico in pripeljal s seboj v Dravograd nekaj posod pekleniške nafte, ki jo je v rafineriji destiliriral. Pri tem je dobil kot derivate petrolej, mazivno in cilindrsko olje, iz ostanka pa kolomaz, ki je bil boljši od onega iz repičnega olja. Mazivno olje je začel prodajati pod imenom vulkansko olje, cilindrskega pa je prodajal železnici, ki je l. 1854 že bila zgrajena od Dunaja do Trsta.

G. Goll je takoj nehal izdelovati kolomaz iz repičnega olja in je prešel na izdelovanje iz nafte. Da bi si zagotovil dovolj sirovine, je v Peklenici kupil nekaj zemlje in začel na njej kopati jaške in pridobivati nafto, a tega ni prijavil po rudarskem zakonu iz l. 1854. Tako so nekega dne njegove delavce pregnali žandarji, ker je dovoljenje za pridobivanje na tem območju imel W.

Naftno polje Pekljenica. Stolpi za pridobivanje nafte. Slika iz obdobja 1920–1940.

Singer. Tako sta dva naša znana naftarja — raziskovalca teh časov prišla v konflikt. Ker je pravice do eksploatacije imel W. Singer, je Goll odnehal. Začel je nafto kupovati v Galiciji in jo z železnico prevažati v Dravograd.

Točna kapaciteta rafinerije v Dravogradu ni znana, ker se podatki, s katerimi razpolagamo, zelo razlikujejo. Tako v almanahu Dravograd — nekoč in danes in v knjigi J. Mohoriča *Industrializacija Mežiške kotline* piše, da je kapaciteta znašala od 30 do 50 ton nafte mesečno. V *Krajevem leksikonu Dravske banovine* piše, da je znašala 6600 ton letno. Različni podatki verjetno izvirajo iz različnih obdobj, ker je kapaciteta rafinerije najbrž nihala. V začetku stoletja je rafinerija imela štiri destilacijske kotle in je v njej bilo zaposlenih okoli 15 delavcev.

Za časa prve svetovne vojne je Rafinerija v Dravogradu delala samo prvi dve leti, potem pa je prenehala zaradi pomanjkanja sirovin. (23)

Prva rafinerija v Sloveniji je torej nekaj časa predelovala tudi medjimursko nafto.

3. Obdobje prvih vrtanj (1884—1899)

Kdo ve, kako dolgo bi se še nadaljevala primitivna eksploatacije nafte v naših krajih, če ne bi v začetku osemdesetih let 19. stol. izdali nov carinski zakon, ki je favoriziral domačo avstro-ogrsko proizvodnjo in predelavo nafte. Po tem zakonu je uvozna carina na petrolej zvišana od treh na deset goldinarjev po kubičnem metru. Kapital se je začel zanimati za raziskovanje in proizvodnjo domače nafte, ker so bili izgledi na večje profite. Possewitz je že takrat dobro ocenil ekonomski program madžarskega meščanstva, katerega glavni cilj je bil tudi v zadostni domači proizvodnji nafte, da bi se na ta način rešili uvoza te sirovine in državi prihranili milijonske vsote denarja. Mnogi so se takrat vrgli na raziskovanje, vendar vsi niso imeli sreče niti strokovnega znanja. (12)

Ker je bilo potrebno raziskovati globlje geološke horizonte, kjer so pričakovali večje količine nafte, niso mogli več kopati šahtov za pridobivanje nafte, ampak so morali začeti z vrtanjem naftnih sond odnosno vrtin. Raziskovanje naftnih nahajališč v sredi 19. stoletja se je razvilo iz vrtalske dejavnosti s soljo, kjer so ob vrtanju večkrat našli tudi nafto. Vrednost odkrite nafte je bila mnogokrat večja od vrednosti soli. (1)

3.1. Udarne in rotacijsko vrtanje

Pri izdelavi globokih vrtin so se ljudje srečevali s tremi glavnimi problemi:

- a) Razbijanje kamenin na dnu vrtine radi poglobitve vrtine, odnosno napredovanje v globino (čisto vrtanje).
- b) Odstranjevanje odnosno iznašanje razrušenih ali razbitih kamenin iz vrtine.
- c) Zavarovanje nastalega votlega prostora pred rušenjem.

Pri udarnem vrtanju so vsako fazo opravljali posebej. Najprej so udarjali z dletom na dno z dviganjem in spuščanjem dleta. Dleto je bilo pritrjeno bodisi na jekleni vrvi (pensilvansko vrtanje), bodisi na vrtalnem drogovju (kanadsko ali galicijsko vrtanje). Ko se je na dnu vrtine nabralo dovolj razrušenega materiala, so dleto izvlekli na površino in spustili specialno konstruirano »žlico« s protipovratnim ventilom. S to žlico so zagrabili navrtani, razrušeni material in jo potem izvlekli na površino zemlje, kjer so jo izpraznili od razrušenih kamenin. Vrtino so morali pri tem večkrat utrjevati z vgraditvijo obložnih cevi, da ne bi prišlo do rušitve. (1)

Pri rotacijskem vrtanju se sveder na vrtalnih cevih vrtil, razbija in ruši kamenine na dnu, toda s pomočjo izplakovalnega sistema s posebnimi črpalkami takoj čisti dno vrtine od navrtanih kamenin. Obenem pa izplakuje — glinasta viskozna tekočina, težja od vode, dalj časa štiti stene vrtine od zasuhtja, hladi sveder na dnu vrtine in obenem s svojo težo izvaja protitlak na sloje, da ne bi prihajalo do erupcij navrtanih fluidov (vode, nafte, plina). Za pogon vrtalnih naprav so svoječasno uporabljali parne stroje, pozneje motorje z notranjim zgorevanjem in električne motorje.

Te osnovne tehnologije vrtanja je bilo potrebno na kratko opisati, ker se bomo v daljnjem tekstu srečevali s takimi izrazi. Novo tehnologijo globokega vrtanja pa so prinesle industrijske potrebe za večjimi količinami nafte, ki se je nahajala v globljih plasteh zemlje. Ročno kopanje šahtov in ročno vrtanje vrtin ni moglo zadovoljiti potreb časa.

Zanimivo je naglasiti, da še danes vrtalci, ki izključno vrtajo z rotacijskimi napravami, govore o dletu in ne o svedru. Vrtalne cevi, ki so seveda votle, še vedno imenujejo vrtalno drogovje. Vse to nas spominja na udarno — kanadskogalicijsko vrtnanje.

3.2. Začetki industrijskega pridobivanja nafte

Za začetek industrijskega pridobivanja nafte na svetu se smatra leto 1859, ko je Edwin Laurentine Drake — popolnoma brez tehničnega znanja in izkušenj z vrtalno garnituro na parni pogon in udarnim načinom z vrvjo (pensilvanski način) izvrtal vrtino do globine 21 metrov v Titusville v Pensilvaniji. Iz te vrtine so dobili 12 barelov³ nafte dnevno, pozneje pa so s črpačko lahko načrpali 32 barelov. (1, 9, 17, 23). Vendar se mnogi avtorji ne strinjajo s tem, da se leto 1859 ima za začetek industrijskega pridobivanja nafte. To je samo eden od kriterijev.

Tako so prvo vrtino v Poljski (bivši Galiciji) izvrtali 1861, v Romuniji 1864, v Rusiji 1869, pri nas v Medjimurju pa 1884. Če pa zasledujemo proizvodnjo nafte, se je ta začela v ZDA 1859, v Poljski 1835, v Romuniji 1857, v Rusiji 1833, pri nas pa v Medjimurju 1856.

3.3. Začetki sistematičnih raziskovanj pri nas

Na našem medjimurskem območju je bil od leta 1884 najbolj znan raziskovalec modernega tipa Wilhelm Singer, priseljeni veleposestnik z Dunaja. Prva vrtnanja pri nas po podatkih Possewita in Höferja je začel v letih 1884—1885 in seveda z udarnim pensilvanskim sistemom, in to neposredno ob meji Festeticsevega rudnega polja St. Georg. Ta vrtnanja naj bi se dogajala po enih podatkih 1884 do 1886, po drugih pa 1886 do 1889. To so bile prve naftne vrtine v Jugoslaviji. Izvrtani sta bili dve manjši od sto metrov in ena globoka 350 m. Iz globoke so dobili zelenkasto nafto, slično iz selniških nahajali. Plitvejši sta dali tipično težko, asfaltozno pekleniško nafto. Na temelju teh rezultatov je Singer dobil dve rudni polji na področju Peklenice pod imenom Bányavár I in Bányavár II.⁴ (Priloga 2) (12)

Ker je pekleniška nafta težka, asfaltozna in skoraj ne vsebuje petrolejske frakcije, je imela tiste čase samo omejeno uporabo. Zato Singer na področju Peklenice ni nadaljeval z vrtnaji, ampak se je umaknil na območje Selnice, kjer je bila znana lahka nafta, ki je vsebovala večje količine bencina in petroleja.

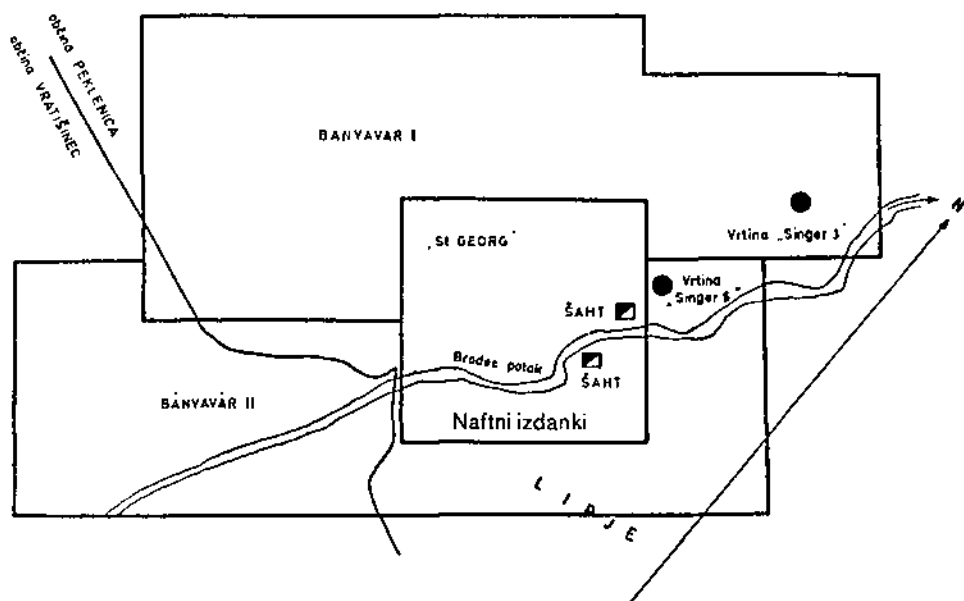
O Wilhelmu Singerju zveemo mnogo več v dokumentu iz leta 1903. To je njegov Memorandum, ki ga je poslal Rudarskemu poglavarstvu v Budimpešto, ker je ostal brez finančnih sredstev za nadaljnja raziskovanja. V tem memorandumu poudarja pomen Peklenice, ki da je v literaturi znana že sto let, toda ne navaja literature. Poudarja, da je selniška nafta istega kemijskega sestava kot galicijska, romunska in ameriška. Dosedanja raziskovalna dela so pokazala, da se na obalah potoka Selnica pojavlja enaka nafta, kot je najdena v omenjeni vrtini v Peklenici. Potrebno je nadaljevati raziskovalna dela, ker nafta na selniškem območju leži v manjših globinah kot v Peklenici.

Zanimiv je odstavek v pismu, ki kaže na prve prevare in podkupnine pri raziskovanju nafte na našem ozemlju:

³ Barrel (tudi barel ali bbl, tudi sodček) je proslorninska mera za nafto v ZDA, vendar se uporablja povsod, kjer imajo ZDA svoj vpliv. 1 barrel = 42 ameriška gallona, kar je enako 158,988 litra oziroma 159 litrov. Mislim, da pri nas ne bi bilo potrebno uporabljati tega izraza samega, ampak zraven navedil še naše udomačene, obenem pa mednarodno priznane merske enote, npr. m³ (kubični meter), če hočemo izraziti v proslorninski meri. Pri nas govorimo rajši v notah mase v tonah. Relacije so naslednje: 1 m³ = 6,3 barela ali sodčka, še boljše in enostavnejše je 1 tona = približno 7 barelov, računajoč pri tem nafto povprečne specifične teže.

⁴ Bányavár je madžarizirano ime za Peklenico.

KONCESIJE FETETICSA IN SINGERJA V PEKLENCI

PRILOGA Št. 2

»Eden od mojih tehničnih uslužbencev, ki sem ga zadolžil za vodenje raziskovalnih pravic, je težko zlorabil moje zaupanje in sabotiral dela ravno na mestih, kjer bi se eventuelno lahko pričakoval uspeh. Ta človek je prekršil svoje delovne dolžnosti in izdal moje interese. Namesto, da raziskovalne pravice prenese na moje ime je te pravice preko nekega tujca prodal Stavenovu.« (23)

Possewitz sicer misli, da je bil H. Ritter von Stavenov, Poljak po narodnosti, sicer podjetnik, ki je raziskoval v območju Karpatov in na mnogih mestih v Madžarski s kopanjem šahtov in vrtanjem vrtin, samo »škoda, da zaradi svoje nezadostne strokovnosti ni mogel doseči večjih uspehov navzlic svoji izredni volji in vztrajnosti.« (12)

Stavenov je v letih 1889 in 1890 izvrtal v Selnici štiri vrtine s 840 izvrtnimi metri. Pridobil je le nekoliko vagonov nafte, potem pa je Stavenovo podjetje propadlo in pravice za raziskovanje so bile ponovno vrnjene W. Singerju. (12, 23). Lahko ugotovimo, da sta oba takratna raziskovalca, Singer in Stavenov, dobro spoznala, da je območje Selnice in okolice zelo interesantno za raziskovanje in seveda pridobivanje nafte. Sicer sta si z različnimi spletkami, prevarami in obrekovanji onemogočala uspešnejše delo. (23).

L. 1895 je dobil Singer prve prostoslede na področju Selnice, ki jih je prejel Stavenov. Izvrtana je bila vrtina v dolini Selnice do globine 491 metrov. Daljnje vrtanje je bilo ustavljeno iz finančnih razlogov. Dela so nadaljevali šele aprila 1900. V letih 1900, 1901 in 1903 je Singer dobil še nadaljnje prostosledne pravice na površini 122 km². (12, 23).

4. Obdobje industrijske eksploatacije nafte

V letih od 1895 do 1904 je Singer dal izvrtati skupno 31 vrtin ob potoku Kamenica, nato je l. 1905 opustil vrtalsko dejavnost. Iz teh Singerjevih proizvodnih vrtin je pridobljeno okoli 4000 ton nafte. To je bila prva, sicer skromna, industrijska proizvodnja, mnogo večja od časov rudarskega pridobivanja. Obdobje tako majhne proizvodnje je trajalo vse do druge svetovne vojne. Ta mala proizvodnja na medjimurskih poljih je bila vendar v komercialnih količinah, za tiste čase seveda.

Vendar je Singer še naprej nadaljeval raziskovanje, a je z neuspešnimi globokimi vrtinami izčrpal svoj kapital in je moral vrtanja ustaviti. Zadnji dve vrtini je vrtal s finančno pomočjo barona Schella, ki pa se je hitro umaknil iz te kooperacije, prav tako zaradi finančnih težav.

W. Singer je sicer zahteval finančna sredstva od države na temelju madžarskega zakona iz l. 1893, ki je omogočal dobivanje državnih subvencij za raziskovanje nafte. To je bilo potrebno, ker so se raziskovalna dela po sprejetju carinskega zakona iz l. 1882 zelo zmanjšala, ker se podjetnikom ni več splačalo vlagati v raziskovanja nafte. Vlada je na temelju zakona iz l. 1893 dajala subvencije za raziskovanja v Galiciji in ožji Madžarski, naši kraji pa so bili zastavljeni. (23)

Trdovratni in uporni Singer ni popustil. Rudarskemu glavarstvu v Budimpešti je poslal memorandum, kjer naglaša, da se splača nadaljevati raziskovanja, ker je selniška nafta celo boljše od galicijske. Priložil je tudi analizo te nafte. Selniška nafta je po tej analizi imela spec. težo 0,812 pri 15° C in je njen sestav po destilaciji bil: bencin 8,3 %, petrolej 57,3 %, težko olje prek 300° C — 28,0 %, parafin 4,2 %, koks in izgube 2,2 %. (23)

V Budimpešti so ocenili, da je v Singerjevih trditvah tudi nekaj resnice, in so poslali v Selnico rudarskega nadsvetnika in glavnega geologa Aleksandra Gesella. Gesell je v Selnici prekontroliral podatke o nafti in vrtinah ter dal ugodno mnenje o nadaljevanju raziskovalnih del. Tako je uporni Singer le dobil državno subvencijo. L. 1904 je nadaljeval vrtanje in naredil tri vrtine, globoke od 800 do 900 metrov ter dobil iz njih le 1608 ton nafte, kar je bilo seveda premalo, da bi opravičilo optimistične trditve v njegovi prošnji.

S tem je končano prvo pomembno obdobje v Singerjevih prizadevanjih pri iskanju nafte v naših krajih. Menijo, da je vrednost nafte, ki jo je pridobil Singer, pokrila samo 1/5 do 1/4 stroškov vrtanja in investicij sploh.

Pri Singerju je v teh časih dnevno delalo celo 400 delavcev, toda v letih od 1904 do 1908 jih je ostalo komaj 15.

Proizvodne vrtine so dajale mesečno le 20 do 25 ton nafte. Pridobljeno nafto so transportirali iz Selnice s črpalko worthington po štiri km dolgem naftovodu do rezervoarjev na železniški postaji v Murskem Središču. Tu je stalo pet manjših rezervoarjev s skupno kapaciteto 400 m³ in en večji za 1200 m³ nafte. To je bil obenem naš prvi naftovod, zgrajen v letih 1901 do 1904. (Prvi naftovod na svetu je bil zgrajen l. 1865.) Nafto iz Murskega Središča so transportirali na predelavo v tržaško rafinerijo. Nekaj časa so celo razmišljali o izgradnji rafinerije v Murskem Središču, toda to se ni uresničilo. Sicer so pa nafto prevažali tudi s cisternami na vozovih s konjsko vprego. (23)

Počasno izumiranje medjimurskega naftnega gospodarstva je trajalo do leta 1911. Tedaj je končno W. Singer našel za financiranje angleško družbo London — Budapest — Oil Syndicate Ltd. Sredi l. 1911 je sklenil pogodbo, na temelju katere ima ta družba pravico razpolaganja z rudnimi polji in s tem tudi obvezo vrtanja na Singerjevih prostosledih z dogovorjenim tempom investiranja raziskovalnih in eksploatacijskih del. Singerju je pripa-

dalo 15% proizvedene nafte, plina in ozokerita. Družba je prva vrtanja začela septembra 1911, toda 15. maja 1913 je bila pogodba prekinjena, izvrtanih pa je bilo 17 vrtin, ki so imele naziv Ang.

Vse vrtime razen dveh so narejene na območju Selnice, Ang-5 pa je bila izvrtana v Peklenici do globine 507 m (12) in je dala črno pekleniško nafto, vendar do eksploatacije ni prišlo, druga je bila vrtana pri Vučkovcu, in to Ang-17 in dosegla globino 840,6 m. (13) Vrtime Ang-1 do Ang-6 je lociral neki angleški strokovnjak Eastlake, ki jih je enostavno brez sistema postavil v mejah rudnih polj in potem je bilo vseh pet negativnih. Ostale vrtime je nato lociral madžarski naftni geolog Dr. Böckh Hugó. Od njegovih deset lociranih je bilo šest pozitivnih.

Interesantna je zgodovina vrtime Ang-17. Vrtati so jo začeli 1. 1913 pri Vučkovcu, tri km jugozahodno od Martina. Že na globini 16 m so zadeli na plinski sloj, na 550 m pa na toplo vodo. Jugovzhodno od te vrtime, na pašniku, so se pojavljale sledi plina, in ravno to je bil povod za lokacijo te vrtime. Pomen te vrtime pa je v tem, ker so domačini, prvikrat v Pomurju začeli uporabljati toplo, termalno vodo v balneološke namene. Termalna voda je imela 25 do 29°C na ustju vrtime in je eruptivno pritekala na površino zemlje, vsebujoč metan (CH₄) in ogljikov dvokis (CO₂). Domačini so jo začeli uporabljati za zdravljenje revmatičnih bolezni. Njena kemična sestava kaže, da je voda mešanica iz več slojev (7,20).

Analiza iz l. 1950 v Zagrebu je pokazala, da je to slojna voda naftnih odnosno plinskih ležišč salinitete 24,4 g NaCl/liter.

Za vrtino Ang-17 v Vučkovcu je bilo v Pomurju narejenih mnogo vrtin, ki so bile negativne na nafto, a so v svojih slojih gotovo vsebovale toplo odnosno celo vročo vodo do 80°C in celo več, pa so jih vse likvidirali kot neuporabne. Šele l. 1960 so v Moravcih v Prekmurju domačini iz negativne naftne vrtime s svojo vztrajnostjo kljub prepovedim napravili termalno kopališče, ki je danes postalo svetovno znano kopališče Moravske Toplice. Torej šele po 47 letih so spet navadni kmečki ljudje dokazali, da se voda iz negativnih naftnih vrtin, termalna voda, lahko uporablja v balneološke namene. Strokovnjaki so potem lahko ugotovili, da te vode pomenijo dragoceno geotermalno energijo.

Od mnogih vrtin je ena, ki jo je na Rakyjevem bregu lociral Böckh Hugó v maju 1912, dajala tri tone nafte dnevno, a konec leta samo še 1,5 tone na dan. Tako je ta vrtina Angležem pokrila ne samo lastne investicije, ampak je dala visok dobiček in deloma pokrila stroške negativnih vrtin. (13)

Iz spodnje tabele se vidi, da je registrirana proizvodnja nafte od 1885 do 1918 v Medjimurju znašala 6.918 ton iz 55 vrtin (skupno 15.997 metrov).

Pregled raziskovalnih in eksploatacijskih vrtanj in proizvodnje od 1885 do 1918 v Medjimurju (12)

Leta	število vrtin	izvrtano m	proizvodnja t
1885—1899	8	1.841	178
1900—1906	30	9.090	4.150
1907—1918	17	5.066	2.590
Skupaj	55	15.997	6.918

Podatki o globinah in o proizvodnji Singerjevih vrtin so se ohranili, toda drugi, zlasti geološki podatki so zgoreli ob koncu prve svetovne vojne. Tudi same naftne vrtime so bile tedaj uničene. (12, 19, 20).

Med prebivalstvom okrog Selnice se je govorilo, da je Singer izkoriščal ljudi, »ker je prodajal en liter petroleja za 30 jajc«. To bi lahko bil vzrok, da so se domačani priključili revolucionarno razpoloženim avstro-ogrskim vojakom, ki so takrat razdejali naftne instalacije za vrtnanje in proizvodnjo, v proizvodne vrtnice pa nametali kamenje, železje in kose lesa (12, 19).

Medjimurje je od začetka novembra 1918 pa do vkorakanja vojske Narodnega sveta SHS (24. XII. 1918) preživljalo težke in dramatične dneve. Prišlo je do ljudske vstaje podobno kot v Prekmurju. Toda v Medjimurju je bila ta revolucija bolj krvavo zadržana. (3).

Mislím, da so tudi sabotaže na medjimurskih naftnih instalacijah bile posledice revolucionarnega vrenja, kot odmev oktobrske socialistične revolucije in revolucije na Madžarskem. Vsekakor so tu glavno vlogo odigrali vojaki povratniki z ruskih bojišč. Vstaja je prisilila Narodni svet SHS, da je njegova vojska prekoračila demarkacijsko črto in zasedla Medjimurje ter ga priključilo Hrvaški in kraljevini SHS. To je pozneje olajšalo tudi borbo za Prekmurje. (3).

5. Raziskovanje in proizvodnja nafte med dvema vojnama (v kraljevini SHS odnosno Jugoslaviji)

1913 je bila prekinjena pogodba med Singerjem in Angleži in vrtnanje se ni nadaljevalo med prvo svetovno vojno, proizvodnja pa je tekla ves čas.

Nova oblast SHS je po vojni sekvestrirala celotno Singerjevo imetje, ker ni bil državlján SHS.

Zanimivo, da so v novi državi SHS takoj začeli razmišljati o nadaljevanju naftne industrije, Ministrstvo »šuma i ruda« je z odločbo od 20. IV. 1920 pooblastilo ministra za »šume in rude«, da »svobodne petrolejske terene v Hrvaški, Slavoniji in Medjimurju lahko daje v raziskovanje privatnim osebam in družbam, ustanovljenim z domačim kapitalom«.

Država ni prevzela nobene odgovornosti za rentabilnost raziskovalnih del na koncesijah. Po zaključku finančno-ekonomskega komiteja ministrov z dne 2. IX. 1920 lahko tujci sodelujejo največ s 50 % vloženega kapitala, najmanj 25 % si pridrži država, brez vlaganja kapitala, ostanek pa se rezervira za domači kapital. Če se namesto tujega kapitala prijavi samo domači kapital, ima iste obveznosti do države kot inozemski.

V Selnici je državni sekvester (1919—1922) moral najprej organizirati čiščenje zasipanih vrtin (Singerjevo premoženje). Poleg tega dela je državni sekvester organiziral vrtnanje. Naredili so šest vrtin, grupiranih okoli stare vrtine Ang-7 s skupno dolžino 1188 m. Vrtine so imele nazive SHS in to SHS-1 do SHS-6. Od konca vojne do kraja 1922 so proizvedli 350 ton nafte.

V kraljevini SHS so se začele tudi špekulacije z naftnimi koncesijami. (12, 23).

23. IX. 1920 se je Pašičev sin Rade obvezal, da bo ustanovil Družbo za raziskovanje in pridobivanje nafte. To je storil in družba je dobila ime Pannonija, petrolejsko d. d. Koncesija je obsegala 253 raziskovalnih območij, v glavnem v Medjimurju in deloma na slovenskem ozemlju (v okolici Koga, severno od Ormoža in Dravskega Središča).

Toda Rade Pašič sploh ni imel volje in namena, da bi se ukvarjal z raziskovanjem nafte, ker bi to pomenilo določen rizik. Nameraval je koncesijo čim dražje prodati. Že leta 1923 je Rade Pašič prenesel svojo koncesijo na ameriško družbo Central American Corporation New York. Toda tudi ta družba ni pokazala interesa za raziskovanje. Vse do leta 1937 niso opravljali raziskovalnih del in oblasti so to ugotovile pri rutinski kontroli, razen

tega pa je bil prenos pogodbe pravno nepravilen. Zato so 23. oktobra 1937 vse vrnili na pravno stanje pred pogodbo med Pašičem in Amerikanci. Pašiča so oblasti pozvale, da plača zaostale dajatve. Ta seveda ni mislil na plačilo in se je pritožil na Državni svet, kjer je računal na dobre zveze preko svojega očeta. Toda minister »šuma i rudnika« je vseeno zahteval plačanje pristojbin za raziskovanje v obdobju 1937 do 1939. Od Pašiča je tudi zahteval, da mora izpolniti zakonite obveznosti do raziskovalnega vrтанja. Ker bi izgubil koncesijo, je Pašič raje plačal finančne dajatve, toda obveznosti do vrтанja se je še dalje izogibal. Ministrovo odločbo o obveznostih vrтанja je Uprava grada Beograda vrnila s poročilom, da Pašiča ni v Beogradu. (12, 23).

Pravi lovski plen, na katerega je Pašič v zasedi čakal leta in leta, je zajel sedaj. »Standard Oil New Jersey« je l. 1936 dobil v svoje roke družbo za pridobivanje nafte in plina na Madžarskem, imenovano »Eurogasco«, a l. 1938 je ustanovil M A O R T (Magyar Amerikai Olaj Részvénytársaság). Sedaj je Standard Oil NJ (MAORT) zaprosil tudi koncesije v Jugoslaviji.

MAORT je namreč na vzhodnem nadaljevanju medjimurskih naftnih polj pri Budafapuszti in Lispeju dosegel odlične rezultate z odkritjem dveh naftnih polj z enakimi imeni. Po doseženih uspehih v Madžarski je Standard Oil poskušal tudi na jugoslovanskem ozemlju dobiti koncesije.

Tako so se na jugoslovanskem ozemlju spopadli ameriški in nemški interesi. Potek same borbe ni znan, poznamo pa rezultat. Nemci so se poslužili zvez prek Radeta Pašiča, izrabili pa so tudi tedanjo pronemško politiko jugoslovanske vlade. Ker so Madžari l. 1936 odkrili omenjeno naftno-plinsko polje, je nemška družba Elwerath — Hannover l. 1937 ustanovila skupaj z R. Pašičem filialo z imenom R u d o k o p a. d., ki si je prav tako prizadevala dobiti raftne koncesije v Jugoslaviji. To je bila idealna priložnost za R. Pašiča, da lahko vnovči svojo licenco. Da bi čimeveč zaslužil, je takoj po izidu uredbe o tekočih gorivih (24. VI. 1938) zahteval nova koncesijska območja na površini 7000 km².

10. III. 1939 je Elwerath kupil Pašičevo licenco. Z ozirom na tedanji pronemški kurs jugoslovanske vlade je postalo jasno, da bo koncesijo dobil Elwerathov Rudokop. (12, 23). O nadaljnjih mahinacijah Radeta Pašiča ponovno ob formiranju Jugo-Petrola.

Medjimursko petrolejsko d. d. (1923—1940)

Omenil sem že, da je država SHS Sekvestrirala vse Singerjeve pravice, ker je bil tuji državljan. Toda l. 1922 je Singerju uspelo dobiti državljanstvo kraljevine SHS in pravice so mu vrnjene. Tako je že 4. junija 1923 sklenil z ministrom za »šume i rude« koncesijsko pogodbo o ustanovitvi nove družbe z imenom Medjimursko petrolejsko d. d. s površino koncesije 272 km² na 34 raziskovalnih prostorih. Država sama je brez vlaganja kapitala dobila 25 %. Ta družba je pri začetnih delih l. 1923 in 1924 potrošila velik del svojega kapitala in vrтанje je ponovno ustavljeno, dokler niso našli novega finančnika, in to nemško podjetje Anton Raky, Tiefbohrungen A. G. iz Salzgittera. (13).

Leta 1923 je geolog K. Friedel raziskal gričevje selniške antiklinale in na njegov predlog je Medjimursko petrolejsko izvrvalo v letih 1923 in 1924 dve vrtini jugovzhodno od vrtine Ang-7. Vrтанje se je izvajalo s kanadskim udarnim sistemom. V literaturi navajajo, da zaradi tega niso mogli točno določiti naftnega horizonta (20). Eni dokumenti (12, 18) trdijo, da sta se vrtini imenovali MM₁ in MM₂, drugi (20) pa navajajo imena Medj-1 in Medj-2. Globine se ujemaajo z 203 m in 142 m. Torej gre za isti dve vrtini. Proizvodnja je znašala iz Medj-1 80 kg dnevno, iz Medj-2 pa le 40 kg dnevno.

Bitumen, hrvatsko d. d. za iskoriščenje zemnog plina i ulja je pomembna zaradi tega, ker je prvokrat raziskovala tudi na slovenskem ozemlju. Ta družba je dobila 50-letno koncesijo na temelju odobritve ministra šuma i rudnika z dne 20. IV. 1920. Območje koncesije je znašalo 1984 km² in samo majhen del v okraju Ptuj, v okolici Ormoža. Kmalu se je tej družbi pridružila grupa Anglo — Persian Oil Co., ki je kot eksponent britanske admiralitete imela namen, da si zagotovi naftno postajo za preskrbo z naftnimi derivati na Jadranu.

Naši tereni so bili takoj po prvi svetovni vojni razvpiti po veliki perspektivnosti. Ker nafta ni bila hitro najdena, so Angleži (Anglo-Persian Oil Co.) odšli raziskovat v Albanijo (6,13).

Tomor (20) navaja, da je v »letih po prvi svetovni vojni« podjetje Anglo-Persian Oil Co. v Humu blizu Ormoža izvrtalo štiri vrtime do tortona in ena je bila globoka 800 m, vse pa so bile negativne na nafto. Za vrтанje se je omeњena angleška družba odločila zaradi tega, ker so pri Lača vesi obstajali asfaltni izdanki, kar sem že omenil (str. 250).

Drugi podatek, s katerim razpolagamo, govori o vrтанju na tem območju pri Humu, severovzhodno od Ormoža. Tu je vrtala družba Bitumen l. 1923 (12) do 960 m, a tudi ta vrtina je bila negativna na nafto. Kdaj so bile izvrtane štiri angleške vrtime, iz obstoječih podatkov (6, 12, 20) ni mogoče razbrati. Tudi za lokacije ne vemo.

O tem sem hotel več zvedeti in l. 1956 (tedaj sem delal pri Nafti v Lendavi) (6), mi je dr. Ciril Porekar iz Maribora sporočil, da se še spominja, kako so kmalu po prvi svetovni vojni Angleži »poizkusno« vrtali v občini Hum pri Ormožu, v zaselku Krčevina. Dr. Porekar mi je povedal, da so verjetno Angleži hoteli dokazati, da v teh predelih ni nafte. Povedal mi je: »Družba si je verjetno sama najela poizvedovalce, ki so poročali vsak teden na neki naslov v Zagreb, kaj delavci in sosedje v okolici vrtine govore. Vem, da je neki informator imel nalogo, da v primeru širjenja vesti o odkritju nafte brzojavno obvesti naslov v Zagrebu, v primeru pa, da se to zgodi zvečer ali ponoči, bi smel z osebnim avtom priti v Zagreb in o tem poročati.« Verjetno je šlo za družbo Bitumen. Če danes razmišljam o teh navedbah (6), sem drugačnega mnenja, potem ko mi je bila dostopna še druga literatura (12, 20). Ni šlo Angležem in Bitumenu za to, da bi dokazali, da ni nafte, ampak narobe: hoteli so najti nafto — a je niso.

Anton Raky Tiefbohrungen (1927—1935)

Anton Raky je bil širom po Evropi znan podjetnik za vrтанje in strokovnjak za nafto. Uporabljal je moderne vrtalne naprave. Med številnimi sredstvi za vrтанje je za geologe najvažnejši Rakyjev aparat za jedrovanje,⁵ s katerim se je dobilo tudi 100 % jedro.⁶

Zapiranje vode iz zavodnjenih slojev je Raky izboljšal. (2,20) Sploh pa je bil Anton Raky (1868—1943) genialni strokovnjak — inovator za perkusivno (udarno) vrтанje (1, 2, 20). Odlična Rakyjeva ideja je bila v transformaciji balansirja in s tem povečanje perkusij na dno vrtine. S tem se je povečal napredek pri vrтанju in se zmanjšalo lomljenje vrtalnega drogovja. Raky je bil poznan od svoje domovine Nemčije, prek Romunije, Rusije in Avstro-Ogrske mo-

⁵ O tem aparatu navaja Tomor (20) podatke, da je bil sicer enostavne konstrukcije, sestavljen iz navadne cevi z zobato krono na dnu, oziroma na koncu aparata. Jedrovanje pa se pri vrтанju imenuje operacija, s katero se s posebnim aparatom vzame vzorec kamenine.

⁶ Če se dobi »jedro« v celoti, geologi govore o 100-odstotnem jedru. Dobljanje 100-odstotnega jedra je bilo važno za Seilnico zaradi tega, ker se je le tako mogla določiti globina točnega zaleganja naftnih ležišč.

narhije. Delal je tudi pri nas v Medjimurju. Rakyjev način vrtnanja je bil v uporabi pri 40 vrtnih družbah in z njim je bil dosežen vrhunec perkusivnega vrtnanja.

Leta 1926 je Raky z dovoljenjem jugoslovanske vlade sklenil pogodbo o vrtnanju in pridobivanju nafte z Medjimurskim petrolejskim d. d. in v Nemčiji formiral *Muröl — Syndikat* (Syndikat murske nafte) za financiranje del v Medjimurju. Da bi imel boljšo kontrolo nad deli v zvezi z jugoslovanskimi predpisi o sodelovanju tujega kapitala v naftnih podjetjih, je ustanovil podjetje za vrtnanje in pridobivanje premoga z imenom *Raky — Globoko* v Selnici.

To podjetje je dobilo prostoslede za premog na enem delu naftne koncesije Medjimurskega petrolejskega. Po tej pogodbi je *Muröl-Syndikat* financiral raziskovalna dela na naftnih ležiščih, a ne v svojem imenu, ampak prek omenjene družbe *Raky-Globoko*, ki je upravljala z zemljišči, zgradbami in instalacijami, ki jih je Syndikat nabavljal v Jugoslaviji. Vse delnice *Raky-Globoko* so bile v posesti *A. Raky-Tiefbohrungen A. G.*

Od leta 1927 do 1931 je bilo izvrtanih 15 plitvih in 4 globoke vrtine (preko 500 m), med njimi je najgloblja bila 1083 m, na žalost pa negativna na nafto. Povprečna letna proizvodnja nafte je znašala 230 ton. (12).

Kakor Singer tako tudi Raky ni uspel in je njegova matična firma v Nemčiji l. 1931 padla pod stečaj. Ker ni bilo več finančnih sredstev, je nehal vrtati v Medjimurju.

Še za časa Rakyja je uprava Medjimurskega petrolejskega odločila, da obnovi raziskovalna dela na območju Peklenice. To je tudi storila in v letih 1932 do 1935 je bilo izvrtano 25 plitvih vrtin, ki so ob majnih stroških dale kar zadovoljive rezultate.

Lastniki Medjimurskega petrolejskega so uvideli, da z Rakyjem ne bo nič, in so začeli iskati nove interese, ki so se potem v naslednjih letih stalno menjavali.

V letih 1935 in 1936 je lastnik delnic postalo čehoslovaško podjetje *Terrag* iz Moravske Ostrave. V tem času pa ni bilo nobenih vrtnih del; ostala je samo eksploatacija nafte.

Ker je Wilhelm Singer umrl okrog l. 1935 (23), so njegovi nasledniki iskali druge finančnike. Singerjevi nasledniki niso imeli raziskovalnih ambicij in so prodali koncesijske pravice holandski grupaciji *Continental Handelsbank* iz Amsterdama, ki je postala lastnik firme. (12, 23). V letih 1936 in 1937 je bilo pod strokovnim vodstvom *Raky-Danubia* z Dunaja in s kapitalom *Continental Handelsbank* izvrtanih v Peklenici 16 plitvih vrtin. Firma *Raky-Danubia* je vrtala tudi na geološki strukturi pri Zistersdorfu ter odkrila nafto in plin (12, 23). Omenjeno avstrijsko podjetje je bilo lastnik koncesije Medjimurskega petrolejskega d. d. v letih 1937—1938. To je bila samo formalna sprememba, ker je holandska firma bila istočasno tudi lastnik dunajske *Raky-Danubia*.

Po priključitvi Avstrije Nemčiji l. 1938 se je holandska firma začela bati, da pride do podržavljenja podjetja *Raky-Danubia* in s tem njenih koncesij v Medjimurju, zato je prodala koncesijo švicarski firmi *Holdingshand A. G. Chur* iz Züricha. Predstavniki te firme se je pojavil nekaj dni po okupaciji Avstrije, marca 1938, v Selnici, kjer je bil sedež podjetja Medjimursko petrolejsko (vse od 1926 do l. 1940) z dokumenti, da prevzema vse pravice firme *Raky-Danubia*.

Pomembno je, da se je švicarska firma resno zavzela za raziskovanja z geofizikalnimi metodami in locirala tri globoke vrtine Sitnice-1, Peklenica-47 in Križovec-2.

Leta 1938 je firma Holdinghand nabavila prvo moderno rotary vrtalno garnituro za Medjimurje. (Do takrat se je vrtalo z udarnimi vrtalnimi garniturami kanadskega sistema.) V septembru 1938 (18) so začeli vrtati vrtino Sitnice-1 med Selnico in Murskim Središčem. Imenovali so jo tudi Marica-1. Vrtanje so končali 27. VI. 1939 na globini 1103,6 m. Geolog Friedel je pregledoval jedra. Pleničar v svojem članku (21) navaja poročilo L. Körössyja iz leta 1946; ta omenja, da so sicer med vrtanjem opazili sledove plina in da so prevrtae plasti pregledovali zelo površno. 15. VI. 1939 je budimpeštanski oddelek francoske družbe Schlumberger posnel elektrokarotažni diagram⁷. Vrtino so proglasili za negativno na nafto. Zacevili je niso, ostala je samo uvodna kolona. Vrtino so napolnili s težko izplako in nametali vanjo še kose gline.

V maju 1940 so opazili, da iz vrtine priteka nafta. Ker se je izplaka sesedla za kakih 30 m, se je nad njo nabrala nafta in začela prelivati iz vrtine. Dve leti je pritekalo iz nje dnevno 200 kg nafte. Leta 1945 je priteklo dnevno le še 40 kg nafte. Naši vrtalci, ki so delali na vrtini, med njimi tudi Rudi Premuš, so sicer pripovedovali, da so vrtalne cevi iz globine 890 do 900 m bile mastne od nafte, ko so jih izvlekli. Nafta se je kazala tudi v izplaki. Jedro, ki so ga nato vzeli, je bilo nasičeno z nafto. Na elektrokarotažnem diagramu v tej globini so zanimive vrednosti uporov in lastnih potencialov. Menda so interpretatorji karotaže izrazili mišljenje o negativnosti vrtine (18), a tudi poskus dobivanja pritoka ni dal pozitivnih rezultatov (12).

Istega leta je Holdinghand dal izvrtati v Peklenici vrtino P-47, ki je na 1031 m ustavljena kot negativna. Tudi Križovec-2 je ista firma začela vrtati, a se je vrtalno drogovje zataknilo na 435,5 m, in je vrtanje ustavljeno. V vrtini je ostal sveder in del vrtalnih cevi. Med 210 in 220 m je v profilu vrtine označen premog (18). Zanimivo je, da je po nekih podatkih (18) to vrtino izdelal Jugoslovanski državni monopol, po drugi (12) Holdinghand. Menim, da je to bil jugoslovanski državni monopol (18).

Ko se je začela druga svetovna vojna, je lastništvo naftnih koncesij postajalo vse manj varno in švicarska firma Holdinghand je prodala delnice italijanskemu državnemu podjetju AGIP (Aziende Generale Italiana Petroli) iz Rima. Predsednik upravnega odbora je postal bivši italijanski minister za delo Cobolli — Gigli. Novo podjetje je registrirano kot **Petrolifera del Medjumurje S. A.** Firma je za italijanski fašistični režim raziskovala nafto v raznih delih Evrope. (6, 8, 12, 23). Leta 1940 v jeseni je AGIP kupil delnice Medjimurskega petrolejskega, ki jih je ta l. 1938 prodalo Holdinghandu.

Kapital je formalno bil razporejen tako, da je AGIP imel v posesti 50 % delnic, država 25 %, ostanek 25 % pa dr. Ilič. Ker AGIP kot inozemska firma po zakonu ni mogla imeti v posesti več kot 50 % delnic, si je našla zaupnika dr. Iliča, ki je dobil 25 % delnic, in tako je bil zakon izigran. (12) Čeprav je bil AGIP v resnici lastnik 75 % delnic, ni imel koncesijskih pravic raziskovanja.

Preden je AGIP postal lastnik delnic, je 1. marca 1940 Medjimursko petrolejsko sklenilo zakupno pogodbo z Jugo-Petrolom (za katerim je stal nemški kapital podjetja Elwerath). Po tej pogodbi je jugoslovansko-nemška firma dobila vse pravice za raziskovanje nafte na osnovi koncesijske pogodbe iz l. 1923. Potemtakem je ob koncu l. 1940 v medjimurski industriji nafte bila naslednja komplicirana pravna situacija: Medjimursko petrolejsko d. d. je bilo samo pa-

⁷ Električna karotaža (carollage électrique) je izum francoskega rudarskega inženirja Conrad Schumbergerja (1878—1936) iz leta 1928. Po končanem vrtanju se v vrtino spuša »sonda« s pomočjo kalere se prek električnega kabla registrira električna upornost in lastni potenciali prevrtilnih kamenin. Iz posneta elektrokarotažnega diagrama interpretator lahko točno določi meje posameznih slojev kakor tudi druge karakteristike prevrtilnih slojev. Pred uvedbo karotaže se je vse to lahko določilo samo približno, a celotno mehanično jedrovanje je bilo predraga operacija in tudi ne vedno uspešna.

sivni član, ki je pa figuriralo kot objekt koncesijske pogodbe med Singerjevimi nasledniki in državo. Lastniki koncesije so bili Singerjevi nasledniki, lastnik delniškega kapitala je bil s 75 % AGIP, ki so mu Singerjevi nasledniki, oziroma švicarska firma Holdinghand, prodali svoj del akcij in država je imela v soglasnosti s koncesijsko pogodbo 25 % delnic. Dejansko pa je vsa dela na naftnih poljih opravljal Jugo-Petrol, ki je redno opravljal vse obveznosti iz koncesijske pogodbe. Pravno je bil Jugo-Petrol v pogodbenem odnosu samo z Medjimurskim petrolejskim (pravna fikcija), v resnici pa je komuniciral tako z AGIP-om, s Singerjevimi nasledniki in z jugoslovansko državo. Kmalu so vojni dogodki pokazali, da vse to ni bilo važno, ker so nemška podjetja v Jugo-Petrolu in AGIP imeli iste politične cilje (12, 23).

V kraljevini SHS odnosno Jugoslaviji se je od l. 1918 pa do začetka druge svetovne vojne izmenjalo veliko firm, družb in individualnih lastnikov, večina med njimi so bili inozemci.

Naj zaključim to obdobje še s pripombami naših delavcev, ki so delali v tistih časih na medjimurskih naftnih poljih, nekateri med njimi kot kvalificirani naftarji. »Ko je en lastnik hotel prodati koncesijo drugomu, je storil vse, da bi prodal čimdražje, čeprav ni bilo toliko vredno. Če se je hotel znebiti nekega slabo produktivnega območja, na katerem so že stale vrtine, so delavci ponoči v te vrtine morali dovažati nafto iz drugih bolj produktivnih vrtin na drugem območju. Ko so potem novi lastniki v naslednjih dneh prišli pogledat te vrtine in zahtevali poskusno proizvodnjo, so lahko videli »zelo« produktivne vrtine. Zato je seveda cena bila višja.« Delavcem je bilo strogo zabičano o tem govoriti.

6. NEMŠKI NAFTNI KAPITAL V JUGOSLAVIJI

Sele pred začetkom druge svetovne vojne je jugoslovanska vlada končno doumela, da je prišel zadnji trenutek za pospešitev del pri raziskovanju nafte. Čeprav si je država zadržala izključno pravico raziskovanja in pridobivanja nafte, je bilo v zakonih dovolj lukenj, da se je ustvarila možnost izjem, in tako je jugoslovanska vlada pod vplivom agresivnega gospodarskega in političnega prodiranja Nemčije na jugovzhod odločila, da tako važno strateško nalogo — raziskovanje in proizvodnjo nafte zaupa tudi sedaj tujemu kapitalu — sedaj nemškemu (23).

Tako je bila ob koncu l. 1939 registrirana v Beogradu firma **Jugo-Petrol a. d.**

Ker je od vseh raziskovalcev nafte na območju Jugoslavije do leta 1940 Jugo-Petrol dosegel najboljše rezultate, nekoliko besed več o njegovem nastanku.

Ko sem govoril o ustanovitvi Panonije (stran 257) leta 1937, sem navedel, da je Rade Pašić ustanovil družbo Rudokop (ki je bila čisto spekulativnega značaja) skupaj z nemško družbo Elwerath iz Hannovera. Rudokop je zahteval in dobil državno koncesijo v avgustu 1939, takoj zatem pa so akcionarji Rudokopa sklenili, da se ime družbe spremeni v Jugo-Petrol a. d. Vendar je prenos koncesije bil zelo drag za Elwerath. Vse skupaj je bilo plačano Pašiću, dva milijona dinarjev in 63.000 nemških mark, Elwerath pa je moral plačati vse takse za raziskovanje iz obvez koncesijske pogodbe iz leta 1920.

Tako je R. Pašić napravil »odlično« posel. Vnovčil je svojo koncesijo, in to dobro, v njo pa praktično ničesar ni vložil. Pri tem je ostal še naprej lastnik koncesije z odvezanimi rokami. Toda že v jeseni 1940 je Pašić ponovno stopil v akcijo in izšlil od Elwerathove grupe Jugo-Petrol še posojilo treh milijonov dinarjev. Ker je Pašić bil istočasno v kontaktih z italijanskim AGIP-om, je

Jugo-Petrol moral privoliti v posojilo, da s tem prepreči prodajo Pašičevih delnic iz Panonije AGIP-u (12, 23).

Nemško-jugoslovanska vojna 6. aprila 1941 je zavrila daljne Pašičeve manipulacije. Kljub vsemu je Pašič uspel dobiti za svoje usluge v letih 1940 in 1941 skupaj okrog 7,5 milijonov dinarjev. Ta koncesija je najdražje vlaganje v Jugo-Petrolu (12).

Pri ustanovitvi Jugo-Petrola l. 1939 so sklenili, da se kapital društva poveča na 25 milijonov din. To je bila do tedaj največja glavnicna nekega jugoslovanskega naftnega podjetja in obenem upanje, da se bodo začela obsežna raziskovalna dela. To je obenem začetek resne naftne industrije v Jugoslaviji.

Po ustanovitvi Jugo-Petrola so se Elwerathu priključile še tri nemške firme: Wintershall, DEA in PREUSSAG. Tako je Jugo-Petrol postal last neke vrste naftnega konzorcija. B. Horvat v svoji knjigi (12) navaja, da bi si ta štiri nemška podjetja razdelila Evropo v rajone, in to:

- Elwerath je dobil jug in jugovzhod: Balkan in Albanijo.
- Wintershall Avstrijo, Madžarsko, Poljsko in Češko,
- PREUSSAG in DEA naj bi dominirala v Franciji.

Po bilanci iz l. 1940 je razpored delnic bil naslednji:

1. Gewerkschaft Elwerath Hannover	6.225
2. Wintershall A. G. Kassel	6.225
3. Preussische Bergwerks- und Hütten A. G. Berlin, oziroma skrajšano PREUSSAG	6.225
4. Deutsche Erdöl A. G. Berlin, skrajšano DEA	6.225
Skupaj delnic	24.910

Ostalih 90 delnic so imeli v posesti člani upravnega in nadzornega odbora. Med člani nadzornega odbora je bil tudi Rade Pašič. Vseh delnic je bilo $24.910 + 90 = 25.000$.

7. Okupacija kraljevine Jugoslavije: prilagoditev naftnega kapitala novim razmeram

Nemci so 6. aprila 1941 vkorakali v Prekmurje in ga 16. aprila svečano predali Madžarski. Prav tako so vdrli v Medjimurje, le da so 6. aprila Nemci bombardirali Čakovec v ranih jutranjih urah in povzročili nekaj mrtvih in ranjenih. Za razliko od Prekmurja, kjer so Nemci ostali do 16. aprila in ga takrat direktno predali Madžarom, pa je v Medjimurju od 8. do 16. aprila vladala ustaška hrvatska oblast. Šele 16. aprila so Madžari prek letinskega mosta vkorakali v Medjimurje, ustaški oblastniki pa so se umaknili prek Drave (13).

Uradno so Madžari priključili Prekmurje in Medjimurje k Madžarski 9. maja 1941. V začetku leta 1942 je madžarska vlada izdala odločbo o poddržavitvi naftnih koncesij v »priključenih«¹ deželah. Kot pravno osnovo med drugim navajajo v paragrafu 42 tudi zakonski člen VI iz leta 1911, in to v zvezi s koncesijami za zemni plan (6, 8, 12).

Tako je moral tudi Petrolej d. d., naslednik Jugo-Petrola, predati svoje pravice madžarski državi, ki jih je potem izročila nemškemu kapitalu.

Nova meja med Nemčijo in Madžarsko južno od Mure je potekala od Ras- križja, zahodno od Štrigove in zahodno od Dravskega Središča. Tako je prišlo tudi do sprememb v koncesijskih področjih.

Na tretji skupščini Jugo-Petrola 22. julija 1941 so družbi dali novo ime *Petrolej d. d.* in sedež premestili v Zagreb. To je bilo potrebno zaradi tega, ker je večina jugoslovanskega teritorija bila razbita na nekaj držav, večina koncesijskega območja pa je ostala v tako imenovani Nezavisni Državi Hrvatski (NDH).

Istočasno je bilo v Beogradu ustanovljeno »sestrinsko« podjetje »Petrolej a. d.« za Srbijo. Direktor beograjskega podjetja je postal Arno Mühlmann, istočasno član upravnega odbora zagrebškega *Petroleja d. d.*

Med letom 1941 se je *Petroleju d. d.* v Zagrebu priključila še firma *Philipp Reemtsma* iz Hamburga kot peti akcionar, ki pa je l. 1942 izstopila. Iz uprave družbe je istega leta končno odpadel Rade Pašić.

Zadnja skupščina *Petroleja d. d.* je bila 24. junija 1944 v Zagrebu. Prisotna sta bila samo dva delničarja. Daljnjo dejavnost tega nemškega podjetja je prekinila osvoboditev, propad Nemčije in nacionalizacija industrije v novi Jugoslaviji (12).

7.1. Nova madžarska naftna podjetja na okupiranem ozemlju

1. maja 1942 je predal *Petrolej d. d.* svoje pravice podjetju istega nemškega konzorcija v Medjimurju z imenom *MANÁT* (Magyar-Német-Ásványolaj Társaság), kar pomeni: Madžarsko-nemško naftno društvo. To podjetje je bilo pod vodstvom nemške firme *Wintershall A. G. Kassel* (6, 8, 12, 23).

S prej omenjeno odločbo (1942) o poddržavljenju naftnih koncesij je nastopil na videz težak položaj za *AGIP*, ki je bil v resnici lastnik dolnic bivšega Medjimurskega petrolejskega d. d. in s tem lastnik podjetja. Vendar je *AGIP* že pred izdajo omenjene uredbe začel diplomatsko akcijo pri madžarski vladi, da te koncesije ohrani zase. Akcija je uspela in koncesija je prenesena na novo ustanovljeno firmo *MÁRT* (Muravidéki Ásványolaj Részvénytársaság), kar pomeni Pomursko naftno delniško društvo. Ker je l. 1942 bil ustanovljen *MANÁT*, je prišlo do pogajanj med *MÁRT*-om in *MANÁT*-om, da bi tako prišlo do vzpostavitve nemško-italijanskega sodelovanja na naših pomurskih naftnih nahajališčih. Na temelju sporazuma med omenjenim nemškim in italijanskim podjetjem je v Budimpešti bila formirana nova firma *ONÁRT* (Olasz-Német Ásványolaj Részvénytársaság = Italijansko-nemško naftno delniško društvo). Sodelovanje se je odvijalo na ta način, da je na področju koncesije, ki je pripadala *MANÁT*-u (to so bile bivše sedaj poddržavljene koncesije *Jugo-Petrol*, *Panonija* in *Jugoslovanski državni monopol*) le-ta sodeloval s 60 %, *ONÁRT* pa s 40 %. Medtem pa je pri delih na koncesiji *MÁRT*-a sodeloval *MANÁT* s 40 %, *ONÁRT* pa s 60 %.

Za nas je važno nadaljevanje raziskovanj naftnih ležišč. Na temelju rezultatov vrtine *Sitnice-1* kakor tudi novih geofizikalnih* merjenj je geološki oddelek *Jugo-Petrola* lociral vrtino *Mur-1*, in to 350 m jugozahodno od *Sitnice-1*. Vrtanje je trajalo od 6. XI. 1940 do marca 1941 do globine 895 metrov. Pri vrtanju so dobili neznatne sledove nafte, posneli so elektrokarotažni diagram in vrtino zacevili do 656 m. Z nastreljevanjem (perforacijo)⁹ so dobili slano vodo s sledovi nafte.

* Z geofizikalnimi merjenji se preučuje fizični sestav zemlje. Za naftna raziskovanja so se v teh časih zlasti uporabljala gravimetrična in magnetometrična merjenja. Z gravimetrijskimi metodami se meri in preučuje sila težnosti zemlje, z magnetometrijskimi pa se meri in preučuje velikost magnetnega polja na zemeljski površini.

⁹ Perforacija ali nastreljevanje obložnih ceví v vrtini je postopek preluknjanja ceví v vrtini na določenem intervalu. Perforira se s perforatorjem, ki se na električnem kablu spušča v vrtino, kamor nato s pomočjo električnega toka izstrelijo naboje, ki preluknjajo obložno cev in zacementirani prostor med steno vrtine in cevjo.

Perforaciji sledi osvajanje vrtine. To je kompleks del, ki se izvajajo v vrtinah, potem ko je končano vrtanje s ciljem, da dobimo iz sloja eden od fluidov: nafto, plin ali celo vodo (česar

Na temelju teh rezultatov je MANÁT začel vrtati Mur-2. Vrtali so od 28. II.—22. VII. 1942 in dosegli globino 774,3 m. Sledove nafte so našli, niso pa spustili eksploatacijske cevne kolone kljub naftnim sledovom na globini 550 do 544 m. Poskusna eksploatacija, takoimenovano testiranje je bilo brezuspešno (18).

Vseeno so dobijeni rezultati pri vrtanju na tem območju vzpodbudili koncesionarje ONÁRT in MANÁT, da so locirali še dve vrtini v Murskem gozdu.

Vrtina Murski gozd-1 je bila locirana 1,7 km jugozahodno od vrtine Lendvaújfalu na madžarskem teritoriju. Vrtali so jo l. 1941 do globine 900 m. Bila je negativna na nafto (20).

Murski gozd-2 (Murai erdő-2) je bila vrtana 860 metrov jugovzhodno od vrtine Murski gozd-1. Vrtali so jo od 15. III. do 22. IV. 1943 (18) in je dosegla globino 774,3 m. Na globini 483—487 m so zadeli na sledove nafte. Vendar je tudi ta vrtina bila negativna (18, 20).

Madžarom in Nemcem so prišli prav podatki geofizikalnih meritev (glej prilogo 3), ki so jih po naročilu Jugo-Petrola še pred vojno l. 1940 naredili na področju Prekmurja in Medjimurja. Gravimetrijska in magnetometrijska merjenja je izvedla nemška firma Seismos. Karte izdelane na osnovi teh meritev so služile po vojni tudi nam precej časa kot osnova za daljnja planiranja raziskovanj.

MANÁT je leta 1942 začel vrtati dve raziskovalni vrtini; sedaj prvič v Prekmurju, in to pri Murski Soboti. Prva z imenom Muraszombat-1 (Murska Sobota-1 ali skrajšano MS-1) je bila locirana v Črnelavcih 1,7 km zahodno od Sobote na južni strani ceste proti Gederovcem in Radgoni, blizu takratne Sočičeve gostilne v Črnelavcih. Vrtino MS-1 so vrtali z rotary vrtalno garnituro WIAG -38 od 7. XII. 1942 do 11. III. 1943. Dosegla je globino 791,90 m in zadela v kristalinsko temeljno gorje (paragnajs). Sledov nafte in plina ni bilo (20).

Na priloženi gravimetrijski karti Seismosa (priloga 3) se vidi, zakaj so vrtali v Črnelavcih. Na zapadnem boku tako imenovane soboške antiklinale¹⁰ so pričakovali strukturne oblike, ki jih imenujemo **naftne pasti**.

Nato je MANÁT izvrtal v okolici Sobote še vrtino Murska Sobota-2 (MS-2), dvajset metrov južno od prvega cestnega ovinka pri rakičanskem gradu v smeri iz Sobote proti Beltincem. Danes je na tem mestu športno letališče. Vrtali so z vrtalno garnituro rotary DEA-38 od 6. julija do 8. septembra 1943. Na globini 1183 m so zadeli prav tako na temeljno gorje, in to na sljudne skrilavce (20). Nato so vrtali v tem sljudnatem skrilavcu še do 1184,60 m in so končali vrtanje. Sledov nafte in plina ni bilo.

7.2. Odkriti dve naftno-plinski polji v Prekmurju:

Dolina in Petišovci

(5, 6, 8, 12, 18, 20, 23)

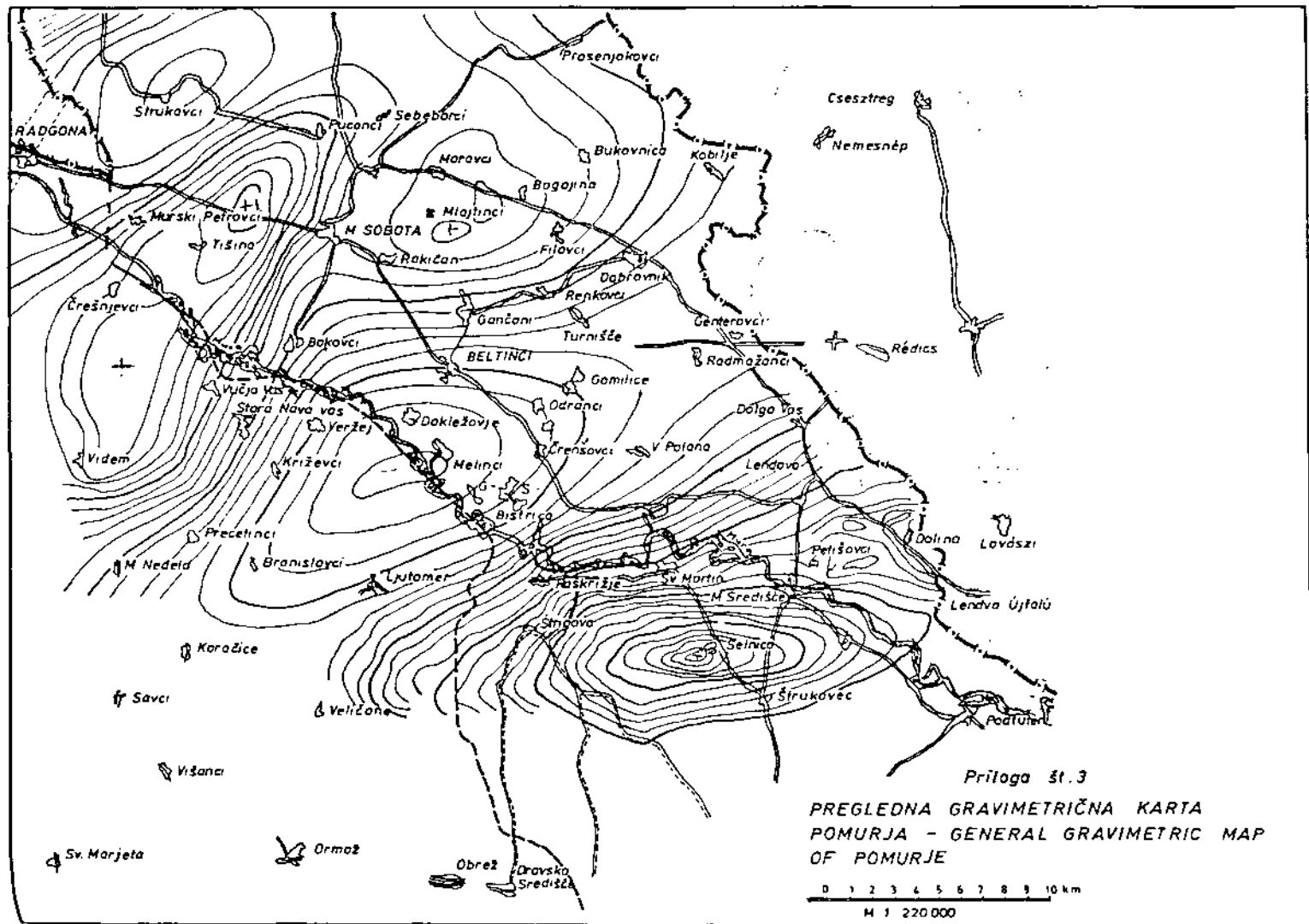
Prej sem omenil regionalna geofizikalna merjenja firme Seismos iz leta 1940. Ta so pokazala potek antiklinale Selnica, Peklenica s potekom izogam¹¹ v smeri zahod-vzhod. Toda na severnem krilu selniško-peklensko antiklinale, torej že na prekmurski strani, izogame ne potekajo več v smeri zahod-vzhod,

¹⁰ si seveda pri iskanju nafte ne želimo). Pri zacevljenih vrtinah se najprej izvede perforacija, potem se z izčrpavanjem tekočine, s katero je pri vrtanju napolnjena vrtina, znižuje hidrostatski pritisk, dokler vrtina ne »začne delati«, t. j. da se nivo nafte začne dvigati in nafta priteče pri ustju vrtine na površino.

¹¹ Antiklinala je izbočeni del nagubanih slojev v zemlji. Če so ti porozni in propustni, se v njih lahko ustvari »past« za nafto in plin.

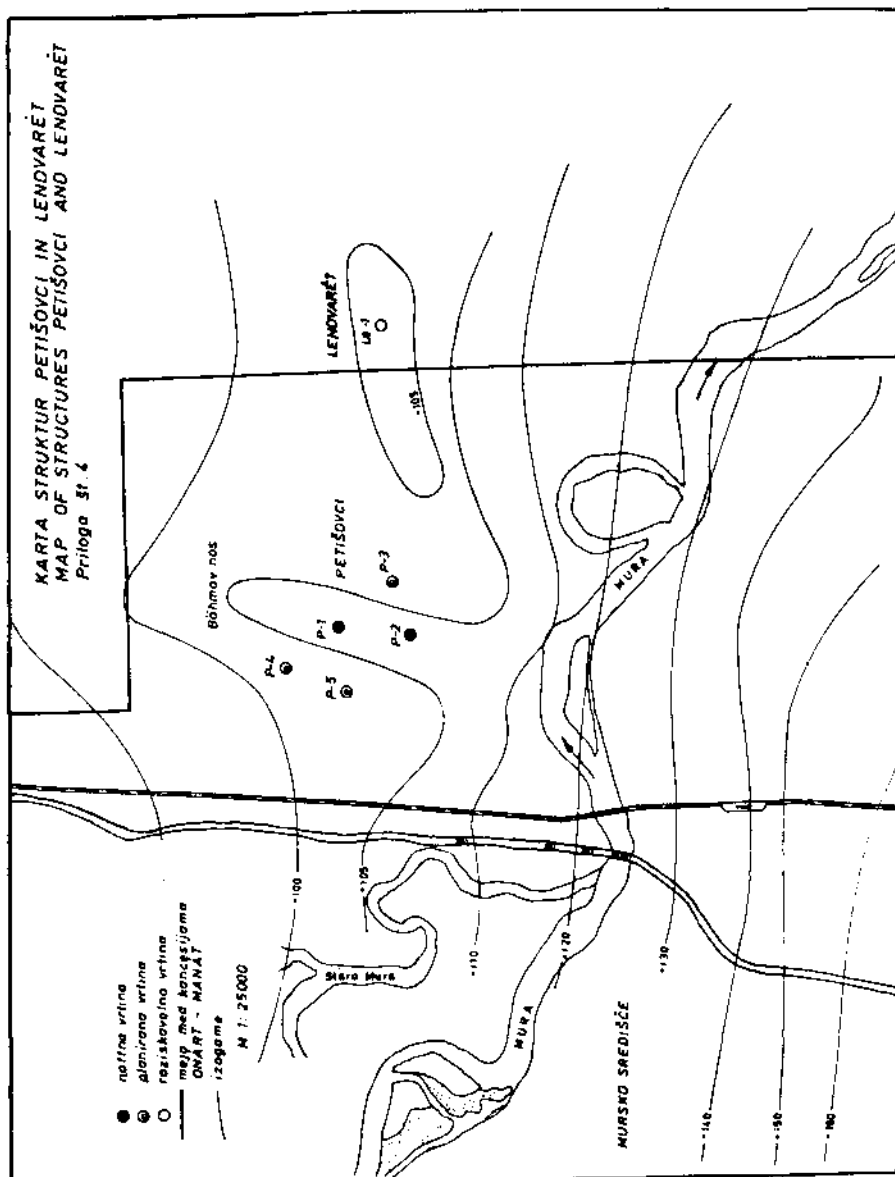
Sinklinala je obratni uleknjeni del nagubanih slojev. Imenujemo ga tudi uleknina ali kaudunja.

¹² Izogame so črte, ki povezujejo točke na zemeljski površini z enakimi vrednostmi sile težnosti.

ampak pokazujejo anomalijo, ki je zlasti vidna na 105. izogami, ki zavija v smeri sever-severovzhod. To so takratni geofiziki in geologi interpretirali kot pojavo izbokline na severnem krilu antiklinale. Na temelju karte (priloga 4) se vidi anomalija izogame 105, ki so ji dali ime gravimetrijski nos. Glavni geolog je bil Dr. Böhm in ta gravimetrijski nos je dobil ime Böhmov nos.

Torej so vse okolnosti pokazovale, da je potrebno začeti raziskovanje na tem območju v Prekmurju. To se je moralo storiti tudi zaradi tega, ker se je na gravimetrijski strukturi Budafapuszta pojavila slična anomalija na območju obmejne vasi Lovászi, kjer je l. 1940 MAORT odkril prvo veliko madžarsko naftno polje.

7.2.1. Dolina

Ker se je na temelju gravimetrijske karte lahko domnevalo, da se sloji naftonosne strukture Lovászi, ki je bila na koncesiji MAORT-a, nadaljujejo prek bivše (takrat) madžarsko-jugoslovanske meje, torej na območje koncesije MANÁT, je ta začel vrtati raziskovalno vrtino A-1 (Alsólendva-1) v Dolini — Völgyfalu. Po osvoboditvi se je ime te vrtine in vseh drugih na tem območju spremenilo v Dolina-1 (D-1) itd. Vrtanje na območju Doline se je začelo 7. julija 1942 in trajalo do 21. 1. 1943. Vrtali so z nemško rotary vrtalno garnituro DEMAG. Globina vrtine D-1 je 1467 m. Po osvajanju so dobili 40.000 Nm³ plina, v glavnem metana, z vsebnostjo 43 g/m³ gazolina. Slojni tlak je bil 110 barov.

Naši delavci na tej vrtini, ki so postali prvi slovenski naftarji, povedo (30), da Nemcem, ki so strokovno vodili vrtanje, ni ugajalo, da so našli plin, ker je nafta bila takrat važnejša. Kasneje so bile v Dolini do konca 1943 izvrtane tri naftne vrtine.

7.2.2. Petišovci (20)

Na temelju prej opisanih interpretacij (Böhmov nos) je bila potem locirana v prekmurski vasi Petišovci — Petesháza prva vrtina Petesháza-1 (Pt-1), odnosno po osvoboditvi Petišovci-1 (Pt-1). To je bilo januarja 1943.

Lokacija je bila na območju koncesije ONÁRT in je zato AGIP, ki je izvajal vrtanja, naročil popolnoma novo rotary vrtalno garnituro ameriške proizvodnje in to za zelo globoko vrtanje. Garnitura je bila preskrbljena s popolnoma novimi orodji in za usluge je bila na razpolago nova delavnica. Vrtanje sta vodila dva italijanska inženirja Oliviero in Accolti-Gil, in vrtalo je samo italijansko osebje. Vrtanje se je začelo 29. 1. 1943 in je doseglo globino 1749 m. Po izvedenih elektrokarotaznih merjenjih je bila vrtina zacevljena s $6\frac{5}{8}''^{12}$ t. j. 168,28 mm cevno kolono do 1740,5 m. Že med vrtanjem so ugotovili, da so zadeli na naftonosne plasti. Nafto so opažali tudi v izplaki in na drobcih kamenin, ki jih je izplaka prinašala na površino.

Vrtina je bila pozitivna na nafto. Perforirali so tri naftonosne sloje od 1736 do 1668 m in vrtina je dajala v oktobru 1943. leta 10 m³ nafte dnevno, oziroma cca 60 barrelov ali sodčkov na dan.

Nato so še Nemci (MANÁT) poskušali srečo z gravimetrijsko anomalijo z zaprto izogamo 105 vzhodno od gravimetrijskega nosa. Na prilogi 4 vidimo mejo med koncesijama ONÁRT in MANÁT in zato je še MANÁT poskušal na »svojem«. Izvrtali so vrtino Lendvarét-1 do globine 1868,5 m. Vrtina je bila negativna na nafto. Vsaka gravimetrijska anomalija ni pozitivna na nafto; s petišovsko in Lovászi so imeli srečo. Nafto so črpali z globinsko črpalko.

S tem so bili končno kronani z uspehom vsi naporu raziskovalcev nafte v Pomurju. Še dandanes je petišovsko naftno polje največje dosedaj odkrito v severovzhodni Sloveniji in Medjimurju (6, 8, 12, 18, 20, 23).

8. Raziskovanje naftnih nahajališč v Slovenskih goricah

Pogostoma je bilo omenjano raziskovanje nahajališč nafte v Pomurju, bolj malo pa na desnem bregu Mure, v Slovenskih goricah. To območje je bilo pod nemško okupacijsko upravo, ki je uveljavljala nemško naftno raziskovalno zakonodajo. Zapadni deli koncesij Panonija, Jugo-Petrola, Jugoslovanskega

¹² " " je znak za ameriško mero inch in nemško Zoll in znaša 25,401 mm.

državnega monopola, ki so segali prek takratne madžarsko nemške meje, so avtomatsko pripadli Nemčiji.

Nemške firme za raziskovanje nafte so dale zelo dobro preiskati zanimivo območje Slovenskih goric in Dravskega polja (18). Od 1. julija 1943 do konca 1944 je firma Rohölgewinnungs A. G. opravljala raziskovanja. Na območju Koga je gravimetrijska in seizmična¹³ merjenja delala firma Seismos G. m. b. H. iz Hannovra maja 1944 (18).

Geolog Winkler je naredil površinsko kartiranje¹⁴ in s strukturnimi vrtinami¹⁵ dal raziskati okolico Koga ter je prvi generalno pregledal vse Slovenske gorice.

Po končanih geofizikalnih raziskovanjih sta podjetji Rumpel A. G. in pozneje Rohöl A. G. začeli vrtati strukturne vrtine na Kogu, v okolici Sv. Jurija ob Ščavnici in zahodno od Sv. Jurija pri Sv. Antonu (18). Baje so vrtali plitve vrtine tudi v okolici Bučečovec, Vučje vasi in Hrastja-Mote ob cesti Ljutomer — Gornja Radgona (18). Vrtali so najprej ročno, pozneje pa si je podjetje Rumpel A. G. nabavilo vrtalne garniture tipa Counter-flash¹⁶. Vrtali so tudi do globine 220 m. V strukturnih vrtinah so se pojavile neznatne naftne erupcije iz majhnih globin (18). Ti pojavi so bili zlasti v ročno vrtani vrtini številka 8., na CF-15 in CF-35, ki sta bili vrtani strojno (18).

Ljudje v teh krajih mešajo pojme o raziskovalnem vrtanju za nafto (na velike globine) in strukturnem vrtanju ali celo o vrtanju za potrebe seizmičnih merenj. Radi tega večkrat v naših časopisih zasledimo članke, kako so Nemci povsod po Slovenskih goricah vrtali za nafto.

Ko sem ob naših ponovnih raziskovanjih l. 1952 hodil po krajih, kjer so Nemci vrtali strukturne vrtine, je nekoliko severneje od križišča cest v Vuzmetincih curljala voda z manjšimi količinami nafte in plina. Obstaja možnost, da se kaj takega dogaja še danes.

Firma Rohölgewinnungs A. G. je z rotary garnituro tipa Wirth D. H. 204 začela še med vrtanjem strukturnih vrtin 12. julija 1944 delati globoko raziskovalno vrtino na nafto Kog-1 (Reichsbohrung Kaag-1) ob cesti iz Dravskega Središča v Ljutomer v Lači vasi blizu Vuzmetinec. 9. novembra 1944 so dosegli globino 1176,80 m, 18. novembra so vgradili še cevno kolono 9 5/8" (301,64 mm) do globine 1173,50 m in jo zacementirali (6, 18).

Po uspelem napadu dobro oboroženega bataljona Kalniškega odreda (po 27. oktobru 1944) na naftne naprave v Peklenici, Murskem Središču in Selnici so Nemci že v začetku novembra 1944 opustili vrtanje (6, 10, 14).

Čeprav so partizani Kalniškega odreda operirali samo na območju, ki je bilo pod okupacijo Madžarske, je nemški kapital ocenil, da so glavni le njegovi interesi in je pametneje umakniti se s tega območja ter evakuirati svoje dragocene vrtalne garniture. Kmalu so odpeljali garniture: eno Wirth D. H. 204 iz Koga, tri Hanniel-Lueg, eno Demag iz Petišovec in eno Demag iz Doline.

¹³ Seizmična merjenja so zelo pomembna za določevanje globine in položaja slojev v notranjosti zemlje. Temelji na različnosti elastičnih lastnosti kamenin in hitrosti razprostiranja elastičnih valov. Seizmični valovi se ustvarjajo s pomočjo umetnih potresov izzvanih z eksplozijami.

¹⁴ Pri površinskem geološkem kartiranju geologi natančno pregledajo vsa razkrita območja, podrobno opišejo kamenine, izmerijo pad slojev. Prav tako jemljejo in opisujejo vzorce okamenelih rastlin in živali (fosile) in s tem določajo starost kamenin. Podrobno opisujejo kamenine, ki vsebujejo rudnine in ogljikovodike, ter opravljajo druga raziskovanja.

¹⁵ Strukturne vrtine se vrtajo zaradi proučevanja geološke izgradnje zemlje. Pri tem je važno, da se jedruje. Pri jedrovanju se namesto svedra uporablja votel cilindar-krona, s katero se vrta v kamenine prisenasli prostor. V sredini ostane samo nedotaknjeni cilindar kamenine (jedro).

¹⁶ Counter-flash je ameriški strokovni izraz za strukturno vrtanje z obratnim, inverznim izpiranjem.

9. Pospešeno vrtanje v Dolini in Petišovcih zaradi bližajočega se konca vojne

Okupator je hotel izvleči iz novo odkritih naftnih in plinskih polj v Dolini in Petišovcih čimveč nafte, zato so hiteli vrtati.

Potem, ko je MANÁT odkril nadaljevanje velikega madžarskega naftnega polja Lovász, je najprej izdelal vrtino D-1 v januarju 1943. Od januarja 1943 pa do konca februarja 1944 je bilo narejenih še pet vrtin in vse so bile pozitivne na ogljikovodike. Plinske so bile razen D-1 še D-2, D-3 in D-6. Naftni sta bili samo dve vrtini D-4, ki je dajala dnevno 14 ton nafte, in D-5, ki je dajala 9 ton. Vrtina D-6 je končala vrtanje 22. II. 1944 (12, 18).

V Petišovcih sta bili narejeni še dve globoki vrtini Pt-2 in Pt-3. Septembra 1943 je Italija kapitulirala in italijanski strokovnjaki so s celotnim tehničnim personalom morali oditi iz Lendave. Delo je nadaljeval MANÁT. Ta je vrtal Pt-2 od 29. XI. 1943 do 25. IX. 1944. Vrtina je bila globoka 2272,1 m in bila pozitivna na nafto. Potem so izdelali še vrtino Pt-3 od 2. III. 1944 do 20. VIII. 1944. do globine 1765 m. Tudi ta je bila pozitivna na nafto. Garnitura Demag, ki je vrtala Pt-3, bi morala izvrtati še Pt-4, a je bila evakuirana v Nemčijo v novembru istega leta.

Naftno polje Petišovec 1945. Rotary-garnitura TRAUZL.

Tako po osvoboditvi na prekmurski strani ni bilo niti ene garniture za globoko vrtanje. Nobenega mosta ni bilo na Muri, pa vendar so spravili vrtalne garniture iz Bosne. 10. januarja 1946 so začeli naši delavci vrtati Pt-4, in to z rotary garnituro Trauzl, ki so jo Nemci morali pustiti v Bosni.

Prof. dr. ing. Ödön Alliquander¹⁷ mi je lani v nekem razgovoru omenil, da je kot mlad inženir konec leta 1944 delal pri MAORT-u v Lovászi-ju in so mu takrat v upravi MAORT-a naročili, naj odnese deset milijonov pengö v Radgono (sedaj Bad Radkersburg), kjer je bil takrat sedež MANÁT-a, ter omenjeni znesek preda upravi.

Dogovor med dvema firmama je bil tak, da MANÁT na območju naftno-plinskega polja opusti eksploatacijo plina. Plinski sloji v Dolini so v resnici »plinska kapa«¹⁸ naftnih ležišč na polju Lovászi. S proizvodnjo plina v Dolini je začel padati tlak v naftnih ležiščih in proizvodnja je začela usihati. Šlo je torej za to, naj bi se plinske vrtine v Dolini zaprle, da bi se očuvala slojna energija naftnih ležišč na polju Lovászi.

10. Rekapitulacija vrtanj globokih raziskovalnih vrtin v Prekmurju, Slovenskih goricah in Medjimurju

Na strani 256 sem navedel pregled raziskovalnih in proizvodnih vrtanj ter proizvodnje nafte v letih 1885 do 1918 v Medjimurju, ker se v teh letih na slovenskem območju ni raziskovalo.

Na strani 272 navajam raziskovalna in eksploatacijska dela v letih 1919 do 1944, to se pravi za časa kraljevine SHS odnosno Jugoslavije in obdobja okupacije (12, 23).

V Prekmurju je bilo za časa madžarske okupacije 1941 do 1945 izvrtanih 14 globokih vrtin, od katerih je bilo 9 ali 64% pozitivnih na ogljikovodike. Pozitivne so bile samo vrtine v Dolini in Petišovcih.

Izvrtane so bile naslednje vrtine:

Dolina	6 vrtin s skupno	8.860 m
Petišovci	3 vrtine s skupno	5.786 m
Murska Sobota	2 vrtini s skupno	1.976 m
Murski Gozd	2 vrtini s skupno	1.674 m
Lendvarét	1 vrtina s skupno	1.868 m
Skupaj	14 vrtin s skupno	20.184 m

¹⁷ Sedaj upokojeni profesor Tehniške Univerze v Miskolcu na Madžarskem.

¹⁸ Plinska kapa je nekopičenje svobodnega plina v najvišjem delu naftnega ležišča.

Izvajalci, leta	Število izdelanih vrtin		Kje se je vrtalo
	do 500 m	preko 500 m	
Državni Monopol SHS 1919—1922	6	—	Selnica
Medjimursko petrolejsko 1923—1924	2	—	Selnica
A. Raky 1926—1935	18	4	Selnica
A. Raky 1932—1935	25	—	Peklenica
Raky-Danubia 1937—1938	13	—	Peklenica
Holdinghand 1938—1940	17	3	Peklenica, Sitnice, Križovec
Jugo-Petrol = Petrolej 1937—1938	26	1	Selnica, Sitnice
Jugo-Petrol = Petrolej 1940—1942	15	—	Peklenica
MANAT 1942—1943	16	1	Selnica, Sitnice
SKUPAJ	138	9	
Poleg omenjenih območij je bilo vrtano še:			
Bitumen 1924		1	Hum pri Ormožu
Državni monopol 1939		1	Križovec
Nemška država 1943—1944		1	Kog
Vse skupaj: Medjimurje + Slov. gorice 1919—1944	138	12	

Če rekapituliramo še proizvodnjo nafte od leta 1885 do 1944, je znašala po obdobjih:

1885 do 1918 6.918 ton (Medjimurje)

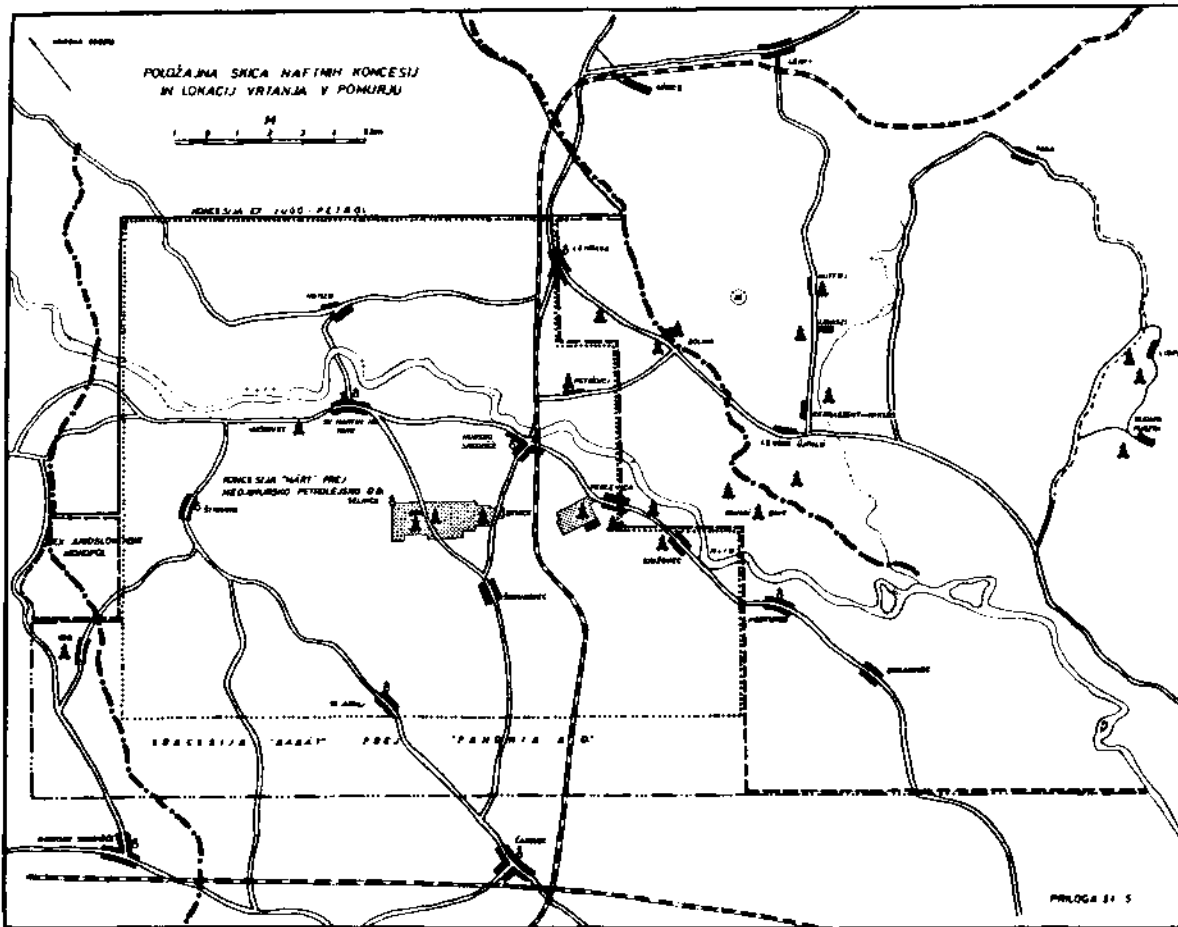
1918 do 1942 (do odkritja Doline + Pt) 11.117 ton (Medjimurje)

1940 do 1944 18.517 ton in to za Prekmurje in Medjimurje skupaj.

POLOŽAJ STARIH IN NOVIH KONCESIJ SE VIDI NA PRILOGI ŠT. 5

Iz gornje tabele se vidi, da je od 1919 do 1944 bilo izvrtanih v Medjimurju in Slovenskih goricah skupno 138 plitvih in 12 globokih vrtin, skupaj torej 150 vrtin, od katerih je 82 ali 55% bilo pozitivnih.

POLOŽAJNA SKICA NAFTNIH KONCESIJ
 IN LOKACIJ VRTANJA V POMURJU

LEGENDA K PRILOGI številka 5

- KONCESIJA GROFA FESTEKESA
- STARE KONCESIJE "SINGER"
- KONCESIJA MEDMURŠKEGA PETROLJSKEGA DR. (MART - ONART)
- KONCESIJA PANDINA & C. (HMANČI)
- KONCESIJE JURJ-PETROL S.A. (HMANČI)
- KONCESIJE DRŽAVNEGA MONOPOLA (HMANČI)
- KONCESIJE MART
- VRTANJA (LOKACIJE)
- JUŽNOSLOVENSKO - MADŽARSKO DRŽAVNA MEJA
- NEVŠKO - MADŽARSKO MEJA ZA ČASA OKUPACIJE 1941-1945.

11. Osvoboditev in formiranje podjetja za proizvodnjo nafte v Lendavi

Prej sem omenil, da so Nemci dobro ocenili situacijo o bližajočem se porazu in so zato umaknili iz naših krajev vse vrtilne garniture. Zanimivo je, da so vse naprave za eksploatacijo nafte in plina pustili nepoškodovane.

V Murskem Središču, kjer je bila zbirna postaja za nafto in odpošiljanje z železniškimi cisternami, so Nemci pustili v velikem 1000 m³ rezervoarju kakih 800 ton nafte iz Selnice. Imeli so nalogo zažgati nafto, vendar so jih člani narodnoosvobodilnega odbora uspeli pregovoriti, da tega ne store, ker bi ob tej priložnosti zgorele okolne hiše, v katerih so stanovali tudi delavci z naftnih polj (10, 23). Na naših prekmurskih naftnih poljih Dolini in Petišovcih so delavci domačini nenehno čuvali vrtine in jih 4. aprila 1945 predali predstavnikom Rdeče armade in nato zastopnikom novih jugoslovanskih oblasti (6, 8, 10).

V novi jugoslovanski državi so vsa zemeljska bogastva, tako tudi nafta, postala splošno ljudsko premoženje. Dne 21. XII. 1945 je z odločbo Okrožnega sodišča v Zagrebu KZ-653/45 konfiscirano premoženje bivše Medjimurske petrolejske d. d. in prešlo v državno last.

Iste dne je bilo ustanovljeno tudi podjetje Izvori nafte Dolnja Lendava. Poleg naftnih polj Dolina in Petišovci so temu podjetju pripadala tudi naftna polja Selnica in Peklenica ter vse vrtine na bivših koncesijah Medjimurskega petrolejskega d. d.

Vlada Federativne narodne republike Jugoslavije je 8. IX. 1947 pod št. IV. br. 3907/47 izdala odločbo o ustanovitvi državnega gospodarskega podjetja **Proizvodnja nafte Dolnja Lendava** (v odločbi je napačno navedeno Proizvodi nafte D. L.). Odločbo sta podpisala minister rudarstva FNRJ Bane Andreev in predsednik vlade FNRJ Edvard Kardelj (15, 16). Ustanovljena je bila tudi Generalna direkcija za nafto in plin v Beogradu, pod katero je spadala tudi lendavska Nafta (6, 8). Uradni jezik je bil srbohrvaški vse do uvedbe samoupravljanja, ko je 24. IX. 1950 delavski svet prevzel vodstvo podjetja. V skladu z izvajanjem decentralizacije je prešlo podjetje z odločbo vlade FLRJ št. 282 z dne 31. III. 1951 v pristojnost Ljudske republike Slovenije. In končno je še v Uradnem listu LRS št. 21 z dne 9. junija 1955 izšla uredba, s katero se odpravlja prevod madžarskega naziva Dolnja Lendava in se uveljavi staro slovensko krajevno ime **L e n d a v a**. Zato se je tudi naše slovensko naftno podjetje preimenovalo v **Proizvodnja nafte Lendava** ali skrajšano **Nafta Lendava**.

1. junija 1966 se je Nafta Lendava združila z Industrijo nafte Zagreb, odnosno **INA - Z A G R E B** in se od takrat imenuje **INA-Nafta Lendava**.

S tem je končana zgodovina nafte v Medjimurju in severovzhodni Sloveniji od prvih podatkov l. 1788, odnosno od prve proizvodnje 1886 pa do 1945. leta.

Zgodovina raziskovanj in proizvodnje nafte po osvoboditvi l. 1945 na teh območjih bo težak posel z ozirom na kratko časovno distanco pa tudi z ozirom na neurejenost in nedostopnost podatkov.

Literatura

1. Arnold Werner: Eroberung der Tiefe, Leipzig 1973.
2. Arnold Werner: Albert Fauck és Anton Raky, a farastechnika fejlődésének úttörői középp Európa-ban a 19 században. XIX Vándorgyűlés, Hajdúszoboszló, 1985.
3. Bartolić Zvonimir: Ustanak u Medjimurju 1918, članek iz knjige Revolucionarno vrenje v Pomurju v letih 1918—1920, M. Sobota 1981.

4. Boškov Zagorka—Cigut Koloman: Geološki prikaz naftnih i plinskih ležišta SW dijela Panonske potoline na području Hrvatske i Slovenije, Nafta — Zagreb br. 11 — 1970.
5. Cigut Koloman: O geoloških razmerah filovske naftne strukture, Geologija — Poročila, 4. knjiga Ljubljana, 1958.
6. Cigut Koloman: Prispevek k zgodovini pomurske naftne industrije, Svet ob Muri, letnik 3, št. 1-2, M. Sobota 1958.
7. Cigut Koloman: Kakšne probleme je prineslo odkritje in pridobivanje termomineralne vode v Moravcih, Radenski vestnik XIV št. 11 — 1975.
8. Cigut Koloman: Nafta v Lendavi ob desetletnici osvoboditve Lendava 1955.
9. Czastka Jan: Nafta w Polsce, Kraków, 1972.
10. Franjić Branko: Naftaši u revoluciji, INA, Zagreb 1985.
11. Gyulay Zoltán: Vázlatok a magyarországi szénhidrogének történetéről. Miskolc 1982.
12. Horvat Branko: Industrija nafte u Jugoslaviji. I. Proizvodnja Beograd, 1965.
13. Kalšan Vladimir: Medjimurje 1941 god. Revija: Medjimurje br. 1, 1981.
14. Medjimurje 1919—1959. Zbornik radova, Čakovec, 1959.
15. INA-Nafta Lendava 1945—1985, Murska Sobota 1985.
16. Nafta br. 12. 1985. Ob jubileju INA-Nafta Lendava 1945—1985. Zagreb 1985.
17. Oil and Gas Journal: Petroleum Panorama 1859—1959 Tulsa — Okla 1959.
18. Pleničar Mario: Obmurska naftna nahajališča, Geologija, 2. knjiga, Ljubljana 1954.
19. Tomašić Ivo: Prvi počeci jugoslovenske naftne industrije, Nafta — Zagreb br. 4 — 1951.
20. Tomor János: A Muraköz kőolajkutatóisai, és azok hatása a dél Dunántuli kőolaj bányászatra. A magyar olajipari Múzeum évkönyve I. Zalaegerszeg 1974.
21. Tóth Ferenc: A magyar olajipari múzeum helye, szerepe a magyar műszaki — és iparági szakmúzeológia keretében. A magyar olajipari Múzeum évkönyve I. Zalaegerszeg 1974.
22. Vončina Zdenko: Prikaz geotektonske rajonizacije Murske potoline, Nafta Zagreb br. 1 — 1965.
23. Zgaljić Josip: Nafta na našem tlu, INA, Zagreb 1984.

HISTORY OF CRUDE OIL EXPLORATION IN MEDJIMURJE AND NORTH EAST SLOVENIA

Summary

This year, it will be 130 years since the first oil production at Peklenica in Medjimurje and 44 years since the first production in Dolina near Lendava in Prekmurje. Geologically and geotectonically this area belongs to the Mura depression.

The first records on oil seeps at Peklenica date from 1788. The first geological mapping was done by Mattyasovszky in 1877. In 1856 Zepharovich wrote about the first oil exploitation from a 3,8 m deep pit located on the estate of count Festetics. The daily production amounted 28—35 liters. In Selnica oil was discovered in 1850 during digging of the mining shaft.

The beginning of systematic oil exploration started with the arrival of Wilhelm Singer who started to drill at Peklenica applying the percussion system. Between 1895 and 1904 Singer ordered the drilling of 31 wells and 4,000 tons of oil was produced. In 1911 due to financial problems Singer associated with the London — Budapest Oil Syndicate Ltd. which drilled 17 wells until 1913 and after stopped further works. During the period of the First World War there was no drilling until 1918.

In 1919 Medjimurje was annexed to the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. Singer's property was expropriated as he was not a citizen of the new Kingdom. When he became citizen of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, he regained his property. At that time started large scale speculations with oil concessions. In 1920 Rade Pašić established the Panonia d. d.* which later on was taken over by the Central American Corporation New York. None was engaged in exploration.

In 1923 Singer who was a citizen of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes obtained the concession »Medjimursko Petrolejsko d. d.« which worked till 1940. In

* d. d. = joint-stock company.

the meantime the concession was leased to the companies Anton Raky Tiefbohrungen, Terrag, Continentale Handelsbank from Amsterdam and Holdinghand from Zürich.

In 1937 Pašić established the company »Rudokop« associated to the German firm Elwerath from Hannover. In 1939 the company »Rudokop« changed its name into Jugo-Petrol d.d. Later on, Jugo-Petrol started intensive exploration, geological and geophysical activities.

After the Second World War broke out and the occupation of Yugoslavia, Jugo-Petrol assumed a new name: Petrolej d.d. and relinquished its concessions in the territory of Hungary (Medjimurje and Prekmurje) to the newly established firms MART, MANAT and ONART. MANAT Company was under management of the Germans while MART and ONART under the Italians (AGIP). During that period several exploration wells drilled with rotary drilling rigs. Drilling was carried out at Sitnice, Murska Sobota and Murski Gozd. In 1942, the oil-gas field Dolina was discovered, and in 1943 the largest one i.e. the Petišovci oil field.

In the territory occupied by German forces in Slovenske Gorice, intensive exploration activities were performed. In 1944 the well Kog-1 was drilled. After the capitulation of Italy the Italian staff withdrew from this territory and the Germans continued drilling alone. After the attack of the Kalnik partisan detachment, in October 1944, the Germans evacuated all drilling rigs from Kog, Dolina and Petišovci.

In the period from 1919 to 1944, in the Medjimurje and Slovenske Gorice area a total of 150 wells were drilled and 14 in Prekmurje. In the period from 1885 to 1918, oil production in Medjimurje amounted 6918 tons and from 1918 to 1942 (discovery of Dolina) 11.117 tons.

After the end of the Second World War in 1945 was founded the oil production company at Lendava, and in 1966 merged with the INA Oil Company of Zagreb and assumed the name: INA — NAFTA-LENDAVA.

DRŽAVNOZBORSKE VOLITVE NA SLOVENSKEM ŠTAJERSKEM OD 1879 DO 1885 LETA

Ivan Rihtarič*

UDK 32(091):324(497.12 Štajerska) »1879/1885«

RIHTARIČ Ivan: Državnozbornske volitve na Slovenskem Štajerskem od 1879 do 1885 leta. (Reichsratswahlen in Slowenisch Steiermark seit 1879 bis 1885.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 57=22(1986)2, str. 277—288.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl.

Slovenci so bili na Slovenskem Štajerskem v 2. polovici XIX. stoletja pod močnim velikonemškim političnim, kulturnim in gospodarskim pritiskom, ki se je še posebej zaostri ob vsakokratnih volitvah. Taborsko gibanje je odpor Slovencev okrepilo, tako da so pri volitvah v podeželskih občinah leta 1884 s kandidatom Božidarjem Raičem zmagali. Sicer pa nas o tem, kako je bilo ob rednih in nadomestnih volitvah v letih 1879, 1880, 1884 in 1885, pouči pričujoča študija.

UDC 32(091):324(497.12 Štajerska) »1879/1885«

RIHTARIČ Ivan: The Parliamentary Elections in Slovenian Styria in the Years 1879 to 1885. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 57=22(1986)2, p. 277—288.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

In the second half of the 19th century the Slovenes were under a strong German political, cultural and economical pressure in the Slovenian Styria. This pressure became aggravated in the time of elections. The Slovene resistance was supported by the public meetings movement (Taborski), so that they won with their candidate Božidar Raič the provincial communal elections in the year 1884. This article informs us about the regular elections and by — elections in the years 1879, 1880, 1884 and 1885.

Teritorij Spodnje Štajerske, v nemških virih Unterland, moremo omejiti z 20 sodnimi okraji: Gornja Radgona, Ljutomer, Lenart, Ptuj, Ormož, Maribor, Marenberg (danes Radlje), Slovenska Bistrica, Rogatec, Šmarje, Konjice, Slovenj Gradec, Šoštanj, Celje, Kozje, Brežice, Sevnica, Laško, Vransko in Gornji grad¹.

Podatkov iz sodnih okrajev Radgona, Cmurek, Lipnica, Arnež in Ivnik, ki so vključevali tudi del slovenskega etničnega teritorija, sem se le deloma posluževal; njihov vpliv in pomen za razumevanje celote je verjetno le majhen.

Za razumevanje političnega dogajanja na slovenskem Štajerskem v obravnavanem obdobju (1879—1914) je potrebno poleg gospodarskih, socialnih in kulturnih silnic upoštevati predvsem še nacionalno strukturo tega prostora.

* Ivan Rihtarič, profesor zgodovine in umetnostne zgodovine, habilitirani asistent PA Maribor, Radenci.

¹ Vasilij Melik: Volitve na Slovenskem (1881—1910) — priloga.

Prva značilnost je, da skozi vse obdobje delež slovenskega prebivalstva, ne sicer skokovito, vendar pa le relativno konstantno pada²:

Leta 1880	379.992 Slovencev in 41.378 Nemcev
1890	390.512 Slovencev in 47.856 Nemcev
1900	398.261 Slovencev in 52.716 Nemcev
1910	400.005 Slovencev in 67.825 Nemcev

Posebej je opazen padec števila Slovencev v štajerskih mestih, kjer je bil pač najbolj viden vpliv germanizacije³:

Leta 1880	32,74% Slovencev in 67% Nemcev
1890	32,04% Slovencev in 67,83% Nemcev
1900	31,18% Slovencev in 68,71% Nemcev
1910	29,37% Slovencev in 70,50% Nemcev

Tudi delež kmečkega prebivalstva je konstantno padal⁴:

Leta 1880	82,0%
1890	77,5%
1900	73,9%
1910	68,4%

Tri najpomembnejša mesta Spodnje Štajerske Maribor, Celje in Ptuj so kazala podobne trende upadanja deleža slovenskega prebivalstva.⁵

Leta 1900 je bilo v Mariboru 17,34% prebivalstva slovenskega rodu (1890 še 13,97; leta 1880 pa 15,11 in leta 1910 samo še 13,64%), Celju 22,64% (1890 še 26,11 in 1880 kar 36,03%) in v Ptujju 15,59% (1890 še 19,09 in 1880 kar 24,72%).

Nacionalna slika trgov na slovenskem Štajerskem je bila v primerjavi z mesti bolj ugodna; 1880 je bilo od sedmih mest kar šest z nemško večino prebivalcev, a od 34 trgov pa le šest pretežno nemških⁶.

Razmerje med prebivalstvom, ki je izrazilo slovenski občevalni jezik v primerjavi z njegovim slovenskim izvorom, nam pokaže naslednjo sliko: leta 1900 je bilo v Mariboru kar 71,03%, v Celju 69,63 in v Ptujju 63,12% prebivalstva slovenskega izvora, a zgoraj omenjeni podatki občevalnega jezika teh mest pokažejo pač druge podatke in s tem dokazujejo, da so najrazličnejši elementi pritiskov in okoliščine dale take podatke.

II.

Vpliv nemškega političnega tabora se je kazal na Slovenskem Štajerskem predvsem ob državnozborskih volitvah, rednih in izrednih.

1. Državnozborske volitve 1879

Marburger Zeitung je že v sredini januarja 1879 objavil kot zadnjo vest novico, da bodo državnozborske volitve razpisane za mesec julij, ter napovedal že veliko nevarnost za vlado ministrskega predsednika Auersperga, ki »ni bil siguren niti od svoje lastne stranke«⁷. Možnost nastopa Taaffeja in formiranja

² Franc Rozman: Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem. Ljubljana 1979, str. 5.

³ Franc Rozman: o. c., str. 17.

⁴ Franc Rozman: o. c., str. 17.

⁵ Franc Rozman: o. c., str. 18.

⁶ Franc Zwitter: Nemci na Slovenskem, Sodobnost VI, 1938, str. 491.

⁷ Marburger Zeitung, 31. I. 1879 (pozneje: MZ).

nove »ustavne stranke« (Verfassungspartei) se je kazala že v prvi polovici februarja. Nihanje ministeriuma Stremayr-Taaffe o možnosti predstavitve le-tega v poslanski zbornici parlamenta je bilo po nekaj dnevih odpravljeno, ko sta sklenila, da ne bosta poslanecem predstavila svojega političnega programa⁸. Aktivnost nekaterih poslancev za uvedbo splošne volilne pravice je bila prisotna že tedaj, saj je na primer Kronawetter oddal v poslanski zbornici peticijo 35.000 delavcev v tem smislu⁹. Udeležbe poslancev na sejah so bile vprašljivo nizke, saj je list za sejo poslanske zbornice, ki je bila 3. aprila 1879, ko je bilo od 332 poslancev navzočih le 132, opozoril na že večletni predlog, da se naj ne izplačujejo dnevnice (»Taggelder«) ampak le sejnine (»Sitzungsgelder«), s čimer bi se dosegla večja zavzetost poslancev v zbornici¹⁰.

Uvodničar lista Marburger Zeitung, F. W.¹¹ je aprila 1879 zapisal, da bodo Nemci na Spodnjem Štajerskem ob volilni aktivnosti postavili program za zmanjšanje davkov prebivalstva¹². Ob čeških zahtevah postavljajo Nemci na Spodnjem Štajerskem svoj boj na narodnostno osnovo v celoti ter večine in manjšine ne smatrajo kot zmagovalce in poražence, ampak kot »dve poti, ki vodita k istemu cilju — politično, gospodarsko in nacionalno zadovoljeni ljudski skupnosti«¹³.

Štajerska napredna stranka (»steierische Fortschritts-Partei«) je napovedala, da bo za bližnje volitve v državni zbor postavila deželne in okrajne komiteje. Proslavljanje cesarjevega jubileja ob srebrni poroki in poslanske adrese v klasičnem tonu ni pozabilo in pregnalo odločitve, da bodo Nemci na spodnjem Štajerskem ob volitvah natančno razlikovali med »besedami cesarja in njemu odgovornih ljudi«¹⁴.

Predvolilna aktivnost se je po sporočilu, da bodo volitve že v juniju, ker je bilo zasedanje državnega zbora končano, okreplila.

Uvodničar Franz Wiesthaler je pod naslovom Nove volitve in utrditev države napovedal programsko usmeritev Nemcev na Spodnjem Štajerskem: ne želimo utrditev doseči z vojaško ali diplomatsko državo, ampak s tako ureditvijo, ki bo državljanom tudi na gospodarsko-socialnem področju morala pokazati ob denarni in splošnopolitični varnosti tudi možnost varnosti posestnikov, domačega trga, pomoči kmetijstvu, obrti in industrijski dejavnosti ter izvajanju nujnih državnih gradenj s podporami in posojili za izvajanje občinskih gradenj. V takem smislu utrditve položaja »bomo pri novih volivah naše poslance zibirali«¹⁵.

Ob naslednjem uvodnem tekstu¹⁶ so Nemci javno zapisali, da se opredeljujejo na Spodnjem Štajerskem za personalno unijo Avstrije z Ogrsko in naj se med obema deloma vse zadeve urejajo glede na posamezne primere. V Avstriji (»im eigenem Hause«) želijo Nemci biti gospodarji in ukazovati po svojih željah — enostavno, ugodno njim in trdno. Cesarjev govor ob zaprtju državnega sveta so okarakterizirali kot mlačnega, formalnega in pomirjevalnega za vlado.

Popolnoma mirno je list, sicer na manj vidnem mestu, objavil, da so »nacionalni klerikalci« na Spodnjem Štajerskem za konec maja 1879 sklicali zborovanje v Mariboru. Imeniki volilnih upravičencev za volitve volilnih mož v

⁸ MZ, 18. 2. 1879.

⁹ MZ, 26. 2. 1879.

¹⁰ MZ, 6. 4. 1879.

¹¹ MZ, Franz Wiesthaler (o njem več Franc Rozman v o. c., str. 84–89).

¹² MZ, 13. 4. 1879.

¹³ MZ, 23. 4. 1879.

¹⁴ MZ, 25. 4. 1879.

¹⁵ MZ, 18. 5. 1879.

¹⁶ MZ, 21. 5. 1879 v tekstu: Nove volitve in dualistični karakter države.

podeželskih občinah so bili razgrnjeni do 2. junija 1879, ker bodo takoj za tem volitve v teh občinah«.

Spodnještajerski Nemci so predvidevali aktivnost nasprotne strani — Slovencev ter so bralce opozorili, da so ob takih priložnostih napadi nasprotnikov različni, zato naj bodo pripravljene na zmage ali poraze; »prizadevajmo si le, ali s ščitom ali na ščitu volišče zapustiti«¹⁷.

Zaostritev v predvolilnem obdobju se je pokazala ob novici, ki jo je prinesel uvodničar in opozarjal Nemce na Spodnjem Štajerskem, da bodo »nacionalni klerikalni nasprotniki« svoj znani program Ustanovitev kraljevine Slovenije zopet razglasili, pri čemer bi k tej kronovini morala odstopiti tudi Štajerska svoj južni del. Nemci se sklicujejo na taktiko izpred nekaj let, ki jim je prinesla uspeh, ki se mu nadejajo tudi sedaj. Slovenci bi lahko dosegli tako združitev po avtorjevem mnenju le, če konservativna stranka pridobi večino v štajerskem deželnem zboru, ta pa ne bo mogla biti trajna in bi se po padcu konservativcev zopet južni del združil »z deželo našega hrepenenja«. Zato so se Nemci brezpogojno odločili kot že v preteklosti za večno nedeljivost Štajerske¹⁸.

Bližnje volitve v državni zbor so sami Nemci na Spodnjem Štajerskem okarakterizirali kot volitve, ki bodo imele dobre in slabe posledice za njihovo bodočnost, ter so zato smatrali, da ležijo odločitve pri volilcih in njihovih odločitvah ob volitvah samih. Uvodničar je sicer zapisal, da njegov tekst zamuja »kar pet mesecev«, a da še nikoli v 18 letih političnega in gospodarskega boja niso Nemci imeli toliko upanja in zakonitih sredstev v rokah kot prav sedaj ob bližnjih volitvah, ter je zato pozval vse na enotnost in v strnjene vrste¹⁹.

Kot je shod slovenskih strankarskih vodij 29. maja 1879 v Mariboru imenoval volilni komite za Spodnjo Štajersko in postavil v volilnem proglasu kandidate za podeželske volilne okraje, je volilni shod Nemcev v Celju dotedanjšega državnozborskega poslanca dr. Richarda Foreggerja postavil za kandidata nemške stranke za volitve v mestni kuriji ter tako ob izvolitvi dr. Neckermanna za celjskega župana pokazal obetajočo perspektivo Nemcem na Spodnjem Štajerskem²⁰.

Dotedanji državnozborski poslanec Konrad Seidl je na volilce kmečke kurije v volilnem okraju Maribor—Slov. Bistrica naslovil prek Marburger Zeitung proglas, da kljub željam nekaterih ne želi več kandidirati, a volilce ob koncu le roti, naj obdržijo v volilnem gibanju strogo strankarsko disciplino ter naj zvesto oddajo glasove možem, ki jih bodo v kratkem postavili okrajni volilni komiteji²¹.

Nemci so na podlagi »štajerskega strankarskega dne« v Gradcu in njegovih kritičnih misli odločili, da bodo ob volitvah svoje sile usmerili na gospodarsko-socialno področje, »ker sta s politiko ti dve stvari neločljivo povezani, ter da bodo prenesli ta duh kongresa iz Gradca po celotni Štajerski«²².

Mestni svet Maribora je za teden dni razgrnil volilni imenik s 625 imeni za mestno občino Maribor ter tako začel dejanski proces volilnega postopka.

Spodnještajerski Nemci so z velikim zadovoljstvom zapisali, da se je v Brežicah sicer postavljeni kandidat »nacionalnih klerikalcev« Ignac Žniderič odpovedal kandidaturi, ki je bila postavljena nasproti Foreggerju; tudi kandidatura liberalne stranke s posestnikom Possekom iz Sv. Duha pri Konjicah v volilnem okraju Maribor — kmečke občine — je bila objavljena zelo kratko in brez komentarja²³.

¹⁷ MZ, 25. 5. 1879.

¹⁸ MZ, 28. 5. 1879 v tekstu: Kraljevina Slovenija?

¹⁹ MZ, 1. 6. 1879.

²⁰ MZ, 14. 5. in 6. 6. 1879.

²¹ MZ, 8. 6. 1879.

²² MZ, 11. 6. 1879.

²³ MZ, 15. 6. 1879 in 18. 6. 1879.

Posebno aktivnost so pokazali Nemci v že omenjenem volilnem okraju Maribor-mesta in trgi, saj je poslanec dr. Duchatsch svojo kandidaturo ponovno pisno sporočil županu dr. Brezniku v Ptuj ter obvestil vse, da bo kmalu organiziral volilni shod, kjer bo poročal o svojem delu v državnem zboru ter razložil program stranke, za katero bo kandidiral na volitvah²⁴.

Nemci so na Spodnjem Štajerskem zapisali nekaj novih, temeljnih opredelitev in visoko zastavljenih želja; položili so vso usodo v roke državljanov Avstrije ter zahtevali, da mora biti »Avstrija čez vse« — Oesterreich über alles, ker se mora ustvariti ob volilnem gibanju ob vprašanju svobodne izgradnje ustave pač močno nasprotno gibanje, če Nemci ne želijo še hitrejšega nazadovanja²⁵.

Kot je že bilo pričakovati, so objavili volilno kandidaturo dr. Duchatscha ter pozvali vse na zbor volilcev v dvorano »Zur Stadt Wien«, kjer so zborovanje 25. junija 1879 tudi izvedli s standardnim dnevnim redom, a le ugotovili, da »Avstrija po prebivalstvu ni v večini iz Nemcev, ki jih je le 35,5%, ampak iz Slovanov, ki so s 55,7% močan element, pri čemer druge nacionalnosti ne štejejo za vredne upoštevanja«²⁶.

Liberallec Ladislav Possek je 28. junija na zborovanju volilnih mož obrazložil program ter se pri tem zavzel za pozitivno državno blagajniško poslovanje, varčevanje v vojski, vinogradniški zaščitni zakon ter carinsko zaščito. Pri tem ga je izdatno podprl Konrad Seidl. Ker se Maksu Rastu ni posrečilo izpeljati volilnega zborovanja v Ptuj, so njegovo kandidaturo mislili celo odvzeti.²⁷

Kandidat dr. Dushatsch je za širši krog volilcev objavil 12 točk svojega programa, tiste z zborovanja 25. junija 1879, ter pri tem posebej poudaril vlogo poslanske zbornice, okraja, zaščito kmečke posesti ter izrazilo obsodilo okupacijo Bosne²⁸.

V smislu navezanosti, zvestobi in nedeljivosti Štajerske so objavili spodnještajerski Nemci potrjeno kandidaturo zbora volilcev za Gradec.

Agitatorji so volilne shode za mesta in trge prenesli tudi na vzhodni rob Spodnje Štajerske, v Ormož, Središče ob Dravi in Ljutomer, kjer so bila zborovanja »neobičajno številčno obiskana za kandidate Rasta, Wiethalerja in Duchatscha«²⁹. Celo kandidatura redaktorja Marburger Zeitunga Franza Wiethalerja je bila zastavljena v upanju mnogih volilcev, da bo država zopet postala srečna (»Avstrija relix«).

Marburger Zeitung je brez posebnih komentarjev objavil rezultate državnozbornih volitev v kmečki kuriji, kjer so povsod zmagali le slovenski kandidati — Gödel, Herman in Vošnjak; celo podatki za mestno kurijo za zmago Duchatscha ter glasovi za F. Wiethalerja in Rasta so bili brez komentarjev.

Štajerska velika posest je bila pri volitvah izključno zastopana s spodnještajerskimi kandidati, ki so bili tudi izvoljeni ter so pripadali »ustavni stranki« (»Verfassungspartei«)³⁰

Ob državnozbornih volitvah se je veliko pisalo in razpravljalo tudi o vlogi in usodi Stremayerja. List Marburger Zeitung mu namenja odkrito kritiko ter meni, da ni mogel biti nasprotnik okupacije Bosne, kot je to zanj sporočil dr. Klein na volilnem zborovanju v Lipnici v začetku meseca julija 1879, ter mu je napovedal, da bo kmalu konec njegovega ministrstva³¹. Kljub neuspehu pri ožjih volitvah v Lipnici je uspel dobiti Stremayr poslanski mandat v vele-

²⁴ MZ, 18. 6. 1879.

²⁵ MZ, 22. 6. 1879.

²⁶ MZ, 27. 6. 1879.

²⁷ MZ, 29. 6. 1879.

²⁸ MZ, 29. 6. 1879.

²⁹ MZ, 2. 7. 1879.

³⁰ MZ, 11. 7. 1879.

³¹ MZ, 9. 7. 1879.

posestniški kuriji v Bukovini, kar je omenjeni list cinično označil kot nepomembno za njegovo vladu v trenutku, ko je večina poslanske zbornice le neznamenatna. Nemci na Spodnjem Štajerskem so sicer z olajšanjem pospremili ministra »brez petja in godbe«, vendarle pa z očitkom, da »je odgovoren, da mi ostajamo brez godbe in petja«³².

Tako je imel grof Eduard Taaffe težko nalogo izpeljave vlade prek Hohentwarta in Stremayrja na novo konstituiranje, ustanovitev nove »državne stranke« (»Reichspartei«) ter odločenosti mednarodnega položaja države in za krepko držanje večine doma. Bilo je očitno, da bi za menjavo ustave v smislu združenih reacionarjev bilo potrebno najti drugega ministra in ne Taaffeja, ki je pozneje postal, kot je sam izjavil, »od krone imenovan minister, in če je dovoljeno reči, cesarski minister. Volja cesarja mora biti in bo zame odločilna«³³.

Začelo se je dobrih 14 let trajajoče obdobje vlade grofa Eduarda Taaffeja (14. 8. 1879 do 11. 11. 1893).

2. DRŽAVNOZBORSKE VOLITVE — nadomestne — 1880

V sredini julija 1880 je časopisje na Sp. Štajerskem sporočilo, da je Ferdinand Duchatsch odstopil kot poslanec, kar je v pismu »Svojim volilcem«³⁴ tudi obrazložil, da odstopa zaradi družinskih razlogov, njegov naslednik pa naj bo prav tako zvest in dober Nемец.

Za izpraznjeno poslansko mesto se je začel kmalu pravi volilni boj; avgusta sta najavila svoji kandidaturi za izpraznjeno mesto Karl Reuter iz Gradca in Franc Wiesthaler³⁵. Wiesthaler je istega dne v uvodniku Marburger Zeitung ostro napadel namero, da bi prosvetni in kulturni minister kandidiral za državni zbor, saj »je mesto državnega uradnika in ljudskega zastopnika nezdržljivo«.

Ko se je zvedelo, da bodo volitve 6. oktobra 1880, ter da bo nastopil kot kandidat slovenske klerikalne stranke Levičnik³⁶, ki je sicer pozneje umaknil kandidaturo, so Nemci na Spodnjem Štajerskem najavili že prve volilne shode; za 19. september pa je sklical župan Slovenjgradca dr. Tomscheg tak shod na željo kandidata Franca Wiesthalerja³⁷.

Kot primer zavzetosti uradnikov za nemško stvar so spodnještajerski Nemci 10. septembra 1880 objavili, da je bilo pri zadnjih volitvah v državni zbor v volilnem okraju Maribor od 1287 glasovalnih lističev 140 uradniških, in sicer: 25 od uradnikov glavarstev Maribor, Slovenjgradec, Ptuj in Ljutomer, 50 od okrajnih sodišč ter 65 od finančnih uradnikov, pošte in telegrafa. List je zapisal, da pa je bila udeležba na volitvah le 619 volilcev³⁸.

15. septembra 1880 so Nemci na Spodnjem Štajerskem sporočili, da bo kandidat na bližnjih volitvah »nacionalne klerikalne stranke« Franc Bindlechner, posestnik, član trgovske zbornice in mariborskega okrajnega zastopstva.

Najpomembnejši volilni shod so napovedali ter ga izvedli 18. septembra zvečer Nemci v Götzovi hali ob številni udeležbi volilcev, vendar pa brez udeležbe volilcev »nacionalnih klerikalcev«. Po uvodnih proceduralnih dejanjih so spregovorili vsi trije kandidati »svobodomiselnih stranke« — freisinnige Partei — ter odločno poudarili nemški nacionalni temelj. Pri tem je bil najodločnejši

³² MZ, 13. 7. 1879.

³³ Zgodovina Slovencev, Cankarjeva založba 1979, str. 510.

³⁴ MZ, 30. 7. 1880.

³⁵ MZ, 11. 8. 1880.

³⁶ MZ, 25. 8. 1880.

³⁷ MZ, 8. 9. 1880.

³⁸ MZ, 10. 9. 1880.

prav dr. Schmiderer. Skupaj s Karlom Reuterjem sta razvila politično-gospodarski program »napredne stranke« — der Fortschritt-Partei« — obramba domačega dela z visokimi zaščitnimi carinami; reforme obrtnega reda, obdavčitve, sodstva in tiska; zahteva po osemletni osnovni šoli; ureditev vojaških stroškov ter socialne podpore za »slabotno« prebivalstvo. Wiesthaler je poudaril še izrecno zahtevo po samoupravi okrajev, organiziranosti obrti z obrtnimi združenji in željo, da naj bodo progresivni davki edini direktni davki.

Sklenjeno je še bilo, da bodo izvedli poskusne volitve, kakor hitro bodo volilci dobili volilne izkaznice. Vsi trije kandidati so pa se obvezali, da bodo rezultati teh poskusnih volitev zanje obvezujoči³⁹.

Volilni shod so napovedali Nemci v Ptujju za 22. in 29. september (»sestaneke zvestih mož v Casinu v Mariboru«) ter podprli le kandidaturo Schmidererja. Na že napovedanem zborovanju v Slovenjgradcu je prebral župan Tomscheg Duchnatschevo pismo kot navodilo za volitev njegovega naslednika ter po govoru vseh treh kandidatov odkrito povedal, »da tokrat stoji popolnoma na pozicijah vlade«⁴⁰.

Po poskusnih volitvah je F. Wiesthaler sporočil, da umika svojo kandidaturo v smislu sklepov volilnega zborovanja 18. septembra⁴¹ ter dva dni pred tem odgovoril še na pismo dr. Michelitscha iz Ptujja, ki je polemiziral o njegovih izjavah na zborovanju v Ptujju 22. septembra.

Objavljeni volilni razglas⁴², naslovljen na »ustavozveste, napredne in nemško misleče volilce« je poudaril vzoren karakter kandidata dr. Schmidererja, posestnika in predsednika mariborskega okrajnega zastopstva. Na volilce se obrača z željo, naj se zadrži še vnaprej dotedanji trdni karakter volilnega okraja kot naprednega in nemško mislečega. Volilci ne smejo poslušati nikogar »ne nacionalnih klerikalcev in ne drugih, kar vodi le k razcepljanju v lastni stranki«⁴³. Razglas so podpisali za Maribor von Bitterl in dr. Duchatsch ter župani dr. Breznig (Ptuj), Tomscheg (Slovenjgradec), Joseph Steyer (Ljutomer), Joras (Lenart), Schmitt (Radlje), von Formacher (Slovenska Bistrica) in Kossol (Ormož) ter mnogi volilci tega volilnega okraja.

Mariborčani so za te nadomestne volitve imeli 665 volilnih upravičencev⁴⁴.

Kot so pričakovali Nemci na Spodnjem Štajerskem, je njihov kandidat Schmiderer zmagal s 657 glasovi nad Bindlechnerjem, kandidatom vladne stranke, ki je dobil 258 glasov.

Schmiderer je prepričljivo zmagal v Mariboru (368 : 98), Ptujju (111 : 37), Slovenski Bistrici (55 : 6) ter Slovenjgradcu (84 : 13), a je moral priznati poraz v Ormožu (39 : 104). Ko je volilni komite ugotovil volilne rezultate, je bila na stolpu mestne hiše v Mariboru izobešana velika državna zastava. Bivši poslanec Duchatsch je v javnem govoru z balkona mestne hiše poudaril, da »bomo stali za ideje ustave in naše monarhije, katere najzvestejši branilci smo in bodemo«. Zmago je ocenil kot rezultat zvestobe volilcev nemškega duha, ki jih spodnještajerski Nemci že dolgo negujejo. Po državni himni, vzklikih za cesarja in »nemški pesmi« je godba Južne železnice poskrbela za proslavljanje zmage, ker »imamo vso osnovo, da se zmage veselimo«⁴⁵.

³⁹ MZ, 22. 9. 1880.

⁴⁰ MZ, 24. 9. 1880.

⁴¹ MZ, 1. 10. 1880.

⁴² MZ, 5. 10. 1880.

⁴³ Misli se očitno na K. Reuterja in F. Wiesthalerja, ki nista dobila podpore nemškega tabora v smislu sklepov volilnega komiteja objavljenega v MZ, 3. 10. 1880.

⁴⁴ MZ, 3. 10. 1880.

⁴⁵ MZ, 8. 10. 1880.

3. DRŽAVNOZBORSKE VOLITVE — nadomestne — 1884

Ker je v sredini decembra 1883 v Gradcu umrl državnozbornski poslanec Michael Herman, star 62 let, so pričakovali, da bodo v kratkem nadomestne volitve za izpraznjeni mandat v ptujskem volilnem okraju — kmečke občine — za kar so določili 31. januar 1884. V začetku leta 1884 je bil volilni cenzus spuščen na 5 guldnov, kar je ustvarjalo nove možnosti pri volitvah.

Nemci na Spodnjem Štajerskem so izrazili v uvodniku Marburger Zeitung pod naslovom »Taaffejev naslednik« mnenje, da vlada ne bo padla ter kljub popuščanju Slovanom od strani vlade ne želijo morebitnega naslednika z desnice, za katerega smatrajo, da bi bil še »ostrejši«⁴⁶.

Bralcem je omenjeni list sporočil, da bo kot kandidat slovenske klerikalne stranke postavljen župnik od Sv. Barbare Božidar Raič; ob priimku Raitsch so dosledno zapisovali še obliko Reich⁴⁷.

Uvodnik z naslovom »K državnozbornskim volitvam v Ptuj« je sporočil, da »svobodomiselnna stranka« postavlja za kandidata Löschniga, »občinskega zastopnika od sv. Ivana na Dravskem polju«. Kandidat je predstavljen kot »znanstveno izobražen mož, vpeljan v kmetijske in občinske zadeve... in z dobro zastavljenim imenom«. Nemce v tistem trenutku ni motilo niti dejstvo, da je Löschnig pred kratkim govoril ob svečanostih pri cesarjevem spomeniku v Ptuj v slovenskem jeziku. Seveda pa stranka ni dajala večjih možnosti za uspeh svojemu kandidatu, saj je list zapisal, da »če že ne bomo uspeli, pa bomo svojo državljansko dolžnost izpolnili«. Stranka pa je zagotavljala svobodomiselnim in Nemcem prijaznim — »deutschfreundlichen« volivcem za vse čase »bratstvo orožja«⁴⁸.

Pojav malodušja ter nameravan izstop »svobodomiselnih« Nemcev, kot je sklenila nemška zveza v Gradcu, so spodnještajerski Nemci odločno zavrnili⁴⁹, saj so med drugimi uspehi na Spodnjem Štajerskem dosegli pri pravolitvah v Rogaški Slatini »nemški svobodnjaki« gladko zmago nad »nacionalnimi klerikalci«.

Teden dni pred volitvami je list objavil pismo »bravca«, ki ostro napada kandidaturo Raiča ter mu očita njegovo spogledovanje s Hrvati, češ »mi ne želimo nobenega Starčevića v naši državni zbornici«⁵⁰.

Prepričljiv poraz, popolnoma pričakovan ob tudi zanemarljivo majhni predvolilni agitaciji na slovenskem podeželju, so v listu prikazali hladno, brez komentarjev in le z golimi podatki zmago Raiča nad Löschnigom s 318 : 42 glasovom⁵¹.

Poraz ni sprožil nobenih komentarjev volitev še ves naslednji teden februarja 1884.

4. DRŽAVNOZBORSKE VOLITVE 1885

V zadnje koledarsko leto državnozbornske periode 1879—1885 je nemška stran na Spodnjem Štajerskem stopila s sklepom nemške zveze v Celju, da bo kmalu sestanek za sestavo agitacijskega komiteja. To je bilo potrebno tudi zaradi sklepa glavnega shoda slovenskega političnega društva za Spodnjo Štajersko, ki je obvezoval volilce, da bodo volili le take kandidate, ki bodo izjavili,

⁴⁶ MZ, 30. 12. 1883.

⁴⁷ MZ, 6. 1. 1884.

⁴⁸ MZ, 9. 1. 1884.

⁴⁹ MZ, 20. 1. 1884; prispevek — uvodnik — »Mi se ne sirinjamo z izstopom« avtorja Franca Wiesthalerja.

⁵⁰ MZ, 23. 1. 1884.

⁵¹ MZ, 1. 2. 1884.

da bodo s primorskimi, istrskimi in dalmatinskimi poslanci ustanovili lasten poslanski klub ter sodelovali s Čehi, Poljaki in nemškimi klerikalci ter zahtevali za Slovence nacionalno enakopravnost. Ta bi se naj kazala v zahtevi za lastno državno namestništvo z oddelkom za Spodnjo Štajersko v Celju ali Mariboru, posebno trgovsko zbornico ter uvrstitvijo vseh trgov na Spodnjem Štajerskem v volilno kurijo mest⁵².

Konec aprila 1885 so bile razpisane volitve za vse kurije za mesec junij.

Mesec dni pred volitvami je objavila nemška svobodomiselná stranka že svoje kandidate: dr. Schmidererja za Maribor (kmečke občine) in dr. Karla Aussererja iz Sevnice za trge in mesta⁵³.

Uvodničar Marburger Zeitung je seznanil bralce s »programom« stranke: nemška stranka je stranka politične svobode, gospodarsko-socialnega napredka in bodočnosti. Nemci na Spodnjem Štajerskem se štejejo k tistim, ki narodno pripadnost najbolj izpričujejo in najbolj izžarevajo — ne samo v Avstriji, ampak tudi tako daleč kot nemški jezik seže. Smatrajo se, da so poklicani, braniti svobodo in vzgojo proti hlapčestvu in barbarstvu. Volitve so smatrali za že vnaprej dobljene in častne⁵⁴.

Po formalni predstavitvi nasprotnih kandidatov slovenske strani za kmečko kurijo na Spodnjem Štajerskem, hladnem odnosu do kandidata Foreggerja za celjsko mestno kurijo in napovedi, da se začnejo 11. maja 1885 volitve volilnih mož v celjskih kmečkih občinah, so povabili volilce na shod v Selnico pri Fali in v Maribor 13. maja na starem prostoru — gostilna Zur Stadt Wien. Na dan shoda so volilcem predstavili kandidata Schmidererja kot »neodvisnega moža, ... s srcem za vzgojo, napredek in svobodo, ... je predvsem zvest nemškemu mišljenju, ki ne bo dopustil pretresov v nemški osnovi Avstrije... saj pozna občutke mest in podeželja, velikega in malega delavstva«⁵⁵.

Celjske volitve volilnih mož so prinesle uspeh Nemcem, saj je bilo prvič izvoljenih 7 »nemcem prijaznih« (deutschfreundlichen) volilnih mož, pa tudi Foreggerjev nastop na volilnem shodu nemško liberalne stranke v Konjicah je pomagal utrjevati nemški položaj poleg že pričakovanega ugodnega poteka agitacije Schmidererja in ponovne izvolitve dr. Neckermanna za celjskega župana⁵⁶.

List je objavil v sredini maja 1885 presenetljivo vest, da dr. J. Schmiderer, ki je po odstopu F. Duchatscha 1880 bil pet let državnozbornski poslanec, ne misli več kandidirati, da pa bo še vseeno ostal vedno zvest besedam in dejanjem nemštva in svobode. Njegov umik s tega prizorišča je bil le navidezen, saj se je preselil med kandidate kmečke kurije štajerskega deželnega zbora⁵⁷.

Politično in volilno naravnost spodnještajerskih Nemcev je na volilnem shodu 13. maja 1885 pojasnil kandidat dr. K. Ausserer, ko je povedal, da so Nemci že zadosti dolgo puščali ob strani svoje nacionalne občutke v ozadju, ter smatral, da je »prišel čas, ko sedaj s ponosom kličemo: Mi smo Nemci! Nemci so tej deželi dali kri, kulturo, pri čemer pa se morajo sedaj boriti za svoje pravice. Zato je zahteval nujne ukrepe: 1. ne dopustiti, da bi upadla vloga nemškega jezika in da bi se zakoni objavljali jezikovno mešano; 2. Nemci se morajo rešiti poljskega pritiska; 3. brezpogojno in nujno se mora Avstrija povezati z Nemčijo. Zavzel se je za človečanske, socialne in delavske pravice, ker »tudi Avstriji preti strah socialne revolucije«, zato se pač naj izboljša delavska zakonodaja⁵⁸.

⁵² MZ, 2. 1. 1885.

⁵³ MZ, 1. 5. 1885.

⁵⁴ MZ, 3. 5. 1885.

⁵⁵ MZ, 15. 5. 1885.

⁵⁶ MZ, 15. 5. 1885.

⁵⁷ MZ, 15. 5. 1885.

⁵⁸ MZ, 15. 5. 1885.

Ausserer je dobil podporo tudi na shodu na Ptuj 16. maja »saj volitev tega pravega Nemca in svobodomiselnega kandidata odseva popolno sigurnost.«⁵⁹

V volilni boj se je vključil tudi Emil Stoerk, strokovni pisatelj, ki je 15. maja obrazložil svoj program ter v naslednjih desetih dneh razposlal 2000 izvodov svojega volilnega programa, kar je list označil kratko kot »weder liberal, noch klerikal.«⁶⁰

Nastop kandidata, nemškega konzervativca Hirschhoferja v mariborski mestni kuriji s predstavljenim programom in ob udeležbi 150 volilcev konec maja v Mariboru ni bil uspešen, saj ni dobil podpore shoda.⁶¹

Volitve volilnih mož so bile v teku in pokazala se je politična orientiranost krajev, ki so volili liberalce in svobodomiselne (»freisinige«) volilne može.

Predstavitve slovenskega predvolilnega delovanja se je začela vzporedno z nemškim; Nemci poudarjajo vsebino volilnega proglasa »nacionalnih klerikalcev« ter izpostavljajo predvsem njihovo zahtevo po slovenizaciji učiteljsišča v Mariboru in slovenskih paralelk na nižji gimnaziji v Celju.⁶²

Nacionalno obeležje je imel tudi shod kandidata Godelennya v Selnici ob Dravi s slovenskimi zastavami v gostilni, tem pa so se Selničani — Nemci — postavili po robu s tem, da so izobesili na javnih mestih štajerske, avstrijske in nemške zastave.⁶³ List je posebej poudaril, da je bil volilni shod »nacionalnih klerikalcev« napovedan 17. maja na prostem v »Hörbergu bei Drachenburg« prepovedan. Tako prireditve so Nemci na Spodnjem Štajerskem imeli za poskus »obnoviti duh ljudskih taborskih prireditev na Slovenskem.«⁶⁴

Marburger Zeitung je konec maja 1885 objavil »velike slovenske cilje«, predstavil nacionalne klerikalne slovenske kandidate ter zapisal besede iz govora kandidata za Ptuj — kmečke občine B. Raiča, da se bo posebej na Spodnjem Štajerskem zavzemal za združeno Slovenijo, da bi bil notranji jezik občinskih uradov slovensčina ter za lasten šolski svet in povezavo slovenskih poslancev s hrvaškimi iz Istre in Dalmacije.⁶⁵

Ob novici, da je kandidat J. Stadler imel volilni shod za Celje — kmečke občine, so Nemci zapisali, da »v torek v podeželskih občinah Štajerske pade kocka.«⁶⁶

Nemci so na Spodnjem Štajerskem pred volitvami objavili volilni razglas ter ga naslovili »Na nemške in svobodnomiselne volilce volilnih okrajev Maribor — Ptuj — Slov. Bistrica — Slovenjgradec — Ormož — etc.«; opozorili so jih, naj se ne pustijo vplivati od nikoder ter naj volijo le dr. Karla Aussererja. Če bo vsak izpolnil svojo nalogo, bo volilni okraj ostal to, kar je že bil — zaveetje svobode in nemškega meščanstva. Proglas so podpisali vsi pomembnejši mariborski Nemci ter vse povabili na volitve 5. junija.⁶⁷

Popolnoma mirno, brez komentarjev, z le golimi številkami za oddane glasove in obvestilom, da je abstineralo 10 volilcev v Slovenjgradu, 8 v Komjicah in 1 v Mariboru, so tudi objavili rezultate v mariborskih podeželskih občinah, kjer so že bili navajeni porazov, tudi takega, kot so ga doživeli sedaj (poraz J. Schmidererja).

Drugače pa so Nemci poročali o volitvah v mestni kuriji, kjer so zmagali: Volitve so tekle mirno, godba južne železnice je igrala po objavi rezultatov ter tako izzivala poraženo stranko s cesarsko himno. Zmagovalci so se zbrali v

⁵⁹ MZ, 20. 5. 1885.

⁶⁰ MZ, 22. 5. in 24. 5. 1885.

⁶¹ MZ, 31. 5. 1885.

⁶² MZ, 13. 5. 1885.

⁶³ MZ, 17. 5. 1885.

⁶⁴ MZ, 20. 5. 1885.

⁶⁵ MZ, 29. 5. 1885.

⁶⁶ MZ, 29. 5. 1885.

⁶⁷ MZ, 3. 6. 1885.

gostinskem lokalu h kosilu, kjer je izvoljeni dr. Schmidererjev naslednik dr. Ausserer povedal, da bo zastopal tudi interese podeželja. Slavju je prisostvoval tudi mariborski župan dr. Ferdinand Duchatsch, ki je pozdravil nemške in slovenske(?) volilne može in volilce, govoril je o interesih mestnega in podeželskega prebivalstva ter povedal, da so ti interesi enaki, in izrazil upanje, da bodo poslanci zastopali interese obojih. Vzkliki zmagoslavja so se čuli v nemškem in slovenskem(!) jeziku za »naprednjaško misleče prijatelje«. Slavje so nadaljevali še po mestu⁶⁸. Čez nekaj dni so objavili še podrobne rezultate volitev, zmago dr. Radeya nad Aussererjem v Središču ob Dravi (75 : 2 glasova) pa mirno prespali ter kot samoumevno poročali, da je v Celju zmagal zopet dr. Foregger nad Jermanom, v Lipnici pa dr. Magg.

Po volitvah je sledilo nekaj manjših odmevov; dr. Ausserer je prejemal čestitke in telegrame, 35 nemško mislečih volilnih mož iz sodnega okraja Brežice, ki so na volitvah volili za dr. J. Stadlerja, je ustanovilo pod njegovim vodstvom »Kmečko zvezo«⁶⁹; niso pa pozabili napisati tudi, da so bili »svobodomisleci« orehovčani od jeznih — poraženih — klerikalcev na cesti ozmerjani in kamenjani⁷⁰.

Za izdatno volilno zmago se je v posebnem pismu zahvalil dr. Ausserer ter menil, da je 80 % glasov zanj »dokaz, da so nemški meščani trgov in mest spoznali nevarnost, ki zadeva njihov nacionalen in svoboden razvoj« ter poudaril, da je bil ta impozanten volilni rezultat glasen protest Nemcev proti slovenskim zahtevam o razdelitvi Štajerske, proti slavenizaciji Avstrije in končal zahvalno pismo, da se bo zavzemal »za razvoj domovine pod nemškim vodstvom«.

Tako se je končala zelo aktivna državnozborna volilna perioda, ki je šele dodobra razburkala vse dejavnike na slovenskem Štajerskem ter nakazala smer za naslednje obdobje, ko bodo stopali spodnještajerski Nemci v še radikalnejši odnos do Slovencev na tem, za vso monarhijo občutljivem teritoriju, »južnem braniku nemštva«.

REIHSRATWAHLEN IN SLOWENISCH STEIERMARK SEIT 1879 BIS 1885

Zusammenfassung

Untersteiermarkterritorium im Umfang von 20 Gerichtsbezirken war in der Zeit von 1880 bis 1914 Schauplatz der spezifischen wirtschaftlichen, sozialen und kulturellen Kraftlinien, die zusammen mit Nationalstruktur das Bild dieses Raumes gestalteten. Hinsichtlich der Zahl war slowenische Bevölkerung dem relativen Sinken ausgesetzt. Sichtbar sind der Germanisierungseinfluss, Landbevölkerungabnahme und Änderung der Nationalstruktur in bedeutendsten Orten, Märkten und Städten der Untersteiermark (Maribor, Celje, Ptuj) zum Nachteil der slowenen.

Erste Reichsratswahlen (im Sommer 1879) regten unter Deutschen lebhaftere Wahlstätigkeit an, und zwar durch »Steierische Fortschritts-Partei«, die sich zu bevorstehenden Wahlen programmgemäß stellte. Die Partei betonte dabei wirtschaftliche und politische Argumente zu Unterstützung der untersteierischen Kleinwirtschaft, wobei nach Übertragung des Grazer »Parteitagsgeistes« auch in die Untersteiermark gestrebt wurde. Anlässlich der Wahlversammlungen in ganz Untersteiermark wurde das Parteiprogramm erklärt. Vor allem verlangte man unteilbare Steiermark. Zu Kandidaten wurden nur feste und verlässige Deutsche auserwählt und bestätigt. Radikalismus zu Slowenen war noch mässig.

⁶⁸ MZ, 5. 6. 1885.

⁶⁹ MZ, 12. 6. 1885.

⁷⁰ MZ, 14. 6. 1885.

Zweite Wahl (im Oktober 1880) war Ersatzwahl, nach Abtritt des deutschen Abgeordneten Ferdinand Duchatsch. Bei Aufstellung des neuen Kandidaten (Dr. Schmiderer) wurde das politische Programm der wirtschaftlichen Forderungen wiederholt.

Dritte Wahl (im Januar 1884) war auch eine Ersatzwahl (nach dem Tode von Michael Herman), in Wählerklassenlandsgemeinde, mit dem für Deutsche schon erwarteten und traditionellen Misserfolg, beim Sieg der slowenischen Kandidaten Raič. Deutsche Wahl­tätigkeit war sehr bescheiden.

Vierte Wahlen, letzte in ordentlicher Wahlperiode (im Juni 1885) regten politische Geister in Untersteiermark stark auf, und zwar schon längst vor ausgeschriebenen Wahlen. Programmgemäss wurde die Forderungen der Deutschen erweitert und auf politischem wie auch anderen Gebieten wurde grossdeutsche Idee bestimmt. Gefahr der sozialen Revolution in Österreich war offen anerkannt. Slowenischem Wahlprogramm und Tätigkeit wurde widersprochen. In Geistlichkeit sah man den grössten Gegner des Deutschtums, vor allem auf dem ausgesprochen national und wählerisch slowenisch gerichteten Lande.

Die Reichsratswahlen in Untersteiermark zeigten, dass die Deutschen in politische Offensive und radikalere Beziehung zu Slowenen traten, im Interesse der entschlossenen Abwehr des Deutschtums in Untersteiermark, die ihnen geopolitisch viel bedeutete.

MARIBORSKI GRADBENIKI V ČASU BAROKA IN KLASICIZMA

Jože Curk *

UDK 69-051:72.034.7/.035(497.12 Maribor)

CURK Jože: Mariborski gradbeniki v času baroka in klasicizma. (Über die barock- und klassizistisch-zeitlichen Bauleute von Maribor.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 57=22(1986)2, str. 289—314.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvirček v sloven. in angl.

Seslavec obravnava gradbeno dejavnost v Mariboru med leti 1650 in 1850. Iz seznama zidarjev, kamnosekov, štukerjev in tesarjev je razvidna živahna gradbena dejavnost, ki so jo v 17. stoletju spodbujali veliki požari. v 18. pa gospodarski razvoj, ki se je začel v meslu po obnovi obeh tranzitnih cest (Ptujске in Tržaške) in pognal gradbeno dejavnost na kvadratno raven (Jožef Hoffer — Janez Fuchs), ki jo mesto pozneje ni več doseglo. Zadnji večji mestni požari med leti 1795 in 1809 so posledično uveljavili klasicizem, ki pa ni usvaril nobene pomembnejše arhitekture razen zvonika župne cerkve. To je zmoglo šele obdobje historicizma, ki je najavilo svoj prihod z neoromansko kadetnico iz leta 1855. Nova generacija mariborskih gradbenikov je bila pod vplivom iz Grada, kjer je bil sedež deželne gradbene direkcije in kjer so morali njeni pripadniki opravljati vojaške izpite.

UDC 69-051:72.034.7/.035(497.12 Maribor)

CURK Jože: The Builders of Maribor in the Time of the Baroque and Classicism. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 57=22(1986)2, p. 289—314.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

The article deals with the building activity at Maribor between the years 1650 and 1850. From the list of masons, stonecutters, stuccoers and carpenters a brisk building activity is evident, which was in the 17th century stimulated above all by the big fires and in the 18th century by the economic development, which began in the town after the reconstruction of the two transit roads (of Ptuj and of Trieste) and drove the building activity to a level of quality (Joseph Hoffer — John Fuchs) which the town has no more attained later. The last greatest town fires between the years 1795 and 1809 gave consecutively effect to the classicism, but it did not create any more particular architecture except the belfry of the parish church. This could be done only by the period of historicism which announced its arrival with the neoromanesque military academy from the year 1855. The new generation of the builders of Maribor was under the influence from Graz where there was the seat of the provincial building direction and where their adherents had to pass the examinations for the title of master.

Renesančno prenovljeni Maribor, ki sta ga sicer prizadela požar leta 1580 in potres leta 1590, je doživel svoj holokavst dne 6. 5. 1601, ko je pogorelo vse mesto z župno cerkvijo, rotovžem in utrdбами vred. Požar je izbruhnil v hiši gradbenega mojstra **Ludvika Himmelsteinerja**, vnetega luterana in mestnega odbornika, stanujočega blizu Koroških vrat. Sledila je mrzlična ob-

* Jože Curk, diplomirani umetnosni: zgodovinar, Ljubljana, Cimpermanova 5.

nova, pri kateri so sodelovali med drugimi zidarski mojstri **Benedikt Rorc**, **Nikolaj Küdt** in **Andrej Karniš** z Gosposke 17, ki so do leta 1602 popravili župno cerkev, stolp, župnišče in šolo za skupno 591 fl. Naslednji zidarski mojster, ki se omenja, je **Paolo** iz ptujske rodbine **della Porta (de Riva)**, ki je v letih 1623—24 obnovil mestni stolp, spremenjen okoli leta 1520 z nadzidavo zvonove etaže v zvonik in obnovljen leta 1601—02 ter ga opremil s čebulasto-laternasto streho, ki nam jo kaže veduta iz okoli leta 1630. Požara z dne 30. 4. 1648 in 27. 4. 1650 sta ponovno uničila vse mesto in ga zaradi zaporednosti tudi gospodarsko tako prizadela, da se dolgo ni opomoglo. V letih 1650—51 je tesarski mojster **Wolff Peter**, ki se je prav takrat drugič poročil z Marjeto, hčerko Fischerja Gašperja, obnovil za okoli 220 gld ostrešje župne cerkve na vseh treh ladjah, zakristiji in stopniščnem stolpiču, medtem ko je zvonik dobil stopnjevan dvoetažni zaključek, pokrit z zvonasto-čebulasto streho, ki nam ga kažejo vedute do konca 18. stoletja. Od leta 1646 dalje so ohranjene župnijske matrike, začete kmalu po letu 1580, ki predstavljajo glavni vir za rekonstrukcijo gradbene zgodovine mesta. Pojavi se vrsta zidarjev, kamnosekov in tesarjev, doslej neznanih mojstrov, iz katerih delavniških, družinskih in poklicnih povezav se da sestaviti razvojna shema, ki jo bo mogoče v bodoče obogatiti še z novimi podatki in morda tudi s pripisanimi jim deli. Vsekakor pa je to prvi poskus, vnesti v to doslej neznano in neobdelano področje nekaj drobcev znanja kot izhodišč za nadaljnje raziskave. Pri tem zaradi boljše preglednosti ne bomo sledili kronološki zaporednosti celotnega gradbenega dogajanja, ampak ločeno posameznim strokam (tesarstvu, zidarstvu in kamnoseštvu), čeprav so do konca 18. stoletja sestavljale enoten ceh in še danes predstavljajo skupno zasnovo gradbene dejavnosti. Šele v zaključnem poglavju kot sintezi podatkov vseh treh strok bom poskušal podati kronološko urejeno podobo mariborskega gradbenega razvoja v dvestoletnem obdobju baroka in klasicizma med leti 1650 in 1850.

Tesarski mojster **Wolff Peter**, obnovitelj cerkvenega ostrešja, se je še leta 1668 potegoval za ostrešitev južnega trakta pri minoritih v Ptuj. Kdaj je umrl, se ne ve. Sočasno se omenja Jakob Jernej, ki mu je bil 13. 1. 1659 Wolff Peter za poročno pričo. Dne 3. 6. 1672 je bil pokopan tesar Rigler Peter, 31. 7. 1676 Barbara, žena tesarja Schoffzagla Matije, ki je naslednje leto še dvakrat nastopil kot poročna priča, in 13. 5. 1679 tesar Lovrenc. Tesar Melanšek Urban je dobil leta 1664 s strani mesta ubažno spričevalo, ker je postal nezmožen za delo. Dne 10. 9. 1673 se je poročil tesar Pleteršek (Pleteršnik) Filip, katerega otroci so bili rojeni med leti 1674—1684. Dne 4. 3. 1685 so pokopali vdovo po tesarju Virekhu, 8. 9. 1688 pa tesarja Aschauerja Janeza in Körnerja Gašperja, ki sta se ubila pri delih na mestnem gradu. Pomembnejši od njih je tesarski mojster **Pirckher Vid**, ki je leta 1683—84 ostrešil jugozahodni trakt pri minoritih v Ptuj, leta 1688—89 pa zvonik istotam. Julija 1689 se mu je rodil še sin, 3. 7. 1690 pa je bil že mrtev. Vdova Katarina se je 8. 1. 1691 znova poročila s puškarjem Mayerjem Mihaelom. Dne 25. 8. 1685 so pokopali hčer tesarja Hochnigla Jurija, dne 23. 6. 1692 tesarja Mayra Gregorja, 31. 12. 1692 tesarja švedskega rodu Märuta Magnusa in 3. 4. 1693 tesarja Pleschtana Štefana. Mariborski tesarji pa niso samo umirali, ampak se tudi ženili: Hortnaht Urban 14. 1. 1671, **Martin David**, sin tesarskega mojstra **Adama** 3. 2. 1677 (priča Schoffzagl Matija, oče Adam, ki je bil v letih 1686—98 večkrat poročna priča, je bil pokopan 19. 11. 1708, njegova vdova Katarina pa 14. 2. 1712), tesar Ohsll Luka sin Jurija 8. 2. 1677 (priča Schoffzagl Matija), Hartner Jakob 1. 2. 1688 (priča tesarski mojster Mar Gregor), ovdoveli tesar Zürber Vid 7. 5. 1685 (priča zidarski mojster Muur Zaha-

rija), Divjak Jernej 26. 11. 1687 (priča Martin Adam), Parath Matija 23. 11. 1687 (priča Martin Adam), tesarski mojster **Mar Gregor** sin Petra 3. 6. 1686 (priča Martin Adam, Mar umrl že leta 1692), tesarski mojster vdovec **Maruth Luka** 13. 7. 1693 (bil v letih 1696—98 večkrat poročna priča), Karmel Jurij, sin Matijev, ki je imel leta 1682 nezakonskega sina Jerneja, 4. 2. 1688, Marhöffer Jurij iz Brucka prvič 8. 5. 1690 in drugič okrog 1695, Mehovič Jurij iz Limbuša 18. 1. 1696 (priča Maruth Luka), Krauth Jakob 13. 2. 1697 (priča ista), Pukhell Janez 5. 5. 1698 (priča ista), Jamnik Tomaž 12. 5. 1698 (priča ista) in Povoden Jožef 26. 11. 1698 (priči Maruth Luka in Martin Adam).

V naslednjem stoletju se vrsta tesarjev, ki so se ženili, nadaljuje: Azneth Urban 24. 5. 1700 (priča Narath Luka), Dvornik Andrej iz Ribnice 23. 1. 1702 (priča ista), Pichler Andrej Mihael 29. 10. 1704, Renner Sebastijan 30. 6. 1709 (priči tesarja Mehovič Jurij in Vrenkovič Jožef), Krumpel Gregor 10. 11. 1710 (priča Aichman Tomaž) in Jakob Rok 30. 6. 1715 (priča Repolusk Mihael). Poleg njih se pojavlja v letih 1701—04 Stopar Jakob, večjega pomena pa so trije mojstri **Aichman Tomaž**, **Hoffmann Janez** in **Leeb Andrej**. Prvi je bil rodом iz Konjic ter se je prvič poročil 7. 1. 1693 s Heleno, vdovo po tesarskem mojstru Maru Gregorju (priča Mayrhold Luka), in drugič 9. 9. 1733 z Ursulo Damiš. Večkrat je nastopal kot poročna priča, pokopan pa je bil 26. 4. 1734. Drugi je zgubil prvo ženo 24. 6. 1728 in se poročil z drugo 31. 1. 1729 (priča Hein Matija), a je bil že 30. 12. istega leta zopet vdovec. Kot meščanski tesarski mojster je bil pokopan 22. 6. 1736. Tretji se je poročil 17. 9. 1712 z Marijo, vdovo po tesarju **Schützu Hermanu**. Na Glavnem trgu je imel hišo št. 172 (Glavni trg 9) s tesarskim jusom vredno 800 fl. Po njegovi smrti leta 1739 je oboje podedoval sin Franc Anton, rojen 11. 6. 1713, ki je s stavbnega prešel na pohištvno mizarstvo in sodeloval zlasti z Jožefom Straubom in Jožefom Holzingerjem pri opremljanju večih cerkva. Po njegovi smrti je leta 1784 hišo z jusom vred kupil mizar **Stöger Janez Jurij**, ki je leta 1799 postavil na Lentu lesno uto in leta 1806 umrl.

Sledi vrsta tesarskih imen, ki zaenkrat komaj presega anonimnost njihovih nosilcev. Poročili so se: Sternat Filip 13. 1. 1721 s Terezo, hčerko tesarskega mojstra Aichmana Tomaža, vdovec Valentan Janez 9. 11. 1722, Ravnak Jera vdova po tesarju Simonu 31. 1. 1723, Mikovič Martin 10. 1. 1723 (priča Repolusk Mihael), Vedenik Jurij iz limbuške župnije 18. 1. 1723 (priča ista), vdovec Kreudt Nikolaj 20. 1. 1723 (priča ista), Peitler Janez Jurij sin tesarja Janeza, prvič 6. 7. 1710 z Marijo Lubič (Lubec) in drugič 20. 1. 1727 z Ano Marijo Trofeller (priča tesarski mojster Hoffmann Janez), njegov brat Pankracij 28. 7. 1727 s Kunigundo Hier (priča ista), Eva hči tesarja Vrenkoviča Jožefa 2. 6. 1727, Rajniček Lovrenc 22. 1. 1727, Gehen Mihael 22. 6. 1727, Lubič Matija 20. 8. 1730, odvedeli tesar iz Limbuša Onnek Jakob 7. 1. 1732, Rudolff Sebastijan 28. 1. 1732 (priča Poltnik Anton), Perkuš Štefan z Barbaro, vdovo po Vrenkoviču Jožefu Juriju 9. 11. 1733 (priča Aichman Tomaž), Waschner Nikolaj 3. 3. 1734, Repič Filip sin Tomaža iz Celovca 10. 9. 1736, Womnig Janez Jurij 12. 7. 1737 z Ano Marijo, vdovo po tesarju Peitlerju Janezu Juriju, Schwäger Jakob 12. 1. 1739, Jera, hči tesarja Pukhla Janeza 10. 2. 1744 in Marija Julijana, hči tesarja Körrerja Tomaža 27. 4. 1744 (priča Hein Anton), umrli pa so: Ana Marija, žena tesarja Mayrholdta Gregorja 23. 4. 1731 (ki mu je od leta 1710 dalje rodila vrsto otrok) in Lepušič Andrej 22. 4. 1740.

Pomembnejši od naštetih so: tesarski mojster **Tripolt Andrej**, rojen leta 1700, ki je živel in umrl v hiši št. 129 (Slovenska 34) ter bil pokopan 9. 6. 1775, tesarski mojster **Poltnik (Poldtner) Anton**, sin tesarja Gašperja iz Wolfsberga, ki se je poročil 28. 7. 1727 s Kunigundo, vdovo po tesarju **Körrerju Tomažu** (priči Wenig Matija in Hein Anton), s čemer je priženil njeno hišo št. 37

z jusom v Židovski 12. Pokopan je bil 22. 2. 1735. Njegova druga žena Marija Apolonija pa se je poročila 23. 7. 1736 s **Schintlerjem Janezom Jurijem**, sinom istoimenskega očeta in Marije Ane (priča Hein Anton), ki je s tem postal lastnik Kórrerjeve hiše v Židovski 12 in Poltnikove št. 124 v Slovenski 26, kjer je prebival med leti 1736 in 1756. Kot hišni posestnik se omenja v fasijskem popisu hiš iz leta 1754, medtem ko se v Zemljiški knjigi 1 pojavlja kot Matija, ki je priženil hišo z vrtom v Slovnski ulici, kjer ga je nasledil pastorek **Poltnik Janez Jurij**.

Poleg njih se omenjajo še drugi tesarji, ki napolnjujejo 3. četrtino 18. stoletja: Forstner Franc polir, rodom iz hočke župnije (1719—1793), ki se je prvič poročil 18. 12. 1752, drugič 30. 6. 1773 in tretjič 29. 4. 1792, ko mu je bil za pričo polir Trager Janez Jurij. Fruman Stefan, rojen 1723, ki je prvo ženo pokopal 8. 10. 1779 in se ponovno poročil 12. 2. 1787 (priča tesarski mojster Heigl Jožef), a tudi to pokopal leta 1805. Zurner Jancz, rojen 1726, ki se je poročil 10. 6. 1784 v hiši 129 z neko viničarko (priči tesarski mojster Ohmayer Anton in zidarski polir Trost Jožef). Fastenbauer Jožef rojen 1730, ki je prvo ženo Marijo pokopal 1. 3. 1786 ter se 5. 11. istega leta znova poročil (priča tesarski polir Biggo Bernard). Sorglechner Jancz Jurij, ki se je prvič poročil 29. 8. 1740 z Ano Marijo Mimbl, drugič pa po letu 1750 z Marijo Cecilijo Fasching, s katero je imel leta 1756 sina Jakoba, Weinhagel Andrej, ki se je 12. 1. 1750 poročil z Ano Marijo, hčerko cementarija Sauerja Martina. Priča Čerid Sebastijan je bil oče tesarja Simona, ki se je 29. 4. 1754 poročil z Nežo Rudolff-Radezin, hčerko tesarja Rudolffa Sebastijana.

Pomembnejše tesarske osebnosti iz tega časa so bile: **Gözinger Franc Karl**, tesarski mojster, ki se je 1. 7. 1743 poročil z Marijo Terezo Schneider ter imel otroke med leti 1744 in 1751. Živel je v Mali Dravski ulici (Splavarskem prehodu), kjer je leta 1751 umrl. **Ohmayer Matija Matej**, sin tesarja Mihaela in Apolonije iz Mainza, rojen leta 1725. Poročil se je 21. 8. 1752 z Marijo Terezo Schneider, vdovo po F. K. Gözingerju (priča Hoffer Jožef), po smrti te pa 21. 4. 1761 z Elizabeto Perchtalerin. Umrl je kot meščanski tesarski mojster star 46 let in bil pokopan 16. 8. 1771. Kupil je hišo št. 155 v Špitalski ulici (Orožnova 7), ki jo je za njim podcedovala vdova skupaj z jusom, vrednim 400 fl. Kot lastnik je sledil sin Anton, ki jo je leta 1784 prodal Pommerju Francu za 300 fl, vendar brez jusa. **Purner Janez** tesarski polir, doma iz Kramstadta v Zgornji Avstriji, rojen leta 1722, ki se je 17. 2. 1757 poročil z vdovo Ano Marijo Izack (priča Poltnik Janez Jurij), dne 31. 7. 1764 pa prisegel kot polir pri mojstru Tripoltu Andreju in se vpisal v knjigo meščanov. Umrl je star 67 let v hiši št. 121 (Slovenska 13) ter bil pokopan 22. 3. 1789. **Poltnik Janez Jurij** tesarski mojster, rojen leta 1730, sin Antona, se je 14. 7. 1756 poročil z Ano Marijo Grundtnerin (priča Kerbler Jožef). Otroci so bili rojeni med leti 1757 in 1770. Umrl je 45 let star in bil pokopan 26. 8. 1775. Posedoval je hišo št. 124 v Slovenski ulici 26, ki jo je s poroko njegove matere med leti 1736 in 1756 posedoval Schintler Janez Jurij. Njegova vdova Ana Marija se je po smrti moža poročila s tesarskim mojstrom Heiglom Jožefom. **Poltnik Fidelij** tesarski mojster, brat od Janeza Jurija, rojen leta 1732, se je leta 1758 poročil z enajst let starejšo Rozalijo in 1. 1. 1763 prisegel kot meščan. Po njeni smrti maja 1778 se je znova poročil 10. 3. 1779 s Suzano Fries s Koroške (priča polir Perschon Janez). Živel je v hiši št. 37 v Židovski 12, vredni 400 fl in opremljeni z jusom, ki jo je podcedoval po očetu Antonu. Po njegovi smrti leta 1782 je bila od vdove Suzane, ki se je leta 1783 poročila z Ohmayerjem Antonom. Leta 1804 je bila ocenjena na 850 fl, leta 1812 pa prodana, vendar brez jusa, ki je bil prenešen k hiši Ohmayerja Jožefa.

Zadnjo četrtno 18. stoletja so obvladovali mojstri Heigl Jožef, Ohmayer Anton in Scheer Jožef. **Heigl (Haigl) Jožef**, doma iz tesarske družine v Sentpetru pri Gradcu, se je rodil leta 1742. Po smrti Poltnika Janeza Jurija leta 1775 je s poroko njegove vdove prevzel hišo št. 124 v Slovenski 26 skupaj z vrtom in jusom ter prisegel 24. 2. 1777 kot meščan. V tej hiši, vredni 600 fl. je tudi umrl star 55 let in bil 25. 12. 1797 pokopan. Po njegovi smrti je hišo z vrtom in jusom ter lesno uto na Lentu, vredno 3900 fl. prevzela vdova Ana in leta 1806 hišo z vrtom a brez lesne ute in jusa prodala trgovcu Albensbergu Mihaelu za 3000 fl. **Ohmayer Anton**, sin Mateja, tesarski mojster, je bil krščen 6. 8. 1757 in pokopan 47 let star 6. 8. 1804. Kot meščan je prisegel 1. 1. 1783, se poročil 24. 2. 1783 z vdovo po Poltniku Fideliju Suzano Fries in imel med leti 1783 in 1798 dosti otrok, ki pa so mu hitro umirali. Posedel je hišo št. 37 v Židovski 12, po letu 1792 pa tudi meznarijo opuščene cerkve Vseh svetnikov, ki jo je rabil za lesno skladišče. **Scheer Jožef**, rojen leta 1767 v Gradcu, je 5. 8. 1796 prisegel kot imetnik tesarskega jusa, ki ga je 24. 2. 1795 kupil od Ohmayra Antona in Suzane. Umrl je 58 let star v hiši št. 182 na Glavnem trgu 11 in bil pokopan 29. 1. 1825. Najprej je živel v hiši št. 229 v Usnjarski ulici, nato pa v oni na Glavnem trgu. Realni tesarski jus je po njegovi smrti imela vdova Ana, ki ga je 23. 2. 1825 prepustila polirju Tafernerju Lenartu, ta pa leta 1830 prodal Spannhacklu Antonu, ki ga je leta 1835 spremenil v kupnega.

Sočasno z naštetimi mojstri so živeli polirji in pomočniki: Schmickl Jakob 1741—1771, vdovec Kocher Matija, poročen 9. 9. 1771, Stratner Matija 1713—1787, Kaiser Sebastijan 1720—1791 v hiši št. 206 pri Pristaniških vratih (Vojašniška 21/23), ki jo je po njegovi smrti prevzela vdova Rozalija, leta 1803 pa njun sin Andrej zidarski pomočnik, Ertl Peter 1721—1789, poročen 28. 2. 1776, Kaibiš Andrej 1756—1781 sin Jožefa iz Ruperta v Slov. goricah, poročen 9. 11. 1777 (priči polir Trager Janez Jurij 1735—1801 in Ertl Peter), Ramšak Urban sin Jožefa, tesarja v Vitanju, poročen 12. 8. 1776, Krojs Jožef sin Matije, poročen 24. 5. 1778, vdovec Erneman Štefan poročen 16. 9. 1780, Pošek Jurij poročen 15. 5. 1779, Rahr Janez rojen 1757, poročen 1. 11. 1785 (priči brata Lovrenc in Jožef Trost zidarski polir), October Avguštín 1755—1786 poročen 31. 5. 1784 (priča zidarski polir Trost Jožef), Sitzwohl Jožef 1723—1793, Biggo Bernard polir 1727—1795, Bromer Norbert iz Pellegrinija 1749—1797, Heuzinger Franc polir 1750—1797, Schrey Andrej rojen 1742, poročen 25. 5. 1790, Grah Matija rojen 1757, poročen 4. 10. 1795 (priča tesar Veršnik Andrej), Mayer Martin 1757—1800, Hausrucker Matija polir 1754—1815, Niederhammer Matija 1765—1805, Freytag Jožef rojen 1776, poročen 29. 9. 1800 z Marijo Fuchsin (priča tesarski polir Heigl Franc), Dren Matija 1724—1798, Leitner Janez 1740—1774, Črešner Lovrenc 1688—1778, Vresnik Boštjan 1746—1780, Vosek Jurij in sin Mihael okoli 1780, Lebenik Lenart 1696—1781, več Čeričev med njimi Mihael 1746—1795, Rigler Andrej polir 1757—1805, Ferk Anton polir 1779—1811, Pobožnik Lovrenc 1728—1789, Zorko Blaž polir 1746—1815 itd.

S koncem 18. stoletja, ko se pojavijo še matrike slovenske in magdalenske župnije oziroma kuracije, se število gradbeniških imen poveča, vendar opazno bolj zidarskih kot tesarskih, kar dokazuje, da se je lesena arhitektura vedno hitreje umikala zidani.

Tesarska hiša **Ohmayer** je imela z Antonovim sinom **Jožefom** med leti 1804 in 1815 svojega zadnjega predstavnika v Mariboru, ki je od leta 1812 posedoval tudi realni tesarski jus hiše št. 37. Kot lastniki tega jusa so mu v teku 1. polovice 19. stoletja sledili Herson Filip 1816—1831 in Ziegner Janez 1831—1858. Razen omenjene so delovale v mestu še štiri druge delavnice, ki

so jih vodili: **Spannhackl Anton**, **Halleger Janez Jožef**, **Vernik Jožef** in že omenjeni **Herson Filip**. **Spannhackl Anton**, tesarski polir nato mojster, rojen leta 1775 se je 24. 6. 1804 poročil s Terezo (priči tes. mojster Scheer Jožef in Nigel Janez) in skupaj z njo 8. 11. 1811 kupil hišo št. 183 (Rotovski trg 2,3) za 800 fl d. v. Kot lastnik jusa, realnega od leta 1830 in kupnega od leta 1835, je prisegel 2. 10. 1836 kot meščan. Leta 1845 je prodal jus in tri leta pozneje 73 let star umrl v hiši št. 132 (Miklošičeva 4-6/Gospojna 12) ter bil 1. 4. 1848 pokopan. **Halleger Janez Jožef** tesarski mojster, rojen leta 1761, se je poročil 3. 12. 1811 v hiši 39 na Židovski 8 z Ano Greiner (1749—1809), priča je bil tesarski mojster **Vernik Jožef**. Njegov sin **Halleger Anton**, rojen 23. 5. 1814 v hiši 39, se je kot tesarski pomočnik poročil 26. 11. 1837 s Heleno, hčerko tesarja **Rossa Andreja** v hiši 149 na Slomškovem trgu 15, priča je bil tes. mojster **Ziegner Janez**. Imel je 7 otrok, rojenih med leti 1838 in 1849. **Vernik Jožef** iz Ormoža, rojen leta 1777, je 9. 3. 1801 prisegel kot meščan ter 25. 5. 1803 kupil z ženo **Barbaro Haslerin** od **Heiglve** vdove **Ane** realcn tesarski jus za 380 fl. Po njegovi smrti leta 1815 ga je imela vdova **Ana** sama, takrat vrednega 1000 fl, ter ga 1. 2. 1832 predala sinu **Jakobu**, poročenemu s **Komauer Julijano**. Leta 1806 je **Jožef** kupil zemljišče z uto v Pristanu za 592 fl. Leta 1816 je bilo v rokah vdove **Barbare**, takrat že poročene **Herrmann**. Leta 1832 je oboje podedoval sin **Jakob**, ki je uto leta 1838 prezidal v hišo št. 240. Leta 1845 jo je kupila **Swehtl Barbara** za 2360 fl. **Jožef** sam je leta 1802 kupil za 3200 fl hišo št. 39 z vrtom v Ulici vseh svetnikov (Židovska 8). Leta 1816 jo je imela vdova **Barbara** poročena **Herrmann**, leta 1831 pa je bila že v posesti **Leidla Antona**. **Jožef** je imel z **Barbaro** 5 otrok, 3 pa je pokopal. On sam je umrl, 38 let star, v hiši št. 39 in bil 30. 4. 1815 pokopan. Njegov sin **Vernik Jakob**, meščanski tesarski mojster, je bil krščen 21. 2. 1809 in pokopan 10. 12. 1855. Z ženo **Komauer Julijano** je imel med leti 1837 in 1842 3 otroke. Kot lastnik hiše od leta 1831 in tesarskega jusa od leta 1832 je 21. 7. 1833 podal meščansko prisego. Delavnico z lesnim skladiščem je imel okoli leta 1845 ob Graški cesti jugozahodno od nastajajočega kolodvora. Še pred njegovo smrtjo decembra 1855 je žena **Julijana** 24. 5. prodala tesarski jus za 400 fl tesarskemu mojstru **Holzerju Jožefu**. **Herrmann** ali **Herson Filip Jakob** tesarski mojster, doma iz **Eybenschütza** na **Moravskem** (1785—1830) se je 10. 9. 1815 poročil v hiši št. 39 z **Barbaro**, vdovo po tes. mojstru **Verniku Jožefu**. Leta 1816 je postal mojster in lastnik realnega tesarskega jusa, prenešenega s hiše št. 37, nakar je kot meščan 11. 7. 1816 prisegel. **Barbara** (1770—1829) je umrla v hiši v **Židovski 8**, **Filip** pa v hiši št. 228 v **Vojašniški 16**. Pokopan je bil 5. 12. 1830.

Med drugimi lastniki tesarskega jusa so bili mojstri: **Taferner Lenart** v letih 1825—1830, **Ziegner Janez** iz **Pelhaua** (okraj **Welsdorf**, okrožje **Gradeč**) med 1. 10. 1831 in 1858, ko ga je 27. 1. ponudil v prodajo, **Ströbl Anton**, ki ga je imel od leta 1849, prisegel kot meščan 12. 1. 1851, a že pred letom 1868 umrl, **Höberl Jožef** iz **Ausseja** (1811—1856), mojster od leta 1843 in lastnik realnega tesarskega jusa med leti 1845—1849, ki je 4. 10. 1846 prisegel kot meščan, **Holzer Jožef** lastnik realnega tesarskega jusa od leta 1855 dalje in **Hrastnik Jožef** (1792—1842), ki je umrl v hiši št. 132 (Miklošičeva 4-6/Gospojna 12) in bil pokopan 28. 9. 1842.

Tesarskih polirjev in pomočnikov je bilo seveda precej več. Prebivali so v mestu in predmestjih pa tudi v mestni okolici. Obilica njihovih imen ne gre toliko na račun njihove številčnosti kot predvsem fluktuacije, ki je bila v gradbeništvu vedno velika. Nekaj imen: **Bratinčič Martin** 1776—1851, **Čebe Andrej** 1790—1849, **Demšer Pavel** 1784—1845 (se poročil 1819 in 1835 ter imel kopico otrok), **Drost Janez Jožef** (rojen 1795, poročen 1851 s **Stierböck Terezo**

tes. mojstrico iz magdalenskega predmestja, rojeno 1791), Goldfuss Jožef, tesar pri vojni komisiji, Gorman Franc polir rojen 1771, poročen 1800 s Poltnik Katarino v hiši 124 v Slovenski 26, Hrastnik Mihael brat Jožefov, poročna priča 1838 in 1843, Heymade Andrej polir 1762—1800, Lafontain Peter Filip polir 1781—1825, Lessek Janez polir, rojen 1800 kot sin istoimenskega očeta, polirja v Pecci na Madžarskem, poročen 1824, Namesnik Jurij okoli 1809, Reiningger Vaclav iz Češke vdovec 1787—1857, poročen 1836, Schütz Peter polir poročen 1838, pokopan 23. 3. 1851, Schrey Simon 1773—1809, Samec Anton 1774—1849, Wartl Martin iz Legna pri Slovenj Gradcu, omenjen med leti 1809 in 1848, Roth Jernej polir okoli 1821, Kores Jožef polir pri Verniku, rojen 1784, poročen 1810, poročna priča 1848, Neuhold Karl Jožef okoli 1824, Schwarz Jožef in sin Martin polir, rojen 1812, poročen 1847, omenjen še 1859, Hauptman Peter polir okoli 1835, Korman Andrej polir okoli 1855, Kirbus Jožef polir okoli 1820, Marovšek Jakob polir okoli 1853, Henke Franc polir okoli 1846, Hierzl Jakob polir okoli 1846, Neger Simon tesarski mojster-invalid 1807—1855 itd.

Gradbeni mojster **Paolo della Porta** sredine 17. stoletja ni doživel, saj se je njegova vdova Marija 31. 1. 1650 omožila s krojačem Naglom Adamom. Zato pa murarij Solhart Vid, sin Tomaža, ki se je poročil 18. 11. 1654 (priča gradbeni mojster Sollar Kristof), imel otroke v letih 1655, 57, 62 in oktobra 64, a že naslednje leto umrl, saj se je njegova vdova Ursula roj. Khislinger poročila 13. 9. 1666 z nekim Stharom Janezom. Zidarski mojster **Sollar Kristof** je 14. 3. 1655 plačal takso za sprejem v graški ceh in bil 3. 2. 1659 poročna priča murariju Ašniku Sebastijanu. Ta se je poročil dvakrat: 3. 2. 1659 in 9. 5. 1663, nakar se v virih več ne omenja. Sollar Kristof je bil poročna priča tudi murariju Mossteglu ali Muschteglu Štefanu iz Oberdacha na Zgornjem Štajerskem, ki se je poročil 15. 11. 1654 in dal krstiti sina Urbana 7. 5. 1658. Poleg teh se omenja še murarij Staudinger Blaž, ki se je poročil 30. 10. 1650 in imel leta 1653 hčerko Marijo, zidarski mojster **Interhoffer Matija**, ki je 14. 3. 1655 plačal takso za sprejem v graško lado, postal 23. 5. 1660 okoliški mojster (Gaymaister) v Mariboru in bil 4. 7. 1664 pokopan, ter zidarski mojster **Mayrhofer Pankracij**, ki je hotel postati 16. 8. 1654 okoliški mojster v Mariboru, a mu je to odobril graški ceh šele 25. 2. 1656. Leta 1659 je imel prijavljenega enega učenca, leta 1661 pa je bil priča pri poroki Podendorfferja Matije. Nadalje se omenjajo murarij Maurer Vid, pokopan 13. 8. 1664, zidar Mihael pokopan 3. 7. 1665, zidarski mojster **Heim Janez Anton** iz Maribora, ki se omenja leta 1660 med ruškimi učenci, murarij Wissner Matija, ki se je poročil 30. 5. 1667 in bil poročna priča 10. 9. 1673, ter murarij Koltaller Lovrenc, ki se je poročil 9. 2. 1670. Leta 1677 se omenja zidarski mojster **Ottkho Jakob**, ki je 20. 9. 1679 ocenil požarno škodo na gradu v Marenbergu v višini 6744 fl, dne 29. 2. 1684 so pokopali zidarskega mojstra **Lovrenca (Koltallerja)**. Leta 1688, ko se po dr. R. Puffu omenja zidarski mojster **Strasser Jurij**, so pokopali: 11. 7. zidarja Fischerja Pankracija, 8. 9. že omenjenega zidarja Wissnerja Matijo, ki se je ubil pri delih na mestnem gradu in 29. 9. Agato, vdovo po zidarju Zibežu. Nekoliko monotono imensko naštevanje prekinjata mojstra, ki ju lahko smatramo za vodilna predstavnika zidarske stroke v Mariboru v 2. polovici 17. stoletja. Gre za murarija **Muura Zaharijo** in **Podndorfferja Matijo**. Prvi je bil rodom iz Oberdacha na Zgornjem Štajerskem. Pri njegovi poroki z Marijo Proyer 7. 11. 1661 je bil za pričo Wolff Peter, on sam pa je pričal pri raznih porokah med leti 1662 in 1685. Otroci so bili krščeni 1662, 64 in 67, dne 8. 1. 1689 pa se je poročila njegova hči. Leta 1663 je zgradil zvonik pri cerkvi sv. Marjete v Pernici za 274 fl, dne 1. 2. 1666 je ocenil po-

žarno škodo v Hrastovcu na 1501 fl, 12. 8. 1669 pa zaprosil graško cehovsko upravo, da bi postal somajster (Mitmaister) v Mariboru, a je moral prej postati meščan. Pokopan je bil 27. 6. 1692, njegova vdova Marija pa 5. 1. 1703. Drugi se je 25. 1. 1661 poročil z Marijo Colt (priča zidarski mojster Mayrhofer Pankracij). Otroci so bili krščeni leta 1666, 70, 75 in 81, hči pokopana 1687. Dne 23. 6. 1669 je zaprosil graško cehovsko upravo, da bi postal zunanji mojster v Mariboru, a so mu stavili za pogoj, da postane prej mariborski meščan. Takrat je imel pri sebi enega učenca. Dne 10. 2. 1685 je ocenil požarno škodo in stroške obnove v Betnavi na 6042 fl. 20. 1. 1695 pa na pristavi v Jelšah pri Šmarju na 1040 fl. Pokopan je bil 21. 4. 1696, vdova Marija pa 19. 5. 1702.

Poleg naštetih mojstrov je omeniti še zidarjevo ženo Ano Katarino Ritgin, ki so jo pokopali 27. 11. 1686, zidarjevo ženo Katarino Gaybarin, ki so jo pokopali 1. 11. 1693, zidarja Hocheberja Gregorja, ki so ga pokopali 9. 4. 1695 in murarija Weidingerja Jurija iz Lenarta pri Gradcu, ki se je poročil 21. 11. 1695. Po osvojitvi Osijeka leta 1687 je bilo treba mesto nanovo zgraditi. Zato je tu nastalo veliko gradbišče, kjer je v teku 18. stoletja delalo okoli 120 gradbenikov, med njimi takoj na začetku stoletja dva tudi iz Maribora: Graner Simon in Hofer Matija.

V 18. stoletju je poznanih manj zidarjev kot tesarjev, zato pa je med njimi več takih, ki so zanimivi za gradbeno in tudi umetnostno zgodovino Podravja. Njihovo vrsto v 18. stoletju začenja meščanski zidarski mojster **Weiss Janez**, ki se je 3. 6. 1706 pritožil kot cehovski predstojnik pri graški cehovski upravi zaradi zidarskega mojstra Fügenja Andreja iz Strassa, ker je oviral gibanje mariborskih pomočnikov po egenberskem ozemlju, 30. 6. 1711 pa je ocenil požarno škodo pri graščini Reifenstein (Blagovna pri Celju) na 11.756 fl. Ve se tudi, da je zgradil cerkev sv. Dominika v Konjščini na Hrvaškem v letih 1728—32, pri čemer se je držal tradicionalne zasnove s pravokotnim presbiterijem, in da je sodeloval pri gradnji plačke ceste za časa cestnega inšpektorja Jožefa Antona Müllerja (1708—1718). O njegovih drugih dejavnostih zaenkrat ni podatkov, ve se pa, da so ga 23. 4. 1733 pokopali. Perger Lenart cementarij se je 12. 11. 1710 poročil z Ano Marijo, hčerko pokojnega tesarja Mayra Gregorja (priči tes. mojster Aichman Tomaž in zid. mojster Weiss Janez), a je umrl že leta 1717. Kirchperger Lovrenc, ovdoveli cementarij se je ponovno poročil 26. 2. 1710 z vdovo Barbaro Welohs (priči Aichman Tomaž in Weidinger Janez). Leta 1754 se še omenja v fasijskem popisu hiš kot lastnik hiše v mestu Hof(f)er Matija, verjetni oče Jožefa, je imel z ženo Jero sina Franca Jožefa, krščenega 16. 6. 1714. Leber Jurij, sin Jurija, cementarij, se je poročil 25. 8. 1718 z Ano Marijo, vdovo po cementariju Pergerju Lenartu (priči Weiss Janez in Aichman Tomaž). Magen Jurij cementarij se je poročil 6. 2. 1719 s Klaro Welisser (priči Weiss Janez in Kirchperger Lovrenc), a je bil pokopan že 22. 4. 1723, Thon Martin cementarij, sin Janeza Jurija iz Neuburga na Donavi, se je poročil 26. 5. 1721 z Elizabeto Welisser (priči Kirchperger Lovrenc in Härz Janez Franc), Sauer Martin cementarij se je poročil 15. 10. 1725 s Klaro, vdovo po Magnu Juriju. Vrsto zaključujeta Hoffer Jožef in Hein Anton (Matija).

Hoffer Jožef meščanski zidarski mojster (pred 1700—1762) je po Zemljiški knjigi I podedoval (ne kupil!) hišo št. 106 v Gornji Gosposki ulici. Bil je dvakrat poročen. Prvič okoli leta 1722, saj so domnevni otroci iz tega zakona Jožef, Martin, Franc Anton in Janez Jurij med leti 1737 in 1741 obiskovali ruško gimnazijo, in drugič leta 1736 z Barbaro Mechtig (1721—1782), s katero je imel 9 otrok, krščenih v letih 1737, 37, 39, 42, 47, 49, 53, 57 in 59, od tega prvih pet že za mladega pokopanih. Dne 28. 6. 1743 je obračunal skupaj s ptujskim zidarjem mojstrom Diernbergerjem Andrejem dela na tamkajšni

proviantni hiši v višini 5197 fl. 13. 5. 1750 je zaključil prezidavo hiše grofov Lenghaimbov v Lipnici, leta 1753 pa skupaj s tesarskim mojstrom Ohmayerjem Matejem izdelal načrt prezidave mariborske proviantne hiše (frajovža) v kasarno. Umrl je (po mrliški knjigi 56 let star) v svoji hiši in bil 5. 2. 1762 pokopan. Leta 1701 se omenjata brata Jožef Anton in Janez Mihael Hoffer iz Maribora kot učenca ruške gimnazije, leta 1711 pa se omenja Jožef Hoffer kot pozneje znameniti gradbenik med učenci iste gimnazije, kar govori za njegovo rojstvo med leti 1696 in 1700, medtem ko je sorodstveno razmerje bratov neznano. Hofferjevo premoženje je nasledila vdova Barbara, ki se je še istega leta poročila z Janezom Nepomukom Fuchsom.

Hein ali Hain Anton, cementarij, rojen v Weitenfeldu na Koroškem, se je najprej poročil 12. 5. 1710 z Ano Marjeto, vdovo po cementariju Gregoriču Urbanu nato pa 26. 2. 1724 z Marijo Terezijo Pleikolbin (priča Leeb Andrej), ki je živela v letih 1699—1757. Otroci so bili krščeni 1725, 28, 30, 33, 35, 38, pokopani pa 1726, 30, 33, 35 in 38. Hain je kupil hišo v Koroški ulici, kjer se omenja leta 1743 z ženo Terezo. Leta 1751 se je vpisal za 100 fl v knjigo dolžnikov pri cehovski blagajni. Ob koncu leta 1753 je umrl, vendar je bil še naslednje leto vpisan med hišnimi lastniki v fasijskem popisu iz leta 1754, čeprav se je vdova že februarja tega leta poročila z Glatzom Martinom. Leta 1709 se pojavlja neki Haimb Anton iz Maribora, poznejši zidar, v seznamu ruških učencev, kar je združljivo z našim mojstrom le, če to letnico premaknemo za nekaj let nazaj, saj da bi jo obiskoval kot zidarski pomočnik ali celo polir, ki se je naslednje leto poročil, je malo verjetno. Leta 1744 je označen kot murariorum magister marburgensis, torej kot cehovski predstojnik. Ve se, da je za časa cestnega inšpektorja Daniela Mandla (1718—1725) sodeloval pri gradnji plačke ceste, ko je med drugim sezidal dva nosilca mostu čez Pesnico za 38 fl 2 kr.

V sočasni skupini zidarjev so omembe vredni: Ekeler Janez, sin Jurijev, cementarij, ki se je poročil 7. 8. 1727 z Elizabeto, hčerko celjskega mizarja Skorjanca Matije (priča cementarij Sauer Martin), Michel Jernej cementarij, prvič poročen 12. 7. 1728 z Marijo Magdaleno in drugič 23. 7. 1731 z vdovo Marijo Valburgo Zolfa (priči Antauer Martin in tesarski mojster Leeb Andrej), Rath Nikolaj, ki je imel s prvo ženo Katarino Tischlerin sina Matijo Valentina, krščenega 12. 2. 1734, z drugo Marijo Ano Schmauzin, vdovo po zidarju Brunerju Simonu iz Vida pri Vogavi sina Petra, krščenega 26. 6. 1741, in s tretjo, Marijo Ano Kuschte in hčer Marijo, krščeno 7. 1. 1744. Steinfelser Anton cementarij, ki se je prvič poročil 10. 5. 1735 z Marijo Elizabeto Griffler in drugič 13. 11. 1755 z Ano Posch iz Šentjanža v Sulmski dolini (priči brat Janez Steinfelser in Warko Andrej), Ranzenbacher Sebastijan, sin Jurija, cementarij, ki se je poročil 10. 2. 1738 z Marijo Gribler (priči Hoffer Jožef in Rath Nikolaj), Redenič Jakob, cementarij, ki se je prvič poročil 11. 5. 1739 z Marijo Magdaleno Krumplič (priča Hain Anton), s katero je imel 2 otroka, drugič pa z Marijo Magdaleno Ortnerin, s katero je imel 30. 8. 1745 hčer Rozalijo. Perlič Lovrenc, sin Martina, ki se je 28. 7. 1741 poročil s Katarino Raner (priči Zeisel Jurij in Poš Martin), Tonič Jakob, sin Lenarta s Koroške, ki se je poročil 26. 10. 1744 z vdovo Truckl Jero (priča Antoni Hein), Taxer Matija cementarij, sin Florjana, ki se je poročil 20. 11. 1743 s Katarino Herzog (priči Hein Anton in Hoffer Jožef) in Zechner Gregor, sin Matije, ki se je poročil 21. 11. 1746 s Schlik Marijo.

Glatz ali Glaz Martin, murarij iz Judenburga, se je poročil 11. 2. 1754 z Marijo Terezijo Hein, vdovo po zidarskem mojstru Antonu (priči Hoffer Jožef in Bombassi Anton). Po njeni smrti leta 1757 se je mojster poročil z Marijo Jamšič, s katero je imel leta 1759 sina Antona in leta 1760 hčer Ano Marijo.

Marold ali Mayrhold Tomaž, zidarski mojster, sin Sebastijana in Terezije, doma iz župnije sv. Radegunde pri Gradcu, se je poročil 31. 10. 1756 z Jero, vdovo po Seepergerju Janezu. Kot zidarski polir je 27. 1. 1764 prisegel in se vpisal v knjigo meščanov. Istega dne sta prisegla tudi zidarska pomočnika Tossogi Janez iz Košic na Češkem in Skarget Andrej iz Šent Petra pri Mariboru, ki se omenja kot polir tudi leta 1787. Repolusk Franc cementarij se je poročil 6. 2. 1775 z Ano Marijo Koss iz Svečine (priča Janez Nepomuk Fuchs). Poleg Glatza in Mayrholda je tretji pomembnejši gradbenik iz te skupine **Zeisel Matija Matej**, sin Jurija, rodom iz mariborske župnije, ki se je 12. 2. 1759 poročil s Terezo Stockhammer (priči Hoffer Jožef in Herzl Janez), s katero je živel v hiši št. 104 blizu Grajskega trga (v Volkmerjevem prehodu). Imel je kopico otrok, krščenih 1762, 63, 66, 67, 69, 71, 73 in pokopanih 73 in 75. Tereza (1736—1794) je moža preživela, saj je Matija umrl že leta 1786. Tudi on se je 27. 1. 1764 vpisal kot zidarski polir v knjigo meščanov, a je pozneje postal mojster. Kot četrti se pojavlja problematičen **Stadler Franc**, ki se omenja leta 1762, sicer pa o njemu ni podatkov.

V naslednji skupini zidarjev je največ pomembnih mojstrov. Vrsto začena **Stadler ali Stadtler Janez Jurij**, ki se je rodil leta 1730, bil 21. 1. 1761 sprejet v ceh kot zidarski mojster, se prvič poročil okoli leta 1760 in drugič 6. 9. 1781 ter bil pokopan 2. 3. 1785. S prvo ženo Ano Marijo Avšič je kupil 11. 3. 1763 hišo št. 210 z vrtom na Minoritskem trgu (Vojašniški trg 7), ki jo je po njeni smrti leta 1781 prodal Kotniku Gašperju. Sam pa se je jeseni tega leta preselil v hišo št. 212 z vrtičem in jusom na istem trgu št. 3, ki jo je priženil z Ano Marijo. To hišo je po njegovi smrti kupil Zeisel Matija, od njega pa naslednje leto dobil Zeisel Franc skupaj z jusom in jo imel do leta 1799. Prva, leta 1706 rojena žena, je umrla stara 75 let in bila pokopana 1. 8. 1781, druga mnogo mlajša žena Katarina Wellenöffer, ki je od 6. 9. 1781 živela z njim v hiši št. 212, pa je 55 let starega mojstra 2. 3. 1785 pokopala. Ve se, da Stadler leta 1762 ni sprejel ponudbe wolfsberškega župnika, da bi zgradil tamkajšnjo župno cerkev, kar je nato opravil graški mojster Janez Jurij Stengg, da pa je leta 1765 zgradil župno cerkev v Lovrencu na Pohorju.

Perschon ali Person Franc Janez, polir, rojen leta 1742 v Weissenbergu, se je poročil 8. 11. 1775 z vdovo Elizabeto Schmickl, lastnico hiše št. 121 z vrtičem v Slovenski ulici 13, vredno 150 fl, in njive pod Staro Kalvarijo (priči Janez Fuchs in Fidelij Poltnik). V tej hiši je 42 let star umrl kot polir in bil pokopan 22. 12. 1784. Hiša je bila leta 1789 prodana Ani Gufferin za 340 fl. Flucher Tomaž polir, sin Janeza in Marije, rojen leta 1743, se je prvič poročil 20. 7. 1770 z Marijo Walner iz Vida pri Vogavi (priča Janez N. Fuchs). Po smrti 47 let stare Marije 20. 9. 1786 v hiši št. 129 (Slovenski 34) se je kot polir ponovno poročil 4. 5. 1788 v isti hiši z neko Katarino (priča zid. pomočnik Ferš Jurij). Katarina je umrla v starosti 58 let v hiši št. 157 (Orožnova 9) in bila pokopana 4. 5. 1819, medtem ko je on umrl v hiši meščanskega špitala št. 185 (Slomškov trg 10-11) in bil pokopan star 86 let šele 30. 12. 1829. Otroci so mu bili rojeni v letih 1773, 74, 76, 82, 85 ter 89, 94 in 1800 vsi v hiši št. 129 v mestu. Tudi oče Janez, brata Matija in Pavel ter sin Simeon so bili zidarji. Foregger Tomaž (1744—1787) zidarski polir iz Sojčc 20 se je poročil 3. 1. 1777 pred pričo mojstrom Janezom Jurijem Stadlerjem. Wauch Valentin, polir iz Sv. Štefana na Koroškem, je 1. 1. 1776 prisegel kot polir pri mojstru Mayrholdu Tomažu. Za 300 fl je kupil hišo št. 203 v Splavarskem prehodu 6, ki je leta 1789 prešla v posest Ivanke Neubauer. Ta jo je dala naprej Niklasu Strašilu, on pa prodal leta 1791 slikarju Antonu Geringerju, ki je pozneje utonil v Dravi. Po letu 1789 se Wauch ne pojavlja več,

pač pa je dal 3. 11. 1776 kot Wauch Lovrenc z ženo Marijo Bunterin krstiti hčerko Julijano.

Fuchs Janez Nepomuk, meščanski zidarski mojster, se je poročil 5. 5. 1762 z Barbaro Hofferin, s čemer je priženil hišo št. 106 v Gornji Gosposki ulici. Dne 19. 3. 1762 je bil sprejet v ceh kot mojster in 1. 1. 1763 je prisegel kot meščan. Ponovno se je poročil okoli leta 1784 s Terezo Macher. Umrl je v hiši št. 106 in bil pokopan 9. 5. 1804. V posesti mu je sledila vdova Tereza, poročena Sačerič (umrla 1834), tej hči Jožefa (1792—1844) in kot zadnja njena nezakonska hči Tereza. Zaradi Fuchsovega pomena za razvoj mariborskega gradbeništva, več o njem v zaključnem poglavju.

Zeisel Franc Ksaverij Janez, meščanski zidarski mojster, rojen leta 1762 očetu Matiji, se je 22. 10. 1786 poročil z Ano Marijo Wusetin (priča Janez Fuchs). Že 19. 3. 1786 je bil sprejet v ceh kot zidarski mojster, potem ko je s posredovanjem očeta Matije kupil hišo in jus od vdove leta 1785 umrlega J. J. Stadlerja, nakar je 3. 1. 1787 prisegel kot meščan. Leta 1799 je to hišo prodal, obdržal pa jus. Leta 1802 je z ženo Ano kupil parcelo 141 1/2 med Corkvenim trgom in Barvarsko ulico (v Ulici 10. oktobra št. 4) za 750 fl in postavil na njej novo hišo št. 141, vredno 2500 fl. Vendar je mojster, star komaj 41 let, umrl že pred 5. 7. 1803, ko je Marek Mihael kupil njegov jus, medtem ko je hišo 1. 10. 1806 kupil za 5500 fl Müller Janez. Od leta 1833 jo je posedoval slikar Jožef Reitter iz Linza. Zeisel je leta 1787 in 1789 konkuriral s Fuchsom pri variantni ponudbi za povečavo obstoječega ali zgraditev novega sodnega (zapornega) poslopja št. 40 v Židovski ulici 7.

Pomembnejši polirji in pomočniki iz konca 18. stoletja: Ferš Jurij, rojen 1758, poročen 21. 5. 1786 (priča polir Flucher Tomaž), sam poročna priča 4. 5. 1788, Pongrac Andrej, rojen 1734, poročen 10. 9. 1786, Reitter Jurij rojen 1762, poročen 14. 1. 1787 (priča polir Flucher Tomaž), **Wagner Peter**, zidarski mojster iz Celja, rojen 1764, poročen 4. 2. 1788 (priča Fuchs Janez), Taxer Simon, rojen 1756, stanujoč v hiši št. 134 na Miklošičevi 3, pokopan 18. 5. 1789, Arnečko Jakob polir, rojen 1772, umrl v hiši št. 132 (Slovenska 36-38), pokopan 10. 11. 1800, Neubau Janez, rojen 1764, umrl v hiši št. 132, pokopan 18. 2. 1814, Königspauer Martin, rojen 1765, poročen 5. 5. 1799 (priča zid. pomočnik Ferš Jurij), Ferlinc Janez Jurij, mestni gradbeni referent, stanujoč v hiši št. 168 na Koroški 8, pokoplje sina 4. 8. 1798, **Forstner Franc**, sin tesarja Franca, sam pa zidarski mojster, rojen 1771, poročen 11. 11. 1810 v hiši 213 na Koroški 21, Ross Janez polir 1754—1789, Lorec Simon polir 1749—1821, Trost Jožef polir rojen 1750, poročen 1795, Sauperl Janez polir 1761—1801, itd.

Tudi v zidarski stroki so se delavnice, delujoče na osnovi podeljenih mestnih jusov in cehovskih licenc iz 18. stoletja, nadaljevale v 19. Menjali so se le njihovi lastniki. **Blätl Janez Mihael** iz Gradca, rojen leta 1761, je kupil 19. 8. 1804 jus od vdove Fuchs Terezije za 2000 fl ter bil istega dne sprejet v ceh kot mojster. Kot meščan je prisegel 6. 1. 1808. Z ženo Ano je tega leta kupil za 1700 fl hišo št. 148 (Slomškov trg 12). Prva žena je bila Ana Presingerin, druga od leta 1808 pa Ana Dreschlin. Z eno in drugo je imel dosti otrok, od katerih pa jih je najmanj 7 umrlo. Njega samega so pokopali 23. 2. 1821, nakar je 1. 6. 1821 delavnico in jus tudi formalno prevzela vdova, ki ju je leta 1823 prepustila sinu Ignaciju Mihaelu. Ta pa je že leta 1826 komaj 22-leten umrl. Zato je oboje zopet vodila Ana, ki je jus 8. 1. 1828 prodala Nafzu Janezu, sama pa se 11. 5. 1828 poročila s polirjem in posestnikom Passatom Vincencom iz Lipnice, rojenim leta 1792. Hiša je zato po njeni smrti 12. 2. 1840 prešla, vredna 3720 fl, v posest Passatov. Po dr. Puffu je J. M. Blätl leta 1808 kupil hišo št. 154 v Orožnovi 5, kar pa ne drži. Nekaj ohranjenih načrtov

v ŠDA v Gradcu in PAM v Mariboru: za obnovo mostu v Framu iz 1808, za prezidavo »Benetk« iz 1817, za zidavo hiše št. 133 v Slovenski 40 iz 1820, za nadzidavo hiše št. 142 v Barvarski 7 iz 1820, za zidavo hiše št. 81 v Gosposki 18 iz 1810, za prizidavo dvoriščnega trakta pri hiši št. 106 v Gosposki 29 iz 1814, za porušitev dela mestnega obzidja in postavitev gospodarskega poslopja za hišo št. 233 v Slovenski 24 iz 1814 in 1821, za povečavo in nadzidavo hiše št. 69 v Tkalskem prehodu 5 iz 1814, za hišo št. 47 v Židovski ulici (sedaj Glavni trg 22), za hišo št. 220 na Koroški 9 iz 1816, za konjske štale pri hišah št. 3 in 5 na Grajskem trgu 3 iz 1817, za prezidavo hiše št. 37 v Židovski ulici 12 ob obzidju iz 1816, za nadstropno dvoriščno poslopje ob obzidju za hišo št. 127 v Slovenski 30 itd. Pri vseh naštetih gradnjah je Blätl sodeloval bodisi kot neposreden izvajalec del ali pa kot član okrožne gradbene komisije, torej kot nadzornik del.

Blätlov sodobnik je bil **Marek Jancz Mihael** z Dunaja, ki je 5. 7. 1803 kupil za 800 fl realen zidarski jus od Ane, vdove po Zeislu Francu, umrlemu leta 1803. Naslednji mesec 22. 8. je bil sprejet v ceh kot zidarski mojster, nakar je 26. 1. 1804 prisegel kot meščan. Z Elizabeto Herman je imel med leti 1807 in 1818 najmanj 7 otrok. Dne 19. 5. 1807 je kupil za 3550 fl od mesta Kanberško hišo ali Črno kasarno št. 156 skupaj z zemljiščem, jo še isto leto porušil in do leta 1808 postavil novo, vredno 5700 fl. Leta 1808 je kupil hišo št. 134 z vrtom v Cerkveni ulici (Miklošičevi 3) za 465 fl, med leti 1814—16 pa je imel tudi lesno uto pri hiši št. 227 na Lentu (Pristan 12—13 — Benetke). Dne 18. 3. 1819 je bil njegov jus zemljiškoknjižno zbrisan, 31. 5. 1820 pa sta kupila obe hiši Jancz in Cecilija Vizijak. Dne 22. 10. 1812 je zastavil premoženje kot triletno garancijsko za novozgrajeno šolo, mežnarijo in kuracijo v Zgornji Kungoti, 1814 je zgradil poslopje solnega urada v Slovenski Bistrici, 1816 stanovanje pri solnem uradu v Ernovžu, 1817 poslopje solnega urada v Slovenj Gradcu, 1818 je popravil župno cerkev v Gomilici, 1818 povečal župnišče in obnovil zvonik v Slivnici, 1819 zgradil zapore v Karlau pri Gradcu proti kavciji 5000 fl d. v. Iz Maribora se je preselil v Gradece, kjer je med leti 1820—25 postavil hišo v Ulici solnega urada 4 in evangeličansko župno cerkev Zveličarja na Trgu cesarja Jožefa 9. Nekaj ohranjenih načrtov v ŠDA v Gradcu in PAM v Mariboru: za dozidavo hiše št. 110 v Slovenski 5 na dvoriščni strani iz 1813, za nadzidavo hiše št. 18 v Vetrinjski 18 iz 1814, za nadzidavo hiše št. 107 v Slovenski 11 iz 1814, za prezidavo hiše št. 142 na Slovenski 15 iz 1814, za prezidavo mestne zbirne hiše št. 169 na Koroški 6 za stanovanjske namene iz 1815, za obnovo hiše št. 216 na Koroški 17 iz 1814, za povečavo nekdanje kapucinske cerkve v Graškem predmestju iz 1804 itd.

Nafz Jancz Jurij zidarski mojster iz Haala na Neckarju je 25. 5. 1828 prisegel kot meščan, 17. 8. istega leta kupil Blätlov realni zidarski jus in bil sprejet v ceh. Jus je posedoval do leta 1847, ko se je, kot vse kaže, odselil iz Maribora. Nafz je leta 1843 opravil v Gradcu izpit za mojstra okrožnega mesta. Nekaj ohranjenih načrtov v ŠDA v Gradcu in PAM v Mariboru: za prezidavo bivšega kapucinskega samostana za potrebe redemptorističnega kolegija iz 1834—35 (skupaj s tesarskim mojstrom Ziegnerjem Janczom), za nov vodnjak v Miklošičevi ulici iz 1834, za prezidavo hiše v Puštni ulici iz 1839, za prezidavo šentpavelske pristave in zgraditev kleti nadvojvode Janeza ob severni stranici Graške ceste iz 1838, za predelavo gosposčinske upravne stavbe v Framu v šolo iz 1844 itd.

Nusshold Jancz iz Radgone, zidarski polir, zaposlen pri gradnji kolodvora, je nastopil 4. 10. 1846 kot poročna priča, naslednje leto kupil realen zidarski jus od Nafza Janeza ter bil 2. 7. 1848 sprejet v ceh, potem ko je v Gradcu

opravil izpit za zidarskega mojstra okrožnega mesta. Jus je posedoval do leta 1852.

Pregl Franc Ignacij zidarski mojster iz Gradca (1815—1872), ki je opravil mojstrski izpit leta 1843, je kupil leta 1852 realen tesarski jus od Nussholda Janeza, nakar je 2. 2. 1853 prisegel kot meščan in bil 5. 6. istega leta sprejet v ceh.

Wagner Janez Anton (1790—1849) je bil po rodu iz Celja. Njegov oče Peter, ki smo ga že omenili, je bil zidarski mojster v Ptujju, kjer je začel tudi Janez Anton. Leta 1814 je delal izpit za mojstra pri deželni gradbeni direkciji v Gradcu. Dne 22. 8. 1819 je bil sprejet kot zidarski mojster v ceh, 25. 1. 1824 je prisegel kot hišni lastnik in meščanski mojster. Dne 11. 2. 1827 se je poročil z Ivanko Staudinger. Pri hiši je bilo dosti otrok: krščenih 9, pokopanih 4. Star 59 let je umrl v hiši št. 118 (123) in bil pokopan 11. 1. 1849. Leta 1823 je kupil hišo št. 123 (Slovenska ulica 22) za 1250 fl k. v., leta 1832 jo je prezidal, zaradi česar je bila odtlej vredna 7500 fl k. v., leta 1838 pa celo ocenjena na 9280 fl. Leta 1829 je kupil od magistrata oziroma F. J. Caminolijsa za 451 fl k. v. tkzv. Kaminolijev stolp v Drevoredni (Gregorčičevi) ulici in iz njegovega materiala zgradil v letih 1845—46 dvoriščno hišo, vredno 4300 fl k. v. na št. 123. Po dr. Puffu je Wagner prišel leta 1824 iz Ptujja v Maribor in leta 1832 zgradil hišo v Slovenski ulici 22. Leta 1838 je garantiral za prizidek k poslojju vojaškega špitala (starega vetrinjskega pristavnega dvora), leta 1839 napravil načrte za povečavo kresije, leta 1823 in ponovno 1847 načrt za povečavo zaporov v Židovski ulici 7. Nekaj ohranjenih načrtov iz ŠDA v Gradcu in PAM v Mariboru: za novogradnjo dvonadstropne najemniške hiše peka Kaufmanna v mestnem jarku pred Graškimi vrati iz 1830, za nadzidavo hiše mestnega sluga št. 40 v Židovski 7 iz 1823 in za novogradnjo magistratnih zaporov prav tam iz 1847, za dozidavo kresije št. 159 na Koroški 28 iz 1839, za nadzidavo Candolinijeve hiše št. 192 na Glavnem trgu 2 iz 1836, za vodnjak pri Gerdesovi hiši na Orožnovi 11 iz 1845, za porušenje Graških vrat iz 1827 itd.

Omersy Jurij iz Celja je bil 8. 11. 1846 sprejet v ceh kot mojster. Z ženo Ano Bouvier sta živela v hiši št. 166 (Koroška 12). Kot imetnik realnega zidarskega jusa je 12. 1. 1851 prisegel kot meščan. Leta 1836 je izdelal načrt za povečavo župne cerkve v Markovcih niže Ptujja, ki pa ni bil realiziran, ker so leta 1866 naredili novega.

Newesky Ferdinand iz Novega mesta na Moravskem in **Urban Franc** iz Banata, ki je leta 1849 postal mojster za okrožno mesto, sta bila kot mojstra sprejeta v ceh dne 5. 6. 1853.

Seyfried Jožef polir, rojen leta 1772, je bil dvakrat oženjen (drugič leta 1814), pri čemer je bila druga žena leta 1834 že vdova. Jožef je leta 1801 kupil za 1000 fl hišo št. 44 ob sinagogi v Židovski 4, ki jo je pozneje posedovala Jobstin Ana. Po letu 1822 si je dal postaviti od Antona Wagnerja na dvorišču hiše št. 127 (Slovenska 30) ob mestnem obzidju nadstropno dvoriščno hišo, ki jo je leta 1834 že posedovala njegova vdova Elizabeta.

Pri naštetih mojstrih je bilo seveda zaposlenih precej polirjev in pomočnikov, od katerih jih bomo našteali le nekaj: **Fischer Anton** polir, rojen 1802 ali 08, poročen 1830, umrl 1885, **Goldschmid Jernej**, med leti 1804 in 1814 lastnik hiše z vrtom v Koroškem predmestju 23, vredne 400 fl, **Golob Janez** polir, med leti 1800 in 1818 lastnik hiše št. 128 (Slovenska 23) vredne 200 fl, **Innak Filip** polir 1790—1835, **Kaiser Andrej** sin **Sebastijanov**, 1773—1833, dvakrat poročen, lastnik hiše št. 230 v Usnjarski 18, **Königsbruner Martin** polir iz Graškega predmestja, rojen 1771, poročen 1801 (priči polir **Flucher Tomaž** in pomočnik **Kaiser Andrej**), **Kollmann Jakob** polir, rojen 1781, poročen 1805

in 1828, omenjen še 1851 v Koroškem predmestju, sinova Mihael polir 1831—1870 in Jakob jun. polir, poročna priča 1842, sam poročen 1851, Lipuš Jurij rojen 1777 poročen 1803 (priča Flucher Tomaž), Majhenič Jožef polir 1739—1805 iz Graškega predmestja, poročen 1800, ob Graški cesti je odkupil za 40 fl mestnega zemljišča in nanj postavil hišo št. 183, ki so jo po njegovi smrti kupili Bildi za 913 fl, Rues Matija oče in polir Ignacij sin, ki se omenjata med 1808 in 1850, Reitter Simon polir rojen 1773, je kupil leta 1810 zemljišče v Graškem predmestju in se 1812 poročil, priča Muhič Simon polir, ki se omenja med 1812 in 1828, Schrey Filip Jakob polir 1749—1825 je kupil leta 1805 mestno zemljišče v Graškem predmestju in nanj postavil hišo vredno 330 fl, Polančič Jožef polir in Schaperl Simon polir (umrl 1869), ki sta bila kot stara pomočnika leta 1869 cehovska funkcionarja, Dobaj Jurij 1759—1811 in sinova Jakob 1785—1835 ter Anton okoli 1820 polirji iz Koroškega predmestja 11, Schuntner Matija 1741—1795 in sin Jurij 1768—1800, Gornik Janez 1737—1797, Fiberšek Nikolaj polir 1755—1795, Karlišnik Gašper polir okoli 1795, Kapaun Jožef polir rojen 1770 poročen 1822, Jagodnik Blaž polir omenjen med 1828 in 1841, Lubec ali Lubič Franc, ki je umrl 1846, Štiglic Jernej polir rojen 1772, poročen 1820, Tiso Jakob iz Tirolske rojen 1774, poročen 1813, Bratič Jožef polir okoli 1838, Strohmayr Anton polir okoli 1827, Bračko Anton polir okoli 1828, Javornik Blaž polir okoli 1828, Eichmayer Mihael polir okoli 1832, Stiebler Tomaž polir 1786—1868, Gerhard Simon polir rojen 1798, poročen 1833, Lerch Janez polir okoli 1850, Kapaun Mihael polir okoli 1854, Novak Janez polir 1815—1860, Prates Jožef polir 1818—1871, Šuster Andrej polir okoli 1859, Steinbauer Marko polir okoli 1851, Veronik Franc polir rojen 1819 poročen 1860, Tichy Kristijan polir rojen 1814 poročen 1864, Gosnik Karl polir okoli 1836, Kac Jakob polir iz Dvorjan rojen 1766 poročen 1795, Kruczek Mihael polir okoli 1847, Malej Janez polir okoli 1848, Stoper Janez polir iz Ormoža rojen 1786 poročen 1828, katerega sin Janez polir je imel leta 1857 sina, itd.

Iz pokopnih knjig je razvidno, da je mnogo gradbincev, večinoma mlajših in neporočenih tesarskih in zidarskih pomočnikov, prebivalo v hiši št. 132 (Miklošičeva 4-6/Gospeljna 12), kjer so pogosto, med leti 1849 in 1851 pa kar epidemično umirali zaradi pljučnih in črevesnih nalezljivih bolezni.

Med kamnoseki in štukerji sredine in 2. polovice 17. stoletja se omenjajo: **Philippi Dionizij**, ki je okoli leta 1650 delal kot kamnosek pri jezuitskem kolegiju v Zagrebu, Stainmez Adam, ki nastopa 3. 2. 1647 kot poročna priča, Stamiz Kristof, ki se je poročil 24. 6. 1648, imel v letih 1653 in 57 hčeri ter bil 5. 1. 1673 pokopan, lapicida Schmitt Lovrenc, ki se je poročil 23. 11. 1665, kamnosek Melhior, rojen 1628, ki so ga 40-letnega 5. 7. 1668 pokopali, in najpomembnejša med njimi: lapicida **Peez Mihael** in štuker **Bettini Peter**. Prvi se je poročil dvakrat 20. 1. 1655 z vdovo Zoller Katarino in okoli 1670 z neko Ano Marijo, ki mu je umrla 13. 7. 1688. Otroci so bili krščeni v letih 1661, 63, 65 in 76, hči Uršula pa se je 24. 4. 1690 poročila z Veršnikom Petrom. Po objezdi mestne posesti 30. 4. 1671 je moral popraviti ograjo na svojem posestvu v Počehovi. Vemo za njegov pokop 23. 2. 1690, ne vemo pa zaenkrat za njegova dela razen za 6 okenskih lunet pri stari župni cerkvi v Malečniku iz leta 1688. Drugi, omenjen tudi kot Wettini, je prvo ženo Marijo pokopal 19. 11. 1687, drugo Katarino Ross iz Celja pa poročil 11. 1. 1690. Otroci so mu mladi umirali v letih 1678, 81, 84, 86, 86, 90 in 95, krščeni pa so bili 1682, 87, 90, 91 in 96. Ve se, da je skupaj z Quadrijem Antonom izdelal leta 1693 štukaturo v letni jedilnici (sedaj kapeli) minoritskega samostana v Ptujju za ceno 200 fl 18 tolarjev, ne ve se pa, niti kje se je rodil, niti kdaj je umrl.

Več o njemu v zaključnem poglavju, tu bi le omenil, da so se leta 1679 štukerji ločili od zidarjev, ki odtlej niso smeli več opravljati štukerskih poslov.

Tudi v 18. stoletju je bilo kamnosekov in štukerjev zaradi narave njihovega dela vedno manj kot zidarjev in tesarjev, zato pa so njihovi izdelki bliže umetnostnim dosežkom. Se 17. stoletju pripada kamnoseški mojster **Schusswaldt Janez**, ki je v smrtnem letu 1708 opravil nekaj manjših del v ptujski minoritski cerkvi, že 18. pa štuker **Quadrio Anton Jožef**, ki je imel s prvo ženo Uršulo Katarino več otrok, saj sta leta 1713 obiskovala ruško šolo Jožef Anton in Deziderij Filip, istega leta pa se mu je rodil tudi sin Franc, z drugo ženo Ano Marijo Aschauerin pa otroke v letih 1720, 23, 25 in 29. Umreti je moral leta 1730, saj se je njegova vdova Ana Marija znova poročila 8. 1. 1731 z vdovcem Toplakom Simonom. Quadrio Jožef Anton, odličnik iz Benetk (nobilis venetus) in poznejši mojster-štukator, je leta 1690 obiskoval ruško gimnazijo, torej se je moral roditi med leti 1675 in 1680. Anton Quadrio naj bi v letih 1688—89 delal skupaj z G. Rossijem in J. Serenijem na štukaturi v Eggenbergu, v letih 1689—91 na štuku v mavzoleju cesarja Ferdinanda II. v Gradcu, leta 1693 skupaj s Petrom Bettinijem na štukaturi letnega refektorija minoritskega samostana v Ptujju, leta 1698 na štuku v kapeli v Weisseneggu (signatura J. A. Q.), med leti 1699 in 1709 na štuku v gradu v Slovenski Bistrici, med leti 1713 in 1726 na štuku v jezuitski cerkvi sv. Katarine v Zagrebu in leta 1728 na štuku v posvetovalnici mariborskega rotovža. Vse to bi govorilo za dva istoimenska umetnika, očeta in sina, ob predpostavki, da so vse atribucije in datacije njunih del pravilne. Več o njem v zaključnem poglavju.

Wenig Matija, rojen med leti 1680—1685 v Radersdorfu na Kranjskem, se je poročil 6. 2. 1709 z Magdaleno, vdovo po meščanskem kamnoseškem mojstru Schusswaldtu Janezu. Magdaleno je pokopal 13. 4. 1724, nato se je 8. 10. 1724 znova poročil z Marijo Jero Spätt. Otroci iz tega zakona so bili krščeni v letih 1725, 27, 31 in 33, pokopani pa 1734, 34, 36 in 41. Kupil je hišo št. 215 na Koroški 19 (vzhodna polovica sedanje hiše). Leta 1742 je dobil za dela v cerkvi v Malečniku 1477 gid, leta 1743 za dela v cerkvi v Lenartu v Slov. goricah 46 fl 4 h, ve se pa, da je delal med leti 1747—49 tudi za cerkev na Studencih. Pokopali so ga 21. 3. 1749, nakar se je vdova Jera omožila s kamnoseškim mojstrom Bombassijem Antonom, ki je živel v tej hiši do svoje smrti leta 1778. Okoli leta 1690 nastopa Katarina Tereza Wenig, žena kiparja Reissa Franca Krištofa, katere sin se je poročil 9. 11. 1711. Sorodnica?

Bombassi Anton kamnoseški mojster, sin Ludvika in Sidonije iz Sentpe-trskega predmestja pri Ljubljani, se je prvič poročil 24. 9. 1749 z Jero, vdovo po Matiji Wenigu in drugič leta 1763 s Franciško Mikšin. Otroci so bili rojeni v letih 1764, 66, 67, 70 in 72. Dne 7. 10. 1749 je bil sprejet v ceh kot kamnoseški mojster. Imel je hišo št. 215 na Koroški 19. Ve se, da je opravil manjša dela v cerkvah na Studencih 1764 in v Malečniku 1769, sicer pa je njegov opus še neznan. Po njegovi smrti leta 1778 je hišo skupaj s pozlatarskim jusom kupil za 660 fl slikar Widtman Franc in jo obnovil. Okoli leta 1710 je delal v Mislejevi kamnoseški delavnici v Ljubljani Bombassi Luigi, skoraj gotovo Antonov sorodnik.

Ostali kamnoseki: Gmint Tomaž, sin Janeza iz kamniške župnije, se je poročil 9. 10. 1724 z vdovo Kristino Merks, Stachman Avguštin se je poročil 9. 9. 1737 z Ano Marijo Katarino Fraundorfer, vdovo po Pauliču Janezu, Pirker Matija se je poročil 3. 2. 1738 z Marijo Terezijo Gerl, Hammer Marko vdovec iz Slovenske Bistrice se je poročil 19. 2. 1781 z Jožefo Vizintin, Muhavic Gašper pa se je rodil 1739 in bil pokopan 19. 4. 1803.

Kot iz seznama spoznamo, je bilo kamnosekov malo. Dejansko je obstajala samo delavnica v zaporedju J. Schusswald—M. Wenig—A. Bombassi. Po bombassijevi smrti leta 1778 ne vemo celo za nobeno vse do začetka 19. stoletja. Takrat se je pojavil **Tripold Lovrenc**, ki je prišel iz Žirovnice na Gorenjskem, kjer se je rodil leta 1784, in bil na Telovo leta 1811 sprejet v ceh kot kamnoseški mojster. Zanimivo je, da je kot meščan prisegel šele 2. 1. 1825. Poročil se je leta 1811 s Heleno Grattin in imel med leti 1812 in 1827 šest otrok. Umril je 25. 8. 1842. Nasledil ga je **Stíchl Janez**, kamnoseški mojster, rojen 12. 12. 1814 pri Jakobu v Slov. goricah očetu Simonu, tamkajšnjemu kamnoseškemu mojstru. Bil je lastnik realnega kamnoseškega jusa v Ptujju, od koder je prihajal v Maribor. Tu se je 11. 2. 1839 poročil s Katarino, hčerko mojstra Tripolda Lovrenca in Helene (priča je bil Wagner Anton), in občasno prebival v njuni hiši št. 60 v Gosposki 12. Otroci so se mu rodili med leti 1840 in 1855, on pa se omenja še leta 1869. Medtem je leta 1847 opravil izpit za mojstra okrožnega mesta. Dne 2. 7. 1848 je bil sprejet v ceh kot kamnoseški mojster. Takrat je že prebival v svoji hiši št. 249.

Sočasno z njim se omenjajo še trije mladi kamnoseški pomočniki, v Stogovcih pri Ptujski gori pa je živel in deloval gorenjski priseljenc Avsenik Primož polir, ki se je poročil leta 1854. Kamnoseški delavnici Murnikov (Jakob, Karl, Henrik) in Tripolda Alojza pa že pripadata 2. polovici 19. stoletja.

Poleg gradbenikov (tesarjev, zidarjev in kamnosekov) so omembe vredni tudi inženirji, ki so kot gradbeni uradniki pri deželni gradbeni direkciji v Gradcu in okrožni gradbeni komisiji v Mariboru predvsem posredno sodelovali pri gradbenem dogajanju v mestu. To so bili: **Hillebrand Jožef**, arhitekt pri direkciji v Gradcu, ki je preoblikoval od strele poškodovani zvonik pri mestni župni cerkvi ter mu dal sedanjo zgodnjeklasicistično obliko, pri čemer je odstranil vse nadzidave iz 16. in 17. stoletja ter nanovo zgradil sedanji vrhnji etaži z balkonom in streho, **Artner Franc Vincenc** okrožni inženir, poročen z Bessong Terezo, ki je živel med leti 1812 in 1832 v hiši št. 146 (Slomškov trg 6), stoječi med Rotovškim in Cerkvenim (Slomškovi) trgov, **baron Born Ignacij** okrožni inženir, ki je umrl leta 1831, **Planner Emanuel** okrožni inženir, poročen z Binnerth Alojzijo, ki je prebival v Mariboru med okoli 1832 in okoli 1850 (njegova sta načrta ureditve prometnega kompleksa v Ožbaltu ob Dravi iz 1834 in cestnega odseka čez Pesniški vrh iz 1835), **Twrdy Vaclav** okrožni inženir, poročen s Stumpfín Apolonijo, ki je izpričan v mestu med okoli 1830 in 1843 (njegov je nerealiziran načrt rekonstrukcije radeljskega prelaza iz leta 1840), **Zech Franc** iz Moravske, graditelj cest, rojen 1801, ki se je poročil leta 1834 z Ano Breger, **Zisler Franc** okrožni inženir, poročen z Ano Detiček, ki je imel leta 1849 hčerko, ter **Lahn Franc Gustav** iz Reichenburga na Češkem, železniški inženir, rojen leta 1817, ki se je 11. 2. 1847 oženil v hiši št. 6 na Grajskem trgu 6 ter leta 1850 naredil načrt za mariborsko gledališče, odprto januarja 1852.

Kot lahko iz zbranih podatkov sklepamo, gradbena dejavnost Maribora v obravnavanem obdobju ni bila skromna, saj je v 18. stoletju celo preseгла regionalen pomen. K tej aktivnosti so pripomogli tako požari (mestni 1580. 1601, 1648, 1650, 1700 in četrtini ali ulični 1720, 1770, 1773, 1795, 1797 in 1809) kot gospodarski vzpon mesta po obnovi obeh tranzitnih cest (Celovec—Varaždin in Gradec—Ljubljana), ki sta se križali v Mariboru, pa tudi ustanovitev krcsije leta 1752 kot upravnega središča mariborskega okrožja. Posebno prvi dejavnik je povzročal obsežne toda po kvaliteti izvedbe skromne akcije, ki so mesto oropale večine srednjeveških stilnih vrednot, kot to dokazuje mestna

veduta iz let 1656—1658, ki kaže v mestu še precej pogorišč iz let 1648 in 1650. Za to govori tudi prošnja mariborskih gradbenikov na cesarja Leopolda I., da naj jih po vzoru Radgone zavaruje z novim zaščitnim pismom, ker je prejšnje zgorelo, pred konkurenco pogosto neusposobljenih šušmarjev, ki so preplavili mesto po požaru leta 1700 ter z nižjo ceno konkurirali rednim članom ceha, dolžnim poravnovati vse družbene dajatve. Mariborski zidarji, kamnoseki in tesarji, ki so do leta 1679 pripadali k graški cehovski upravi, so se proti njim borili najprej z zaščitnimi pismi (patent z dne 16. 2. 1701) nato pa s cehovskimi redi (z dne 28. 9. 1718 in 3. 2. 1744). Mariborski cehovski okraj, od katerega se je leta 1716 ločil ptujski, ki je že leta 1697 dobil pravico izdajati pomočniška spričevala, je obsegal območje do Radelj, Ostrega vrha, Lučan, Gomilice, Ernovža, Špilja, Nebove, Vurberka ter Ravnega polja, Ptujске gore, Majšperka, Žetal, Rogatca, Štatenberga, Studenic, Konjic, Vitanja in Ribnice na Pohorju. Cehovski red je v 26 točkah določal pravila obnašanja njegovih članov: mojstrov, polirjev in pomočnikov, ne pa učencev-vajencev, ker ti niso mogli biti njegovi člani. Vendar v članku ne bom govoril o cehu, ampak o njegovih članih. Omenim naj le, da je z dvorno uredbo z dne 24. 4. 1790 ceh zgubil pravico do imenovanja svojih predstojnikov in do izdajanja mojstrskih nazivov, saj je to funkcijo prevzela deželna gradbena direkcija, in da se je ceh s sprejetjem novega obrtnega reda leta 1859 postopoma spremenil v strokovno združenje s predvsem društvenimi funkcijami.

V 2. četrtini in sredini 17. stoletja sta v Mariboru živela dva člana pomembnih italijanskih gradbenih družin, zidarska mojstra **Paolo della Porta** in **Krištof Sollar**. Prvi je bil član družine della Porta (de Riva), katerih ena veja je živela v Ptuj, drugi pa član družine Sollar in Coma, ki je živela in delovala predvsem v Gradcu. Oba mojstra sta morala dalj časa prebivati v Mariboru, saj se je vdova prvega 31. 1. 1650 tu poročila, drugi pa je bil leta 1654 in 1659 poročna priča. Poleg njiju se omenjajo: tesarski mojster **Wolff Peter** (umrl okoli 1670), zidarski mojster **Interhoffer Matija** (umrl 1664) zidarski mojster **Mayrhofer Pankracij** (omenjen med 1654 in 1661) ter kamnoseški mojster **Philippi Dioniz**, ki je okoli 1650 delal pri jezuitskem kolegiju v Zagrebu. Torej je v tem času delovalo v Mariboru vsaj troje zidarskih, ena kamnoseška in gotovo več tesarskih delavnic, v njih pa vrsta polirjev in pomočnikov kot: zidarji **Sollhart Vid** (umrl 1665), **Ašnik Sebastijan** (omenjen 1659 in 1663), **Mosstegl Stefan** (omenjen 1654 in 1658), **Staudinger Blaž** (omenjen 1650 in 53), kamnoseka **Krištof** (umrl 1673) in **Melhor** (1628—1668) ter tesarja **Rigler Peter** (umrl 1672) in **Jakob Jernej** (omenjen 1659). K naslednji generaciji lahko štejemo zidarske mojstre **Ottkha Jakoba** (omenjenega 1679), **Muura Zaharijo** (okoli 1630—1692), **Podndorfferja Matijo** (okoli 1630—1696), **Heima Janeza Antona** (učenca ruške gimnazije 1660) in **Strasserja Jurija** (omenjenega 1688). Muur in Podndorffer sta se isto leto 1661 poročila in isto leto 1669 zaprosila za sprejem v graški ceh, vendar bila oba zaradi neurejenega meščanskega statusa začasno odklonjena. Ob njih se pojavljajo zidarji: mojster **Koltaller Lovrenc** (umrl 1684), **Wisser Matija** (se ubil 1688), **Hocheber Gregor** (umrl 1695) in **Weidinger Jurij** (poročen 1695). Sočasno je obstajalo tudi več tesarskih delavnic, katerih mojstri so bili: **Pirckher Vid** (umrl 1690), **Martin Adam** (umrl 1708), **Mar Gregor** (umrl 1692) in **Maruth Luka** (omenjen 1693—98) ter venec spremnih polirjev in pomočnikov: **Pleteršek Filip** (omenjen 1674—84), **Aschauer Janez** in **Körner Gašpar** (se ubila 1688), **Schoffzagl Matija** (omenjen 1677), **Märuth Magnus** (umrl 1692), **Pleschtan Stefan** (umrl 1693), **Mayr Gregor** (umrl 1692), **Hortnaht Urban** (poročen 1671), **Osl Luka** (poročen 1677), **Hartner Jakob** (poročen 1688), **Zürber Vid** (drugič poročen

1685), Divjak Jernej (poročen 1687), Parath Matija (poročen 1687), Karmel Jurij (poročen 1688), Marhöffer Jurij (poročen 1690 in 95), Mehovič Jurij (poročen 1696), Pukel Janez (poročen 1698) itd. V tem času sta v Mariboru delovali kamnoseški delavnici mojstrov **Peeza Mihaela** (okoli 1630—1690) in **Schusswaldta Janeza** (umrl 1708). Umetnostnozgodovinsko zanimivejši od njiju je štukerski mojster **Bettini Peter** (omenjen med 1688 in 1696), ki je 1681—82 izdelal težak, deloma figuralen štuk v kapeli vicedomskega trakta gradu v Sekovi in leta 1693 sodeloval pri štukiranju minoritskega refektorija v Ptujju.

Dne 1. 8. 1700 je močan požar upepelil večino mesta. Potreba po obnovi je bila velika. Prišlo je do živahne gradbene aktivnosti, ki jo je podpiral cesarjev zaščitni patent iz leta 1701. Pojavile so se nove delavnice, ki so podedovale stare obrtne pravice in s tem prenesle zgodnjebaročno tradicijo iztekajočega se 17. stoletja v 18. Odslej se da povezavo delavnic bolje zasledovati in s tem lažje spremljati razvoj gradbene dejavnosti v visokem in poznem baroku. Seveda ta razvoj zaenkrat ne moremo opredeliti stilno-analitično, ker ne poznamo opusov posameznih mojstrov, lahko mu pa sledimo historiografsko in s tem razjasnimo njegov potek.

Vodilni zidarski mojster 1. tretjine stoletja je bil gotovo **Weiss Janez** (umrl 1733), ki je opravljal tudi funkcijo cehovskega predstojnika. Moral je biti znana osebnost, saj je med leti 1729—32 zgradil župno cerkev sv. Dominika v Konjščini na Hrvaškem, ki ga s svojim konceptom izdaja kot na tradicijo vezanega mojstra. Ob njegovi delavnici je delovala ona od **Heina Antona** (umrlega ob koncu leta 1753), ki je bil rodom iz Weitersfelda na Koroškem. Hein se je poročil leta 1710 z vdovo po zidarju Gregoriču Urbanu, njegova druga žena-vdova pa leta 1754 z zidarskim mojstrom Glatzom Martinom iz Judenburga. Kako zvezo ima naš mojster z istoimenskima ruškima učencema iz let 1660 in 1709, ki sta bila oba iz Maribora, ne vemo. Leta 1744 je označen kot cehovski predstojnik. Kot tretji se nam ponuja **Hoffer Matija (Valentin)**, verjeten oče Jožefa, kateremu je zapustil hišo št. 106 v Zgornji Gosposki ulici. Pojavlja se med leti 1681 (skupaj z bratom Janezom Jurijem kot učenec ruske gimnazije) in 1714, ko se mu rodi sin Franc Jožef. Hofer Matija se priložnostno pojavlja tudi med zidarji, ki so bili v začetku 18. stoletja zaposleni pri izgradnji Osijeka, sicer pa se o njem zaenkrat ne ve še ničesar. Poleg naštetih so omembe vredni še: Kirchperger Lovrenc (drugič poročen 1710, vendar 1754 še omenjen), Perger Lenart (poročen 1710 s hčerko 1692 umrlega tesarja Mayra Gregorja), Leber Jurij (poročen 1718 z vdovo po Pergerju), Magen Jurij (poročen 1719), Than Martin iz Neuburga na Donavi (poročen 1721), Sauer Martin (poročen 1725 z vdovo po Magnu Juriju), Ekeler Janez (poročen 1727), Michel Jernej (poročen 1728 in 1731), Rath Nikolaj (poročen pred 1734, 1741, 1744), Renzenbacher Sebastijan (poročen 1738), Redenič Jakob (poročen 1739 in 1744), Perlič Lovrenc (poročen 1741), Taxer Matija (poročen 1743), Zechner Gregor (poročen 1744) ter zidarska mojstra **Glatz Martin** (poročen 1754 in 1758) in **Mayrhold** ali **Marold Tomaž** (poročen 1756).

Osrednja osebnost 2. tretjine 18. stoletja je bil nedvomno **Hof(f)er Jožef**, ki ga Ruška kronika še za življenja označuje kot znamenitega gradbenika. Umril je leta 1762, star baje 56 let, vendar smemo domnevati, da je bil 5 do 10 let starejši, ker je leta 1711 obiskoval ruško gimnazijo in takrat štel vsaj 10 let. S tem v zvezi tudi še ni pojasnjena vloga mariborskih bratov Jožefa Antona in Janeza Mihaela Hofferja, ki sta leta 1701 obiskovala ruško gimnazijo, ker ne poznamo njune sorodstvene povezave. Hoffer je prevzemal tudi velika naročila, npr. leta 1743 prezidavo proviantne hiše v Ptujju ali leta 1753 prezidavo proviantne hiše (Frajovža) v Mariboru za potrebe kasarne (kar se je dejansko zgodilo šele okoli leta 1820). On je domnevni nosilec stilnega raz-

voja mariborske arhitekture, ki se je odtrgala od tradicionalnega dvoranskega tipa, kot ga še kažeta prezidana minoritska (okoli 1710) in novozgrajena Jožefova cerkev (1726—28), ter se usmerila k sodobnim centralnim zasnovam, h katerim je dodala konkavne fasade, kot jih kažeta grajsko stopnišče (1747—49) in minoritska cerkev (po 1750). Njegova delavnica je bila gotovo vodilna, saj je bil predstojnik ceha. Za to bi govorila tudi lokacija podedovane, od njega prezidane hiše v Gosposki 29, ki spada s svojo štukirano fasado med najlepše (žal izložbeno pokvarjene) in najuglednejše meščanske hiše Maribora. Njegov sin Leopold, rojen leta 1749, je leta 1776 postal deželni gradbenik Kranjske in morda po letu 1777 sodeloval pri zgraditvi župnih cerkva v Postojni in Cerkljah.

Hofferju je sledil **Janez Nepomuk Fuchs**, obvladujoča osebnost zadnje tretjine 18. stoletja, s katero je mariborska arhitektura dosegla svoj višek. Kdaj se je Fuchs zaposlil pri Hofferju, ali že leta 1756 ali pozneje, je zaenkrat odprto vprašanje. Ker sem o njem že obširneje poročal v sestavku: Nekdanji jezuitski kolegij v Mariboru in njegov gradbeni mojster Janez Fuchs (ČZN NV 19/1983 p. 105—124), navajam tu le nekaj temeljnih podatkov in novih izsledkov. Janez Nepomuk Fuchs se je rodil leta 1727 v Neissu v Šleziji. O njegovih učnih in pomočniških letih ne vemo zaenkrat ničesar, po tradiciji pa je na svojem potovanju po Zahodni Evropi doživel 1. 11. 1755 lizbonski potres. Tudi kdaj je prišel v Maribor in se kot polir zaposlil pri J. Hofferju, ne vemo. Vsekakor pa se je 35-leten 5. 5. 1762 poročil z vdovo Barbaro Hoffer, rojeno Mechtig (1721—1782), s čemer je prevzel Hofferjevo zidarsko delavnico. Dne 19. 3. 1762 je bil sprejet v ceh kot mojster, 1. 1. 1763 je prisegel kot meščan in naslednje leto je bil že predstojnik ceha. Podjeten kot je bil, je svoje premoženje podvojil, čeprav so ga bremenile hipoteke odpravnin 4 otrok, ki jih je vdova pripeljala v zakon. Pred letom 1772 je kupil na Pobrežju posest, sestojajočo iz marofa, njive in travniškega deleža, vredno 600 fl, od leta 1781 in 1789 pa je imel v zakupu tudi dominikalna vinograda v Krajgu in Klapju v širši okolici Radgone. Ker Fuchs ni imel časa, je njegovo premoženje upravljal neki Zorko Jernej iz magdalenskega predmestja 53, ki se je 40-leten dne 18. 9. 1797 poročil. Ob zapuščinski razpravi leta 1808 je bilo Fuchsovo premoženje, ki je bilo leta 1781 ocenjeno na 2100 fl, vredno 8150 gld, od tega hiša 4650, realni jus 1000, pobreški marof 2100 ter njiva in travniški delež 400 gld. Po smrti 6 let starejše Barbare se je mojster okoli leta 1784 poročil s 39 let mlajšo Terezijo Macher (1766—1834), ki ga je preživela za 30 let in se leta 1810 poročila z mestnim blagajnikom nadporočnikom Matijo Sačeričem. Ker manjkajo krstne knjige mestne župnije za leta 1777—1806, vemo le za enega otroka iz tega zakona in sicer za enoletnega sina Janeza, ki je umrl leta 1790. Sam Janez Nepomuk Fuchs pa je umrl star 77 let v svoji hiši št. 106 in bil pokopan 9. 5. 1804. Ker ni imel poklicnih naslednikov, je jus že leta 1804 prešel v roke J. M. Blätla, hiša pa z marecem 1849 v posest trgovcev Kahlstorferjev.

Fuchs je bil šlezijiški prišlek, ki pa se je v Mariboru naselil, poročil, pomeščanil in postal njegov vodilni gradbeni mojster. Bil je podjeten in dovolj velikopotezen, da se je v njegovi delavnici izučilo več zidarskih pomočnikov kot pri vseh ostalih sodobnih zidarskih mojstrih skupaj. Njegov opus na Štajerskem začena z letom 1762, ko je bil kot mojster sprejet v mariborski gradbeni ceh. Tudi če je kot polir že od leta 1756 delal pri J. Hofferju, je opravljal le izvajalska dela, saj za projektantska ni imel niti cehovske licence niti meščanske pravice. Zato so vsa dela, pripisana mu pred letom 1762 prezgodnja, pa čeprav je pri njih morda po letu 1756 že sodeloval kot Hofferjev izvajalec-polir. S tem se obseg in značaj njegovega opusa bistveno spreminja

nasproti doslej mu pripisanemu, vanj pa se za obdobje pred letom 1762 vključuje opus doslej skoraj neznanega Jožefa Hofferja. Prav ta pa je bil po vsej verjetnosti nosilec novega tipa cerkvenih arhitektur s centralno oblikovanimi (pozneje tudi ovalnimi) zasnovami in tridelnimi, konkavno razgibanimi fasadami. Oboje se je rodilo na začetku 18. stoletja v Podonavju in na Češkem ter se med leti 1733 in 1768 uveljavilo posebno na Slovenskem Štajerskem v cerkvah vrste Ponikva—Sladka gora—Kostrivnica. Med nosilce tega razvoja smemo šteti tudi J. Hofferja, preko katerega se je J. N. Fuchs v Mariboru uveljavil. Ta je prevzel podedovani tip centralne cerkve, v katerega pa je vnesel racionalističen podton, opazen že pri njegovi prvi veliki stvaritvi, Alojzijevi cerkvi v Mariboru, ter svoj prvi vrh dosegel pri župni cerkvi v Wiesu deset let pozneje.

Pri sedanjem stanju raziskav lahko k Fuchsovemu opusu prištevamo sledeča dela:

- zakristijo z oratorijem pri cerkvi sv. Jožefa v Studencih pri Mariboru 1764
- jezuitski kolegij s cerkvijo sv. Alojzija v Mariboru 1767—1770
- župno cerkev Naše ljube gospe na Vurbergu 1773—1776, predračun v vrednosti 3106 fl
- župno cerkev Bičanega zveličarja in župnišče v Wiesu 1774—1781, predračun v vrednosti 8175 fl
- špitalsko cerkev sv. Duha v Krškem 1776—1777
- župnišče v Sentjurju pri Celju 1780
- župno cerkev Marije Snežne in župnišče na Velki 1788—1791
- ocenitev požarne škode na pristavi v Zgornji Gomilici 1772, 3082 fl
- načrt za mitniško hišo pri Dravskih vratih v Mariboru 1784
- načrt za razširitev Dravskih vrat in ureditev Dravske ulice z delnim rušenjem dveh hiš v Mariboru 1791
- načrt za gospodarski trakt in vodnjak v Račjem dvoru pri Mariboru 1798 in 1803
- načrt za ureditev župnišča in šole v Ožbaltu ob Dravi 1788
- načrt za zgraditev župnišča v Framu 1788
- dva načrta za povečavo obstoječe ali za izgradnjo nove dvonadstropne stavbe mestnih zaporov v Židovski 7 v Mariboru 1788
- načrt za zgraditev župnišča v Svetjah pri Ljutomeru 1790
- načrt za preureditev domačije mlinarja Aleksandra Mateja zaradi predstavitve komercialne ceste pod Zgornjo Muto 1796
- župno cerkev v Šentilju v Slovenskih goricah kot variantno novogradnjo na posestvu Danka Lovrenca ali na Starčevskem vrhu. Fuchs je izdelal načrt zanjo potem, ko je bila njena novogradnja uradno odobrena, vendar je bil realiziran šele po njegovi smrti med leti 1805—1810. Zvonik ji je bil prizidan šele leta 1839, župnišče pa postavljeno leta 1845.
- šola v Malečniku 1785—1786, načrt 4 gld, zgraditev 106 gld

Domnevna dela pa so:

- župna cerkev sv. Egidijsa in podružna cerkev sv. Patricija v Holleneggu, posvečeni v letih 1778 in 1777
- župna cerkev sv. Ulrika v Frauenthalu
- grajska cerkev v Laxenburgu in župna cerkev Jakoba Starejšega v Nestelbachu 1779—1783

- notranjščina romarske cerkve na Frauenbergu nad Sekavo pri Lipnici 1766
- notranjščina avguštinske cerkve v Fürstenfeldu iz 3. četrtine 18. stoletja
- župna cerkev Matere Božje v Kostrivnici 1766—1768
- župna cerkev sv. Martina v Dvorjanah, prezidava ladje 1782
- grajska kapela z grobnico baronov Kometer v Bukovju pri Dravogradu
- zakristija in vzhodno krilo župnišča v Hočah 1779
- Križeva kapela na Glivniku pri Hočah 1773
- prezidava delov samostana v Jurkloštru za potrebe župnije med 1780 in 1796
- župna cerkev v Frankolovem 1787—1789
- župnišče v Šmarju pri Jelšah 1796—1798
- obnova graščine v Slivnici pri Mariboru.

Našteti seznam Fuchsovih del je seveda le začasen, saj se bo zlasti med cerkveno arhitekturo terezijanskega poznega baroka in jožefinskega zgodnjega klasicizma našlo gotovo še več del, ki jih bomo mogli na osnovi arhivskih podatkov, stilnih analiz in projektantskih ter izvedbenih svojskosti pripisati Janezu Nepomuku Fuchsu.

Razen Fuchsove, Glatzove in Mayrholdove zidarske delavnice sta v Mariboru delovali še Zeislova in Stadlerjeva. **Zeisel Matija Matej** (okoli 1725—1786) je živel v hiši št. 104 v Volkmerjevem prehodu. Leta 1764 je bil še polir, a je kmalu postal mojster. **Stadler Janez Jurij** (1730—1785) je bil leta 1761 sprejet v ceh kot mojster. Leta 1762 je sicer odklonil gradnjo župne cerkve v Wolfsbergu, zato pa je leta 1765 zgradil župno cerkev v Lovrencu na Pohorju. Po njegovi smrti je hišo št. 212 z vrtičem in jusom kupil **Zeisel Matija** in jo naslednje leto prepustil svojemu sinu **Francu Janezu** (1762—1803). Ta je bil leta 1786 sprejet v ceh kot mojster in je 3. 1. 1787 prisegel kot meščan. Leta 1802 je kupil parcelo v Ulici 10. oktobra 4 in na njej postavil do naslednjega leta hišo št. 141 vredno 2500 fl. Leta 1787—89 je tudi on konkuriral pri variantni ponudbi za povečavo ali novogradnjo sodnega poslopja v Židovski 7. Med ostalimi zidarji iz tega časa so omembe vredni: polir Person Franc Janez iz Weissenberga (1742—1784), brata Tomaž in Matija Flucher, polir Wauch Valentin Lovrenc, zidarski mojster **Wagner Peter** iz Celja, ki se je naselil v Ptujju, in zidarski mojster **Forstner Franc**, katerega dejavnost pa že pripada 19. stoletju.

Živahna zidarska dejavnost je seveda vplivala na tesarsko, čeprav ta ni bila več tako prevladujoča kot preje. Vodilne delavnice 1. tretjine 18. stoletja so vodili **Aichman Tomaž** iz Konjic (okoli 1670—1734), ki je s poroko vdove leta 1692 umrlega **Mara Gregorja** prevzel njegovo delavnico, **Hoffmann Janez** (umrl 1736), **Leeb Andrej** (umrl 1739), ki je s poroko vdove po **Schützu Hermanu** leta 1712 prevzel njegovo delavnico, in **Poltnik** ali **Poldtner Anton** iz Wolfsberga, ki je s poroko vdove po **Körerrerju Tomažu** leta 1727 prevzel njegovo delavnico, znano že v 17. stoletju. Po njegovi smrti leta 1735 se je njegova druga žena Katarina poročila s **Schintlerjem Janezom Jurijem**, ki je nato vodil delavnico med leti 1736 in 1756, ko jo je prevzel Antonov sin **Poltnik Janez Jurij**. Ob njih je omeniti še **Leeba Franca** (1713—1783), ki je s stavbnega prešel na pohištvno mizarstvo in sodeloval z J. Straubom in J. Holzingerjem pri opremljenju cerkva. Generacijsko sledita delavnici **Tripolita Andreja** (1700—1775) in **Gözligerja Franca Karla** (umrl 1751), tej pa ona **Ohmayerja Mateja** (1725—1771), sina tesarja Mihaela iz Mainza, ki se je leta

1752 poročil z Gözingerjevo vdovo in prevzel njegovo delavnico. Z njim se je v Mariboru uveljavila močna tesarska delavnica, ki je skupaj s Poltnikovo obvladovala njegovo tesarsko dejavnost v 2. polovici 18. stoletja.

Naštete mojstre in njihove delavnice spremlja vrsta tesarskih imen polirjev in pomočnikov: družina Peitlerjev (oče Janez ter sinova Janez Jurij in Pankracij), Vrenkovič Jožef Jurij in Perkuš Stefan, ki je leta 1733 poročil njegovo vdovo, Wemnig Janez Jurij, ki je leta 1737 poročil vdovo po Peitlerju Janezu Juriju, polir Forstner Franc, dvakrat poročeni Sorglechner Janez Jurij, Weinhagl Andrej, ki je leta 1750 poročil hčerko zidarja Sauerja Martina, družina Cerič zlasti Sebastijan in sin Simon, ki se je leta 1754 poročil s hčerko tesarja Rudolffa Sebastijana, polir Purner Janez iz Kramstadta v Zgornji Avstriji, Kaiser Sebastijan, Trager Janez Jurij, polir Trost Jožef, polir Biggo Bernard, Freytag Jožef poročen leta 1800 s Fuchsini Marijo, Vosek Jurij in sin Mihael, Pobožnik Lovrenc itd.

Delavnico **Poltnika Antona**, ki jo je med leti 1736 in 1756 vodil **Schintler Janez Jurij**, je tega leta prevzel Antonov sin **Janez Jurij**, rojen leta 1730, in jo vodil do svoje smrti leta 1775. Po njegovi smrti se je vdova poročila s Haiglom Jožefom, ki je s tem postal lastnik hiše v Slovenski 26 ter delavnice in jusa. Jurijev brat **Fidelij Poltnik** (1732—1782), ki je podedoval očetov jus in hišo v Židovski 12, je razvil lastno delavnico, ki je bila poslovno celo aktivnejša od Jurijeve. To se je spremenilo, ko je Jurijevo delavnico prevzel **Haigl Jožef** (1742—1797) iz Šentpetra pri Gradcu in jo razvil v vodilno v Mariboru, a že leta 1797 umrl. Njegova vdova je leta 1806 prodala hišo z vrtom, obdržala pa lesno uto na Lentu in jus. **Ohmayerjeva** delavnica je dosegla svoj višek z **Antonom** (1757—1804), ki je leta 1783 prisegel kot meščan in se poročil z vdovo po Poltniku Fideliju, s čemer je priženil hišo v Židovski 12, zato pa naslednje leto prodal prvotno Ohmayerjevo hišo v Orožnovi 7, vendar brez jusa. Tega je leta 1795 kupil **Schcer Jožef** iz Gradca (1767—1825), ki je naslednje leto prisegel kot lastnik realnega tesarskega jusa ter veljal za enega vodilnih tesarskih mojstrov 1. četrtine 19. stoletja v Mariboru. Medtem je tesarska hiša **Ohmayer** z Antonovim sinom **Jožefom**, lastnikom hiše in realnega jusa v Židovski 12 med leti 1804—1815, zgubila svojega zadnjega predstavnika v Mariboru.

Ob štukerski delavnici Bettinija Petra se je ob koncu 17. stoletja uveljavila ona, ki jo je vodil **Quadrio Jožef Anton** (umrl 1730), nobilis venetus, poznejši mojster-štukator, ki je leta 1690 obiskoval ruško gimnazijo in se je v Rušah v začetku leta 1720 tudi drugič poročil. Pripisanih mu je precej del, tako naj bi leta 1688—89 delal na štukaturi v Eggenbergu skupaj z G. Rossijem in J. Serenijem, leta 1689—91 na štuku v mavzoleju cesarja Ferdinanda H. v Gradcu, leta 1693 skupaj s P. Bettinijem v letnem refektoriju minoritskega samostana v Ptuj, leta 1698 v kapeli v Weisseneggu (signatura J. A. Q.), med leti 1699 in 1709 v gradu v Slovenski Bistrici, med leti 1713—1726 v jezuitski cerkvi sv. Katarina v Zagrebu in leta 1728 v posvetovalnici mariborskega rotovža. Ker je našteje podatke težko povezati z eno osebnostjo, smemo upravičeno domnevati, da gre za dve istoimenski osebi: očeta in sina. Očetu lahko pripišemo vsa dela, ki so nastala do konca 17. stoletja, sinu, ki je leta 1690 obiskoval ruško gimnazijo in imel še leta 1729 hčerko Marijo, pa ona iz 18. stoletja. V primeru, da gre za eno osebo, pa je letnica obiskovanja šole za okoli deset let prepozna, ali pa atribucija in datacija mladostnih del za toliko prezgodnja, kar pa niti historično niti stilno ni opravičljivo. Pomniti je tudi, da je datacija štukature v mariborski mestni posvetovalnici vsaj za 30 let prepozna ter da se med leti 1716 in 1728 omenja med obiskovalci ruške šole Janez Krstnik Quadrio, doma iz Maribora, verjeten sin Jožefa

Antona, ki je pozneje stopil med minorite. Quadrio se je očitno selil za večjimi naročili, saj je najprej živel v Slovenski Bistrici, kjer mu je bil 2. 4. 1700 krščem sin Jožef Sigismund in 14. 6. 1709 pokopan poldrugo leto stari sin Pavel, nato pa v Mariboru, kjer se mu je 25. 5. 1713 rodil sin Franc. Naprej v Zagreb pa se družina, kot vse kaže, ni več selila, saj so bili vsi otroci med leti 1713 in 1729 rojeni in krščeni v Mariboru.

Vodilni kamnosek 1. polovice 18. stoletja je bil **Wenig Matija** iz Radersdorfa na Kranjskem (okoli 1680—1749), ki je leta 1709 s poroko vdove po Schusswaldtu Janezu prevzel njegovo obrtno pravico. Kupil je hišo na Koroski 19, kjer si je uredil delavnico. Ve se, da je leta 1737 opravil v Malečniku razna dela za 190 gld in leta 1748 v Lenartu v Slov. goricah za 46 fl 4 h ter da je med leti 1730—1733 sodeloval pri izdelavi glavnega oltarja v graški stolnici, med leti 1747 in 49 pa pri opremi Jožefove cerkve na Studencih. Nasledil ga je **Bombassi Antonio** iz Šentpeterskega predmestja pri Ljubljani (okoli 1720—1778) s tem, da je leta 1749 poročil njegovo vdovo Jero in bil sprejet v ceh kot mojster. Z njegovo smrtjo je delavnica prenehala obstajati, saj jo je skupaj s pozlatarskim jusom kupil slikar Widtman Franc. V kakem sorodstvu je kamnosek Bombassi Luigi, zaposlen okoli leta 1710 pri Luki Misleju v Ljubljani, se ne ve, lahko pa bi bil Antonov stric. Zaradi obstoja ene same delavnice je znanih tudi malo pomočnikov: Gmint Tomaž, Stechman Avguštin, Pirker Matija, Hammer Marko iz Slovenske Bistrice in Muhavič Gašper (1739—1803).

Vse glavne zidarske delavnice so prešle v 19. stoletje, vendar nobena v isti družinski sestavi. Pojavila so se nova imena in s tem novi nosilci zidarskih licenc. Fuchsovo delavnico je prevzel Gradčan **Blätl Janez Mihael** (1761—1821) s tem, da je 19. 8. 1804 odkupil zidarski jus od vdove Terezije za 2000 fl ter bil istega dne sprejet v ceh, nakar je 6. 1. 1806 prisegel kot meščan. Že iz odkupne cene jusa se vidi pomembnost delavnice, saj je bila ocenjena mnogo višje kot ostale. Blätl je bil podjeten mojster, saj je sodeloval tudi v okrožni gradbeni komisiji. Ohranjenih je precej njegovih načrtov (večinoma v PAM), ki nam ga predstavljajo kot klasicističnega, s postbaročnimi vplivi prežetega mojstra. Leta 1806 je kupil hišo št. 148 (Slomškov trg 12), ki jo je nanovo zgradil. Po Blätlovi smrti je delavnico vodila vdova Ana, med leti 1823 in 26 zgodaj umrli sin Ignacij Mihael, nato pa zopet Ana do januarja 1828, ko je jus prodala Nafzu Janezu.

Blätlov sodobnik Dunajčan **Marek Janez Mihael** je živel in deloval v Mariboru med leti 1803 in 1819. Z nakupom realnega jusa za 800 fl je leta 1803 prevzel delavnico pokojnega Zeisla Franca, postal član ceha in 26. 1. 1804 meščan. Leta 1807 je kupil od mesta tkzv. Črno kasarno na Orožnovi 6, naslednje leto pa še hišo v Miklošičevi 3, s čemer je zaokrožil svojo posest ob vzhodni stranici Gospejne ulice. Na mestu porušene renesančne Črne kasarne je Marek leta 1809 postavil novo nadstropno hišo, ki jo je deset let pozneje ponudil v odkup komisiji za ureditev vojaškega špitala za 15.000 fl. Komisija je ponudbo odklonila, ker je bila hiša za špitalске potrebe premajhna ter v preveč hrupni in preozki ulici. Marek je bil enako kot Blätl uvažen mojster, saj je bil tudi on član okrožne gradbene komisije. Vse kaže, da se je leta 1819 odselil v Gradec, saj je bil 18. 3. tega leta njegov jus zemljiškoknjižno zbrisan, 31. 5. 1820 pa sta njegovo posest z obema hišama kupila zakonca Vizijak. O njegovi gradbeni dejavnosti je precej znanega, škoda pa je, da je bila pred par leti porušena njegova hiša v Orožnovi 6.

Blätlov realni jus je med leti 1828 in 1847 posedoval **Nafz Janez** iz Haala na Neckarju, med leti 1847 in 1852 **Nusshold Janez** iz Radgone, ki je kot polir sodeloval pri gradnji železniške postaje, od leta 1852 dalje pa **Pregl Franc**

Ignacij iz Gradca (1815—1872). Marekov realni jus je med leti 1819 in 1849 posedoval **Wagner Janecz Anton**, nato pa **Omersy Jurij** iz Celja, ki je dobil leta 1845 osebno zidarsko pravico, bil leta 1846 sprejet v ceh, postal leta 1849 lastnik realnega zidarskega jusa in 12. 1. 1851 prisegel kot meščan. Banatčan **Urban Franc** in Moravčan **Newsesky Ferdinand** sta se obema glavnima delavnicama pridružila šele po sredini stoletja, ko sta bila leta 1853 sprejeta v ceh kot zidarska mojstra okrožnega mesta.

Izmed polirjev 1. polovice 19. stoletja so omembe vredni: Forstner Franc, Seyfried Jožef, Fischer Anton, Golob Janez, Kaiser Andrej, družine Dobaj, Čerič, Rues, Kolmann, Schuntner, Reitter Simon, Schrey Filip Jakob, Stiebler Tomaž, Stiglic Jernej, Javornik Blaž, Bratič Jožef, Muhič Simon, Malej Janez itd. Vsi naštetih zidarji: mojstri, polirji in pomočniki so gradili v klasicističnem slogu, v katerem so z leti vse bolj slabele poznobaročne in postbaročne stilne prvine ter se uveljavljale racionalistične, dokler ni v letih 1853—54 zrastle na južnem robu mesta ogromna kadetnica, ki je s svojo neoromansko pojavo označila začetek historicizma. Tega so začeli mlajši gradbeniki uvajati po letu 1858 z vedno bogatejšim členjenjem maltastih, večsah tudi s keramično ornamentiko okrašenih fasad.

Tesarsko dejavnost smo zapustili z Ohmayerjevo delavnico, ki je prenehala delati leta 1815, njen realni jus, vezan na hišo št. 37, pa je naslednje leto prevzel Herrsann Filip. Tudi Scheerova delavnica je po njegovi smrti leta 1825 prešla v tuje roke. Prevzel jo je **Taferner Lenart**, ki je posedoval jus do leta 1830, sledili pa so mu mojstri: **Spannhackl Anton** (1775—1848), ki jo je vodil do leta 1845, **Höberl Jožef** do leta 1849 in **Ströbl Anton** od leta 1849 dalje. Haiglovo delavnico je od leta 1803 vodil **Vernik Jožef** iz Ormoža (1777—1815), ki je zanjo kupil realen tesarski jus za 380 fl od Haiglove vdove. Podjeten mojster, ki je bil tudi mestni gradbeni nadzornik, jo je spremenil v vodilno v Mariboru, zato je bil njen jus leta 1815 vreden kar 1000 fl. Po njegovi smrti sta delavnico upravljala vdova Julijana in njen drugi mož **Herrsann Filip Jakob** iz Moravske (1785—1830), ki je leta 1816 postal mojster in prisegel kot meščan. Sledil mu je **Vernikov sin Anton** (1809—1855), ki jo je vodil do zadnjega leta svojega življenja. Pol leta pred smrtjo je namreč njegova žena prodala jus tesarskemu mojstru **Holzerju Jožefu**. Nekdanjo Ohmayer-Herrsannovo delavnico je leta 1831 prevzel **Ziegner Janez** iz Pelhaua, ki je njen realen tesarski jus leta 1858 ponudil v prodajo. Poleg teh trch večjih sta delovali še dve manjši delavnici: eno je vodil mojster **Hrastnik Jožef** (1792—1842), drugo pa **Hallegger Janez Jožef** (1761—okoli 1820) in za njim sin **Anton** (1814—po 1850). Med ostalimi tesarji iz tega časa so omembe vredni predvsem polirji: Drost Janez, ki se je leta 1851 poročil s tesarsko mojstrico iz magdalenskega predmestja Stierböck Terezijo, Gorman Franc, ki se je 1. 6. 1800 poročil s Poltnik Katarino, Heymade Andrej, Lafontain Peter Filip, Lessek Janez, Reininger Vaclav iz Češke, Schütz Peter, Hauptman Peter, Kores Jožef, Marovšek Jakob, Schwarz Martin, Neger Simon, Korman Andrej itd.

Kamnoseška dejavnost je v 1. polovici 19. stoletja še vedno igrala določeno vlogo kot gradbena stroka (stopnišča, portali, okenski okviri), vendar pa je njene izdelke začela vedno bolj nadomeščati malta in keramika, ki je dokončno prevladala v času historičnih slogov. Takrat se je kamnoseštvo preusmerilo k opremljanju pokopališč, kar je v zadnji tretjini stoletja povzročilo nastanek večih in večjih delavnic (Murnik, Kranegger). V prvi polovici stoletja pa je še zadoščala ena sama, ki jo je vodil gorenjski priseljencec **Tripolt Lovrenc** (1784—1842) in za njim njegov zet **Stichl Janez**, rojen leta 1814 v Jakobu v Slov. goricah, ki je najprej živel in deloval v Ptujju, od leta 1842 pa v Mariboru. Leta 1847 je opravil izpit za mojstra okrožnega mesta in bil

naslednje leto sprejet v mariborski ceh kot kamnoseški mojster, ki je deloval še leta 1869. Njegov opus nam zaenkrat ni znan, vemo pa, da je opravil kamnoseške storitve pri kadetnici v letih 1853—1855.

Iz prikazanega sumarija, ki seveda sploh ni popoln, je razvidno, da je Maribor v obdobju 1650—1850 razvijal živahno gradbeno dejavnost, ki so jo že od 2. polovice 17. stoletja urejali zaščitni patenti, od leta 1718 dalje pa cehovski redi, ki so veljali tudi za tesarje, dokler se ti niso ob novi ureditvi cehovskih pravil priključili k mizarjem. Cehi so z dvorno uredbo z dne 24. 4. 1790 izgubili pravico do imenovanja mojstrov, ker je to prevzela deželna gradbena direkcija, obdržali pa so vsaj formalno še vse druge pravice prav do leta 1859, ko so se dokončno spremenili v strokovna in družabna združenja. Z gradbeno direkcijo v Gradcu ter okrožnimi gradbenimi komisijami se je začel poleg starih cehovsko preverjenih mojstrov uveljavljati nov tip gradbenikov: tehniki in inženirji, ki s svojim racionalizmom sicer niso mnogo doprinesli k umetnostnemu razvoju stroke, zato pa k njenemu tehničnemu izpopolnjevanju. Vse to v 1. polovici 19. stoletja še ni odigralo odločujoče vloge, vendar so se pojavile že tudi prve kompleksnejše rešitve, kot na primer načrt iz leta 1846 za zazidavo severnega mestnega obrobja, sočasna ureditev železniškega kompleksa ali leta 1855 zgraditev kadetnice z ureditvijo njenega obsežnega parkovnega areala. Kmalu po letu 1790 so se začeli med gradbeniki pojavljati ljudje, ki jih lahko upravičeno smatramo za prve gradbene inženirje in urejevalce našega mesta: **Hillebrand Jožef**, **Artner Vincenc**, baron **Ignacij Born**, **Planner Emanuel**, **Twrdy Vaclav**, **Zisler Franc**, **Haslinger Jožef**, **Lahn Gustav** itd.

VIRI IN LITERATURA

- Matrike mestne župne cerkve Janeza Krstnika v Mariboru: krstne iz let 1650—1788 in 1807—1859, poročne iz let 1646—1857 in pokopne iz let 1664—1857, skupaj 11 knjig, Arhiv SR Slovenije
- Matrike župne cerkve Marije milosti v Mariboru: krstne iz let 1777—1851, poročne iz let 1777—1857 in pokopne iz let 1774—1845, skupaj 10 knjig, Arhiv SR Slovenije
- Matrike župne cerkve Marije Magdalene v Mariboru: krstne iz let 1788—1854, poročne iz let 1788—1863 in pokopne iz let 1788—1865, skupaj 6 knjig, Arhiv SR Slovenije
- Jože Curk: Nekdanji jezuitski kolegij v Mariboru in njegov gradbeni mojster Janez Fuchs. ČZN NV 19/1983, p. 105—124
- isti: O historičnih virih za urbano-gradbeno zgodovino Maribora. ČZN NV 19/1983 p. 268—287
- isti: Viri za gradbeno zgodovino Maribora do 1850. 184 strani. Maribor 1985

ÜBER DIE BAROCK- UND KLASSIZISTISCH-ZEITLICHEN BAULEUTE VON MARIBOR

Zusammenfassung

Der renaissanceartig erneuerte Maribor erlebte in den Jahren 1801, 1848 und 1850 drei grosse Brände, die eine rege Bautätigkeit auslösten, doch wurde wegen der zunehmenden Armut nicht mehr die frühere Qualität erreicht. Die Erneuerung diente meistens und vor allem der Befriedigung des elementaren Wohnbedürfnisses und nur selten den höheren esthetischen Forderungen. Erst im 18. Jahrhundert (besonders in der 2. Hälfte) änderten sich diese Verhältnisse. Damals erreichte die mariborer Baukunst eine so hohe Qualität wie nie später weder zur Zeit des Histo-

rizismus noch zur Zeit des Konstruktivismus, Den Verdienst dafür trugen einige Meister die sich über das Niveau der Zunfnormen erhoben und in ihr Schaffen einen schöpferischen Funken eingetragen haben. Sie haben sich ein ausgeprägtes Fachansehen verdient und sich im Raum zwischen dem Grazer Becken und Hrvatsko Zagorje geltend durchgesetzt. Sie erreichten das, obwohl sie ihr Lebenswandel in die Engen des damaligen Zunftlebens, das viel mehr Opfer verlangte als es Erfolge bieten konnte, einfesseln mussten. Der Mehrwert der eingelegten Arbeit hat sich manchmal manifestiert im kreativen Erfolg, der das durchschnittliche Niveau überstiegen hat. Diese Entwicklung verlief meistens kettenartig, wobei die Frauen die Rolle der Verbinderinnen spielten. Der junge Geselle oder Palier hat die ältere Meisterin-Witwe, die die Besitzerin der Betriebsrechtes (Juses) und der Werkstatt war, geheiratet und nach ihrem Tod eine junge Frau oder sogar Mädchen ehelichte, das ihn überlebte und als Meisterswitwe wieder mit einem jungen Gesellen geheiratet hat und so weiter. So verlief die familiäre und berufliche Tradition mit dem einzigen Ziel, die Kontinuität der Werkstatt und ihres Betriebsrechtes zu bewahren, ohne Bezug auf ihre aktuellen Besitzer oder Benützer. Diese wechselten mehrmals, weil die berufliche Fähigkeit (das berufliche Können) grössere Rolle spielte als die familiäre Angehörigkeit. Die konnte man gewöhnlich mit den Abfindungen ablösen. Als die Erbungskette unterbrochen war, hat man das Betriebsrecht dem Mitbürger verkauft, was die Stadt bestätigen musste, zwecks das Recht nicht in den fremden Besitz ausser der Stadt kämme. Darum kann man vom Ende des 17. Jahrhunderts weiter die einzelnen Betriebsrechte und ihre Besitzer, Werkstätten oder Häuser in denen die Werkstätten sich befanden, ohne weiteres verfolgen, wie aus dem Aufsatz ersichtlich ist. Wir erwähnen hier nur die wichtigste Werkstatt mit den Besitzern Matija Hoffer—Jožef Hoffer—Janez Nepomuk Fuchs—Janez Mihael Blätl—Janez Nafz—Janez Nusshold—Franc Ignacij Pregl, die vom Ende des 17. Jahrhunderts bis zum 3. Viertel des 19. Jahrhunderts reichte. Diese Werkstatt erwähnen wir deshalb, weil sie in der Stadt das grösste Ansehen genossen hat und mit den J. Hoffer und J. Fuchs die höchste Höhe des mariborer Bauschaffens erreicht hat. Neben den Maurermeistern sind erwähnenswert auch die Steinhauer (Matija Wenig und Antonio Bombassi) und Stuccateure (Pietro Bettini und Jožef Antoni Quadrio), nicht unbedeutend sind aber auch die Zimmermänner, obwohl ihre Werke nur selten erhalten sind und sich auch am meisten ihren Funktionen fügen mussten. Die Untersuchung der Archivquellen (besonders der Matricken) entdeckte viele bis jetzt unbekannte Namen, deren Träger mit der Hilfe von anderen Daten teilweise erruiert werden konnten. Ihre Arbeiten und ihr gewerblicher oder sogar künstlerischer Wert bleiben uns aber unbekannt. Das wird, was mindestens die Maurer, Steinhauer und Stuccateure betrifft, erst die komparative stilkritische Analyse der erhaltenen Werke entdecken. Weil aber die künstlerischen Eigenschaften der Werke dabei nur eine kleinere Rolle spielen werden, werden auch neue Archivforschungen noch erforderlich sein. Nur auf diese Weise wird sich unser Wissen über den umfangreichen Bereich der mariborer barocken und klassizistischen Architektur erweitern können, was allein mit der stilkritischen Methode zu erreichen nicht möglich sein wird. Es fehlen nämlich zu viele konkrete Daten dazu.

SLOVENJGRAŠKI MEŠČANSKI ŠPITAL

Jože Mlinarič*

UDK 614(091)(497.12 Slovenj Gradec) »14/17«

MLINARIČ Jože: Slovenjgraški meščanski špital. (Das Bürger-spital von Slovenj Gradec.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 57=22(1986)2, str. 315—326.

Izvirnik v sloven., povzelek v nem., izvleček v sloven. in angi.

Avtor s eslavka v uvodu na kratko omenja preteklost Slovenjgraškega in kraja Slovenj Gradec, nato pa na podlagi arhivalnih virov obravnava preteklost slovenjgraškega meščanskega špitala od njegove ustanovitve na začetku 15. stoletja do sredine 18. stoletja.

UDC 614(091)(497.12 Slovenj Gradec) »14/17«

MLINARIČ Jože: The Civic Hospital at Slovenj Gradec. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 57=22(1986)2, p. 315—326.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

In the introduction the author of the article mentions in short the past of slovenjgraški and of the place of Slovenj Gradec, and then on the basis of archival sources he treats the past of the civic hospital of Slovenj Gradec from its foundation at the beginning of the 15th century to the middle of the 18th century.

Slovenj Gradec stoji sredi Mislinjske doline, ki se razprostira na jugu do razvodja nad Doličem, na severu pa sega do Dravograda. Zaradi svoje odlične geografske lege je bila dolina že zgodaj poseljena. Pot, ki je nekdanj vodila iz Celovške proti Celjski kotlini, je pridobila na svoji pomembnosti v rimski dobi, saj je ta povezovala Celeio z Virunumom na Gosposvetskem polju.¹ Konec 6. stoletja so prišli Slovenci na to območje iz oeljske smeri. Središče za to področje se je razvilo na Grajskem hribu nad današnjim Slovenjem Gradcem in je dobilo ime Gradec (Grêz), na katerem je konec 11. stoletja živel nemški plemič Weriant Askvin (Weriant de Grez),² daljni sorodnik nekdanjega savinjskega mejnega grofa in njegove žene Heme Krške. Po Weriantovi smrti je imel mislinjski svet Bernard Spanheimski-Mariborski, čigar dediščino so po letu 1147 prevzeli Traungavci, nato pa Andeški.

Slovenjgraško področje sprva niso šteli k nobeni izmed sosednjih dežel (Štajerski ali Koroški), ampak je do začetka 15. stoletja veljalo kot samostojno, šele nato so ga pričeli šteti k Štajerski.³ Gospodje Andeški so tej pokrajini dali nov zalet, zlasti še Bertold Andeški, oglejski patriarh v letih od 1218 do 1251.

* Dr. Jože Mlinarič, arhivski svetovalec, Pokrajinski arhiv Maribor.

¹ J. Koropec, Srednjeveško gospodstvo Slovenj Gradec. ČZN XLXIX, 1976, str. 16. Prim. M. Zadnikar, Umetnostni spomeniki Slovenjega Gradca. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 8. Ljubljana 1966.² F. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku III, št. 395, str. 233.³ J. Koropec, o. c., str. 17—18.

V njegovem času se je slovenjgraško ime pričelo »seliti« z Grajskega hriba, na katerem je bil tudi sedež župnije sv. Pankracija, in iz Starega trga v novo nastajajoči Slovcnj Gradec, ki je postajal pomembno trgovsko in obrtniško središče. Bertold je v Slovenjem Gradcu v cerkvi sv. Elizabete, ki je tedaj bila starotrška podružnica,⁴ leta 1251 poklonil oglejski patriarhiji vso svojo lastnino na Slovenjgraškem: grad, trg (forum) in ostale kraje z vsemi pravicami, z mitnico in kovnico ter s svojimi ministeriali.⁴ V pravice oglejske škofije, katere sedež je bil od slovenjgraške posesti izredno oddaljen, so posegali na silo tamkajšnji bližnji in daljni velikaši. Tako si je v 13. stoletju Slovenjgraško prisvojil koroški vojvoda Ulrik III. (1256—1269), njegovo dediščino je prevzel češki kralj Otokar Přemysl, na začetku naslednjega stoletja pa Henrik Goriški. Slovenjgraška gospoščina se je vedno bolj izmikala Oglelju in zanjo so si med ostalimi prizadevali tudi po letu 1273 naglo se vzpenjajoči Habsburžani, od leta 1335 tudi gospodje Koroške. Habsburžani so gospoščino z vsemi pravicami in dohodki dajali v zastavo različnim velikašem.⁵

Kraj Slovenj Gradec se kot trg (forum) omenja prvič leta 1251, kot mesto pa v letu 1267.⁶ Postajal je zlasti pod Habsburžani vedno bolj pomembno gospodarsko središče Slovenjgraškega. V njem so postali važen gospodarski činitelj tudi Židje, omenjeni že v letu 1313. Mesto je razvilo svojo mestno samoupravo, seveda pod okriljem svojega mestnega gospoda. Takó se v letu 1313 imenuje sodnik s svetom in s skupnostjo meščanov — mestno občino. Deželnoknežji privilegiji so mestu pomagali k nadaljnjemu razvoju. Tako je vojvoda Albreht Slovenjemu Gradcu v drugi polovici 14. stoletja priznal nižje sodstvo znotraj mestnega pomirja, vojvoda Friderik pa je te pravice še razširil. V njegovem času je v mestu nastalo pomembno skladišče za salzburško sol, medtem ko je morski soli bil dostop zaprt.⁶

Od druge polovice 15. stoletja so tudi razvoj Slovenjega Gradca in njegove okolice zavrla turški vdori. Turki so namreč ob svojih plenilnih pohodih na Koroško pustošili tudi po Slovenjgraškem. Leta 1448 je cesar Friderik III. ukazal podložnikom z območja okoli Slovenjega Gradca, naj mesto obdajo z jarki in nasipi, da bo moglo čimbolj kljubovati vsaki nevarnosti. V času vojne med Friderikom III. in ogrskim kraljem Matijem Korvinom — so v letu 1490 za nekaj časa zasedli mesto kraljevi vojaki, vendar so se morali kmalu umakniti. Reformacija je v Slovenjem Gradcu naletela na izredno ugodna tla, takó da je velik del meščanov, pa tudi okoliških plemičev, prestopil v novo vero. Luterani so si v letu 1596 uredili lastno molilnico in pokopališče. Novo duhovno gibanje pa je konec stolctja zatrla protireformacija.⁷

Kakor vsa poznosrednjeveška mesta in trgi je tudi mesto Slovenj Gradec na začetku 15. stoletja dobilo karitativno ustanovo — meščanski špital. Špital (hospitale, Spital) je sprva imel značaj prenočišča ali bivališčnega prostora za tujce in popotnike, pozneje pa se je ime preneslo na vsako stavbo, v kateri so prejeli vso oskrbo ljudje, ki si zaradi svoje starosti, onemoglosti in bolehnosti niso mogli služiti svojega vsakdanjega kruha. Z razvojem meščanstva v poznem srednjem veku in z nastajanjem trgov in mest, katerih prebivalci so se bavili predvsem s trgovino in z obrtjo, se je med njimi razvila stanovska solidarnost, ki se je kazala tudi v skrbi za obubožane in bolehne. Mestna občina, posamezni

⁴ 1251, april 30, Slovenj Gradec: »omnem proprietatem, quam habebat in prouincia Windisgraz tam in castro, quam in foro et aliis locis ad dominium eiusdem prouincie pertinentibus, cum omnibus iuribus in iudicio, muta, quam etiam in moneta et cum omnibus ministerialibus suis...« (J. Zahn, Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark III, št. 83, str. 153—154.)

⁵ J. Koropec, o. c., str. 18 sl.

⁶ Vojvoda Ulrik III. govori o »in civitatibus nostris Stain ac Windisgraz« (H. Appelt—G. Pferschy, Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark IV, Wien 1960, št. 250, str. 157.)

⁷ J. Koropec, o. c., str. 21 sl.

meščani, včasih pa tudi mestni gospodje, so za zgornje potrebe ustanavljali meščanske špitale (Bürgerspital, Spital) in ga izročali v skrb upravi mesta. Na Slovenskem pričenjajo nastajati meščanski špitale nekako z začetkom 14. stoletja. V letu 1315 so gospodje Ptujski ustanovili špital v Ptuj, sredi istega stoletja ga je dobilo mesto Maribor, medtem ko se te vrste ustanova v Ormožu omenja okoli leta 1420, v Laškem pa okoli leta 1440.⁸

Ustanovitelj špitale je svoji ustanovi namenil osnovno dotacijo: stavbe in primerne letne dohodke v taki meri, da je mogla zaživeti in vzdrževati oskrbovance. Špitalski dohodki so se tudi večali z darovnicami in z nakupi posesti in letnih dohodkov. Uprava špitale je bila v rokah mesta oziroma trga in ta je postavljala predvsem iz vrst uglednih meščanov ljudi, ki so neposredno skrbeli za življenje te karitativne ustanove. Neposredno skrb za špital je imel špitalski mojster (Spitalmeister), ki je prebival v špitalu ter je imel v njem vso oskrbo, prejemal pa je tudi še primerno letno nagrado. Večji meščanski špitale, kakor pri nas npr. špital v Mariboru, so v določenih časih imeli tudi po dva špitalska mojstra. Za špitalske varovance je skrbela tudi služinčad, ki je prebivala v špitalu ter je poleg oskrbe prejela še manjšo letno nagrado, število služinčadi pa je bilo seveda odvisno od števila varovancev.

Število varovancev v nekem špitalu je bilo odvisno od višine letnih dohodkov, ki jih je taka ustanova premogla. Večkrat je bilo tudi že v ustanovnem pismu določeno, koliko varovancev naj ustanova sprejema, kdo naj bo sprejet in kakšno naj bo številčno razmerje med meščani in tujci, ki naj bodo sprejeti v oskrbo. Vsak oskrbovanec se je ob vstopu v špital moral podrediti hišnemu redu ter je mogel biti zaradi hujših prestopkov celó odpuščten iz ustanove. Varovanci so bili glede na telesne moči dolžni opravljati lažja dela, vsi pa so bili dolžni sodelovati pri bogoslužju v špitalski kapeli ter moliti za svoje dobrotnike in za ustanovitelja špitale.

K špitalu je poleg ostalih nujnih stavb sodila tudi kapela, običajno posvečena sv. Duhu. Zgled za ustanavljanje zavetišč je dala med ostalim tudi ustanova papeža Inocenca III., ki je ustanovil leta 1204 v Rimu špital s kapelo sv. Duha (Ospitale Santo Spirito). Špitalske kapele pa so mogle biti posvečene npr. tudi Vsem svetim, Mariji ali pa sv. Elizabeti, ogrski kraljici, zavetnici siromakov. Za opravljanje bogoslužja je skrbel poseben duhovnik, ki je imel na skrbi vso dušno oskrbo varovancev špitale. V manjših špitalih pa je imel zgoraj imenovano skrb duhovnik, ki je že imel kak beneficij.⁹

Ustanovitelj slovenjgraškega meščanskega špitale je bil Janez iz Loke (Johan von Lak), domá po vsej verjetnosti iz Škofje Loke. Dokumenti omenjajo Janeza četrto stoletja: prvič v letu 1399¹⁰ in zadnjič leta 1424.¹¹ Ob svoji prvi omembi je bil Janez že vdovec, imel pa je mladoletnega sina z imenom Bernard, ki ga srečamo zadnjič v nekem dokumentu iz leta 1451.¹² Janez iz Loke se je preselil na Štajersko po vsej verjetnosti kot mlad mož, morda že kot imovit, ter očitno kot njegov sin nikoli ni dosegel slovenjgraškega meščanstva. Ustanovitelj meščanskega špitale se torej ni ukvarjal ne z obrtjo in ne s trgovino, ampak je bil v službi slovenjgraške gospoščine, saj se v dokumentih iz let

⁸ J. Mlinarič, Meščanski špital pri Lenartu v Slovenskih goricah. Kronika XXIII, 1975, str. 14. Prlm. P. Klasinc, Ubožni špital pri Ormožu skozi stoletja. Ormož skozi stoletja. Maribor 1973, str. 152—157.

⁹ Prlm. J. Mlinarič—J. Richter, Mariborski meščanski špital od ustanovitve v letu 1348 do srede 18. stoletja. CZN LFI, 1981, str. 253—254.

¹⁰ Orig. perg. listina 1399, III. 22. (št. 664) in 1399, XII. 13. (št. 664) v Pokrajinskem arhivu Maribor (PaM).

¹¹ Orig. perg. listina 1424, XI. 19. (št. 682) v PaM.

¹² 1451, II. 24. (J. Mlinarič, Gradivo za zgodovino Maribora VII, Maribor 1981, št. 33).

1405¹³ in 1417 navaja kot »amptman ze Windischgretz«, enako službo je kasneje (1438) opravljal tudi Janezov sin Bernard.¹⁴

Številni nakupi posesti in letnih dohodkov dokazujejo, da je bil Janez iz Loke bogat, ki je po vsej verjetnosti svojo dediščino povečal z dohodki iz svoje službe in morda tudi s posestnimi transakcijami. Janez je leto za letom kupoval posest, zlasti seveda na Slovenjgraškem, nekaj tudi v Dravski dolini (pri Vuzenici) in pri Konjicah (zlasti vinograde). Precej nepremičnin si je Janez pridobil v slovenjgraškem mestu samem in v neposredni okolici: hiše, mline, njive, vrtove in še druge letne dohodke. Nakupi posesti in letnih dohodkov si v ohranjenih listinah sledé takole: v letih 1399—1403, 1405, 1407, 1408, 1414 in 1419.¹⁵ Omenimo naj, da nam npr. iz let 1399, 1403 in 1419 ohranjeni dokumenti izpričujejo kar po dvoje nakupov zemlje in dohodkov.¹⁷

Z nakupi od konca 14. stoletja pa do 1419 si je Janez iz Loke pridobil naslednjo posest: 25 kmetij, izmed katerih jih je 9 bilo pustih, 2 domca, mlin, več njiv, 3 vrtove, gozd, hiši in pravico do 32 veder gornane. Posest, ki so mu jo obdelovali podložniki, je prinašala kar lepe letne dohodke. Listina iz leta 1413 nam priča, da je Janez svojo zemljo oddajal v zakup po kupnem pravu. Tedaj je namreč mlinarju Nikolaju izročil pod zgornjimi pogoji mlin na Mislinji pred mestom Slovenj Gradcem.¹⁸ Dokument iz leta 1417 pa nam izpričuje, da je Janez tudi sam jemal zemljo pod zgornjimi pogoji. Tedaj je Janez prejel od Jošta Helfenbergerja kmetijo pri Slovenjem Gradcu, za kar mu je moral dajati predpisane letne dajatve. O imovitosti Janeza priča tudi dejstvo, da je posojal tudi večje vsote denarja. Leta 1415 namreč izjavlja Wisant, župnik starotrški in arhidiacon na Koroškem, da dolguje Janezu iz Loke 126 ogrskih zlatnikov, 60 funtov denarja in 54 dunajskih denarjev. Za tisti čas je to bila kar čedna vsota, s katero si je bilo moč kupiti več kmetij. Kot jamstvo pa je Wisant Janezu zastavil nekaj svojih posesti.¹⁹

Janez iz Loke je kot ugledna osebnost imel tesne stike s posvetno in cerkveno gospodo na Slovenjgraškem. Od tedaj znanih osebosti je kupoval zemljo in te so bile tudi prisotne ob njegovih gospodarskih transakcijah in različnih pravnih dejanjih. Omenimo naj, da je leta 1399 kupil Janez posest od Ivana Slovenjgraškega²⁰, 1408 od Ahaca Trebniškega, gospoda gosposčine pri Konjicah,²¹ leta 1405 pa od slovenjgraškega meščana Henrika Lobensteina.²² Še posebno tesne stike pa je Janez iz Loke imel v članih družine Müttlov in z njihovimi sorodniki, ki so si spleli rodbinske vezi s člani tedaj znanih družin v Mislinjski, Dravski in Mežiški dolini in ki so opravljali pomembne svetne in cerkvene službe. V letu 1364 srečamo člana družine Müttlov, Hegmana,²³ ki je morda bil brat v letu 1385. že pokojnega slovenjgraškega gradiščana (purgraff ze Windischgretz) Nikolaja, in ki je imel sina enakega imena.²⁴ Morda so bili Hegmanovi ali pa Nikolajevi sinovi: Gerloh, Wisant in Herman. Prvi, Gerloh, je bil župnik pri Sv. Martinu pri Slovenjem Gradcu, omenja pa se

¹³ Orig. perg. listina 1405, I. 21. (št. 667) v PaM. 14 1417, IV. 2. (št. 676) v PaM.

¹⁴ Ob svoji prvi omembi se Janez imenuje »der erber chnecht Johannes von Lak« (orig. perg. listina 1399, III. 22., št. 664 v PaM). Enako se imenuje tudi v letu 1403 (1403, IV. 20. št. 665 v PaM). V listini 1438, VI. 27. se Bernard omenja kot »Pernhart von Lakeh amptman zu Windischgretz« (orig. perg. listina v PaM).

¹⁵ Orig. perg. listine: 1403, IV. 20. (št. 666), 1405, I. 21. (667) (listino je pečatil slovenjgraški mestni sodnik Friderik), 1407, XI. 4. (669) v PaM.

¹⁶ Orig. perg. listine 1399, III. 22. (št. 664), 1399, XII. 13. (št. 665), 1408, V. 5 (št. 670), 1408, VI. 3. Konjice (št. 671), 1419, IV. 20. (št. 677) in 1419, VII. 5. (št. 678) v PaM.

¹⁷ Orig. perg. listina 1413, VI. 19. (št. 672) v PaM. Mlin je v letu 1465 mlinar Stefan iz Marenberga prodal mlinarju Petru. Listino je pečatil slovenjgraški mestni sodnik Marlin Vorster (orig. perg. listina 1465, II. 14., št. 692 v PaM).

¹⁸ Orig. perg. listina 1415, IX. 4. (št. 674) v PaM.

¹⁹ Orig. perg. listina 1399, III. 22. (št. 664) v PaM.

²⁰ Orig. perg. listina 1408, VI. 3., Konjice (št. 671) v PaM.

²¹ Orig. perg. listina 1405, I. 21. (št. 667) v PaM.

²² 1364, III. 16. (MHVS I XII, 1862, str. 171).

²³ Orig. perg. listina 1385, VII. 25. (št. 663) v PaM.

v letih od 1385 do 1406.²⁵ Herman je bil v letu 1412 oskrbnik slovenjgraške gosposčine in je Janezu iz Loke v letih 1408 in 1414 prodal dve kmetiji.²⁶ Gotovo najznamenitejši med brati je bil Wisant, ki ga dokumenti omenjajo izredno pogosto, saj je bil arhidiakon na Koroškem in župnik starotrški (omenjen je v letih 1391—1429)²⁷, v letu 1415 pa se omenja kot upravitelj kar dveh pomembnih župnij: Šmartna in Starega trga.²⁸ Müttli so bili v sorodu z družinami Asanckov iz Vuzenice in Prüschinkov iz Guštanja ter z družino Sapov, Dencklein Asanck, ki ga špitalske listine omenjajo v letih 1415, 1419 in 1421, je bil stric zgoraj omenjenih treh bratov.²⁹ Ludvik Sap se v letu 1419 omenja kot svak Wisantov³⁰, Herman Prüschink, imenovan v letu 1419 kot guštanjski oskrbnik³¹, pa se kot Wisantov svak omenja leta 1424.³² Pertold Müttel se navaja kot bratranec omenjenih treh bratov v letih 1407 in 1415.³³ Dejali smo že, da je Janez iz Loke v letih 1408 in 1414 kupil posest od Hermana Müttla. V letu 1406 je Janez zamenjal posest z Gerlohom, župnikom v Šmartnem, kar je edina zamenjava zemlje, v kolikor nam o tem pričajo ohranjene listine.³⁴ V letu 1407 pa je Janez kupil zemljo od starotrškega župnika Wisanta, ki si je 1415 od njega izposodil precejšnjo vsoto denarja.³⁵

Janez iz Loke se omenja poslednjič v letu 1424 in njegovo dediščino je prevzel njegov sin Bernard, pri čemer naj poudarimo, da je velik del premoženja Janez poklonil svoji ustanovi — meščanskemu špitalu. Bernard je bil tudi uradnik slovenjgraške gosposčine (1438)³⁶ ter se omenja zadnjič leta 1451.³⁷ Iz listin je razvidno, da se Bernard v svoji gospodarski uspešnosti ni mogel meriti z očetom, saj ni enega samega dokumenta, ki bi pričal, da je pomnožil podedovano posest. Leta 1434 se je zadolžil pri špitalskem mojstru Ivanu za trinajst funtov, ki mu jih je ta dal iz špitalske blagajne.³⁸ leta 1451 pa se je zadolžil pri bratih Štefanu in Baltazarju Prüschinkih za petdeset funtov denarja ter jima zato zastavil svojo zemljo v Lipju in Razborju.⁴⁰

Ustanovna listina za slovenjgraški meščanski špital izvira sicer iz leta 1419, vendar se ustanova omenja že dve leti prej. Leta 1417 sta namreč cerkvena ključarja cerkve sv. Elizabete v Slovenjem Gradcu prodala »auf das spital hie ze Windishgrecz« kopalnišče v mestu. Listina tudi navaja, da stoji špital poleg Elizabetine cerkve (bey dem sand Elsspeten goczhaws gelegen).⁴¹ Iz zgornje listine sledi, da je meščanski špital stal že v letu 1417. V ustanovni listini iz 1419 Janez iz Loke nedvoumno pove, da je tedaj špital že stal, saj pravi, da ga je »erhebt vnd gepawt«. Iz listine iz leta 1421, s katero je Janez svoji ustanovi povečal posest in letne dohodke, je razvidno, da so tedaj v špitalu prebivali

²⁵ Orig. perg. listina 1406, V. 20. (št. 688) v PaM. Omenja se npr. 1397 (Cod. 3689, št. 2, fol. 1 v Slajerskem deželnem arhivu v Gradcu).

²⁶ Orig. perg. listini 1408, V. 4. (št. 870) in 1414, IV. 8. (št. 673) v PaM. 1412, VI. 5. (prepis št. 4498 v StLa): »Herman Müttler, pfleger zu Wündischgraz.

²⁷ 1391, III. 11. (Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen VII, 1871, str. 115).

²⁸ 1404, IV. 24.: orig. perg. listina (št. 243) v PaM.

²⁹ 1407, X. 18.: prepis (št. 4323 b) v Slajerskem deželnem arhivu v Gradcu.

³⁰ 1429, VI. 28., Slovenj Gradec (MHVSt VIII, 1858, str. 778).

³¹ Wisant se omenja tudi 1395 (MHVSt XII, 1862, str. 185) in 1397, III. 14., Dunaj (A. Muchar, Geschichte des Herzogthums Steiermark, Grätz 1884, str. 60).

³² Orig. perg. listina 1415, IX. 4. (št. 674) v PaM.

³³ Orig. perg. listine: 1415, IX. 4. (št. 674), 1419, XII. 21. (št. 679) in 1421, II. 21. (št. 680) v PaM.

³⁴ Orig. perg. listina 1419, IV. 20. (št. 677) v PaM.

³⁵ 1419, VII. 5. (št. 678) v PaM.

³⁶ Orig. perg. listina 1424, XI. 19. (št. 682) v PaM.

³⁷ Orig. perg. listini 1407, XI. 4. (št. 669) in 1415, IX. 4. (št. 674) v PaM.

³⁸ Orig. perg. listina 1408, V. 20. (št. 688) v PaM.

³⁹ Orig. perg. listini 1407, XI. 4. (št. 669) in 1415, IX. 4. (št. 674) v PaM.

⁴⁰ Bernard se omenja tudi 24. IV. 1437 (orig. perg. št. 100 v PaM), 1438, VI. 27. (št. 82) v PaM.

⁴¹ 1451, V. 24. (Gradivo za zgodovino Maribora VII/33).

⁴² Orig. perg. listina 1434, IV. 24. (št. 687) v PaM.

Na isti dan (24. IV. 1434) (št. 5425 v SLa) je pečatil listino »Pernhart die zeit statrichter zu Windischgrecz«, ki torej ni identičen z Bernardom iz Loke.

⁴³ 1451, II. 24. (Gradivo za zgodovino Maribora VII/33).

⁴⁴ 1417, II. 7. (št. 675) v PaM.

oskrbovanci (der armen lewt, die yeczn in dem selben spital sein).⁴² Janez je špitalu daroval večino zemlje v dveh darovnicah: v ustanovni listini z dne 21. decembra 1419 in z dne 7. februarja 1421. Izredno veliko zemlje in letnih dohodkov je Janez kupil v letu 1419, kar je v glavnem podelil svoji ustanovi. V tem letu je torej namensko kupoval zemljo, da bi jo poklonil špitalu.⁴³ Zanimivo je, da je Janez npr. daroval špitalu zemljo, ki jo je kupil že v letu 1399, ko po vsej verjetnosti še ni imel načrta, da bi ustanovil v Slovenjem Gradcu dobrodelno ustanovo.

V ustanovni listini Janez iz Loke pravi, da je v čast božjo in v svoje dušno dobro ter v blagor duš svojih prednikov in potomcev ustanovil in pozidal pri cerkvi sv. Elizabete v slovenjgraškem mestu meščanski špital ter mu s privoljenjem svojega sina Bernarda in ostalih sorodnikov naklonil našteto posest. Janez si je nad podeljenimi posestmi pridržal dosmrtno lastninsko pravico in se je obvezal, da bo skrbel za špitalске »reveže«. Posest naj bi prišla v roke ustanove šele po njegovi smrti. Janez je tudi določil, naj bi mestni sodnik in svet izbrala primernega človeka in mu izročila špitalsko premoženje, ta pa naj bi bil dolžan skrbeti za »reveže« in mestni upravi podati letni obračun. Janez si je očitno upravo nad svojo ustanovo pridržal zase, medtem ko velja zgornje določilo za čas po njegovi smrti. Pri tem pravnem dejanju so bili prisotni starotrški župnik Wisant, njegov sorodnik Denklein Asanck iz Vuzenice in oskrbnik na guštanjškem gradu Andrej Prüşchink.⁴⁴

Janez je v ustanovni listini podelil špitalu: 28 kmetij (19 poseljenih in 9 pustih), 2 domca, 2 mlina, dva vrtova, polčetrto vedro gornine na leto in dohodke od mesarske stojnice v Slovenjem Gradcu.

Posest pa je ležala:

»auf dem Welen« ⁴⁵ (?)	kmetija in pusta kmetija	pridobljeno
Tomaška vas (dacz Sand Thomas)	kmetija in pusta kmetija	
Turiška vas (ze Türk)	kmetija in pusta kmetija	
Raduše (in der Radusch)	kmetija	1399
»in dem Possen«	kmetija	
Mala vas (ze Wenigendorf)	4 kmetije	1403
pri Legnu (hinder Sand Jörgen)	2 kmetiji in pusta kmetija	1419
Slovenj Gradec (ze Windischgrecz)	mlin ob Mislinji	1413 že last Janeza
»in der Ratsch« ⁴⁶	kmetija in pusta kmetija	
Dovže (na Dolgem)	kmetija	
Bukovska vas (ze Puchdorf)	kmetija	
Troblje (ze Rötenspach)	kmetija	
»ze Venas?«	kmetija	

⁴² 1419, XII. 21 (št. 679) in 1421, II. 7. (št. 680) v PaM.

⁴³ Orig. perg. listini 1419, IV. 20. (št. 677) in 1419, VII. 5. (št. 678) v PaM.

⁴⁴ Orig. perg. listina 1419, XII. 21. (št. 679) v PaM.

⁴⁵ Ustanovna listina je na nekaterih mestih slabo čitljiva, sicer pa je večji del listin meščanskega špitala zaradi vlage poškodovanih.

⁴⁶ Nekaterih krajevnih imen J. Zahn (Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter. Wien 1893) sploh ne upošteva ali pa imena lokalizira na splošno v okolico Slovenjega Gradca.

Brde (an der Werden)	kmetija	
»ze Obergabriach«	kmetija	
Gaberke(?) (ze Gabriach)	kmetija	
»ze Tann«	pusta kmetija	1403, 1407
»in dem Chästell«	pusta kmetija	
»an dem Pallenperg«	pusta kmetija	1399
»in der Blaten«	pusta kmetija	
Slovenj Gradec (ze Windischgrecz)	dohodki od mesarske stojnice	
	vrtova pred mestom	1419
	dva domca v mestu	1419
»Hangerperg« (bey Gonwicz) ⁴⁷		
pri Konjicah	gornina	1408

Kljub precejšnji dotaciji, ki jo je ustanovitelj dal svoji ustanovi, se je izkazalo, da je vendar premalo dohodkov, s katerimi bi bilo moč vzdrževati ljudi v špitalu kakor tudi nagrajevati beneficiata, ki je tedaj za oskrbovance opravljal božjo službo še v bližnji Elizabetini cerkvi. Janez iz Loke je zato izdal za špital **darovnico dne 7. februarja 1421**,⁴⁸ v katere uvodu pravi, da je ustanovil špital in mu naklonil vrsto posesti, da pa je ugotovil, da podeljena posest ne bo zadostovala za preživljanje »ubožcev«, ki živé v špitalu in ki bodo v bodoče vanj še sprejeti, in da tudi ne zadostuje za nagrado beneficiata. Zato je sklenil, da svoji ustanovi pokloni še novo posest. Pri tem pravnem dejanju sta bila prisotna dva izmed onih treh, ki so pečatili ustanovno listino: starotrški župnik Wisant in njegov stric Denklein Asanck.⁴⁹ Janez pa je daroval naslednjo posest: 15 kmetij (12 poseljenih in 3 puste kmetije), domec, 3 njive, hišo, 18 veder gornine letno in dohodke od mesarske stojnice v Slovenjem Gradcu.

Posest pa je ležala:

		pridobljeno
»ze Paltein«	5 kmetij in domec	1406, 1419
Razbor (am Raswor)	kmetija	1399
Bukovska vas (ob Puchdorf)	kmetija	
Vodriž (in der Versch)	kmetija	
Razborca (im Rasworcz)	kmetija	
»in dem Rudnik«	kmetija	1419
Selovec (am Silowicz)	kmetija	1419

⁴⁷ »In der Tann in der Gell« lokalizira J. Zahn (str. 206) k Staremu trgu.

⁴⁸ »An dem Pallenberg« lokalizira J. Zahn (str. 22) na splošno k Vuzenici, »Hangerperg« pa severno od Konjic (str. 250).

⁴⁹ Orig. perg. lista 1421, II. 21. (št. 680).

⁵⁰ Glej str. 320.

»Am Grossen ek« ⁵⁰	kmetija	1419
»am Vestwein«	pusti kmetiji	
»in der Teniczen«	pusta kmetija	1419 1385
Slovenj Gradec (in der stat)	njivi dohodki od mesarske stojnice njiva pri zgornjem križu	1419
Škalce (in dem Schalcz)	18 veder gornine	1408
Slovenske Konjice (Gonwicz)	hiša	

V letu 1421 je slovenjegraški meščanski špital premogel naslednjo posest, ki jo je skoraj izključno dal ustanovi njen ustanovitelj: 43 kmetij (31 poseljenih in 12 pustih), 3 domce, 2 mlina, 5 njiv, 2 vrtova, 21 in pol vedra gornine na leto, hišo in dohodke od dveh mesarskih stojnic.

Špital je takó imel vsa potrebna poslopja, izvzemši kapele, ter precejšnje letne dohodke, s katerimi je mogel vzdrževati razmeroma lepo število ljudi. Janez pa se je še nadalje izkazoval za dobrotnika svoji ustanovi. Ko je v letu 1423 Marjeta, vdova po Bernardu Schrotu, prodala s svojim sinom meščanskemu špitalu tri višinske kmetije (švajge) v Razborju, je kupnino v višini dvesto goldinarjev poravnal ustanovitelj špitala.⁵¹

Duhovno oskrbo je prebivalcem špitala nudil špitalski kaplan, ki mu je bila za opravljanje bogoslužja sprva odkazana bližnja Elizabetina cerkev. Leta 1424 je bila ustanovljena večna maša pri glavnem oltarju cerkve sv. Elizabete. Tedaj je starotrški župnik Wisant Müttel, gospod Elizabetine cerkve, podružnice Sv. Pankracija, izdal listino, v kateri pravi, da sta Janez iz Loke in vsa občina slovenjegraška prosila za ustanovo ter so ji bile v ta namen dane tri kmetije v slovenjegraški gosposčini, ki so dajale letno po štiri funte dunajskega denarja. Župnik navaja pogoje, pod katerimi more beneficiat maševati v Elizabetini cerkvi, ter omenja vse njegove dolžnosti do vsakokratnega starotrškega župnika. Vsakokratni beneficiat je bil dolžan župniku pokorščino, prepovedano pa mu je bilo opravljanje župnijskih funkcij, kot je to pač v takih primerih redna prepoved.⁵² Naj omenimo, da se v listini, izdani v Slovenjem Gradcu 29. junija 1429, poleg starotrškega župnika omenja prvič tudi špitalski kaplan Ivan Kalbl.⁵³ Prvotna špitalska kapela je morala biti pozidana v letih med 1424 in 1428. Medtem ko se v listini iz leta 1424 še ne omenja špital s patrocinjem, se ta omenja v letu 1428, saj se todaj navaja kot »spittal des heilligen geyst ze Windischgräcz«.⁵⁴

Po smrti Janeza iz Loke se je posest meščanskega špitala večala z darovi dobrotnikov in z nakupi, kar kaže da je vedno bilo nekaj ljudi, ki so imeli odprte roke za stisko svojega bližnjega, in kar priča tudi za to, da je špital dobro gospodaril. Takó najdemo med listinami v obdobju od leta 1428 pa do 1479 nekaj darovnic, ki so ustanovi prinesle kmetijo, dva vinograda, hišo z zemljo in tri njive ter denarno vsoto. K dobrotnikom štejemo Henrika Awerja in njegovega sina Ahaca. 10. avgusta 1428 sta zgornja darovala v dušni blagor svojih sorodnikov in v lastni dušni blagor vinograd blizu Konjic. Vsakokratni kaplan

⁵⁰ J. Zelin (str. 237) lokalizira kraj jugovzhodno od Slovenjega Gradca v smeri proti Vitanju.

⁵¹ Orig. perg. listina 1423, VII. 30. (šl. 681) v PaM.

⁵² Orig. perg. listina 1424, XI. 19. (šl. 682) v PaM.

⁵³ MHVSt VIII, 1858, str. 178.

⁵⁴ Orig. perg. listina 1428, VIII. 10. (šl. 683) v PaM.

špitala se je bil zato dolžan v svojih molitvah spominjati dobrotnikov in njihovih sorodnikov.⁵⁵ Kmalu za tem je Ahac umrl in 16. oktobra je oče daroval špitalu vinograd pri zgornjem vinogradu, zato pa se je špitalski kaplan bil dolžan v molitvah spominjati očeta in pokojnega sina.⁵⁶ Okoli leta 1450 je dobrotnik Burkard Ekerl v svojem testamentu zapustil različnim osebam premoženje in med ostalim tudi denar špitalu za zidanje kora v špitalski cerkvi.⁵⁷ Leta 1458 je Friderik III. potrdil ustanovi kmetijo iz fonda Celjanov, ki jo je poklonil na Selovcu deželnoknežji oskrbnik Andrej Grimšič.⁵⁸ Zadnjega dobrotnika špitala srečamo v ohranjenih listinah leta 1479. Tedaj je slovenjgraški meščan in špitalski mojster Martin Preklet⁵⁹ daroval ubožni ustanovi hišo in zemljo v Slovenjem Gradcu na mestnem trgu ter tri njive.⁶⁰

Nekaj posesti in letnih dohodkov si je meščanski špital pridobil z nakupi. Že v letu 1417, torej pred izdajo ustanovne listine, si je ustanova pridobila kopaljšče v mestu⁶¹, v letu 1423 pa tri višinske kmetije.⁶² Leta 1441 je Sebrbacher prodal špitalu dvor in pri tej pravni zadevi je bil prisoten tudi Janezov sin Bernard.⁶³ Dve leti nato je slovenjgraški meščan Bernard špitalu prodal kmetijo v slovenjgraški gosposčini.⁶⁴ Leta 1459 je že omenjeni dobrotnik špitala Andrej Grimšič prodal ustanovi pusto kmetijo v Razborju⁶⁵ in v letu 1477 Rupert Scheinpalc, meščan Slovenjega Gradca, parmo in kos zemlje v mestu⁶⁶, nato pa v letu 1486 Jurij Hawtz še kmetijo v Tomaški vasi.⁶⁷ Iz začetka 16. stoletja nam listini govorita o dveh nakupih posesti in letnih dohodkov: v letu 1506 sta brata Jurij in Martin Zdravje prodala špitalu kmetijo za Marijino cerkvi v Trobljah,⁶⁸ leta 1509 pa je Doroteja, hči pokojnega Florijana, ki je bival nekoč v Slovenjem Gradcu, prodala »za reveže v meščanskem špitalu« (den armen leutten) svoj dvor ob Mislinji na slovenjgraškem mestnem pomirju poleg špitalskega mlina.⁶⁹

Za dobro gospodarjenje upraviteljev meščanskega špitala nedvomno pričajo posojila, ki so ga ti dajali posameznikom, za kar so ti jamčili s svojo posestjo. Tako si je v letu 1429 Henrik Awer, znani dobrotnik špitala, pri špitalskem mojstru izposodil dvajset mark dunajskega denarja in šestdeset denarjev.⁷⁰ Bernardu iz Loke, Janezovemu sinu, pa je v letu 1434 špitalski mojster Ivan posodil trinajst funtov dunajskih denarjev.⁷¹

V letu 1542 je špitalski mojster Matija Pustritzer napovedal pri deželi Štajerski dohodke in vrednost špitalskega nepremičnega premoženja. Dokument nam izkazuje 33 kmetij (32 poseljenih in pusto kmetijo), torej za deset kmetij manj, kakor jih je skupaj poklonil špitalu njegov ustanovitelj. Pač pa nam dokument izkazuje 24 zemljišč (neposeljenih), ki so jih uživali domači (14)

⁵⁵ 1428, VIII, 10. (št. 683) v PaM.

⁵⁶ V listini 1408, VI, 3. (št. 671) pečati Henrik Awer listino v zvezi z nakupom posesti Janeza iz Loke, 1419, I, 1. (VII, 5., št. 678) je Jošt Awer prodal posest Janezu iz Loke. Herman Průschink, oskrbnik na gušlanjskem gradu, je bil strlec Jošta Awerja (1419, IV, 6.) (št. 670) v PaM.

⁵⁷ 1428, X, 16. (št. 648) v PaM.

⁵⁸ Pap. dokument (št. 690) v PaM.

⁵⁹ 1458, IV, 18., Dunajsko Novo mesto (Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen X, 1853, št. 241).

⁶⁰ Martin Preklet je bil špitalski mojster tudi v letu 1477 (1477, IX, 29., št. 693 v PaM).

⁶¹ 1497, I, 20. (št. 693) v PaM.

⁶² 1417, III, 7. (št. 675): listino je pečali tudi slovenjgraški mestni sodnik »Florian am placc«. Omenimo naj, da je npr. mariborski meščanski špital prejel v letu 1427 vinograd pod porojem, da uprava špitala oskrbi varovanem vsakih štirinaš dni lopio kopej in jim da merico vina (Vlziacijski zapisnik iz leta 1731: CZN LII, 1981, str. 257).

⁶³ Orig. perg. listina 1423, VII, 30. (št. 681) v PaM.

⁶⁴ Orig. perg. listina 1441, V, 21. (št. 688) v PaM.

⁶⁵ Orig. perg. listina 1443, VII, 4. (št. 689) v PaM.

⁶⁶ Orig. perg. listina 1459, IV, 6. (št. 691) v PaM.

⁶⁷ Orig. perg. listina 1477, IX, 29. (št. 693) v PaM.

⁶⁸ Orig. perg. listina 1486, XII, 9. (št. 695) v PaM. 1459. leta je pečali listino neki Andrej Hawtz (št. 691) v PaM.

⁶⁹ Orig. perg. listina 1506, X, 25. (št. 696) v PaM.

⁷⁰ Orig. perg. listina 1509, V, 23. (št. 697) v PaM.

⁷¹ Orig. perg. listina 1429, III, 12. (št. 685) v PaM.

⁷² Orig. perg. listina 1434, IV, 24. (št. 687) v PaM.

in tuji (10) podložniki kot dodatna zemljišča, s katerimi so si skušali izboljšati svoj gospodarski položaj. Očividno gre pri teh zemljiščih tudi za taka, ki so v prvi polovici 15. stoletja bila še poseljena. Precej zemljišč meščanskega špitala so tedaj hasnovali slovenjegraški meščani. Takó so imeli vsi skupaj mlin, 4 nji-ve, enako število vrtov in kopališče. Med hasnovalci se omenjajo: padar Mang, krojač Blaž, lončar Andrej, tkalec Matevž in usnarja Marko in Wolfgang. Štirje Slovenjgradčani so tudi hasnovali špitalske vinograde. Špitalske vinograde so hasnovali po gorskem pravu domači in tuji podložniki in osemnajst po številu jih je hasnovalo osemnajst obdelanih in pusti vinograd.⁷²

Cez dve leti, 1544. leta, je špitalski mojster Matevž Hueter napovedal vrednost špitalskega premoženja in letne dohodke. V skladu z njegovo napovedjo je špital tedaj prejemal letno: v denarju po 76 funtov, 3 šilinge in 29 denarjev. Prejemal je tudi naslednje žito: pšenice 2 graški četrti, rži 25 četrti, ovsa polpeto četrt in zdroba slovenjegraško mero. K temu je špitalski mojster napovedal še: 55 sirov, 21 pustnih kokoši, 57 piščet, 680 jaje in 76 malih voz lesa. Gornine je špital prejemal letno po 71 veder.⁷³

Iz začetka 18. stoletja⁷⁴ imamo ohranjen letni obračun špitalskega mojstra Ivana Pesjaka, ki nam daje nekoliko vpogleda v tedanje gospodarske razmere v slovenjegraškem meščanskem špitalu. Iz obračuna za leto 1713/14 je razvidno, da je ustanova tedaj poslovala z dobičkom. Vseh izdatkov je bilo 1902 goldinarja, dohodkov pa 2067 gold., torej je bila pozitivna bilanca 165 goldinarjev. Špitalski dohodki so dotekali od podložnikov, sogornikov in desetine⁷⁵, od prodanega vina, masti, žita in živine. Nekaj dohodkov so prinašali darovi ob praznikih, ki so se slavili v kapeli sv. Duha: na velikonočni ponedeljek, na Florijanovo (4. maja), na praznik obletnice posvetitve cerkve, na binkočno nedeljo, na trojiško nedeljo in na 24. julij, ko se je službe božje udeležilo veliko število ljudi. Izdatki pa so bili predvsem za deželne davke (nad 750 goldinarjev), precej denarja pa je terjalo obdelovanje vinogradov, popravila na špitalskih poslopih (naročila steklarju, kovaču, mesarju, barvarju, krojaču, čevljarju, sedlarju itd.). Precejšnja postavka v izdatkih so bile tudi nagrade in plače: dodatna nagrada vikarju 13 goldinarjev, nagrada obema duhovnikoma — zorničarjema 50 gold., učitelju 43 gold., špitalskemu mojstru 10 gold., mestnemu pisarju 6 gold., upravitelju špitala 10 gold., špitalskemu hlapcu 5 gold. in 45 krajcarjev, kravarju in kuharici po 5 gold. in služkinji 4 gold. Špitalski uslužbenci so vsekakor imeli v špitalu vso oskrbo, zato je npr. špitalski mojster prejemal le 10 goldinarjev na leto.⁷⁶

V 18. stoletju je nadzor nad meščanskimi špitali prevzela dvorna komora oziroma od nje določena deželna komisija za varstvene zadeve in oskrbo revežev. Zato je od tedaj tudi evidenca nad špitalsko posestjo in letnimi dohodki in izdatki temeljitejša. Takó je že prej omenjeni letni obračun dal špitalski mojster Ivan Pesjak potrditi ne le mestnemu sodniku, temveč tudi deželnemu komisarju. Tudi inventar iz leta 1746 je bil izdelan v dvojniku ter je bil po en izvod izročen zgoraj omenjeni komisiji in Janezu Juriju Teschaku, ki je tedaj nastopil službo špitalskega mojstra. Zapisnik navaja, da so špitalska poslopja s strehami v kar dobrem stanju. Zapisnik našteva naslednjo dominikalno posest:

⁷² »Spittal zw Windischgretz particular schatzung auf das XV. hundert vnd XLII Ist Jar« (Imenjska cenilev v Slajerskem deželnem arhivu v Gradcu).

⁷³ »Ich Mathes Hueter der zeyt spitalmyster zw Windischgrätz leg hiemit ein des spitals gull vnnnd guetter...« (Imenjska cenilev št. v Slajerskem deželnem arhivu v Gradcu).

⁷⁴ Nekaj gradiva za slovenjegraški meščanski špital za 18. stoletje hrani Pokrajinski arhiv Maribor v fondu Dekanije in župnije Stari trg.

⁷⁵ V tem času špital ni pobiral desetine, ampak jo je dajal v zakup (npr. gospodom gradu Legna in Kulmerjem).

⁷⁶ »Spittal Ambs Rattung. Mein Hanssen Pessiaekhs derzeil spital maisters zu Windischgrätz vber den Empfang vnd Ausgab von 19 Xber An(n)o 1713 bis 18 Xber 1714 als von Einem Jahr«. (O/mnia/ A/d/ M/aiores; D/el/ G/loriam).« (Fond Dekanije in župnije Stari trg v PaM)

dva zidana mlina z lesenima stanovanjema, vinograda pri Konjicah z viničarijama in prešama, štiri travnike, sedem njiv in vrt. Dominikalije, ki so jih špitalski povečini obdelovali v lastni režiji, so povečini bile pred slovenjgraškim mestom oziroma v neposredni okolici. Živine je tedaj špital premogel blizu dvajset glav (10 krav, 2 bika, 5 telet in 2 kobili). Vino je bilo spravljeno v šestih sodih, precej pa je bilo tudi živil (masti, mesa, klobas, žita in sočivja). Inventarni popis našteva tudi opremo, ki pa je bila delno v slabem stanju. Omenimo naj, da inventar našteva npr. 12 starih cinastih krožnikov in 19 lesenih krožnikov, za katere pravi, da so že zelo obrabljeni. Od dokumentov navaja popis protokol, urbar, gorninski register ter »stare rokopise špitalskih mojstrov«, ki da so shranjeni v skrinji iz orehovine, ne omenja pa špitalskih listin.⁷⁷

Še nekaj besed o špitalskih mojstrih. Slovenjgraški meščanski špital je kot majhna ustanova imel le po enega špitalskega mojstra, ki ga je imenovala mestna uprava, kakor je to tudi izrecno naročil v ustanovni listini njegov ustanovitelj Janez iz Loke. Špitalski mojstri so bili slovenjgraški meščani ter po načinu življenja taki, da jim je mestna uprava to službo mogla zaupati. Nekateri špitalski mojstri 15. stoletja so opravljali najvišjo službo v mestni občini — službo mestnega sodnika, kar kaže na njihov ugled.

Vrsta špitalskih mojstrov:

Erazem	1429	(mestni sodnik 1414, 1419, 1422)
Ivan	1434	
Luka	1441	(mestni sodnik 1432)
Lovrenc	1443	
Janez	1459	
Simon Tretjak	1465	
Martin Preklet	1477 1479	
Matija Kefer	1486	(mestni sodnik 1476, 1477)
Matija Pustritzer	1542	
Matevž Hueter ⁷⁸	1544	

DAS BÜRGERSPITAL VON SLOVENJ GRADEC

Zusammenfassung

Am Anfang des 15. Jahrhunderts bekam auch die Stadt Slovenj Gradec (Windischgraz) ihr Bürgerspital — eine charitative Stiftung, die eine bestimmte Anzahl armer, verarmter und kränklicher Bürger in Fürsorge nahm, aber auch Leute aus den übrigen Gesellschaftsschichten. Als Gründer des Bürgerspitals gilt Janez (Johann) aus Loka, ein vermögender Mann, der im Dienste der Herrschaft von Slovenj Gradec war, was später auch sein einziger Sohn Bernhard war. Janez wurde erstmals im Jahre 1399 erwähnt, dann aber in Dokumenten fast Jahr für Jahr, als er Bauernhöfe

⁷⁷ »Inventarium des Spital in Windisch Grätz«: Inventar iz leta 1746, maj 20. Napisan je bil v dvojniki in en izvod izročен »in landts sicherheit und zu besorgung der armen angeordneten commission«, drugi pa novemu špitalskemu mojstru Juriju Teschaku (Fond Dekanije in župnije Štari trg v PaM).

⁷⁸ Leta 1740 je bil špitalski mojster Jožef Slüger, v letih 1743—1746 pa Janez Valentin Goslenčnik (Gostentschnigg).

mit Untertanen, Weingärten und Felder im Bereich von Slovenj Gradec und verschiedene Liegenschaften in der Stadt Slovenj Gradec und in ihrer unmittelbaren Umgebung kaufte.

Die erste Angabe über die Bestehung des Bürgerspitals ist aus dem Jahre 1417, obgleich Janez aus Loka erst zwei Jahre später die Gründungsurkunde dafür ausstellte. Janez spendete seiner Stiftung, die er bis zu seinem Tode verwaltet hatte, in dieser Urkunde 28 Bauernhöfe, mehrere Grundstücke mit Häusern, Mühlen und Gärten, Bergrechte und Einkünfte von einem Fleischerland in der Stadt.

Der Gründer des Spitals hatte zwar der Stiftung beträchtliche Einkünfte gespendet, doch sie genügten nicht für den Unterhalt einer größeren Anzahl von Leuten. Deshalb stellte Janez aus Loka im Jahre 1421 für seine Stiftung eine neue Schenkungsurkunde aus, mit welcher er ihr den Besitz um 15 Bauernhöfen und noch eine Reihe anderen Besitztums vergrößerte. Die Spitalsgründe und die Jahreseinkünfte wurden im 15. Jahrhundert von verschiedenen Wohltätern erhöht, unter welchen wir auch Bürger aus Slovenj Gradec antreffen. Die Stiftung erhöhte ihre Einkünfte aber auch mit Ankäufen, die durch eigene Jahreseinkünfte und die Freigebigkeit der Wohltäter ermöglicht wurden. Die Pflöglinge bewohnten das Spital schon im Jahre 1421, die Kapelle des Heiligen Geistes, nach welcher auch das Spital seinen Namen erhielt, wurde aber in den Jahren zwischen 1424 und 1428 erbaut.

Die Verwaltung des Bürgerspitals war in den Händen der Stadt und diese setzte auch die Spitalmeister ein (der erste bekannte war Erasmus 1429), die aus den Reihen der angesehenen Bürger stammten und die verpflichtet waren, für das leibliche Wohl der Schützlinge zu sorgen, sie verwalteten die Stiftung, schlossen Kaufverträge und nahmen die Pflöglinge auf. Dem Spitalmeister, der im Spital wohnte und auch noch eine Vergütung erhielt, halfen Spitalsknechte und Mägde, die ebenso im Spital die gesamte Versorgung vorfanden. Häufig wurde schon in der Gründungsurkunde für das Spital verfügt, wie viele Schützlinge in der Stiftung sein sollten, wer angenommen werden soll und wie das Zahlenverhältnis zwischen den Schützlingen aus den Reihen der Bürger und den übrigen Einwohnern sein sollte, worüber wir vom Spital in Slovenj Gradec keine Kenntnisse besitzen. Jeder Pflögling mußte sich der Hausordnung unterordnen und konnte wegen ärgerer Übertretungen sogar aus der Anstalt entfernt werden. Die Schützlinge waren im Hinblick auf ihre Kräfte verpflichtet, leichtere Arbeiten im Spital zu verrichten, alle waren aber verpflichtet, im dem Gottesdienst in der Spitalskapelle teilzunehmen. Für die Kapelle sorgte ein besonderer Spitalskaplan.

GRADBENI ORIS MESTNE ŽUPNE CERKVE IN MEŠČANSKEGA ŠPITALA V SLOVENJ GRADCU

Jože Curk*

UDK 72(091):725.5+726.54(497.12 Slovenj Gradec)

CURK Jože: Gradbeni oris mestne župne cerkve in meščanskega špitala v Slovenj Gradcu. (Der baugeschichtliche Abriss der Pfarrkirche und des Bürgerspitals von Slovenj Gradec.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 57=22(1986)2, str. 327—334.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl.

Avtor se predvsem bavi z gradbeno problematiko obeh slovenjegraških cerkva, ker je od meščanskega špitala ostala le še plošča z nepopolno letnico 163... Pri tem ugotavlja, da je župna cerkev sv. Elizabete morala nastati že okoli leta 1235 in ne šele tik pred letom 1251, ko je v njej patriarh Bertold opravil svojo obdaritev oglejskega patriarhata. Za špitalsko cerkev sv. Duha pa ugotavlja, da je v sedanji gradbeni sestavi dvofaznega nastanka, presbiterij je iz let 1445/50, ladja pa iz 1490/95, čemur odgovarjajo tudi njuna stilna svojstva in slikarski okras.

UDC 72(091):725.5+726.54(497.12 Slovenj Gradec)

CURK Jože. The Building Outline of the Civic Hospital at Slovenj Gradec. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 57=22(1986)2, p. 327—334.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

The author occupies himself above all with the building problems of the two churches of Slovenj Gradec, because only a plaque with the incomplete date of 163... had remained from the civic hospital. He found out that the parish church of St. Elizabeth must have originated already about the year 1235 and not as late as immediately before the year 1251, when the patriarch Bertold attended to his bestowal of the patriarchate of Aquileia in it. For the hospital church of Holy Spirit he states that in the present building structure it is of two-phase origin, the presbytery dates from the years 1445/50, and the nave from 1490/95 to which correspond also their characteristics of style and the decoration of painting.

Mislinska dolina, ki se je v 10. stoletju izognila madžarski okupaciji, je ležala v Junski grofiji in spadala k vojvodini Koroški. Do okoli leta 1045 je bila v posesti grofov Breže-Seliških oziroma nazadnje grofice Heme, nato do okoli leta 1135 Ažvinov, do 1192 Spanheimov in Traungavov, do 1251 Andechs-Meranskih, do 1362 oziroma 1425 patriarhov in končno od deželnih knezov, ki so jo v teku 16. stoletja, razdeljeno po gospostvih, razprodali. Cerkveno je spadala pod pražupnijo Šmartno pri Slovenj Gradcu, v katere osredju se je ob koncu 11. stoletja razvila starotrška pražupnija, ki je nastala pri ažvinski lastniški cerkvi sv. Pankracija na Gradu. Naselje pod njo, odlikovano s tradicijo antičnega Colatia, je postalo kraj sejmov in sedež deželne mitnice, ležeče ob prastari

* Jože Curk, umetnostni zgodovinar, Ljubljana, Cimpermanova 5.

cesti Vitanje—Podjuna, od katere se je prav tu odcepila stranska vzdolž Mišlinje proti Dravogradu. Ime gradu Grez ali Gradec (1091) se je preneslo na naselbino pod njim, ki se jo je za vlade Traungavov (1147—1192) oprijelo ime Slovenji Gradec (Vindis Grez) za razliko od nemškega Gradca, od okoli 1130 sedeža štajerske marke. Po letu 1147 je prav zveza med obema krajema bodisi preko Dravograda ali preko Vuzenice začela prekašati ono preko Hotuljskega podolja s Podjuno. Ko so Andeški postali leta 1192 (žička listina iz 1188 je ponaredek iz začetka 13. stoletja) lastniki Gradca, so že bili 12 let v posesti naslova vojvodov meranskih in z njim združenih regalnih pravic, med njimi tudi pravice do ustanavljanja trgov in mest. Zato so torej lahko šele po letu 1192 ustanovili novo naselbino ob Suhodolnici in nanjo prenesli sejemске pravice iz stare naselbine (Starega trga), kar se je najverjetneje zgodilo ob koncu vlade Bertolda IV. (1188—1204) ali na začetku vlade Henrika IV. (1204—1228), ki pa je bil zaradi domnevne udeležbe pri umoru kralja Filipa Švabskega (1198—1208) od cesarja Otona IV. (1198—1218) kaznovan z občasnim odvzemom posesti med leti 1208 in 1211. Naselbina se kot trg prvič izrecno omenja leta 1251, kar govori za to, da je dobila trške pravice šele za vlade Henrikovega brata Bertolda V., solastnika Slovenj Gradca med leti 1208 in 1228 oziroma lastnika med leti 1228 in 1251 ter oglejskega patriarha med leti 1218 in 1251. Med leti 1253 in 1269, ko je bil trg v rokah koroškega vojvode Ulrika III. Spanheimskega, se leta 1267 prvič omenja kot mesto, kar govori za njegov približno takratni nastanek.

Mesto se je urbano organiziralo tako, da sta ga vzdolžna in prečna ulična os razdelili v štiri četrti. Medtem ko je vzdolžna os povezovala južna Zgornja in severna Spodnja mestna vrata v smeri tranzitne ceste, je prečna os služila za povezavo med utrdbo pri zahodnih stranskih vratih (poznejši Rotenturm) in cerkvenim kompleksom ob vzhodnih, ki so vodila na mestne njive. Tu je stala z gosposko gmajno pred seboj (tako 1576) in pokopališčem za sabo cerkev sv. Elizabete, ki je bila do konca 18. stoletja podružna cerkev starotrške pražupnije. Nastala je morda malo preje zagotovo pa kmalu po letu 1235, ko je patriarhova nečakinja Elizabeta Turingijska (1207—1231) postala zavetnica bolnih in ubogih. V njej se je 30. 4. 1251 izvršila znamenita Bertoldova podaritev slovenjegraškega gospostva s prezidanim gradom in trgov, z vsemi pravicami in ministeriali, s kovnico denarja in mitnico patriarhatu. Obsegala je sedanjo, vendar precej nižjo in ravno stropano ladjo ter zelo verjetno polkrožno sklenjeno apsidno. V začetku 15. stoletja, ko so ladjo dvignili do sedanje visine, jo opremili z dvema južnima in enim severnim oknom ter ponovno ravno stropali, so prvotno apsidno zamenjali z manjšim, petosminsko sklenjenim presbiterijem. Ob koncu istega stoletja so ob severni strani ladje prizidali zvonik, na vzhodni pa sedanji, od ladje malo ožji toda višji in precej ploščato zaključeni presbiterij z lastno slavočno steno. V teku 1. tretjine 16. stoletja je nastala ob severni ladjini steni najprej dvopolna kapela, zaradi katere so morali zazidati severno ladjino okno, in nato nekoliko širša dvopolna zakristija, katere streha je puščala zaradi posebne strešne konstrukcije severno presbiterijevo okno prosto. Naslednjo prizidavo je cerkev doživela šele v 17. stoletju. Leta 1626 so ji obokali ladjo, vzdali pevsko emporo, zamenjali glavni portal, nadomestili obe južni gotski okni s tremi pravokotnimi renesančnimi, obokali zvonico ter prizidali tudi vseh pet presbiterijevih oken v pravokotna renesančna. Ob koncu 17. in na začetku 18. stoletja sta nastali obe južni kapeli, Jožefova ob presbiteriju in Križeva ob ladji, v 2. polovici 19. stoletja so dvignili zakristijsko ostrešje in ga spojili s presbiterijevim ter regotizirali njegova preostala štiri okna. Po požaru leta 1903 je zvonik zamenjal svojo uničeno streho s sedanjo, pred zadnjo vojno pa so pred severno kapelo, ki so jo opečno nadzidali, postavili dvoločno vežo, nje-

no streho višinsko izravnali z zakristijsko ter jo spojili z ladjino. Cerkev se nam torej predstavlja kot stavba, ki so jo krojila stoletja, tako da so v njej prisotni vsi slogi od romanike do našega stoletja, čeprav seveda vizuelno prevladujeta poznogotski presbiterij in zvonik ter romanska vendar renesančno obokana ladja. Kot na koroško stilno posebnost lahko ob tem opozorimo na močne notranje obočne nosilce v obliki poznogotskih stebrastih služnikov in renesančnih obstenskih slopov, ki nosijo zvezdast rebernih oziroma mrežast grebenasti obok.

Cerkev hrani zelo bogato večinoma baročno opremo, ki jo uvršča med naše najpomembnejše kulturne spomenike. Med njo izstopa glavni oltar, ki spada med najkvalitetnejše dosežke našega baročnega kiparstva, obenem pa nam nudi vzoren primer sozvočja baročne umetnine s poznogotskim prostorom. Načrt zanj in za ves kiparski okras, zlasti za velike kipe Petra in Pavla ter stoječe Marije z vencem obletavajočih jo angelov je izdelal takratni vodilni štajerski kipar, učenec ruške gimnazije Janez Jakob Schoy (1888—1733). Oltar je bil dokončan leta 1734, torej že po Schoyevi smrti. Pristen napis na njegovi hrbtni strani pove, da sta pri njegovi izdelavi sodelovala tudi domači mizar Jernej Widermar in celovski slikar Janez Valentin Karher. Sliko cerkvene patrone sv. Elizabete je za oltar leta 1732 naslikal domačin Franc Mihael Strauss (1674—1740), ki ga mrliška knjiga označuje kot izvrstnega slikarja (*pictor eximius*). Slika z razgibano figuralno kompozicijo, bogatim koloritom in močnim realističnim hotenjem to tudi potrjuje. Skora enaka slavoločna oltarja, vsak s po dvema plastikama, med njimi čudovito, modno oblečeno Veroniko, sta izdelka priseljenega rogaškega kiparja Janeza Jurija Mersija (1725—1788) iz okoli 1780. Levi oltar krasi slika sv. Nikolaja z Janezom, ki jo je leta 1776 naslikal Janez Andrej Strauss (1721—1783), sin že omenjenega Franca Mihaela. Desni oltar pa hrani sliko Zaroka sv. Katarine iz leta 1638, ki jo je po naročilu starotrškega župnika Andreja Tavčerja naslikal domačin Mihael Skobl, ki je bil leta 1644 mestni sodnik, dve leti nato pa že mrtev. Slika s svojo umirjeno kompozicijo, barvno lestvico in slikarsko tehniko je eden redkih ohranjenih primerov kvalitetnega poznorenesančnega slikarstva pri nas. V skladno celoto z opisanimi tremi oltarji se navezuje prižnica, ena najbogatejših tovrstnih stvaritev pri nas, ki jo je okoli 1763 ustvaril že omenjeni Janez Jurij Mersi. Bogastvo njenih oblik se stopnjuje do baldahina, s katerega se sv. Elija na ognjenem vozu, ki ga vodi angel, vzpenja v nebo. V severni kapeli je oltar sv. Ane, katerega avtor je isti kipar, sliko pa je prispeval J. A. Strauss. V prvi južni kapeli stoji oltar sv. Jožefa iz okoli 1700, katerega glavno sliko sv. Družine in atično obeh Janezov je ustvaril v Kranju rojeni slikar Sebastijan Schartinger leta 1701, v drugi južni kapeli pa Križev oltar, katerega Križani je poznogotski iz okoli 1500, baročna kipa Marije in Janeza Evangelista iz 1. polovice 18. stoletja, tabernakelj iz posrebrene pločevine z rokokojsko-klasticističnim okrasjem pa iz leta 1782. V krstni kapeli pod zvonikom, ki jo je leta 1948 poslikal akad. slikar Lajči Pandur, tudi avtor Križevega pota, stoji marmoren krstni kamen z letnico 1643. Orgelski prospekt in lestence sta načrtovala in izvedla brata arhitekt Ivan in kipar Božo Pengov, ambon in daritveni oltar s tapiserijami iz leta 1980 pa arhitekt Ciril Zazula in Vera Selšar-Založnik. V križno-rebrasto obokani zakristiji stojita dve veliki omari, starejša iz leta 1486 je eden redkih ohranjenih mizarskih izdelkov iz pozne gotike, druga je baročna iz leta 1780. Tu pa tudi hranijo dve pasarski dragotini: še gotsko zasnovano srebrno monštranco iz leta 1609, okrašeno z vrsto figuric in dekorativnih elementov, ter renesančen ciborij iz leta 1640. V cerkvi je ohranjenih tudi več nagrobnikov, med njimi nekaj, vrednih pozornosti. V ostenju prehoda v Anino kapelo sta nagrobni plošči dveh žena iz družine Gutenberg iz okoli 1540 (koroška provenienca) ter Žige Gaisrucka in njegove žene iz okoli 1550 (v obliki portala z

močnimi primesmi lombarskih vplivov). Oba sta tradicionalnega heraldičnega tipa vendar po izdelavi in okrasju med najkvalitetnejšimi severnorenesančnimi kamnoseškimi izdelki pri nas. V severno steno ladje je vzdian nagrobnik mestnega sodnika Janeza Jurija Skobla, umrlega 1651, ki je bil gotovo sorodnik slikarja Mihaela. V nasprotni steni se ponuja najpomembnejši med njimi, nagrobnik družine Kristofa Gaisrucka iz leta 1566. Upodobljena je družina, ki kleče moli pred sv. Trojico. Nagrobnik koroškega izvora (morda iz delavnice v bližnjem Wolfsbergu) je dober stilni predstavnik zapoznelega poznogotskega manirizma. V slavolok Jožefove kapele je končno vdolan nagrobnik grofa Heriberta Kulmerja iz 1746, ki z dolgim besedilom slavi pokojnega lastnika bližnjega Rotenturna.

Dne 21. 12. 1419 je bogat priseljenc Janez iz Loke tudi formalno ustanovil meščanski špital pri cerkvi sv. Elizabete, ki je sicer obstajal že leta 1417, a se šele leta 1428 prvič imenuje po sv. Duhu, ko je dobil svojo kapelo. Okoli leta 1445 je Burkhart Ekerl testamentno volil 39 liber pfenigov za kor v špitalu (zu ain chor in daz Spital), ki je bil prizidan okoli leta 1447 h kapeli (listina z 21. 5. 1447 v NaL). Več kot zgodovinski viri nam o stavbnem razvoju špitala oziroma njegove cerkve pove njena stavbna analiza. Cerkevna ladja in presbiterij sta enako visoka, čeprav je malce širša ladja nekaj višje obokana od presbiterija. Sledov beleža na podstrešju ni, vendar hrani slavoločna stena, ki spada k presbiteriju, ostanke ometa in lino v obliki enakokrakega križa nasproti ladji, ki je očitno k njej prizidana. Tako presbiterij kot ladja kažeta enotni gradnji, vendar tudi dovolj velike stilne razlike, da lahko podvomimo o njenem sočasnem nastanku. Presbiterij je brez opornikov (slavoločna sta sočasna z ladijskimi), ladja jih ima, presbiterijev venčni zidec je konkaven, ladjin žlebast, presbiterijevo zašiljeno okno (od štirih je v celoti ohranjeno le vzhodno, ki pa je zazidano) ima štirilistno krogovičje, ladjina tri okna so skoraj polkrožno sklenjena in opremljena z izrazito poznogotskim krogovičjem, presbiterij pokriva zvezdast obok, ladjo mrežast, bogato profiliran zašiljen slavolok je preozek za enovito nastalo poznogotsko prostornino. Iz povedanega izhaja, da cerkev ni enotnega nastanka ampak postopnega, saj je služila obenem kot mestna cerkev, v kateri so se opravljale razne mestne slovesnosti, med drugim tudi volitve mestnih sodnikov.

Najprej je do leta 1428 nastala prvotna kapela, pokrita z lesenim stropom in štirikapno streho, ki je bila komaj kaj višja od današnjega slavoloka. K njej so okoli leta 1447 prizidali presbiterij, ki ga je po letu 1450 poslikal Andrej iz Ottinga z 27 prizori iz Pasiona na severni in donatorsko kompozicijo na slavoločni steni. Presbiterij je po višini presegal prvotno kapelo in imel zato slavoločno steno ometano ter opremljeno s križasto lino. Po letu 1490 so staro kapelo (večinoma) podrli in postavili sedanjo ladjo, enako visoko kot presbiterij in že od vsega začetka obokano. Njen portal nosi letnico 1494, dekorativna slikarja na obočnem temenu in upodobitev Poslednje sodbe na slavoločni steni pa sta nastali v naslednjih letih. Donator te velikopotezne cerkvene obnove se skriva za grbom s tremi petžarnimi zvezdami na portalu in na obočni slikarji. Kot v starejšem presbiteriju tudi v ladji nosijo oboke močni notranji oporniki v obliki služnikov s kapiteli, kar je koroška stilna posebnost, ki jo srečamo tudi v skoraj sočasnem presbiteriju sosednje Elizabetine cerkve. Skupaj z ladjo sta ob njeni južni stranici nastala ožja, križnorebraste obokana zakristija in širši, a ne več ohranjeni hodnik, ki je povezoval cerkev s špitalom. Oba sta se v ladjo odpirala z zašiljenima, izrazito poznogotskima portalom oziroma lokom. Onkraj hodnika je stalo nadstropno špitalsko poslopje, ki je lokacijsko še ohranjeno v sedanjem 4+1+4 osnem stanovanjskem bloku. Ta ima sicer nad vrati vzdiano ploščo z napisom ARMEN STUBEN 163., a niti s svojo kletjo

ne sega pred 19. stoletje, zato je stavbnozgodovinsko nezanimiv. Fotografija iz konca 19. stoletja kaže severozahodni pogled na stavbno skupino cerkve, špitala in »slovenske« osnovne šole. Špital je štiriösen, nadstropen, z vrati v tretji osi, nad katerimi je vzidana že omenjena plošča z nepopolno letnico 163. Poleg špitala stoji štiriösna nadstropna šola, ki je bila za dve osi širša od špitala. Obe stavbi sta pokrivali sedlasti škodlasti strehi, zatrepa obeh čelnih stranic pa zapirali leseni steni.

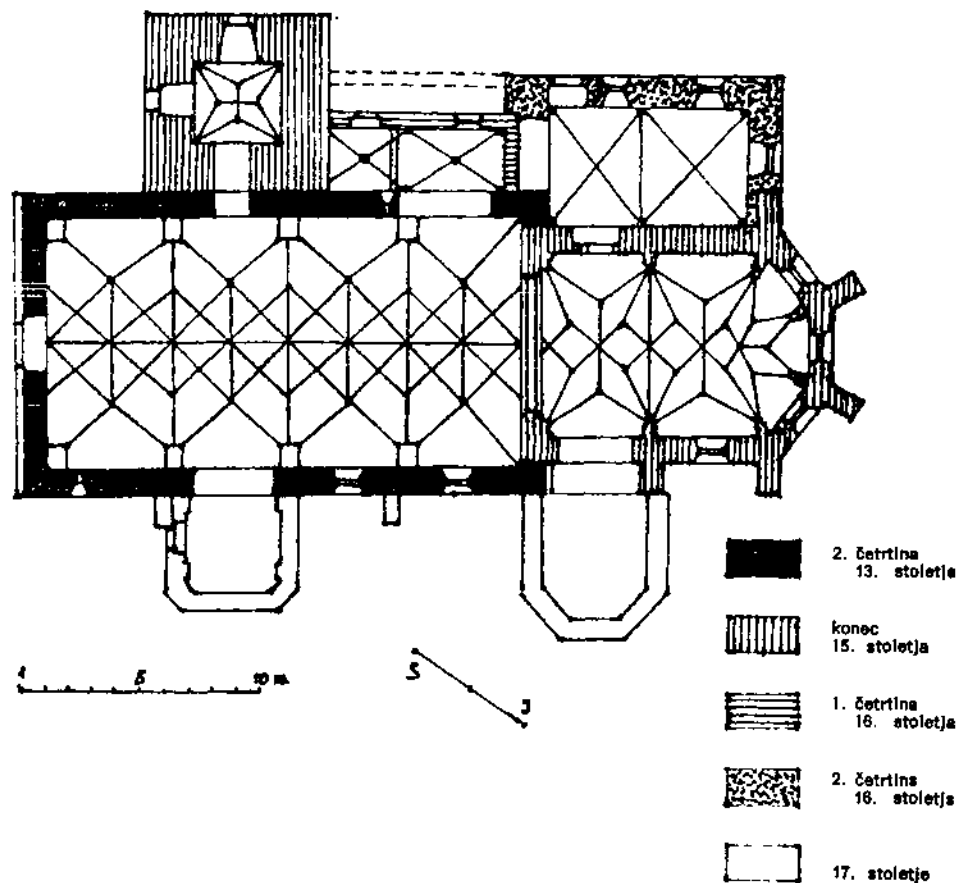
Največjo dragocenost cerkve predstavljajo njene freske v presbiteriju. Njihov slikar Andrej iz Ottinga na Švabskem pripada krogu južnonemških slikarjev. Odlikuje ga bogat pripovedni slog in ekspresivno učinkovita, po psihološki poglobitvi izraza stremeča vsebinska zasnova. Upodobljeni so prizori: obujenje Lazarja, Judov posvet z velikimi duhovni, Jezusov vhod v Jeruzalem, izgon prekupčevalcev iz templja, Jezus in grešnica, Juda sprejema od velikih duhovnov denar, zadnja večerja, Oljska gora, Judov poljub, Jezus pred Kajfo, Jezus pred Herodom, bičanje, kronanje s trnjevo krono, ecce homo, Pilat si umiva roke, Marija sreča trpečega sina, Simon mu pomaga nositi križ, Jezusa pribijejo na križ, prizor z Longinom, snemanje s križa, objokovanje mrtvega, polaganje v grob, speči stražarji ob zapečatenem grobu, vstajenje, noli me tangere, vnebohod in prihod sv. Duha. Med naslikanimi prizori izstopajo zaradi posebnosti: posvet velikih duhovnov z Judo, izplačevanje denarja, prizor z grešnico, zastraženi grob in zlasti objokovanje, kjer Marija, upodobljena kot pieta, in štiri druge osebe izražajo na giottovsko pretresljiv način svojo žalost. Glede uporabljenih slikarskih sredstev je Andrejev slog idealistično konzervativen ter le s pogosto karikiranimi obrazi vojakov, rabljev in preprostih ljudi napoveduje poznogotski realizem, ki pa zapada resničnostnemu pretiravanju. Problem prostora in realističnega pojmovanja oblačil zanj še ni aktualen. Privlačnost njegovega dela je predvsem v neizčrpnosti izrazov, oblikovanih v okviru anti-patičnega, grdega in hudobnega obraznega tipa. Pasion po sestavi spominja na postni prt, saj učinkuje izrazito ploskovito in je vzorno podrejen steni in arhitekturi, ki jo krasi. Slikarijo obvladuje pripovedni, nabožno meditativni in pobožnemu razmišljanju služeči slog. Prizorišča so omejena, kompozicije osredotočene, dogodki dušeslovno poglobljeni, kar se izraža z zgovornih gibih in izrazih udeležencev. Slikarja odlikuje velika pripovedna nadarjenost ter versko in duhovno poglobljena izraznost. Kljub poudarjenemu realizmu obrazov pa se giblje Andrejeva umetnost v vseh ostalih slogovnih sestavinah še popolnoma v konvencionalnem okviru gotskega idealizma 1. polovice 15. stoletja. Njegove značilne slogovne poteze so: konzervativnost v podaji prostorov, oblikovanju skupin in obeležbi pokrajinskih prizorišč, ekspresivnost v zajemanju psihološko poglobljenih značajev in težnja, da vsebino izrazi v vsakdanje resnični, pogosto kar kmečko poljudni realistični obliki. Tu se je Andrej najbolj približal realističnim težnjam umetnosti svojega časa, ki so v poljudni smeri pogosto pripeljale do izraznih pretiravanj. Njegov kolorit je nekoliko hladen, a tenkočutno zasnovan. Andrej je prvi predstavnik južnonemškega slikarstva pri nas, ki pod burgundsko-nizozemskim vplivom stremi po realizmu ter ga najprej uveljavlja v podaji obrazov. Prav kmečko realističen izraz, pripovednost in kompozicija kažejo na njegov švabski izvor. Morda je Andrej zašel v Slovenijo prav po posredovanju sorojaka Konrada Laiba-Pfeninga, Švaba iz Eyslingena v deželi Otting, ki je deloval v petdesetih letih v Salzburgu in občasno morda celo v Gradcu.

Slikarija na ladijski strani slavoločne stene predstavlja Poslednjo sodbo v takrat običajni sestavi, ki je barvno mnogo živahnejša od Pasiona in tudi po slogu kaže, da je nastala okoli leta 1500. Na vrhu je upodobljen Kristus v mandorli z mečem in lilijo v ustih, ki kaže svoje rane. Pod njim sedi na vsaki

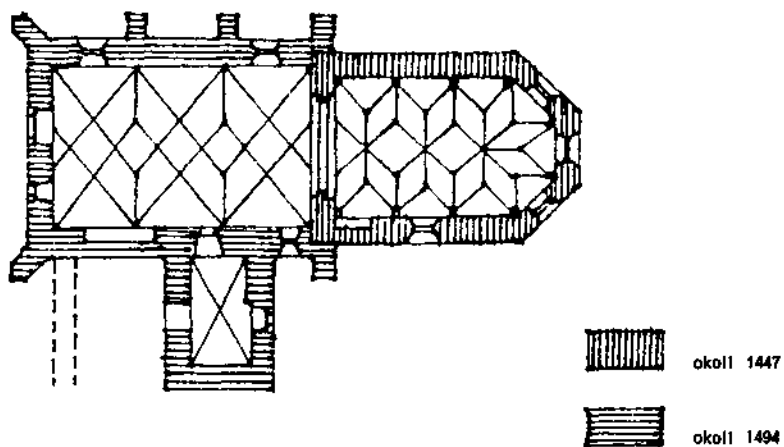
strani po šest apostolov, še niže je na levi strani naslikan grad, ki pomeni nebesa, kamor vodi Peter zveličane, na desni pa je naslikano peklenško žrelo, kamor naganja peklenšček pogubljene. Nekaj let starejša je poslikava ladijskega obočnega temena s stiliziranimi cvetovi, med katerimi se pojavlja ščitek s tremi petžarnimi zvezdami. Oprava pomembno dopolnjuje cerkveno notranjščino. Po časovnem zaporedju so prve poznogotske korne klopi, ki stoje ob severni steni presbiterija. Zavzemajo širino dveh obočnih pol, za katere so bile narejene. Kljub starosti so dobro ohranjene, saj je še dobro vidna letnica nastanka 1485 in sledovi dekorativne poslikave s patroniranim dvoglavim cesarskim orlom in avstrijskim grbom. Ostala oprava je renesančna in baročna. Gre za slavoločna oltarja sv. Florjana iz leta 1633 in sv. Trojice iz leta 1636, ki stojita na starejših menzah in zakrivata spodnja dela freske Poslednje sodbe. Njuna nastavka s svojo arhitektonsko zasnovno, rezbarsko dekoracijo in pisano poslikavo predstavljata odlična primera takomenovanih zlatih oltarjev. Daljši latinski napis na predeli desnega oltarja pravi, da je 12. 4. 1632 hud požar upepelil večji del mesta, prizanesel pa špitalski cerkvi. Zato sta špitalski mojster Rihard Kacherli in njegova žena Felicita rojera Khienperg, katerih patrona sta naslikana na podstavih stebrov, dala postaviti naslednje leto Florjanov oltar, katerega nastavek krasi poznogotski kip sv. Florjana v oklepu s pregrinjalom in knežjo kapo iz začetka 16. stoletja, atiko pa slika na les, ki kaže poleg Jurija še kužna priprošnjika Boštjana in Roka, ter jo je leta 1633 naslikal Mihael Skobl. Drugi oltar sta za časa starotrškega komisarja Andreja Tavčerja dala postaviti ista dobrotnika tri leta pozneje. Tega bogati v nastavku slika Čaščenje sv. Trojice, ki jo je leta 1635 naslikal že imenovani Mihael Skobl, v atiki pa kip Prestola milosti, zelo kvalitetne gotske kompozicije Boga očeta s križanim Sinom v naročju iz sredine 15. stoletja. Veliki oltar, ki ima nastavek ločen od kamnite gotske menze z močno obrobo profilacijo, je poznobaročen izdelek kiparja Janeza Jurija Mersija iz okoli 1775 s kipoma Boštjana, Roka in atično glorio ter sliko Prihoda sv. Duha (Binkošti) od Janeza Andreja Straussa iz leta 1777. Prižnica na severni steni ladje, za katero so vidni sledovi renesančne poslikave iz 2. četrtine 17. stoletja, je okoli deset let starejši izdelek anonimnega mojstra domačina s strokovno oznako Rezbar prižnic, ki ga odlikuje prefinjeno vsebinsko bogatenje njegovih izdelkov s pomočjo putov in raznih simboličnih atributov. V ladji visi še šest baročnih slik iz 17. in 18. stoletja, med njimi kvalitetna celofigurna podoba Kristusa iz 17. stoletja, v lok špitalskega prehoda pa je vzdian nagrobnik špitalskega mojstra Riharda Kacherla in žene Felicite, ki sta bila velika dobrotnika cerkve in špitala.

Srednjeveško mesto je bilo urejeno po določenem urbanem redu, po katerem je jugovzhodna mestna četrt služila predvsem cerkvenim dejavnostim, ki so se razvijale med Skladiščno ulico (1478 Kastengassen) in mestnim obzidjem ter med cerkvijo sv. Elizabete na severu in Trappovim gradom na jugu. Upoštevati namreč moramo, da se je starotrški župnik, ki je prvotno bival v župnem dvoru na Gradu (1205 in curia plebani), zaradi vojnih dogodkov med leti 1304—1308—1311 občasno umaknil v utrjeno mesto, kjer je imel blizu cerkve sv. Elizabete pomožno župnišče (tako 1404), enako kot v Starem trgu pod novo zgrajeno sožupno cerkvijo sv. Radegunde (tako 1425). Njegovo žitno skladišče se leta 1472 omenja kot Kasten, h kateremu je leta 1487 dokupil tesano hišo z dvoriščem od klobučarja Jurija Wicltza. Leta 1498 se omenja lončarska hiša z dvoriščem in vrtom v ulici nyderhalb des Trappen Turmen, ki je ležala med ulico in obzidjem ter zemljiščema cerkve sv. Elizabete in bratovščine Naše ljube gospe iz Starega trga. Leta 1477 se omenja zemljišče s parmo, ki je ležalo med špitalom in Newnhawserjevo kaščo, ter je segalo von der gassen daselbst bis auf die ringkmawr. Našteti opisi iz 15. stoletja, ki jih je seveda še več,

Župna cerkev sv. Elizabata

Špitalska cerkev sv. Duha

nam zadostujejo, da lahko dovolj točno lokaliziramo takratno cerkveno posest med vzhodno stranico današnje Špitalske ulice in nekdanje mestno obzidje, ki je potekalo v stavbni črti sedanje Lesninine poslovne stavbe.

VIRI IN LITERATURA

- Josip Mravljak: zapaščina, dva fascikla, PAM Maribor.
- Milko Kos; Oglejski patriarhi in slovenske pokrajine do srede 13. stoletja s posebnim ozirom na vlado patriarha Bertolda iz rodovine Andechs. ČZN 13/1917 p. 1—44.
- Franc Kovačič: Zgodovina Lavantinske škofije. Maribor 1928 p. 41—51.
- Slovenj Gradec ob 700-letnici. Zbornik. Slovenj Gradec 1951.
- Marijan Zadnikar: Umetnostni spomeniki Slovenjega Gradca. Vodniki 8, 1966.
- Jože Koropec: Srednjeveško gospostvo Slovenj Gradec. ČZN NV 14/1978 p. 16—32.
- Ferdo Serbelj; Slovenj Gradec. Vodič. Slovenj Gradec 1983.

DER BAUGESCHICHTLICHE ABRISS DER PFARRKIRCHE UND DES BÜRGERSPITALS VON SLOVENJ GRADEC

Zusammenfassung

Slovenj Gradec, im Jahr 1251 erstmals als der Markt und 1267 als die Stadt bezeichnet, hat in seinem südöstlichen Viertel die kirchliche, soziale und erzieherische Tätigkeit versammelt. Da konzentrierten sich zwischen der Kirche der hl. Elisabeth auf der nördlichen, des Turms der Familie Trapp auf der südlichen, der jetzigen Špitalska ulica auf der westlichen und der ehemaligen Stadtmauer (jetzt teilweise im Bau von Lesnina) auf der östlichen Seite ausser der Wohnhäusern auch das Bürgerspital, das Kirchenhaus mit dem Kornspeicher, die Mesnerei mit der Schule, der Friedhof usw. Die wichtigsten allerdings waren die beiden Kirchen: die patriarchale der hl. Elisabeth und die städtische des hl. Geistes. Die erste entstand um 1235 als ziemlich schlichte spätromanische Kirche mit dem flachgedeckten Schiff und der gewölbten Apsis, die sich aber in folgenden Jahrhunderten bis zur jetzigen Grösse entwickelte und die jetzige qualitätvolle barocke Ausstattung bekam. Von dem ehemaligen Bürgerspital aus 1417—1421 ist nur noch die Kirche des hl. Geistes erhalten. Sie ist aus dem Presbyterium (1445—1450) und dem Schiff (1490—1495) zusammengestellt, ziemlich breiter Gang verband sie mit dem Spital. Das Presbyterium ist mit den Fresken von Andreas aus Otting (1450—1459) bemalt, das Schiff mit der ornamentalen Malerei auf dem Gewölbe und figuralen (das letzte Gericht) auf dem Triumphbogen (1494—1500). Bemerkenswert ist auch die Kirchenausstattung: die Chorstühle aus 1485, die beiden Seitenaltäre aus 1633 und 1636 und der Hauptaltar aus ca 1775.

KRONIKA

DR. IVAN ZELKO

Po daljšem razrahljanem zdravju in krajši drugi bolezni je sredi avgusta 1986. leta umrl dr. Ivan Zelko, eden naših najboljših poznavalcev in raziskovalcev srednjega veka med Donavo in Muro, kakor tudi več kot petdeset let sodelavec ČZN.

Ivan Zelko je bil rojen 14. maja 1912 v Črenšovcih v Prekmurju, kjer je dolga leta živel in urednikoval katoliški duhovnik Jožef Klekl, verska in politična osebnost med obema vojnama za Prekmurje. Po končanih petih razredih ljudske šole v domačem kraju je nadaljeval šolanje na gimnaziji v Murski Soboti. Po štirih letih je nadaljeval šolanje v Ljubljani, a se je sredi leta vrnil nazaj v Mursko Soboto. Osmi razred je spet obiskoval v Ljubljani, ker so v Murski Soboti višje razrede ukinjali. Maturiral je na III. realni gimnaziji v Ljubljani. Nato se je vpisal na geodezijo na zagrebški univerzi, a se je že 17. oktobra 1931 preusmeril na bogoslovje, ki ga je študiral v Mariboru. V duhovnika je bil posvečen 7. julija 1935. Po novi maši, ki jo je imel 14. julija 1935, je bil še eno leto semeniški duhovnik, nato dve leti (1936—1938) kaplan v Dobrovniku v Prekmurju, en mesec pri Sv. Jakobu v Slovenskih goricah, potem dve leti v župniji Sv. Martin pri Vurberku. Že kot kaplan je zbolel na pljučih in se občasno zdravil po raznih sanatorijih. Med vojno je služboval kot duhovnik pomočnik v Alsó-ságu, pri Gradu na Goričkem (Prekmurje), v Salköveskutu in na Cankovi (Prekmurje). Po vojni je dobil najprej službo v Gornji Radgoni, najprej kot kaplan, nato kot župnijski upravitelj, z avgustom 1946 pa je prišel v Špitalič pri Konjicah, kjer je ostal vse do smrti.

Leta 1975 je doktoriral iz cerkvene zgodovine. Doktorsko disertacijo je pripravil že leta 1948, a je bila zavržena. V letih 1969—1974 je bil postavljen za honorarnega predavatelja zgodovine Cerkve v Jugoslaviji na teološki fakulteti v Mariboru, a se je temu delu zaradi bolezni moral odpovedati.

Že pred vojno je Zelko objavljial dokaj zanimive članke iz prekmurske zgodovine v pokrajinskem tedniku *Novine*, v pokrajinskem *Kalendarju Srca Jezušovega* (npr. *Cerkveno gorno pri Nedeli*, *Iz naše preminočnosti*, *Romanje k Mariji v pústini*). Članke je objavljial od vsega začetka tudi v mariborskem *Časopisu za zgodovino in narodopisje* in tu tudi sodeloval vse do konca. V *Kroniki*, ki je namenjena za krajevno zgodovino, je obdelal srednjeveško Mursko Soboto z okolico (Ime *Tótság* in sedež Belmurskega arhidiaconata, Murska Sobota, Murska Sobota kot sedež arhidiaconata in cerkvenoupravna pripadnost Prekmurja v srednjem veku, *Soboški jobagioni*, *Krog in Buzinci*, *Zemljišče Belmura*), obdelal nekatera druga vprašanja (npr. *Kolonizacijsko stanje ob Kučnici v 13. stoletju*, *Statistika prebivalstva v Prekmurju leta 1698*, *Stoletne razprtije zaradi reke Mure med Avstrijo in Madžarsko*, *Šolstvo v lendavski občini*).

Leta 1935 je bilo ustanovljeno Prekmursko muzejsko društvo. Med ustanovitelj je bil tudi Zelko, ki je že nekaj let prej sam in v akcijah zbiral po vaseh stare knjige za bodočo muzejsko knjižnico. Zelko je postal tudi prvi društveni

knjižničar. Leta 1937 je izdal v publikaciji »Mikloš Küzmič« življenje in delo tega prekmurskega katoliškega pisca.

Naslednje področje njegovega dela je bila historična topografija, kateri se je dejansko posvečal ves čas. Na področju Kocljave kneževine je zbiral slovenska krajevna imena, kakor tudi slovensko versko terminologijo, ki so jo Madžari v začetku svojega pokristjanjevanja sprejeli od panonskih Slovencev. Iz tega gradiva je leta 1948 pripravil doktorsko disertacijo »Sledovi slovenstva na ozemlju Kocljave kneževine«. Obsega čez 200 tipkanih strani, a do sprejema disertacije ni prišlo. Leta 1957 je sodeloval pri razpravi dr. Franza Pichlerja, graškega nadarhivarja, z razlago krajevnega imena Olimpach = Al Limbach = Dolnja Lendava. Omenjena razprava z naslovom »Captain John Smith in the light of Styrian sources« je bila objavljena v Cammbrighu v Ameriki. Leta 1982 je izšla Zelkova samostojna publikacija historične topografije Prekmurje z naslovom »Prekmurje do leta 1500«. Osnovni vir so mu bile listine iz Madžarskih arhivov, ki jim je Zelko kot izvrsten latinist, paleograf in hungarist bil kos. Sem moramo prišteti še »Prekmurska ledinska imena — in primerjava s panonskoslovenskimi imeni« (Slav. revija, 1985, št. 4, str. 459—465).

Veliko časa je posvetil cerkvenoupravni pripadnosti Prekmurja v srednjem veku in o tem tudi več objavil. Kot temeljno delo je »Gospodarska in Družbena struktura turniške pražupnije po letu 1381«, ki jo je izdala leta 1972 SAZU in pozneje dopolnilo »Cerkvenozgodovinska vprašanja ob novih dognanjih o družbeni in kolonizacijski zgodovini turniške pražupnije«. Za Ivanocyjev simpozij v Rimu je pripravil (bilo tudi v zborniku objavljeno) »Cerkvena pripadnost Prekmurja v zgodovini«.

Ne moremo mimo njegovega deleža pri razvestljevanju reformacije v Prekmurju. Zelo tehtne in objektivne so njegove sodbe in zaključki. Med razpravami naj omenimo »Gradivo za zgodovino reformacije v Prekmurju«, »Gradivo za prekmursko zgodovino«, »K zgodovini reformacije v Prekmurju«, »Protestantska cerkvena uprava v Prekmurju od konca 16. stol. do leta 1781.« (Drugo razpravo je objavil v AES, zadnjo v BV, ostale v ČZN.)

Kot umetnostni zgodovinar se je lotil razprave »Stenski tabernaklji v prekmurskih cerkvah« (ČZN 1969, 188—199) in »Romanska arhitektura in naselitvena zgodovina Prekmurja« (ZUZ 1959, str. 235—244), kakor tudi knjižica »Žička kartuzija« (1984).

Ne smemo pa še prezreti dve razpravi, in sicer »Mlinarstvo pri panonskih Slovencih« (Kronika 1967, 3, str. 129—134) in »Narodnost prekmurskih duhovnikov in Miško Kranjec« (Nova pot, 1967, str. 366—374).

Zadnje čase se je posvečal še dvema področjema, in sicer zgodovinskim pregledom prekmurskih župnij in turškim vpadom v Prekmurje. Od prvih naj omenimo le nekaj, (kot Domanjševci, Špitalič, Dolenci, Turnišče, Dobrovnik). Nekaj jih je ostalo kot tipkopisi v arhivih posameznih župnij.

Naj bo dovolj iz tega bogatega repertoarja. Zelko je veliko prispeval v odkrivanje naše srednjeveške preteklosti. Odšel je eden najboljših zgodovinarjev Prekmurja. Pri tem pa sledi vprašanje, kdo od mladih naraščajnikov bo kos tako zahtevnemu delu, ki poleg strokovne usposobljenosti zahteva še znanje latinščine, madžarščine, prekmurščine in celo paleografijo?

Noben sedanji in tudi prihodnji zgodovinar tega področja ne bo mogel mimo izsledkov pokojnega zgodovinarja dr. Ivana Zelka. In prav s tem si je postavil neutrudni raziskovalec naše preteklosti trajni spomenik.

O C E N E

VEČ AVTORJEV: ZBORNIK ORMOŽ SKOZI STOLETJA II. ORMOŽ 1983,
strani 296

Zbornik Ormož skozi stoletja II je izšel po desetletnem premoru z nalogo, doprinesiti k spoznanju, da je kultura potreba našega življenja in dela, ne pa nekaj izjemnega, kot je to lepo povedal njegov uvodničar Tone Luskovič predsednik SO Ormož. To nalogo zbornik opravlja s tem, da nam v 20 sestavkih na 296 straneh razgrinja razna poglavja z raznih področij in iz raznih obdobj nekdanjega in sedanjega Ormoža ter njegove okolice. Vsi članki so opremljeni z uvodnimi registri ter povzeti v slovenskem in nemškem jeziku. Ker je zbornik posvečen prvemu ravnatelju Zgodovinskega arhiva Ptuj prof. Antonu Klasincu (1908—1979), je tudi njegov prvi članek izpod peresa Andreja Fekonje namenjen njegovemu spominu. Gre za prikaz arhivske dejavnosti na ptujsko-ormoškem območju, kateri je šele pokojnik dal ono upravno širino in strokovno globino, iz katere se je lahko razvil ZAP, ki je lansko leto slavil 30-letnico svojega obstoja. Za to pa je bilo potrebnih 20 let trdega dela (1954—1973 oziroma 1978) in mnogih naporov, da je arhiv kot delovna organizacija zaživel, dobil in si uredil primerne prostore ter se uveljavil tudi v strokovnih krogih našega zgodovino-pisja in arhivistike.

Marjana Tomanič-Jevremov v daljšem sestavku pregledno prikazuje zgodovino arheoloških odkritij in izkopavanj od leta 1825 dalje, nato pa predstavlja arheološka najdišča in seliščne ostanke naselbin od neoneolitske do latenske dobe, pri čemer daje seveda največji poudarek ormoški naselbini z delom grobišča iz poznega obdobja kulture žarnih grobišč (ok. 1000—ok. 750 pr. n. e.). Naselbina polkrožnega tlorisa je bila skoraj tako velika kot sedanji Ormož, navzven utrjena z nasipom in jarkom, navznoter pa razdeljena s križajočima se »ulicama«. Raziskana je bila med leti 1958—62 in 1974—81, tako da spada med največje in tudi najboljše raziskane tovrstne naselbine v Evropi, manjka pa še njena znanstveno iz vrednotena objava.

Jože Curk predstavlja tri naselbine, ki po svojem konceptu in izgradnji spadajo med urbane. Gre za Veliko Nedeljo, Središče in Ormož, ki med svojim gradbenim fondom hranijo kulturnozgodovinske spomenike, segajoče prav do 13. stoletja. Vsaka izmed teh naselbin je prevzela določeno funkcijo in se temu primerno izoblikovala. Velika Nedelja je postala cerkveno središče kot sedež pražupnije in komende križniškega reda, Ormož gospodarski center kot mesto in sedež velikega gospostva, Središče pa pomembna obmejna in tržna postojanka. Jože Mlinarič piše o naselitvi križnikov pri Veliki Nedelji in o iz nje nastalih župnijah v Ormožu, Središču in Miklavžu, ki so postale vikariati že v srednjem veku, župnije pa šele na začetku 16. stoletja. Iz njih so se nove duhovne postojanke izločile šele v 18. stoletju: leta 1719 pri sv. Tomažu v Kostaniju, leta 1785 pri sv. Lenartu v Podgorcih, leta 1788 pri sv. Bolfenku na Kogu in istega leta pri Vseh svetnikih v Svetinjah, ter v teku 19. stoletja prešle vse razvojne stopnje od duhovnij do pravih župnij. Marjeta Ciglencečki iz Pokrajinskega muzeja Ptuj nas seznanja s pomembno obogatitvijo njegove zbirke srednieveške plastike, namreč z dvema peščenčevima, okoli 1 m visokima kipoma neznanih

svetnic (morda sv Marjete in Jere), ki spadata v krog velikonedeljskih plastik iz okoli 1410/15, a nista delo njunih mojstrov, ker sta okoli 10 let mlajši. Peter Klasinc obravnava popis vinske desetine gosposčine Ormož iz leta 1482 in urbar Sehaamburgov (nato Szekelyjev) za isto gosposčino iz leta 1486. Iz njih je razvidno, da se je gospostvo delilo v gornji in spodnji urad ter štelu 401 kmetijo (od tega 175 naseljenih) v 38 vaseh in zaselkih ter 485 gornikov. Na koncu urbarja so našteje še dominikalne posesti ter zadeve v zvezi z mitnico in sodstvom.

Gernot Fournier, arhivist v ŠDA v Gradcu, obdeluje podatke o letnih in tedenskih sejmih v Ormožu od prve omembe leta 1497 do leta 1849. K prvima pojmom na dneva Marije Magdalene (pozneje Jakoba) in Martina, je mesto leta 1782 dobilo še tretjeja na cvetni petek, medtem ko četrtega ni več uspelo doseči, pač pa je leta 1845 dobilo sejem za les in deske na dravskem splavarskem pristanu. Marija Hernja-Masten najprej na kratko oriše razvoj lončarske obrti v Ormožu in okolici, kjer se prva mojstra omenjata leta 1482 in 1542, nato podaja skrajšan in prost prevod cehovskih pravil z 58 členi, ki jih je Marija Terezija leta 1746 potrdila graškim lončarjem in so veljala tudi za ormoške, na koncu pa našteje imena lončarskih mojstrov med leti 1753 in 1836, ko sta smeli v Ormožu sočasno obratovati le po dve lončarni. O stari zemljiški knjigi za sodni okraj Ormož iz let 1780—1851 govori Kristina Šamperl-Purg. Zemljiška knjiga obsega 204 knjige in 34 povezov spisovnega gradiva. Vodila se je za 22 gospostev, med njimi tudi ormoškega, ki šteje 22 knjig, nekaj spisovnega gradiva in abecedni seznam podložnikov iz leta 1817. Gerald Gänser, arhivist iz ŠDA v Gradcu, obdeluje usodo treh ormoških hiš v lasti leta 1742 umrlega Matije Lenarta Pachmana, okoli katerih ene s številko 26 ali 27 se je sprožil spor med mestnim magistratom in deželnim glavarstvom, ali ima značaj meščanske hiše ali frajovža. Ta hiša se je imenovala po Gašperju Tanzhoferju (1632) oziroma Janezu Kohlhammerju (1654) frajovž, ker je imela od njunih časov dalje nekaj privilegijev, vendar pa je bila enako kot druge vedno služna mestnemu magistratu. Zato je v pravdi zmagalo mesto in ne dežela.

Nada Jurkovič po kratkem orisu sokolskega gibanja na Slovenskem od ustanovitve leta 1863 dalje poroča o dejavnosti sokolskega društva v Ormožu med leti 1912—1941. Društvena dejavnost, ki je ob ustanovitvi imela izrazito narodnoobrambni značaj, je tega začela po letu 1938 zaradi naraščajoče nemške nevarnosti zopet dobivati. Ljubica Šuligoj najprej obravnava slabe socialno-ekonomske razmere v predvojnem ptujskem okraju, ki so privedle po eni strani do širitve nacizma in pronemštva, po drugi pa do naprednih gibanj, ki jih je navdihovala KP in so dobivale vse bolj revolucionarni in narodnoobrambni značaj. To ljudskofrontno gibanje se je odrazilo najočitneje v delovanju društev Kmečkih fantov in deklet, ustanovljenih okoli leta 1930 in povezanih v Zvezo, katerih otvoritev društvenega doma v Vidmu leta 1939 se je spremenila v eno od odmevnejših predvojnih levičarskih manifestacij. DKFID so delovala do leta 1941 ter s svojo orientacijo posredno vplivala, da so se mnogi njihovi člani pozneje vključili v NOB.

Albin Barle poroča o dejavnosti kurirske postaje TV 15 S na območju Koga, ki so jo ustanovili julija 1944 zaradi boljše povezave ormoškega območja z ljubljanskim, ptujskim, prekmurskim in medžimurskim. Razen kurirskih poslov so njeni člani opravljali tudi mobilizacijske in obveščevalne ter izvedli celo nekaj vojaških akcij.

Nežka Vavpotič govori o razvoju knjižničarstva na ormoškem območju od leta 1884 dalje. Širok razmah je doživelo po letu 1958, ko je bila ustanovljena Ljudska knjižnica Ormož, ki šteje okoli 15.000 knjig in opravlja tudi funkcijo matične knjižnice. Poleg nje delujejo še šolske knjižnice z okoli 35.000 knjigami in nekaj strokovnih, namenjenih interni uporabi v delovnih organizacijah.

Jaka Emeršič in Marjeta Legat sta pripravila seznam pomembnih osebnosti z ormoškega območja, ki so se tu rodili ali delovali ter doprinesli zlasti kot besedni ustvarjalci več ali manj pomemben delež v zakladnico slovenske bitnosti in kulture. Po številu osebnosti prednjači Središče, sledijo pa Ormož, Mihalovci in Velika Nedelja. Med naštetimi osebnostmi pogašam več imen, med njimi tudi nekaj pomembnejših: pri Kogu Marijo Zalar, ljudsko pesnico in pripovednico, ki je tu učiteljvala, pri Krčevini Franja Lukmana znanega bogoslovnega pisca, pri Mezgovcih Valentina Nemca (1835—1894) bogoslovnega pisca, odbornika Mohorjeve družbe in narodnega delavca na Koroškem, pri Mihalovcih Andreja Šefa (1795—1871) zbiralca ljudskih pesmi in napevov, pri Obrežu Ivana Borka (1877—1959) ljudskega pesnika, pri Ormožu zdravnika Antona Magdiča, ki je med leti 1847—1879 tu deloval kot prvi narodni delavec, notarja Ivana Geršaka, ki je bil med leti 1871—1911 duša tukajšnjega narodnega in gospodarskega življenja, ustanovitelj ormoške posojilnice, pisec pomembnih Ormoških spominov, ki so izšli leta 1920 itd., župana Ferdinanda Kada (u. 1905), ki je svoje premoženje zapustil občini za humanitarne namene, sestri Antonijo in Marijo Štupca, ki sta bili v osemdesetih letih 19. stoletja sodelavki Čitalnice nato pa literarno aktivni prosvetni, kulturni in humanitarni delavki, pri Pavlovskem vrhu Rudolfa Janežiča nabožnega pisatelja, pri Središču Maksa Robiča (1892—1954) pisca filozofskih, jezikoslovnih in literarnozgodovinskih del, pri Tomažu Ivana Skuhala (1847—1903) nabožnega pisatelja in pripovednika ter pri Trnovcih Ivana Macuna (1821—1883) vnetega Ilira, slovstvenega pisca in urejevalca nemških in grških učbenikov za hrvaške srednje šole.

Brane Oblak prikazuje usodo državnega podjetja Okrajni premogovniki Ptuj, ki je kopal premog med leti 1947 in 1959 v Sodincih, Vičancih in Podgorcih ter dajalo kruha 30—40 rudarjem. Poslovalo je ves čas na robu rentabilnosti zaradi premalo in preslabega premoga, skromne tehnologije in slabih prometnih zvez. Slavica Tovšak je nanizala nekaj utrinkov iz dejavnosti povojnih družbenopolitičnih organizacij med leti 1960—64 ter predvojnega okrožnega sodišča v Mariboru iz let 1918—1932.

Zanimivejša je razprava Dušana Moškona kreatorja urbanističnega načrta Ormoža in zagovornika postmoderne arhitekture, ki postaja vse bolj arhitektura kontinuitete in identitete, navezane v ormoškem primeru na skromno toda ambientalno ubrano malomestno aglomeracijo. Prav ta skromnost izhodišč pa daje njeni kontekstualnosti možnost, da poišče semantične vrednote okolja in se z njimi identificira. Ta koincidenca z identiteto jo ob nezmanjšani kreativni moči usposablja, da prispeva svojo likovno vrednoto k družbeni etiki okolja, obenem pa s svojo uglašenostjo z »genijem loci« prispeva tudi k estetski podobi mesta in s tem k razvoju njegove turistične ponudbe. Ivo Rajh objavlja sumarno poročilo o desetletnem razvoju ormoške občine, ki je kljub neugodnim materialnim pogojem dosegla velik in vsestranski napredek, kar dokazuje, da imamo opraviti z dobro organizirano čeprav manj razvito občino, ki zaupe v razvojno sposobnost svojega prebivalstva. Franc Debeljak končno poroča o razvoju tovarne kovinskih in plastičnih izdelkov »Jože Kerenčič«, ustanovljene leta 1960, ki pa je glavni napredek doživela po letu 1973/75, ko je osvojila izdelavo okvirov za očala in raznih optičnih proizvodov, ter zaposluje danes okoli 600 delavcev.

Zbornik je, kot se lahko iz ocene razbere, vsebinsko bogat, pozoren bralec pa kljub temu v njemu pogaša predstavitev zadnje in največje investicijske akcije na občinskem ozemlju, izgradnje in obratovanja tovarne sladkorja ter njenega vpliva na ekonomiko občinskega gospodarstva. V zvezi s hitrim in vsestranskim razvojem občine bi bili zaželjeni tudi prispevki o ekološki plati vsega tega napredka, pa morda o varovanju naravne in kulturne dediščine ter o etnoloških vidikih preobrazbe prebivalstva in vasi, od katerih se nekatera premalo

premišljeno urbanizirajo in s tem izgubljajo svojo tradicionalno podobo in vsebino, čeprav bi jo tudi v posodobljeni obliki lahko ohranile. Prav pa se mi zdi, da v Zborniku sodelujeta tudi graška arhivista, saj mu to daje nekaj tiste mednarodne širine, ki jo človek pri tovrstni literaturi nasploh pogreša, posebno še z ozirom na dejstvo, da so najbogatejši arhivski viri za starejša obdobja Podravja še vedno in predvsem v Deželnem arhivu v Gradcu.

Jože Curk,
dipl. umet. zgodovinar

VEČ AVTORJEV: ZBORNİK OBČINE SLOVENSKA BISTRICA I. SLOVENSKA BISTRICA 1983, strani 592

Ob koncu leta 1983 sta občinski skupščini Slov. Bistrica in Ormož izdali zbornika, ki zaslužita kljub že nekoliko odmaknjenemu datumu vsaj kratko naknadno oceno tudi v ČZN kot osrednji znanstveni reviji Podravja.

Slovenjebistriški zbornik je po formatu (24 × 33 cm) in vsebini (592 dvokolonskih strani) obsežna in bogato opremljena publikacija, ki nam v približnem kronološkem zaporedju predstavlja zgodovinsko in siceršnjo usodo geografsko slikovitega občinskega ozemlja. Šteje 35 deloma zelo obsežnih sestavkov, ki jih je prispevalo 34 posameznih in 1 zbirni avtor. Vsi sestavki so opremljeni s slovenskimi in nemškimi povzetki, njih avtorji pa so na koncu zbornika kratko predstavljeni, kar lahko smatramo za redko pozornost izdajateljev do svojih sodelavcev, med katerimi je tudi več domačinov: komercialistka Cvetka Brlek, flavist Janko Čar, ki je prispeval tudi več pesmi, geolog Rado Gospodarič, pisatelj Anton Ingolič, zgodovinar Jože Koropec, arheolog Stanko Pahič, umetnostni zgodovinar Ferdo Šerbelj, zgodovinar in geograf Julij Titl, pogojno pa tudi pisatelj Mitja Vošnjak.

Obem uvodnim besedam (predsednika SO in uredniškega odbora) sledita predstavitvi pobratenih pomoravskih občin Čičevac in Svetozarevo, nato pa zemljepisni oris občinskega ozemlja z analizo rasti njegovega prebivalstva, ki ga vedno več (že 29 %) živi v 5 urbaniziranih naselbinah Oplotnici, Poljčanah, Pragerskem, Slov. Bistrici in Zg. Bistrici, medtem ko podeželje populacijsko stagnira. Juliju Titlu sledi kot avtor Stanko Pahič, ki nam predstavlja arheološka obdobja obravnavanega ozemlja od neolita do zgodnjega srednjega veka, posebno pa čas rimske oblasti, ko se je pokrajina med Pohorjem in Bočem prvič gosteje poselila. Še obsežnejši je naslednji sestavek, ki ga je prispeval Jože Koropec. Ta govori o zgodovinski usodi slovenjebistriškega sveta med karolinškimi 9. in absolutističnimi 17. stoletjem. Avtor je snov razdelil po stoletjih, kar mu je omogočilo pripraviti kompleksno toda pregledno analizo dogajanja na občinskem ozemlju. Na koncu razprave dodaja sezname prvih omemb krajev in cerkva, pomembnih slovenjebistriških mestnih (sodnikov, pisarjev, mitničarjev, ranocelnikov, učiteljev, poštarjev) in gosposočinskih (zastavnikov, najemnikov, zakupnikov, upravnikov) uslužbencev, drugih zemljiških gospostev ter krajev s priimki v njih živečih podložnikov. Vsi trije prispevki, ki so jih napisali avtorji-rojaki, so obsežne (zasedajo strani 25—161) in izčrpne razprave, ki pomenjajo zadnje dosežke svojih strok na tem področju in predstavljajo temeljno kronološko ogrode zbornika.

Sledijo 3 sestavki s področja umetnostne zgodovine, ki zasedajo strani 163 do 232. Jože Curk govori o urbano-gradbeni usodi slovenjebistriškega ozemlja. Ferdo Šerbelj o umetnostnih spomenikih, Sergej Vrišer pa o baročni opremi mestne podružne cerkve sv. Jožefa. Prvi avtor obravnava nastanek in razvoj urbanih, fevdalnih in cerkvenih spomenikov. Med urbanimi predstavlja najvišji dosežek Slov. Bistrica, ki je postala v letih 1309—1311 mesto, v katerega sta se pozneje vključila grad in minoritski samostan; med fevdalnimi prednjačijo gradovi v Slov. Bistrici, Frajštajnu in Zg. Polskavi; med cerkvenimi pa poznoromanski samostan dominikank v Studenicah ter cerkve v Slov. Bistrici, Črešnjevcu, Prihovi, Markečicah, Koritnem, Šmartnem in na Arehu, sami prvorazredni arhitektonski spomeniki, ki govore o bogati kulturni tradiciji tega ozemlja. Z umetnostnimi spomeniki se bavi Ferdo Šerbelj, ki nam postreže z njihovim, po stoletjih razčlenjenim pregledom, ki sega od rimskih do sodobnih, posebej pa govori o studeniškem samostanu, gotskem kiparstvu, renesančnih nagrobnikih, rezbarstvu in slikarstvu 17. stoletja, kiparstvu 18. stoletja, mecenatski vlogi Attemsov v 1. pol. 18. stoletja, o baročnem slikarstvu 18. stoletja, o nekaterih arhitekturah in slikarijah 19. stoletja ter zaključno o spomeniku Pohorskega bataljona pri Treh žeblih (Branko Kocmut/Slavko Tihec) iz leta 1959. Tretji avtor se omejuje na obravnavo kiparske opreme božjepotne cerkve sv. Jožefa nad Slov. Bistrico, ki je nastajala med leti 1757 in 1774. Veliki oltar je iz mariborske delavnice Straub-Holzinger, 4 stranski in okras starejše prižnice pa iz slovenjegraške Janeza Jurija Mersija.

O zdravstvu in zdravstvenem varstvu na občinskem ozemlju piše znani medicinski pisec Eman Pertl. V mestu ga časovno deli na špitalskega od 1. pol. 15. stoletja do začetka 18., na samostanskega, ki so ga od leta 1614 do 1785 opravljali minoriti, ki so tudi vodili prvo znano lekarno, ter na ranocelniškega, ki ie trajal do leta 1890. Šele leta 1889 je začel v Slov. Bistrici ordinirati prvi fakultetno izobraženi zdravnik in šele 10 let pozneje se je v njej tudi za stalno naselil. Nato avtor govori še o razvoju zdravstva na občinskem ozemlju, o veterinarski službi, o partizanski saniteti itd.

Sledi 5 etnološko uglasenih sestavkov na straneh 249—310. Tone Petek se loteva etnološke podobe slovenjebistriškega Pohorja, ki jo sestavljajo načini gospodarske dejavnosti, oblike naselij in stavb ter ostaline šeg in običajev, ki zaradi spremenjenega načina življenja in njegovega sloga vedno bolj tonejo v nozabo in se ohranjajo le še kot folklorni prežitki tradicionalnih vrednot. Angelos Baš govori o nekaterih značilnostih gozdarskega dela v Attemsovih graščinskih gozdovih ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja, ko so občasne delavce nadomestili stalni, ki so živeli v 5 zaselkih deloma pa v posameznih lesenih hišah sredi gozdov. Avtor govori o načinu sekanja in spravljanja lesa do žage v Zg. Bistrici, o plačevanju delavcev, o pogozdovanju nastalih frat itd. Zmaga Kumer obravnava pesemsko izročilo slovenjebistriškega območja, ki obsega okoli 900 zapisov in sega do srede 19. stoletja. Med njimi je tudi nekaj pesmi Jurija Vodovnika. Njih znanje pa se vse hitreje zgublja, kar velja zlasti za koledniške in pripovedne pesmi, večini pa se krči obseg. Janko Čar nam predstavlja tinjskega rojaka pisatelja Jožeta Tomažiča (1906—1971), ki je v svojih delih rad zajemal iz pohorskega pravljničarskega sporočila, ter kot primer navaja njegovo šmartinsko bajko Vodovnik ugrabi pastiričko. Zinka Zorko analizira oplotniški govor, ki spada v skupino južnopohorskih štajerskih govorov.

Naslednja skupina člankov obravnava na straneh 311—353 vzgojno dejavnost. Temeljni članek Razvoj šolstva v Slov. Bistrici je prispeval Edmond Pogorevc. Začenja z mestno šolo, ki se posredno omenja v letih 1498 in 1530. V 17. in 18. stoletju se podatki zgostijo, dokler ni v Slov. Bistrici leta 1772 zažvela trivalna šola, ki je leta 1795 dobila v hiši št. 63 svoje stalne prostore. Sledi ob-

dobje konkordatnega šolstva (1805—1869), nato pa splošnega ljudskega šolstva, ki se je polagoma razrastlo ter med vojnama obsegalo deško, dekliško in meščansko šolo. Povojni razvoj je prinesel tudi na vzgojnem področju velik razmah, ki so ga omogočili 3 samoprispevki (v letih 1968, 73 in 78) z novimi šolskimi stavbami in prostori. Sledi zbirnik poročil o zgodovini šolstva na občinskem ozemlju, ki pa ni popoln, ker manjkajo poročila šol iz Zg. in Sp. Polskave ter Pragerskega. Tudi tu se je šolstvo razen v samostanu v Studenicah začelo ob koncu 18. stoletja, razmahnilo pa šele po letu 1868/69. Razvoju slovenskega šolstva se je zoperstavljalo nemško, ki je imelo svoje šole v Slov. Bistrici od leta 1908, v Poljčanah od leta 1910 in na Pragerskem od leta 1912. Zaradi medvojnega uničenja mnogih šol je bilo po vojni zgrajenih precej novih, vse pa obnovljene (v Laporju, Poljčanah, Črešnjevcu, Zg. Ložnici, Keblju in Šmartnem). Andrej Vovko obdeluje dejavnost Družbe sv. Cirila in Metoda, ustanovljene leta 1885 v Ljubljani kot narodnoobrambne organizacije za borbo s ponemčevalnim Nemškim šolskim društvom. Družba je ustanovila leta 1892 svojo podružnico za Slov. Bistrico, leta 1909 za Polskavo in Pragersko ter leta 1911 za Poljčane, Studence in Makole. Vse tri so poleg zbiranja sredstev za slovenske vrtce in šole tudi s prireditvami, knjižnicami in podobnim skrbele za slovensko narodno osveščanje.

Franc Rozman obravnava razvoj in delovanje delavskih društev socialno-demokratske usmeritve na območju občine med leti 1869 in 1918. Ker je bilo takrat največ delavstva na Pragerskem, je bilo tudi delavsko gibanje tu najmočnejše. Gre za železničarje, ki so imeli od leta 1906 dalje vsakoletne shode, ki jih je pomagala organizirati socialnodemokratska stranka in s katerimi so do leta 1910 dosegli izenačenost socialnih pravic z delavci državnih železnic. Poleg železniškega društva je seveda obstajalo na občinskem ozemlju še več drugih, tudi pronemških, ki pa so bila manj pomembna.

Sledita memoarna zapisa iz otroških spominov pisateljev Antona Ingoliča in Mitje Vošnjaka ter utrinki iz časa med obema vojnama izpod peresa Edmonda Pogorevca, ki opisuje razne dogodke iz takratnih časov: razmere ob koncu 1. svetovne vojne, razmerje takratnih strank in aritmetiko njihovih volitev, finančno politiko in sistem davkov, življenjske razmere delavcev (gozdarjev, viničarjev, rudarjev, kamnarjev, kovačev) ter društveno in politično življenje (vsega je bilo 35 društev in organizacij).

Lojze Penič na straneh 391—430 opisuje okupacijski sistem in narodno-osvobodilni boj proti njemu. Namen okupacije je bil že od vsega začetka jasen, uničiti Slovence, zato so se mu ti, združeni v OF, že leta 1941 postavili v bran pod vodstvom KPS. Borba je bila neenaka in je 8. 1. 1943 dosegla svoj tragičen višek z uničenjem Pohorskega bataljona. Vendar to borbe ni preprečilo. Od spomladi 1943 pa do osvoboditve 1945 se je NOB postopoma razraščala, saj je na koncu štela 57 KO OF, 24 odborov AFŽ in 43 odborov ZSM. Tu je bilo tudi več bolnišnic, tehnik, kurirskih postaj in obveščevalnic, od aprila 1945 pa nad Lukanjo vasjo tudi sedež PO OF in OblK KPS za Štajersko, ki ju je takrat vodil Sergej Kraigher.

Prvoborec Zvonko Sagadin v obliki spominov piše najprej o rodu Sagadinovih v Srecah, kjer je bila po prihodu 14. divizije na Štajersko ustanovljena bolnišnica, nato pa podrobno o nemškem napadu nanjo 12. 4. 1945, ko je bila pobita vsa družina Sagadinov razen Zvonka, ki se je ranjen prebil na Pohorje k svoji materi-partizanki Tončki. Požgano hišo so po vojni obnovili, v njej pa je sedaj lokalni muzej NOB.

Sledita odlomek iz Popotovanj gostača Gregorja izpod peresa dramaturga Ignaca Kamenika in pregled arhivskih virov, ki pridejo v poštev za raziskovanje slovenjebustriske zgodovine. V njem nam Anton Ožinger našteva ustanove,

ki te vire hranijo: Pokrajinski in Škofijski arhiv v Mariboru, Arhiv Slovenije v Ljubljani in Štajerski deželni arhiv v Gradcu.

Naslednja sestavka predstavljata obe največji delovni organizaciji v občini s sedežem v Zg. in Slov. Bistrici. Cvetka Brlek govori o Industriji metalnih polizdelkov (IMPOL), katere začetek sega v leto 1825, ko je tu začela obratovati poleg železarne še manjša bakrarna. Ugoden razvoj med vojnama se je po njej spremenil v silovito razrast, ki je iz majhne tovarne ustvarila velikana naše aluminijske industrije. Jožica Jesenek pa opisuje Kmetijski kombinat Slov. Bistrica, ki je nastal v letih 1959—62 z združitvijo raznih manjših zemljiških obratov in se predvsem usmeril v vinogradništvo, kletarstvo in sadjarstvo.

Slede sestavki na straneh 473—509, ki zadevajo opis narave in naravovarstvenih ukrepov. Mirko Šoštarič nas popelje po slovenjebistriški krajini in nam razkaže njeno rastlinsko bogastvo, zanimivo zaradi posebnosti in redkosti ali pa zaradi starosti in markantne velikosti, kar velja zlasti za drevesa: tise, dobe, hraste, lipe, jelke itd. Med njimi izstopajo tkzv. hišna drevesa in drevesni orjaki, kot so Maroltova jelka, Preglova lipa, Perkova lipa itd. Matjaž Jež nas uvaja v živalski svet tega ozemlja, ki je pretežno borealnega in subpanonskega značaja, na južnih pobočjih Pohorja in Boča pa celo mediteranskega. Prav ovršji Pohorja in Boča sta zelo pomembni področji za gorsko živalstvo, rezervat Požeg za vodnega, gozdni rezervat Cigonca pa za nižinskega. O geologiji občine nas s krajšim tekstom in geološko karto pouči Jože Duhovnik. Iz njega spoznamo, da se občinsko ozemlje deli na tri dele: Pohorje iz tonalita ter z gnajsi in blestniki, gričevje iz terciarnih kamenin in kvartarnih usedlin ter doline iz rečnih naplavin. V južnem delu občine izstopajo triadni apnenci in dolomiti v obliki strmega boškega pogorja. O vplivu sestave tal na podobo pokrajine govori Albin Stritar, ki ločuje na občinskem ozemlju 4 krajinske sisteme oziroma pedosekvence, ki temelje: na glinah in ilovicah, na laporjih in peščenjakih, na dolomitih in apnencih ter na metamorfni in magmatskih kameninah. Njim odgovarjajo 4 krajinski tipi: ravninski deli z obrobni terasami, gričevnati deli Dravinjskih gor in Haloz, Boško pogorje in Pohorje s terciarnim hribovitim obrobjem. S kraškimi pojavi na Boču nas seznanja Rado Gospodarič. Gre za ponikalnico na severnem pobočju Boča, ki vznikla kot izvir v Studenicah, in za pol km² velik čok permskega apnenca južno od Makol. To je pravi kraški svet v malem, s suho dolino, izviri, vrtačami in jamo Belojačo, ki ga je vredno varovati kot prirodno znamenitost regionalnega pomena. Dušan Novak k temu dodaja nekaj opazanj v zvezi z izviro Studeniškega potoka pod Bočem, ki sedaj napaja vodovodno omrežje Poljčan in Rogaške Slatine ter je v 13. stoletju dal ime bližnjemu samostanu dominikank, še preje pa vaškemu zametku nasebine.

Zadnji del zbornika med stranmi 511 in 584 zasedata prispevka Metke in Viktorja Vrbnjaka, ki tematsko gotovo ne spadata sem. Metka Vrbnjak obravnava gospodarsko in socialno podobo slovenjebistriškega in studeniškega območja v 1. pol. 19. stoletja, kot ga je razbrati iz tkzv. Göthove topografije, zbirke statistično-topografskih opisov Štajerske, nastalih na pobudo nadvojvode Janeza. Za studeniški naborni okraj so podatki iz let 1810 in 1843, za slovenjebistriškega pa samo iz leta 1843. Gre za prikaz gospodarskega in socialnega stanja v studeniškem in slovenjebistriškem svetu, kot so ga čutili in zapisali poročevalci v 1. pol. 19. stoletja. Popisi v slovenjebistriškem okolišu so zajeli: okrajno gospodarstvo, slovenjebistriški dominij, dominij komornega mesta, dominij magistrata, imenje mestne župnije in imenje župnije na Tinju, v studeniškem okolišu pa naborni okraj, okrožno gosposko, davčne občine, studeniški dominij in kuracijo Treh kraljev v Studenicah. Od razprave Viktorja Vrbnjaka, ki podrobno obravnava dogodke na Slovenjebistriškem med leti 1848 in 1875, je objavljen le prvi del, ki sega do obnovljene ustavne dobe leta 1860. Gre za prikaz začetkov

in razvoja narodnopolitične zavesti na obravnavanem območju. Pri tem avtor ne spregleda pomena gospodarstva, saj je zemljiška odveza omogočila meščanstvu gospodarsko prosperiteto, ki ga je v samoupravnih ambicijah še okrepila, kmetom pa dala zemljiško svobodo in možnost za izgradnjo lastne nižje uprave in samouprave. Seveda pa je bila uspešnost teh možnosti odvisna od sposobnosti kmečkih občinskih zastopov, kjer je treba iskati začetke podrobnejšega narodnopolitičnega dela na vasi. Narodna prebujenost izobražencev si je v času Bachovega absolutizma prizadevala za uvedbo slovenskega jezika v javno življenje in se tako pripravljala na nastop ustavne dobe po letu 1859. Razprava je podrobna vendar zaradi širokega prospekta celovita in dokazuje avtorjevo temeljito poznavanje družbenopolitičnega življenja na Slovenskem Štajerskem v 19. in na začetku 20. stoletja.

Jože Curk,
dipl. umet. zgodovinar

VEČ AVTORJEV: 5. PTUJSKI ZBORNİK. 40. LET OSVOBODITVE. 434 STRANI S TUJEJEZIČNIMI POVZETKI. J. EMERŠIČ: GRADIVO ZA BIBLIOGRAFIJO PTUJA IN OKOLICE. 94 STRANI. PTUJ 1985.

Na začetku letošnjega leta vendar z letnico 1985 je po desetih letih ponovno izšel Ptujski zbornik, peti po vrsti (1953, 1962, 1969, 1975), posebež po obliki in ureditvi, kar pa mu ni v korist. Mislim, da so pri tovrstnih zbornikih, ki po svoji zvrsti ne spadajo med prospekte ali kataloge, vse oblikovne ekstravagantnosti nepotrebne in celo škodljive, saj niso v skladu z njihovo vsebino. Če pa je ob tem zbornik še premeško broširan, likovno neprimerno oblikovan, opremljen s precej medlimi ilustracijami in večinoma okornimi prevodi ter poln tiskarskih napak, potem to dokazuje, da so se ga izdajatelji lotili bodisi površno ali pa s premalo izkušnjami.

Kronološko je zbornik obrnjen narobe, kar Ptuj kot muzejskemu mestu, zgodovinsko enakovrednemu Ljubljani, ne odgovarja. Začenja s povojno dobo in končuje z arheološkimi. Tak način prikazovanja krajevne zgodovine je sicer lahko imeniten, vendar zahteva študioznejši izbor in sestavo člankov kot le njihovo nizanje v smislu vlakovne kompozicije. V takem primeru morajo članki analitično preseči deskripcijo in retrospektivno odkrivati vzročne povezave kot razvojno gibalno zgodovine.

Kar pri kronološkem prikazu teče v smislu časovnega zaporedja, postane v obratnem primeru reverzibilno in mora biti s tega vidika obdelano in prikazano. To pa je precej težje kot prvo. Štiridesetletnica povojnega razvoja ni nujno zahtevala obrnjenega kronološkega prikaza, saj je navsezadnje le rezultat vsega prejšnjega razvoja. Zato bi moral biti poudarek njegovega prikaza bolj na kvaliteti člankov, ki ga obravnavajo, kot pa na mestu, ki ga v zborniku zasedajo.

Pri zborniku je sodelovalo 45 avtorjev, kar govori za njegov obseg, ki šteje 436 dvokolonskih strani. Od teh se jih 25 ukvarja s povojno zgodovino, 14 s predvojno in starejšo ter 6 z arheološkimi temami.

Uvodničar akademik Ivan Potrč z literarno besedo predstavlja Ptuj z okoličico, predvsem pa njegove ljudi, ki so v zadnjih 40 letih prešli dolgo razvojno

pot od revnega in nevednega proletarca do socialistično osveščene samoupravljajca.

Sestavek Franca Tetičkoviča, predsednika SO Ptuj, je široko zastavljen prikaz gospodarskega in družbenega razvoja občine, ki se je iz pretežno agrarne spremenila v napol industrializirano ter s tem omogočila socialni vzpon svojega prebivalstva. Sestavek obravnava najpomembnejše dogodke, ki so pogojili razvoj občine, pa tudi dejavnike, ki so ta razvoj oblikovali in usmerjali ter se pogosto rojevali izven nje.

Prispevek Antona Ilca prikazuje razvoj industrije v zadnjih 20 letih, ko se je število industrijskih obratov povzpelo na 32, dalo kruha skoraj polovici zaposlenih v občini in prispevalo 40% delež k njenim dohodkom.

Zvonka Knežević in Janko Mlakar obravnavata kmetijstvo kot še vedno prevladujočo dejavnost v občini, katere nosilci so močne proizvodne organizacije zlasti KK Ptuj, in okoli 10.000 poljedelcev, med katerimi pa prevladujejo mali kmetje z manj kot po 5 ha zemlje. Proces zemljiškega drobljenja še vedno ni ustavljen, ker ukrepi proti njemu niso dovolj uspešni. S to problematiko se bavi zlasti Mlakar, ki govori o melioracijah in aglomeracijah kmetijskih zemljišč in o njih komasaciji kot najuspešnejšem sredstvu za hitrejšo dosego večje, stabilnejše in donosnejše kmetijske proizvodnje. Z najuglednejšo med zemljiškimi panogami, z vinarstvom se bavi Anton Skaza, ki nam predstavlja ptujsko vinogradništvo, kletarstvo in vinsko trgovino kot važno, tudi turistično zanimivo dejavnost, ki zaseda 500 ha družbenih in 1500 ha privatnih vinogradov po Slov. goricah in Halozah. Industrializirano živilsko proizvodnjo predstavlja Perutnina Ptuj, katere skromni začetki segajo v leto 1905, danes pa predstavlja največji tovrstni kombinat v Sloveniji z letno kapaciteto 36.000 ton piščančjega mesa in smelimi toda realnimi razvojnimi načrti za bodočnost. Drugega velikana živilske proizvodnje Kmetijski kombinat Ptuj nam predstavlja Filip Dolinar. Tudi ta se je iz skromnega začetka leta 1961 razvil in razširil do sedanje velikosti, ki ga uvršča med največje tovrstne gospodarske subjekte v Sloveniji. Njegova dejavnost obsega: proizvodnjo hrane, gostinstvo in turizem, trgovino, servisne dejavnosti in lesarstvo ter razpolaga z okoli 6.850 ha zemeljskih površin. Njegov nadaljnji razvoj je usmerjen predvsem v njegovo modernizacijo in intenzifikacijo ne pa več v ekstenzivno širjenje kapacitet. Dragica Novak nam predstavlja nastanek in razvoj še ene ptujske delovne organizacije, namreč tovarno perila in konfekcije Delta, katere zametek sega v leto 1920, odločilni razvojni vzgon pa je doživela po združitvi z novomeško tovarno perila Labod leta 1973. Kmalu nato je bila med leti 1975—1980 zgrajena njena nova tovarna v Rogoznici, v kateri sedaj dela okoli 600 delavcev.

Medtem ko so bili doslej naštetih sestavki predvsem predstavitveni in opisni, so naslednji tematsko obravnavani in študijski. Vladimir Bračič analizira demografsko problematiko občine, s čemer nadaljuje in dopolnjuje rezultate svojih prejšnjih raziskav, objavljenih v PZ 3/1969 in PZ 4/1975. Gre za prikaz razvoja prebivalstva v letih 1961—71—81 in njegovih strukturnih sprememb 1971—81. Kar se naraščanja prebivalstva tiče, je opazna splošna stagnacija, ki jo povzroča manjša nataliteta pa večja migracija in zdomstvo. Pri tem se vinorodne Haloze in Slov. gorice razseljujejo, poljedelsko Dravsko in Ptujsko polje ter industrializirani Ptuj pa naseljujeta. To se odraža nasploh v zmanjšanem številu šoloobveznih otrok in povečanem številu ostarelih, odseva pa tudi v ohranitveni podobi vasi in njih produktivnosti. Deagrarizacija občinskega prebivalstva je sicer splošna, vendar zaostaja za slovensko, dviga pa se njegova izobrazbena struktura, za kar gre zasluga vedno bolj razvejanemu šolstvu.

Marjan Berlič se loteva urbane rasti povojnega Ptuja, ki ga deli v tri obdobja: do leta 1960 se Ptuj ne povečuje, ker se razvija Kidričevo kot takratni

ideal industrijskega mesta, drugo obdobje sega do leta 1976, ko se število prebivalstva podvoji in se široko, kar preširoko razmahne individualna gradnja, tretje obdobje, ki obsega zadnje desetletje, pa kaže umirjenjši razvoj, ko se gradnja bolj disciplinira in pridejo močnejše do veljave tudi naravovarstveni in kulturnospomeniški aspekti. Vso to rast je ves čas spremljala urbana regulativa: leta 1957 odlok o gradbenih okoliših, leta 1965 urbanistični projekt s spremnimi zazidalnimi načrti in leta 1979 urbanistični načrt skupaj s programom in novimi zazidalnimi načrti. O urbanizaciji vasi govori Janez Belšak, ki ugotavlja, da pridejo zanjo v poštev le naselja z aktivno krivuljo razvoja, to se pravi ona, kjer se število kmečkega prebivalstva manjša na račun ostalega. V Halozah kažejo rast le Cirkulane, Ptujška gora in Videm, v Slov. goricah Grajena, na Dravskem in Ptujskem polju pa skoraj vse naselbine kljub močni prisotnosti kmečkega prebivalstva. Znak urbanizacije podeželja so asfaltirane ceste in vodovodi ter nekmečke hiše, ki pa so pogosto v tipskem konfliktu s poljedelskim okoljem in lokacijskem z zavarovanimi kmečkimi površinami.

Pri opisu povojne obrtne dejavnosti Metka Korošec ugotavlja, da se je do leta 1975 razvijala le v okviru družbenega sektorja in šele zadnja leta zaradi večjega razumevanja upravnih organov tudi privatna. Ta je leta 1965 zaposlovala 86, leta 1984 pa okoli 650 delavcev, medtem ko je družbena stagnirala s 1283 na 1066. K temu je največ pripomogla stimulatивnejša kreditna in davčna politika, pri čemer pa so se bolj razvijale proizvodne kot storitvene obrti.

Mitja Mrgole, ki je v PZ 4/1975 opisal razvoj ptujškega zdravstva do leta 1974, nadaljuje s prikazom njegovega razvoja v zadnjem desetletju, ko se je vsestransko obogatilo z novimi prostori, opremo, kadri in metodami dela ter se leta 1979 združilo z ormoškimi v Zdravstveni center Ptuj-Ormož, čemur so kmalu sledile tudi lekarne.

Naslednji trije sestavki so namenjeni vzgojni in šolski dejavnosti. Milica Lugačič prikazuje razvoj otroškega varstva od prvega javnega otroškega vrtca leta 1880 do danes, pri čemer se upravičeno bavi zlasti s povojnim obdobjem, ko se je število vrtcev povzpelo z enega na 18 in število otrok z 49 na 1373. O osnovnem šolstvu po šolski reformi leta 1958 piše Pavlina Majnik, ki sledi razvoju in preobrazbi osnovnega šolstva do sedanjega stanja, ko obstoja 8 osrednjih šol z 11 podružničnimi in 9 samostojnih šol ali skupaj 28 osnovnih šol. Vladimir Korošec nam predstavlja srednje šole, za katerih začetnike veljajo: nižja realna gimnazija iz leta 1869, kmetijska nadaljevalna šola iz leta 1874, obrtna nadaljevalna šola iz leta 1877, trgovska nadaljevalna šola iz leta 1891 in dekliška meščanska šola iz leta 1902, vrh pa predstavlja Srednješolski center Dušana Kvedra, ki je začel delovati s šolskim letom 1979/80 ter premore 76 + 2 oddelka z okoli 2.200 učenci.

Sledi memoarni zapis Jožeta Gregorca, znanega glasbenega pedagoga in dirigenta, ki je začel svojo kariero februarja 1940 v Ptujju in jo nadaljeval po osvoboditvi do leta 1958, ko se je preselil v Maribor. V tem času je bil med drugim tudi direktor tukajšnjega gledališča (1953—1958), o katerega takratni usodi pišeta obširneje Nada Jurkovič in Peter Malec. Slovensko ljubiteljsko gledališče, ki je izšlo iz Čitalnice (1864—1912) in Dramatičnega društva (1912—1941), je leta 1950 postalo polpoklicno, leta 1953 pa poklicno, a bilo že čez pet let ukinjeno. Nadomestilo ga je amatersko pod okriljem DPD Svoboda, ki deluje še danes.

O gostinstvu in turizmu poroča Anton Purg, ki sledi njegovi povojni zgodovini skozi usodo glavnih gostinsko-turističnih postojank na ptujskem območju: letovišča Borl, gostinskega podjetja Haloški biser, motela Podlehnik in zdravilišča Ptujške toplice, ne pozabi pa tudi ostalih pospeševalcev turizma zlasti

muzeja. Sestavek zaključuje s pahljačo turistične ponudbe, ki jo Ptuj lahko danes ponudi ter z možnostmi in smermi, ki jih lahko v bližnji bodočnosti razvije.

Štefka Cobelj nam predstavlja povojna umetniška prizadevanja na področju likovnih dejavnosti, h katerim šteje tudi arhitekturo. Njihovi nosilci so bili oziroma so še: slikarji Jan Oeltjen, Janez Mežan, Vera Simonič-Blumenau, Franc Anžel, Albin Lugarič, kiparja Viktor Gojkovič in Branko Zorec, umetniški fotograf Stojan Kerbler, 32 likovnih amaterjev, večinoma slikarjev različnih tehnik in zvrsti, ter 11 arhitektov, med njimi Štefan Koter, Branko Krašovec, Zdenko Reberc in urbanist Marjan Berlič.

Krajši sestavek o usodi ptujskega časopisa s kontinuiranim naslovom Naše delo (1948—50), Ptujski tednik (1951—61), Tednik (od 1961 dalje) izpod peresa Franca Fiderška nas seznanja z začetki časnikarstva na Ptuj. Prva časopisa (nemški od 1889 in slovenski od 1900 dalje) sta bila izrazito nemško šovinistična, medvojna slovenska pa sta izhajala le kratek čas (1919—22 in 1931—32). Zato lahko smatramo Tednik tudi dejansko za prvi stalni politično-informativni slovenski časnik v Ptuj.

V čas NOB posega članek o Haloški četi, ki ga je prispeval Ivan Rau. Gre za dogodke spomladi 1945, ko se je omenjena četa, ki je imela izrazito mobilizacijske naloge, večkrat spopadla z umikajočimi se okupatorji, njih kapitulacijo pa dočakala v Doklecah ob Dravinji, kjer je prečkala most in se preko Lovrenca na Dr. p. prebila v Ptuj, ki so ga prejšnji dan zasedli Bolgari.

Naslednji trije sestavki so namenjeni prvim letom po osvoboditvi. Vlado Horvat obdeluje dejavnost KP v ptujskem okraju v času administrativnega socializma med leti 1945—1952. Prikazuje takratno organiziranost KP in njeno sestavo, dejavnost osnovnih organizacij zlasti na vasi v zvezi z agrarno reformo, uvajanjem zadrugištva, gradnjo zadružnih domov, obvezno oddajo in odkupom živeža, uvedbo davkov, spraviom lesa s Pohorja, razpisom ljudskega posojila pa tudi z borbo s protisocialističnimi silami in od leta 1948 z informbirojevci. Ivan Lovrenčič razgrinja problematiko agrarne reforme iz leta 1945, ki je s spremembo lastniških struktur omogočila hitrejši razvoj proizvodjalnih sil v kmetijstvu. Agrarno reformo je uvedel zakon z dne 23. 8. 1945, izvedla pa jo je komisija za agrarno reformo spomladi 1946. Slo je za blizu 7.250 ha zemlje, za katero pa je bilo toliko interesentov, da jo je na vsakega odpadlo povprečno le po 0.60 ha. Zato so ob njeni delitvi nastali mnogi problemi, ki so bili večkrat le napol ali celo sploh ne rešeni. Diana Bohak obravnava mladinske delovne akcije ptujskega okraja v prvih petih letih po osvoboditvi. Akcije prvega leta so bile namenjene predvsem odstranjevanju posledic vojne, že naslednje leto pa so ptujski mladinci sodelovali pri gradnji proge Brčko—Banoviči, pri regulaciji Pesnice in pri drugih akcijah lokalnega značaja. V letu 1947 so v okviru prve petletke pomagali graditi progo Samac—Sarajevo, bilo pa je tudi več republiških in lokalnih akcij. V letih 1948—1950 so sodelovali pri gradnji ceste Zagreb—Beograd, Novega Beograda, zadrugišnih domov itd. Z eno besedo, avtorica nam razgrinja najsvetlejše obdobje naše povojne graditve, ko sta še zanos in požrtvovalnost nadomeščala materialno stimulacijo današnjosti.

S sestavkom Ljubice Šuligoj začenjajo članki, ki so izrazito zgodovinskega značaja, saj obravnavajo dogodke izpred zadnje vojne in iz starejših obdobj.

Ljubica Šuligoj v daljši razpravi razčlenjuje vlogo nemštva na ptujskem območju med obema vojnama, ob čemer posega v zadnjo tretjino 19. stoletja, ko se je s pomočjo Südmarke in Schulvereina začelo nestrpno raznorodovanje Slovencev, oprto na štajerciansko obarvano nemškutarstvo domačih renegatov in na gospodarsko uspešnost ptujskega župana Jožefa Ornika (1894—1918). Leto 1918 oziroma 1921 je ta proces ustavilo, ni pa onemogočilo njegovega nosilca, ptujskega nemštva, ki je pod okriljem svoje ekonomske moči gojilo naprej svoje

prtajane politične ambicije. Stara, strankarsko razrahljana Jugoslavija tega ni bila sposobna preprečiti, zaradi česar je nemštvo po letih 1933 in zlasti 1938 politično ponovno oživelelo, njegovi nosilci pa so se spremenili v nacistične petokolonaše, katerih cilj je bil slovensko Štajersko zopet priključiti k Nemčiji. To se je leta 1941 tudi dejansko zgodilo in imelo za Slovence katastrofalne posledice.

Marija Vedernjak obravnava dejavnost ptujske mladine v zadnjem desetletju pred vojno, ko se je po gospodarski krizi uveljavil v Evropi nacizem ter ogrozila njeno svobodo. To se je odrazilo tudi v aktivnosti takratne mladine, ki je dobivala vedno bolj narodnoobrambni pa tudi socialno-revolucionarni značaj. Mladina je sodelovala v raznih organizacijah, društvih in dejavnostih, posebno po letu 1938 pa se je njen najnaprednejši del, organiziran v SKOJ-u, začel pripravljati na spopad z nacizmom in nemštvom, ki sta se v teh letih začela identificirati. Jože Rozman nas povede med najbolj siromašne in brezpravne predvojne delavce ptujskega območja, med viničarje, katerih usodo so krojili viničarski redi iz let 1865, 86, 98 in 1928. Avtor obravnava predvsem dogodke v letu 1928 in vlogo, ki jo je pri tem odigrala Strokovna zveza viničarjev. Borba za viničarske pravice, ki seveda ni bila nikoli izbojevana, dokler je trajal kapitalističen pravni red, se je bila v dveh smereh: proti gospodarjem kot izkoriščevalcem viničarjev ter proti zaostalosti in starokopitnosti le-teh kot glavni oviri njihovega socialnega napredka.

Peter Klasinc se je v svojem sestavku lotil ptujskih septemberskih dogodkov leta 1908. Pri tem tudi on, enako kot Šuligojeva, seže v zadnje četrletje 19. stoletja, ko se je začela nacionalna pa tudi socialna diferenciacija med Slovenci in Nemci poglobljati in s tem radikalizirati. Ker je bila gospodarska moč na nemški strani, je bila ta seveda mnogo bolj agresivna. Pridružili so se ji renegati, nemčurji in štajercijanci. Slovenci so se morali vedno odločneje braniti zlasti po izgubi večine v okrajnem zastopu leta 1904. Tako napeto vzdušje je eksplodiralo 13. 9. 1908 ob redni letni skupščini Ciril-Metodove družbe ter našlo svoj odmev teden dni pozneje v Ljubljani, ko sta bila ubita Ivan Adamič in Rudolf Lunder, v teku meseca pa tudi v drugih slovenskih mestih. Avtor je za svojo razpravo uporabil spise, najdene v ŠDA v Gradcu, in jih s tem uvedel v naše zgodovinske spise.

Janko Jurančič razgrinja življenje umrlega akademika Antona Slodnjaka (1899—1983), slovsvenega zgodovinarja in pisatelja, enega izmed štirih velikih slovenjgoriških filologov: Franca Miklošiča, Antona Murka, Matije Murka in njega. Pri tem se avtor ne omejuje le na pokojnikovo biografsko predstavitev, ampak vtke njegovo življenjsko usodo, ki nikakor ni bila lahka, v širši prikaz nacionalnih in socialnih prilik, ki so vladale v Slov. goricah v 19. in na začetku 20. stoletja.

Članek Franca Goloba o ptujskih živinskih sejmih na prehodu iz 19. v 20. stoletje predstavlja dejavnost, ki sega do samih začetkov naselbine, saj se omenja že v karolinški in otonski dobi. Sejemska dejavnost se je posebno razmahnila za županovanja Jožefa Ornika, ko so se leta 1895 razvili tudi svinjski in špeharski sejmi, ki so našli odmeva po vsej Štajerski in celo na Dunaju. Takrat se je trem letnim splošnim in 12 mesečnim govejim sejmom priključilo 52 tedenskih svinjskih in leta 1900 še 12 govejih in konjskih sejmov.

Zanimiv je sestavek Marjete Ciglenečki o razvoju ptujskega letoviščarstva v 19. stoletju, v katerem se je leta 1858 pojavil prvi opis Ptujja izpod peresa Ferdinanda Reispja, ki so mu pozneje sledili še drugi. Z letom 1886, ko se je ustanovilo Olepševalno društvo, in letom 1890, ko se je prelevilo v Olepševalno in tujsko-prometno društvo, se je začel Ptuj zavestno odpirati tovrstni dejavnosti. Za slikovno propagando je skrbel zlasti slikar Alojz Kasimir, za besedno pa

Jožef Felsner, ki je leta 1895 napisal vodnik po mestu. Kot glavna privlačnost Ptuja je že od vsega začetka veljala njegova kulturnozgodovinska dediščina, zlasti antična, za katero sta skrbela leta 1893 ustanovljena Muzejsko društvo in Ferkov muzej, med katerih ustanovitelji je bil tudi slikar Rudolf Gaupmann. Poleg kulturnih zanimivosti pa so že takrat v Ptuj vabili tudi turistični objekti: kopališče, park, Ljudski vrt z ribnikom in Švicarijo, obnovljeno gledališče, cene gostinske usluge, privlačna okolica in drugo. Z eno besedo, Ptuj je v zadnjem desetletju 19. stoletja doživljal turistični vzgon, ki pa so ga že od vsega začetka zavirale skromne prenočitvene kapacitete, ki so bile in so še vedno premajhne.

Marija Hernja-Masten nam predstavlja prastaro ptujsko obrt, usnjarstvo, ki jo povojni Ptuj ne pozna več. Usnjarstva četrt se omenja že leta 1291, o usnjarjih govorita mestna statuta iz let 1376 in 1513, usnjarstva pravila so znana iz leta 1603, usnjarstva hiša pa je ohranjena iz leta 1684. Število mojstrov je leta 1835, ko je bila realna obrtna pravica ločena od nepremičnine in s tem prenešana iz zemljiške knjige v poseben obrtni register, štelo 8 njenih imetnikov. Po uvedbi obrtnega zakona leta 1859 in nadomestitvi cehov z obrtnimi združenji, sta se ohranili le še Pirichova in Potočnikova usnjarstva, ki ju je leta 1920 nadomestila delniška družba Petovia (od 1939 v lasti Pavla Piricha). Ko je bila ta leta 1948 likvidirana, je bila prekinjena tudi prastara usnjarstva tradicija Ptuja. Kristina Šamperl-Purg se je v sestavku Ptujski grad danes in gosposčina Ptuj v 17. stoletju lotila obračunske prave njene obratovne sposobnosti. V ta namen je analizirala gosposčinska urbarja iz let 1597 in 1677 ter njune podatke prevedla v današnje kupne cene, kar nam sicer ponuja določeno predstavo o poslovanju takratne gosposčine ne pa o njeni uspešnosti. Ta pa je gotovo bila, saj so jo Lesliji posedovali od leta 1656 do svojega izumrtja leta 1802. Vzroki za nepopolnost take predstave so: neprimerljivost cen zlasti takratnih naravnih dajatev, malih pravic in lastnih dohodkov, drugačno pojmovanje rentabilnosti od današnjega, merjenega samo po ustvarjenem »dohodku«, prelivanje obratnih sredstev v okviru velikih fevdalnih posesti (Lesliji so obogateli že na Škotskem, Walter pa še posebej v tridesetletni vojni), vsakovrstna sposobnost njega in njegove družine (diplomatska, vojaška, finančna, gospodarska), ki je znala akumulirati velika sredstva in jih za takratne pojme pametno investirati, neuporabnost dinarja kot primerjalne valute zaradi njegove pospešene inflacije itd. Nesporno dejstvo pač je, da so Lesliji zmogli grad z gosposčino vred kupiti ter ga prezidati, povečati, olepšati in opremiti, sedaj pa nam njegovo vzdrževanje povzroča skoraj nerešljive probleme, ker se je primarno pojmovanje ekonomske rentabilne eksistentnosti spremenilo v proračunskega, ki pozna samo še knjigovodsko merjeno uspešnost z izdvojenim obračunavanjem amortizacije.

Sergej Vrišer obravnava eno najbolj bolečih točk povojnega Ptuja, uničeno baročno podobo porušene minoritske cerkve, v vsakem oziru pomembnega kulturnega spomenika, ki ga je nadomestilo puščobno poštno poslopje. Najprej se avtor ustavi pri fasadnem okrasju cerkve, loretanske kapele in samostanskega vhoda, katerega avtorji so še anonimni, nato pa opiše njeno notranjščino, ki jo je s svojimi umetninami po letu 1751 napolnil predvsem mariborski kipar Jožef Straub.

Jože Koropec je prispeval zgodovinsko topografijo krajev, ležečih na občinskem ozemlju med Dravo in Dravinjo ter s tem dopolnil svoj prispevek o imenjski cenitvi iz leta 1542 in Dravskem polju (PZ 4/1975 p. 195—199). Gre za 46 krajev, med katerimi sta 2 imela tržne in 1 trške pravce (Breg, Ptujška gora, Tržec), 4 so bili sedeži župnij (Lovrenc, Majšperk, Spodnja Hajdina, Videm), 2 sta premogla podružni cerkvi (Cirkovce, Kungota), grad v Majšperku pa je

v 2. pol. 16. stoletja dobil za sosede dvorce v Lancovi vasi, na Ravnem polju in v Turnišču. Po letu 1532 se je obravnavano ozemlje gospodarsko opomoglo. Ker so denarne dajatve začele nadomeščati naturalne, so se podložniki polagoma vključili v trgovino in promet, tlake pa je bilo vse manj. Zato luteranstvo in kmečki upori niso močneje pretresali obravnavanih krajev.

Jože Curk opisuje gradove Ravno polje, Turnišče in Borl, od katerih ima le slednji zagotovljeno obstojnost, ostala dva pa sta vsaj zaenkrat obsojena na propad. Avtor pri prvem ugotavlja dvofazni nastanek iz okoli 1580 in 1670, pri drugem analizira njegov zanimiv in po svoje zahteven koncept v obliki črke H iz okoli leta 1690, pri tretjem pa prikazuje razrast gradu iz njegovega srednjeveškega jedra iz okoli let 1255—60 in 1495—1500 v baročno graščino, ki so jo med leti 1640—1680 zgradili grofje Sauerji. V 18. in 19. stoletju je grad doživel le manjše spremembe, v našem pa je zgubil celotno predgradje in se tako skrčil na svoje stavbno jedro, razporejeno okoli obeh notranjih dvorišč.

Sergij Vilfan nam predstavlja sloviti ptujski mestni statut iz leta 1376, ki je že od leta 1652/53 v knjižnici brunsviško-lüneburškega vojvode Avgusta v Wolfenbüttlu. Avtor ne obravnava vsebine statuta, ki jo je prvi strokovno obdelal prof. Ferdinand Bischoff iz Gradca leta 1884, ampak opisuje njegovo knjižno obliko in usodo.

Zadnji del zbornika obsega 6 arheoloških člankov. V prvem Mira Strmčnik-Gulič poroča o obsežnih zavarovalnih izkopavanjih v letih 1977—83 na prostoru srednješolskega centra v Rabeljši vasi. Tu so se našli naselbinski ostanki iz poznoneolitike, prehodne in zgodnjebronaste dobe, pokopališče iz časa kulture žarnih grobišč in nekaj rimskih grobov. Marjana Tomanič-Jevremov daje pregled poselitve Ptuja in njegove okolice v predantičnih obdobjih na osnovi raziskav, ki so se začele že leta 1906 in se posebno razmahnilo v zadnjem desetletju. Najdbe obsegajo vsa arheološka obdobja od eneolita do latena in uvrščajo Ptuj tudi po tej plati med naše najpomembnejše arheološke postojanke.

Iva Mikl-Curk se bavi z antičnim Ptujem kot urbano naselbino, ki je po tlorisu in veljavi bila na vmesni stopnji med obcestno panonsko naselbino in kompaktnim, pravokotno ali poligonalno zasnovanim italskim mestom. Ta vmesnost se kaže v dejstvu, da so bile mestne četrti med seboj jasno socialno in funkcionalno ločene, pa vendar tudi povezane v smislu cardodecumanskega sistema.

Ivan Tušek opisuje zlate najdbe, odkrite v teku zaščitnih izkopavanj med leti 1978—1985 v 9 žganih in skeletnih grobovih, ki so pretežno iz 2. in 3. stoletja, Blagoj Jevremov pa našteva nova spoznanja o obrtnih dejavnostih v antičnem Ptuju. Gre za lončarije, opekarne, delavnice za obdelavo marmorja in kovin ter za steklarne, ki so bile locirane v vzhodnem delu mesta na kraju sedanje Ziherlove ploščadi. Paola Korošec se bavi s problemom nožev in ostrog, najdenih v staroslovanski nekropoli na ptujskem gradu. Pripisuje jih deloma velikomoravskemu kulturnemu krogu deloma pa karantansko-ketlaškemu in belobrdskemu ter datira v 9. stoletje.

Kot posebna priloga zbornika je izšlo gradivo za bibliografijo Ptuja in Ormoža izpod peresa Jakoba Emeršiča, ki na 96 straneh predstavlja bibliografsko žetev ptujsko-ormoškega občinskega ozemlja med leti 1933 in 1983. Pregled obsega 3478 bibliografskih enot, razdeljenih v tri poglavja: knjige-brošure-periodika, prispevki v časopisih in zbornikih ter abecedno kazalo avtorjev, urednikov in ilustratorjev. Zaradi take sestave je bibliografija pregledna in uporabna, kar je glavna odlika tovrstnih del in naj velja kot priznanje njenemu avtorju za trud, ki ga je vanjo vložil. Avtor jo je pripravil tako, da ne ponavlja podatkov Baševe iz leta 1933 in svojih dveh (ormoške iz leta 1973 in haloške iz

leta 1978), ampak jih le dopolnjuje. Tako sestavljajo vse tri skupaj celoto, ki je narastla na impozanten obseg. To kaže na velik kulturno-zgodovinski pomen Ptuja in njegove okolice ter na temu primerno mesto, ki ga ima v vsakovrstni zlasti pa strokovni literaturi. Upajmo le, da se tega zavedajo tudi vsi tisti, ki tako ali drugače krojijo njegovo sedanjo in bodočo usodo. Ob obilici gradiva so razumljivi tudi nekateri spregledi, kot na primer podatki Arheološke karte (najdišč) Slovenije (SAZU 1975), Krajevnege leksikona Slovenije IV. (DZS 1980) ter nekaterih novejših sestavkov domačih in tujih strokovnih piscev.

Ob zaključku prikaza lahko ugotovimo, da PZ 5 ponuja bogato bero branjca, kar govori za obsežnost in izzivalnost vsakovrstne tematske problematike Ptuja. Prav zato se mi zdi, da v njemu manjkajo nekateri pomembni sestavki, ki bi bili važni zlasti za celovitejšo kulturno predstavitev kraja. Gre za analizo spomeniškovarstvene problematike mesta-muzeja, za predstavitev obnovljene proštjske cerkve, za kratek vendar zgoščen prikaz stanja kulturnih ustanov zlasti Pokrajinskega muzeja, za oris dejavnosti ZKO, za ovrednotenje kurentovanja in drugih folklornih ter glasbenih prireditev, za etnološki prikaz mesta, za presojo pozitivnih in negativnih ekoloških vidikov bodočega mestnega razvoja v zvezi z umetnim jezerom, TGA, prašičjo farmo . . ., za vpliv zdomstva na razvoj mestne okolice itd. Morda bi zbornik zaradi tega narastel še za kakih 40 do 50 strani, vendar pa bi mu to bilo zaradi njegovega redkega in nerednega izhajanja, le v korist, ker bi ga vsebinsko bolj zaokrožilo in tematsko bolj aktualiziralo.

Jože Curk,
dipl. umet. zgodovinar

VLADIMIR BRAČIČ: DRAVINJSKE GORICE S PODPOHORSKIMI GORICAMI IN SAVINSKIM

Družbenogeografska študija. Založba Obzorja 1985. 193 strani.

Dr. Vladimir Bračič spada v zadnjem obdobju med najbolj plodovite slovenske geografe. V sorazmerno kratkem času je izdal štiri monografije slovenskih pokrajin z območja severovzhodne Slovenije. Leta 1967 je kot prvo sistematsko obdelal domačo pokrajino v Vinorodnih Halozah. Knjigo je izdala Založba Obzorja v Mariboru, kateri je ostal zvest tudi v poznejših samostojnih publikacijah. V tej prvi svoji monografiji si je izoblikoval uspešno metodologijo raziskovalnega dela, ki sloni na kompleksni geografski obravnavi z dokajšnjim historičnim pristopom. Osem let pozneje je izšla druga monografija Ptujsko polje in leta 1982 še tretja — Gozdnate Haloze. Četrto po vrsti, na katero se nanaša naše poročilo — Dravinjske gorice s Podpohorskimi goricami in Savinskim — pa je izdala ista založba v preteklem letu. Avtor je tako ob svoji poklicni in družbenopolitični angažiranosti opravil veliko znanstvenoraziskovalno delo, ki je za severovzhodno Slovenijo kot manj razvito in često zapostavljeno pokrajino velikega pomena.

Vse štiri monografije so napisane po skoraj emotni metodologiji, kar omogoča uspešno primerjavo posameznih izsledkov ali pa tudi regij kot celote.

Monografija obravnava tri med sabo po naravnih danostih dokaj podobne pokrajine: Dravinjske gorice, Podpohorske gorice in Savinsko. Med prvima ni

izrazite fiziognomske ločnice. To je pripomoglo, da posamezni avtorji pri regionalizaciji Slovenije niso enotnega mnenja. Avtor se je zato moral v delitvi in poimenovanju opredeliti za eno od stališč vidnejših slovenskih geografov (Ilešič, Gams, Belec). Najbližje mu je bilo Ilešičevo, ki je svet med Pohorjem in Konjiško-boškim pogorjem poimenoval Dravinjsko-podpohorske gorice. Savinsko je najmanjša od treh obravnavanih pokrajin in je po naravnih potezah nadaljevanje Dravinjskih gorc ter ga zato upravičeno prištevamo k tej širši regiji.

Drugemu poglavju — Naravnogeografske pokrajinske značilnosti — je avtor namenil 40 strani, to je približno petino monografije. Pri analizi geološke zgradbe, reliefa, rečnega omrežja, poplav upošteva načelo geografske kompleksnosti. Posamezne naravne danosti povezuje s kmetijsko proizvodnjo, zlasti z vinogradništvom, in potem dobljene izsledke primerja s podobnimi v že obdelanih regijah severovzhodne Slovenije. Geološko zgradbo in izoblikovanost površja povezuje z rudarsko proizvodnjo in usmeritvijo prometnih žil. Tako ena kot druga sta v naši pokrajini igrali pomembno vlogo v razvoju neagrarnih dejavnosti. Prometne razmere je avtor obdelal v poglavju Razvoj nekmetijskih dejavnosti. Pri tem daje velik pomen orografski izoblikovanosti površja, ki je že zgodaj pritegnila čez Dravinjske gorice pomembne mednarodne cestne in železniške poti. Prometni pomen Dravinjskih gorc je pridobil veljavo v času merkantilizma in fiziokratizma, zlasti z zgraditvijo ceste Dunaj—Trst in južne železnice. Obe prometni žili sta močno posegli v gospodarski razvoj pokrajine in prispevali k temu, da imajo Dravinjske gorice v primerjavi z drugimi pokrajinami severovzhodne Slovenije sorazmerno visok delež prebivalstva, zaposlenega v industriji.

Velika vrednost Bračičevih geografskih monografij je v njegovem historičnem pristopu k obravnavi družbenogeografskih dejavnikov. Pri tem upošteva izsledke arheologov in zgodovinarjev od prve poselitve prek antike do najnovejšega zgodovinskega obdobja. To se čuti v poglavjih Razvoj kulturne pokrajine, Pokrajina v luči franciscejskega katastra, Razvoj nekmetijskih dejavnosti, Razmere med obema vojnama, skratka v večini poglavij njegove monografije. S takim pristopom je postavil solidne temelje za raziskovanje sodobnih geografskih procesov, ki jim je namenil nadaljnjih 60 strani. V njih je obdelal zemljiške kategorije leta 1981 in jih primerjal s stanjem leta 1825, kmetijsko proizvodnjo, populacijski razvoj, strukture prebivalstva in migracijske tokove. Pri tem se je v precejšnji meri naslanjal na metodologijo svojih predhodnih geografskih monografij in tako pustil dovolj prostora za podrobne geografske raziskave najnovejših družbenogeografskih procesov, ki jih v svoji knjigi že nakazuje. Bračičeva geografska monografija Dravinjskih gorc je prvo in zato temeljno delo za to pokrajino, kot tako ima tudi veliko aplikativno vrednost. Uporabljali ga bodo regionalni načrtovalci, učitelji geografije in predmeta spoznavanje družbe ter krajan, ki si želijo razširiti znanje o domačem okolju.

Jezik je tekoč, tako da se knjiga prijetno bere. V več poglavjih sem si moral pri branju pomagati s specialko, ker so priročni zemljevidi Slovenije premalo podrobni, zato bi kazalo podobne monografije opremiti s preglednim zemljevidom.

Ludvik Olas,
višji predavatelj, PF Maribor

P O R O Č I L O

PEDAGOŠKA AKADEMIJA — PEDAGOŠKA FAKULTETA MARIBOR

(Ob 25-letnici)

Zgodovinske izkušnje kažejo, da je vzgoja takšna, kakršna je družba, a šola takšna, kakršen je učitelj. Kakor se spreminjajo družbenoekonomski odnosi, znanost in proizvodnja, tako se spreminjajo tudi vzgojno-izobraževalne zahteve in s tem potreba po vedno bolj vsestransko razviti učiteljski osebnosti. Vzgojno-izobraževalni procesi se ne morejo več odvijati predvsem v učilnicah, temveč se vedno bolj prepletajo neposredno s procesi v proizvodnji in okolju. Znanja se kopičijo, pojavlja se temeljna zadrega, kako zastaviti izobraževalne programe, da bodo zajeli vse bistveno, kar bi moral danes občan in delavec vedeti. Zagatno vprašanje pa ni le to, kaj in koliko izobraževalnih informacij odbrati v preobrazbene vzgojno-izobraževalne načrte, temveč morda še pomembnejše, kako omogočiti človeku, da bo osvojil potrebna znanja in jih bo sposoben učinkovito in ustvarjalno uporabljati v delu in samoupravnem družbenem življenju.

Za vse to je potrebna višja samoupravna kultura bivanja, v kateri je zelo pomembna visoka kultura učitelja, neposredno odgovornega za uspeh vzgajanja in izobraževanja in tudi za spodbujanje ter organizacijo vseh drugih dejavnikov vzgoje zunaj šole. Brez ustvarjalnega učitelja ni mogoče uresničevati sodobnih vzgojno-izobraževalnih smotrov.

Najnaprednejši del delavskega razreda se je vedno zavedal pomena vzgoje in s tem tudi pomena učiteljeve poklicne osebnosti. Pedagoški misleci so tudi pri nas (Schreiner, Flerè, Žgeč, Šilih, Schmidt idr.) nenehno naglašali potrebo po visoki izobrazbi učitelja. Zahtevali so celo, da bi učitelj moral biti tudi strokovno podkovan opazovalec in razčlenjevalec okolja ter poznavalec izkušenj iz drugih dežel, da bi lahko čim bolj kakovostno razvijal vzgojno-izobraževalno delo in vplival na kulturo okolja. Zato se lahko nemalo čudimo, da smo pri lastnih reformnih prizadevanjih, kjer je bilo sprva načelo pravilno zastavljeno, da je najprej treba preobraziti pedagoško šolstvo, to postavili na zadnje mesto. Učitelji skorajda ne morejo v svoji praksi drugače delovati, kakor so z njimi delovali učitelji na pedagoških kadrovskih šolah. Prav te kadrovske šole pa bi morale z najsodobnejšimi izobraževalno-tehnološkimi in didaktičnimi spoznanji ter inovacijami vplivati na odkrivanje slabosti v vzgojno-izobraževalni praksi ter jo s krepko vsestransko družbeno podporo izboljševati s permanentnim spopolnjevanjem vseh pedagoških kadrov, ter zato razvijati tudi ustrezno raziskovalno dejavnost. Nedvomno drži, da brez izboljšanih družbenih razmer nikoli niso mogli izboljšati vzgoje, toda brez boljšega učitelja tudi niso mogli ostvariti še tako naprednih izobraževalnih projektov in vzgojno-izobraževalnih reform.

Pedagoška akademija v Mariboru

Jugoslovanski zavod za proučevanje prosvetnih in šolskih vprašanj je v študiji Modernizacija osnovnega izobraževanja 1970. sklepal, ker so učitelji za osnovno šolo strokovnjaki svoje vrste, ki jih je potrebno usposablјati na svojevrstnih šolah, zato struktura osnovne šole in struktura učiteljske šole tvorita funkcionalno neločljivo celoto. To pomeni, da je treba pedagoško akademijo zastaviti tako, da bo na višji ravni usposablјala pedagoške delavce za izvajanje programov splošnega vzgajanja in izobraževanja občanov. To lahko dojamemo tako, da potrebujemo visoko šolo za izobraževanje pedagoških kadrov, ki delujejo v predšolski vzgoji, osnovni šoli in skupnih programih usmerjenega izobraževanja. S tega gledišča zagotovo potrebujemo učitelje, strokovnjake s čvrsto in široko splošno razgledanostjo, z globokim predmetno-snovnim znanjem, ki ga posredujejo prežeto z obsežnim pedagoško, psihološko, sociološkim znanjem in poznavanjem splošne didaktike ter specialnih didaktik.

Prelomno je bilo zagotovo 1960. leto, ko so ustanovili prvo pedagoško akademijo na Reki. V Mariboru so začeli delovati zunanji oddelki Višje pedagoške šole iz Ljubljane. Skupščina ljudske republike Slovenije pa je na svojem zasedanju 26. junija 1961. sprejela Zakon o ustanovitvi Pedagoške akademije v Mariboru, objavljen v Ur. l. LRS, št. 18/61. Mariborski predlagatelji so se dobro zavedali nadaljnjega razvoja pedagoškega šolstva, pa so se zato trdovratno bojevali za ustanovitev pedagoške akademije, ki mora glede na zahtevnost učiteljevega dela kmalu preiti v popolno visoko šolo (Bračič, Humek, Majhen, Šilih idr.). V 2. členu tega Zakona je bilo jasno naloženo, da pedagoška akademija v Mariboru »vzgaja in izobražuje učitelje z višjo in visoko izobrazbo za osnovne šole in druge vzgojne in izobraževalne zavode. Pedagoška akademija organizira in razvija znanstveno delo na področju vzgoje in izobraževanja«.

Pedagoška akademija v Mariboru se je ves čas svojega 25-letnega obstoja, ki ga je slavila letos, prizadevala, da bi to dolgoročno nalogo izpolnila. Prva skrb so bili kadri. Brez teh ni mogoče razviti visoke šole, zato je zahtevala od vsakogar, ki se je zaposlil, da se obveže v petih letih doseči znanstveno stopnjo magistra in doktorja znanosti. To je bila pomembna samostojna odločitev pedagoškega zbora.

Pedagoška akademija je bila ves čas ujeta tudi v težka nasprotja družbeno-ekonomskih zmogljivosti, razvojnih potreb, zagat v reformi šolstva in odprtih vprašanj vrednotenja pedagoškega dela. Pojavile so se težnje, da bi na vsak način črtali vsebino drugega člena ustanovitvenega Zakona. Univerza v Mariboru je v pedagoški akademiji upravičeno ves čas videla obenem tudi razvoj svojega humanističnega in družboslovnega središča. Delavci pedagoške akademije so samostojno pripravljali razvojni načrt za oblikovanje Centra pedagoških delovnih organizacij, ki bi povezoval srednjo pedagoško šolstvo, pedagoško akademijo in odprl obenem visokošolsko nadaljnje izobraževanje pedagoških delavcev. Namen tega centra je bil povezovati vse izvajalce vzgojno-izobraževalnega procesa pri oblikovanju pedagoških delavcev, zato je 17. novembra 1975. kar 16 delovnih organizacij sporazum o ustanovitvi centra tudi podpisalo. Vendar to ni bila jasna pot v reformo pedagoškega šolstva, zato se je iskanje identitete razvoja pedagoške akademije, ki ima bogatejši seznam študijskih smeri kakor katerakoli druga fakulteta, nadaljevalo in vklopilo v reformo usmerjenega izobraževanja, dokler se končno ravno ob srebrnem jubileju Pedagoške akademije ni oblikovala zamisel pedagoške fakultete.

Pedagoška akademija je iskala svojo pot tudi v notranji reorganizaciji, ko se je 1977. organizirala v dve temeljni organizaciji združenega dela. Pri tem je uvidela posebnosti razrednega učitelja in predmetnega učitelja, obenem pa

tudi drugačne možnosti razvoja, da bi predmetni učitelji hitreje potrebovali visoko izobrazbo. Dvoletni dvopredmetni študij je resnično časovno tako utesenjen, da je težko pričakovati širši razmah pedagoške in raziskovalne spopolnitve učiteljeve osebnosti. Na drugi strani pa to vendarle ni bilo čisto ubrano z načelom enotne osnovne šole, ki potrebuje tudi emotno oblikovane učitelje, zato je rešitev edino v enakovrednem izobraževanju vseh učiteljev osnovne šole kot svojevrstnih strokovnjakov s širokimi vzgojno-izobraževalnimi in kulturnimi nalogami v šoli in okolju. Z referendumom 17. decembra 1985. so se delavci in študentje ponovno odločili za enovito delovno organizacijo. Pedagoška akademija je postopoma razvila naslednje študijske smeri: razredni pouk, slovenski jezik v povezavi s srbohrvatskim, angleškim, nemškim, madžarskim ter družbenomoralno vzgojo, dalje geografijo in zgodovino, biologijo in kemijo, matematiko in fiziko, tehnično vzgojo v povezavi s fiziko; glasbeno vzgojo, likovno vzgojo, telesno vzgojo, kovinarski praktični pouk in nazadnje vzgojitelj predšolske vzgoje. V Celju je deloval oddelek za razredni pouk do lanskega leta.

V Jubilejnim zborniku, ki ga je izdala PA 1986. je podrobnejše razvidna organizacijska in samoupravna podoba pedagoške akademije Maribor od njene ustanovitve do danes izpod peresa zaslužnega profesorja dr. Vladimira Bračiča, enega pionirskih oblikovalcev in ustanoviteljev pedagoške akademije, zato tega na tem omejenem prostoru ne bi ponavljali.

Pedagoška akademija je v svojem razvoju oblikovala še Raziskovalni inštitut, prvič registriran 9. maja 1975, sodobno knjižnico z medioteko in igroteko, center za pedagoško izpopolnjevanje, marksistični center in center za pedagoško prostega časa, s čimer je skušala zadostiti potrebam po širšem delovanju pedagoške akademije.

Posebej je treba omeniti dvajsetletni razvoj lektorata in katedre za madžarski jezik in izredno plodovito sodelovanje z Visoko učiteljsko šolo v Szombathelyu, kjer se je dobro razvil lektorat slovenskega jezika in katedra za slovenski jezik. Pedagoška akademija v Mariboru opravlja pomembno nalogo v razvoju madžarske narodnosti pri nas in slovenske v Madžarski obenem pa sploh za ohranitev in razvoj narodnostne identitete v obmejno izpostavljenem prostoru Slovenije.

Dosežek mariborske pedagoške akademije je kljub razmeroma kratkem četrstoletnem delovanju, četudi je to bilo nadaljevanje ustaljene pedagoške tradicije v severovzhodni Sloveniji, zelo pomemben. V tem času je na PA delovalo več ali manj časa skupaj 121 rednih pedagoških delavcev in 188 pedagoških in strokovnih sodelavcev iz drugih fakultet in delovnih organizacij.

Diplomiralo je 3251 rednih in 1154 študentov ob delu. Pedagoški delavci so opravili 159 raziskav, izdali 501 samostojno publikacijo, skupaj pa zabeležili 4635 bibliografskih enot, umetniški delavci pa 1294 razstav, koncertov in drugih javnih predstavitev doma in v tujini s področja glasbene in likovne ustvarjalnosti.

To izpričuje pomembno vlogo pedagoške akademije v Mariboru v slovenskem in jugoslovanskem kulturnem prostoru.

Pedagoška fakulteta Maribor

Ob 25. letnici Pedagoške akademije v Mariboru je leta prerasla v Pedagoško fakulteto Maribor. Skupščina SR Slovenije je ob podpori obeh Univerz in zlasti še družbenopolitičnih skupnosti Severovzhodne Slovenije 12. februarja 1986. preimenovala pedagoško akademijo v Pedagoško fakulteto Maribor. S tem se je udeležila dolgoletna bitka za razvoj pedagoškega šolstva, naznačena v gradivih X. kongresa ZKJ, VII. kongresa ZKS reforme usmerjenega izobraže-

vanja. Pedagoška fakulteta spopolnjuje Univerzo v Mariboru in v policentričnem razvoju Slovenije ob delitvi dela med obema Univerzama prevzema izredno pomembno nalogo ne samo boljšega izobraževanja pedagoških kadrov, temveč tudi pomembno vlogo v narodnem, kulturnem in znanstvenem razvoju Slovenije in Jugoslavije. Ustanovila je razvojno raziskovalni inštitut, ki ne povezuje le raziskovalce fakultete, temveč tudi raziskovalce humanističnih in družboslovnih delovnih organizacij v SV Sloveniji (Univerzitetno knjižnico, Pokrajinski arhiv, Muzej NO, Pedagoški center Celje, Pokrajinski muzej Ptuj, Marksistični center Maribor idr.).

Iz narisa organizacije Pedagoške fakultete v Mariboru je jasno razvidna širina njene dejavnosti in tudi neizločljiva povezanost raziskovalnega in pedagoškega dela ter prakse kot bistvene kvalitete preobsežene pedagoške akademije. Oddelki kot raziskovalne in pedagoške enote povezujejo istorodne katedre in znanstveno-pedagoške delavce, skrbijo za kvaliteto programov, spremljajo raziskovalno svoja področja ter povezujejo delavce določenih sklopov istorodnih znanosti, s tem pa urejujejo tudi odnose med raziskovalnim in pedagoškim delom. Študijske smeri zagotavljajo izvajanje programov, sodelovanje študentov in pedagoških delavcev ter urejujejo odnose študentov in delavcev v študijskem procesu. Ob tem so še različni centri in sodobna knjižnica, ki opravljajo potrebno delo za izvajanje raziskovalnih projektov in nalog, spopolnjevalnih programov za pedagoške delavce iz prakse, razvoj izobraževalne tehnologije in drugih občasnih ter dogovorjenih programov z drugimi delovnimi organizacijami, zlasti še Zavodom SR Slovenije za šolstvo.

Jubilejna slovesnost 25-letnice PA in hkratnega preimenovanja v Pedagoško fakulteto je bila v prostorih moderne stavbe, ki jo je uspelo ob vsem zgraditi 1977. Ta zagotavlja možnosti razvoja in dela fakultete, zlasti če bo uspelo dograditi še telesnokulturne objekte skupaj s študentskimi domovi.

Pomen tega dogodka bodo pokazale v pravi luči šele naslednjega desetletja.

dr. Rudi Lešnik,
dekan Pedagoške fakultete Maribor

VIRI

1. Zakon o ustanovitvi Pedagoške akademije Maribor, Uradni list LRS, št. 18-29. VI. 1961.
2. Zbornik Pedagoške akademije v Mariboru 1960—1970. Založba Obzorja Maribor, 1970.
3. Modernizacija osnovnog obrazovanja. Jugoslovenski zavod za proučevanje prosvetnih i školskih pitanja. Beograd, 1970.
4. Bračič, Vladimir: Prispevki za zgodovino visokega šolstva v Mariboru. Univerza v Mariboru, Maribor 1984.
5. 25 let — Jubilejni zbornik. PA Maribor, 1986.
6. Metodični prispevki za uspešnejše vzgojno-izobraževalno delo. Ob 25-letnici Pedagoške akademije Maribor. Maribor 1986.
7. Objave. Slavnostna številka internega glasila Pedagoške fakultete Maribor, Maribor, XII (1986) 3.
8. Lešnik, Rudi: Razvoj pedagoške fakultete u Mariboru. Učitelj. Časopis Saveza učiteljskih društava SR Srbije. Beograd, III (1985) 15, str. 21—29.
9. Statut Pedagoške fakultete Univerze v Mariboru (predlog). PF Maribor 1986.

THE PEDAGOGICAL ACADEMY — THE PEDAGOGICAL FACULTY IN MARIBOR

Summary

Without improved social conditions improvements in education have been difficult to attain, without a better qualified teacher educational reforms, however progressive, have been difficult to implement.

The Pedagogical Academy was founded in 1961 as a university college with two- and four-year study courses to educate and train teachers for the elementary school as well as other educational and training establishments. At the same time it organized and promoted research in the field of education and training. It has taken twenty-five years for the Assembly of the Socialist Republic of Slovenia to ename the Pedagogical Academy into the Pedagogical Faculty on 12th February, acting in accordance with the goals of the educational reform. The Pedagogical Faculty has the following departments: of pedagogy, psychology, didactics and special didactics; of sociology; of German languages and literatures; of the Slovene language and literature; of the Hungarian language and literature; of natural sciences and technology; of fine arts; of music; of physical education. Its special centres are: the development research institute, the centre for pedagogical and expert study courses, the centre for cultural work and leisure, the centre for pedagogical computer science, the centre for educational technology, the marxist centre and the library. The twenty-year long co-operation with the Teacher's Training College in Szombathely has given rise to the Department of the Hungarian Language. The contribution of the Maribor Pedagogical Academy is to be seen above all in the preservation and development of national identity in the exposed border region, in the advancement of pedagogical thought and practice as well as the promotion of humanistic and sociological studies within the Maribor University.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

NOVA VRSTA
22. (LVII) LETNIK 1986

1986

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

IZDAJATA
UNIVERZA V MARIBORU IN ZGODOVINSKO DRUŠTVO MARIBOR
UREJA S SODELOVANJEM UREDNIŠKEGA ODBORA VLADIMIR BRAČIČ

VSEBINA — CONTENTS

Razprave — Papers

Cigüt Koloman: ZGOGOVINA RAZISKOVANJ NAFTE V MEDJIMURJU IN SEVEROVZHODNI SLOVENIJI	245
History of Crude Oil Exploration in Medjimurje and North East Slovenia	
Curk Jože: OB TISOČLETNICI RAZVANJA	3
The Millenium of Razvanje	
Curk Jože: MARIBORSKI GRADBENIKI V ČASU BAROKA IN KLASICIZMA	289
The Builders of Maribor in the Time of the Baroque and Classicism	
Curk Jože: GRADBENI ORIS MESTNE ŽUPNE CERKVE IN MEŠČANSKEGA ŠPITALA V SLOVENJ GRADCU	327
The Building Outline of the Civic Hospital at Slovenj Gradec	
Koropec Jože: IZ ZGODOVINE RAZVANJA DO LETA 1700	24
From the History of Razvanje till the Year 1700	
Kuzmič Franc: PREGLED KNJIŽNIC IN KNJIŽNICARSTVA V PREKMURJU OD ZACETKOV DO OSVOBODITVE	107
The Survey of Libraries and Librarianship in Prekmurje from their Beginings till the Liberation	
Melik Vasilij: SLOVENCI V ČASU CANKARJEVEGA PREDAVANJA O JUGOSLOVANSTVU	197
The Slovenes in the Time of Cankar's Lecture on Yugoslavism	
Mlinarič Jože: PRETEKLOST OBMOČJA SEVERNO OD RAZVANJA OD DRAVE IN OD LIMBUŠA NA ZAHODU DO POBREŽJA NA VZHODU V OBDOBJU DO LETA 1600	32
The Past of the Territory of Razvanje to the Drava and from Limbuš in the west to Pobrežje on the East in the Period till the Year 1600	
Mlinarič Jože: SLOVENJGRAŠKI MEŠČANSKI ŠPITAL	315
The Civic Hospital at Slovenj Gradec	
Ožinger Anton: CERKVENA UREDITEV NA DESNEM BREGU DRAVE MED POHORJEM IN MARIBOROM	41
Ecclesiastie division of the reight side of the river Drava between Pohorje and city Maribor	
Pahič Stanko: PRADAVNI ČASI OB HOČKEM POHORJU	19
Pertl Eman: RAZVOJ ZDRAVSTVA V MARIBORU	205
The Development of the Health — Service at Maribor	
Rajhman Jože: NOVO TRUBARJEVO PISMO	171
A New Letter of Trubar	
Rihtarič Ivan: DRŽAVNOZBORSKE VOLITVE NA SLOVENSKEM ŠTAJERSKEM OD 1879 DO 1885 LETA	277
The Parliamentary Elections in Slovenian Styria in the Year 1879 to 1885	
Strmčnik-Gulič Míra: NAJNOVEJSI PODATKI O RIMSKIH OSTALINAH PRI BETNAVI	41
Šiftar Vanek: PRISPEVEK ZGODOVINI VINOGRADNIŠTVA NA SEDANJEM PREKMURSKEM OBMOČJU	89
A Contribution to the History of Viniculture of the Present Territory of Prekmurje	

Spendal Manica: MARIBORSKA OPERA OD LETA 1928 DO 1941	227
The Opera of Maribor from the Year 1928 to 1941	
Več avtorjev: O POMENU IN ZGODOVINSKI VLOGI GENERALA RUDOLFA MAISTRA OB RAZPADU AVSTROGRSKE IN NASTANKU DRŽAVE SRBOV, HRVATOV IN SLOVENCEV	177
About the Significance and the Historical Part of General Rudolf Maister at the Break — Down of Austria — Hungary and the Formation of the State of Serbes, Croats and Slovenes	
Polemika — Polemics	
Sapač Franc: ALI SO IN KDAJ SO OPOREKALI SLOVENSKI ZNAČAJ PREKMURJA IN KDO GA JE IMEL ZA HRVATSKO OZEMLJE	133
Kronika — Cronics	
Ivan Zelko	335
Ocene — Reviews	
Curk Jože: Več avtorjev: RUŠKA KRONIKA. Ruše 1984. Strani 860	162
More authors: The Chronicle of Ruše. Ruše 1984. Pages 860	
Curk Jože: Več avtorjev: ZBORNİK ORMOŽ SKOZI STOLETJA II. Ormož 1983. Strani 296	337
More authors: Miscellany Ormož trough Centuries II, Ormož 1983. Pages 296	
Curk Jože: Več avtorjev: ZBORNİK OBČINE SLOVENSKA BISTRICA I. Slovenska Bistrica 1983. Strani 592	340
More authors: Miscellany of the Slovenska Bistrica Commune I. Slovenska Bistrica 1983. Pages 592	
Curk Jože: Več avtorjev: 5. PTUJSKI ZBORNİK. 40 LET OSVOBODITVE. 434 strani s tujejezičnimi povzetki. Jakob Emeršič: GRADIVO ZA BIBLIOGRAFIJO PTUJA IN OKOLICE. 94 strani. Ptuj 1985	344
More authors: 5th Miscellany of Ptuj, 40 Years of Liberation. 434 pages with summaries in foreign languages. Jakob Emeršič: Material for the Bibliography of Ptuj and Its Surrounding. Ptuj 1985. Pages 94	
Lednik Štefan: Vladimir Bračić: PROSTORSKI RAZVOJ UPRAVNE IN SAMOUPRAVNE RAZDELITVE NA OBMOČJU SEVEROVZHODNE SLOVENIJE II. ČZN Nova vrsta, 15. letnik, št. 1-2, Maribor 1981, strani 519—525	155
Vladimir Bračić: Space Development of the Administrative and Self-administrative Division in the region of North-East Slovenija II. ČZN New line. Volume 15, Nr. 1-2, Maribor 1981. Pages 519—525	
Olas Ludvik: Vladimir Bračić: DRAVINJSKE GORICE S PODPOHORSKIMI GORICAMI IN SAVINSKIM. Družbenogeografska študija. Tabele, fotografije, kartogrami, seznam literature. Maribor 1985. Strani 193	351
Vladimir Bračić: Dravinjske gorice with Podpohorske gorice and Savinsko. Socio-geographic study. Tables, photographs, cartograms, list of literature. Maribor 1985. Pages 193	
Pleterski Janko: Dr. Dušan Nečak: KOROŠKI SLOVENCİ V DRUGI AVSTRIJSKI REPUBLIKI (1945—1976). OSNUTEK ZA POLITIČNO ZGODOVINO. Borec, Ljubljana 1985. Strani 213	152
Dr. Dušan Nečak: The Carinthian Slovenes in the Second Austrian Republic (1945—1976). Draft Political History. Borec, Ljubljana 1985. Pages 213	
Zgonik Mavricij: ATLAS SLOVENIJE. Založba mladinska knjiga — Geodetski zavod SRS. 109 preglednih kart v merilu 1 : 50.000 in Slovenija v sliki in besedi. Ljubljana 1985. Strani 366	136
Atlas of Slovenia. Založba Mladinska knjiga — Geodetski Institut SRS. 109 surveyable maps in the measure 1 : 50.000 and Slovenia in picture and word. Ljubljana 1985. Pages 366	

- Zgonik Mavricij: Več avtorjev: 800 LET — DRAVOGRAD 1185—1985. Fotografije, karte, 110 strani + priloge. Dravograd 1985 139
 More authors: 800 Years of Dravograd 1185—1985. Photographs, maps. Dravograd 1985. Pages 110
- Ževart Milan: Mirko Fajdiga: POHORSKI PARTIZANI 1943. Maribor 1985. Strani 499 142
 Mirko Fajdiga: The Pohorje Partisans 1943. Maribor 1985. Pages 449
- Ževart Milan: Anton Ikovic, Marjan Linasi: KOROŠKO PARTIZANSKO ZDRAVSTVO, Ljubljana 1985. Strani 497 + kazalo 146
 Anton Ikovic, Marjan Linasi: The Carinthian Partisan Health Service. Ljubljana 1985, Pages 497 + index
- Ževart Milan: ZBORNİK SPOMENIKOV NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA V OBCINI SLOVENSKA BISTRICA. Slovenska Bistrica 1985. Strani 70 150
 Miscellany of Monuments on the National Liberation Struggle in the Community of Slovenska Bistrica. Slovenska Bistrica 1985. Pages 70

Poročili — Reports

- Lešnik Rudi: PEDAGOŠKA AKADEMIJA — PEDAGOŠKA FAKULTETA MARIBOR. (Ob 25-letnici) 353
 The Pedagogical Academy — The Pedagogical Faculty in Maribor. (At 25. anniversary)
- Melavc Dane: NEKAJ MISLI K DOSEDANJEMU RAZVOJU IN PRIHODNOSTI UNIVERZE V MARIBORU 162
 Some Thoughts to the Development till now and in the Future of the University of Maribor

Kronika — Cronica

Ivan Zelko 335

Ocene — Reviews

Jože Curk: Več avtorjev: ZBORNIK ORMOŽ SKOZI STOLETJA II.
Ormož 1983. Strani 296 337
More authors: Miscellany Ormož trough Centuries II.
Ormož 1983. Pages 296

Jože Curk: Več avtorjev: ZBORNIK OBČINE SLOVENSKA BISTRICA I.
Slovenska Bistrica 1983. Strani 592 340
More authors: Miscellany of the Slovenska Bistrica Commune I.
Slovenska Bistrica 1983. Pages 592

Jože Curk: Več avtorjev: 5. PTUJSKI ZBORNIK. 40. LET OSVOBODITVE.
434 strani s tujejezičnimi povzetki. Jakob Emeršič: GRADIVO ZA BIBLIO-
GRAFIJO PTUJA IN OKOLICE. 94 strani. Ptuj 1985 344
More authors: 5th Miscellany of Ptuj. 40 years of Liberation. 434 pages with
sumaries in foreign languages. Jakob Emeršič: Material for Bibliography
of Ptuj and Its Surroundings. Ptuj 1985. Pages 94

Ludvik Olas: Vladimír Bračić: DRAVINJSKE GORICE S PODPOHORSKIMI
GORICAMI IN SAVINSKIMI. Družbenogeografska študija. Tabele, fotogra-
fije, kartogrami, seznam literature. Maribor 1985. Strani 193 351
Vladimír Bračić: Dravinjske gorice with Podpohorske gorice and Savinsko.
Socio-geographic study. Tables, photographs, cartograms, list of literature.
Maribor 1985. Pages 193

Poročilo — Report

Rudi Lešnik: PEDAGOŠKA AKADEMIJA — PEDAGOŠKA FAKULTETA
MARIBOR — (Ob 25 letnici) 353
The Pedagogical Academy — The Pedagogical Faculty in Maribor (At 25.
anniversary)

CASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
NOVA VRSTA
22. (57.) LETNIK 1986. ZVEZEK 2

Uredil s sodelovanjem uredniškega odbora Vladimír Bračić — Izdajata Univerza v Mariboru in
Zgodovinsko društvo Maribor — Založila Založba Obzorja Maribor — Za založbo mag. Marjan
Znidarič — Natisnilo 1986 CGP Večer v Mariboru, v nakladi 600 izvodov

Popravek k št. 1 ČZN stran 80

Devidé, mr. ph. Bogdan (1885—1945), lekarnar v Lenartu v Slov. goricah. Ker je sodeloval z NOB, so ga Nemci leta 1944 aretirali in iz Maribora odvedli najprej na Dunaj, od tam v Dachau, konec leta 1944 pa v Auschwitz. Ko se je v začetku leta 1945 fronta približevala taborišču, so ujetnike iz taborišča večinoma peš premestili v Mathausen, kjer je 20. 2. 1945 umrl.